

Latvijas Nacionālais
rakstniecības un mūzikas
muzejs

AKTI. Nr.2
 2024 FAKTI.
ARTEFAKTI.

ZINĀTNISKO
R A K S T U
K R Ā J U M S

UDK 82.09(08)(05)

Akti. Fakti. Artefakti. Zinātnisko rakstu krājums

Krājums publicēts ar LNRMM Zinātniskās padomes lēmumu 2024-1

Redakcijas kolēģija:

Dr. philol. Ingus Barovskis

Dr. art. Inese Žune

Dr. art. Baiba Jaunslaviete

Dr. habil. philol. Janīna Kursīte

Dr. philol. Ausma Cimdīņa

Dr. art. Zane Prēdele

Dr. art. Ilze Šarkovska-Liepiņa

Krājuma sastādītāji:

Baiba Jaunslaviete, Ingus Barovskis

Zinātniskā redaktore:

Baiba Jaunslaviete

Korektore:

Dārta Andersone

Angļu valodas redaktore:

Aija Ingrīda Abene

Maketētāji:

Ilze Cihovska, Juris Janševskis

ISSN 2592-9879

© Ilona Miezīte, Inguna Daukste-Silasproģe, Anita Straume,
Ingus Barovskis, Sarmīte Baltiņa, Andrievs Alksnis, Ieva Ezeriete,
Inese Žune, Petrs Kunca (*Petras Kunca*), Saiva Kuplē

© Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs

SAĪSINĀJUMU RĀDĪTĀJS

b. g. – bez izdošanas gada; bez datējuma,

BKSV – Tautas brīvprātīgo kārtības sargu vienības,

Diriģentu biedrība – Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrība,

ĪBV – Īpašās tautas brīvprātīgo kārtības sargu vienības,

LKM – Latvijas Kara muzejs,

LNRMM – Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs,

LNNK – Latvijas Nacionālās neatkarības kustība,

LTF – Latvijas Tautas fronte,

Muzeju signatūras:

n. d. (angliski *no date*) – bez izdošanas gada; bez datējuma,

RTMM – Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja signatūra; lai gan muzeja nosaukums tagad tiek īsināts citādi (LNRMM), signatūra RTMM joprojām ievada muzeja priekšmetu inventāra numurus,

SDD – Sabiedrības drošības departaments.

SATURS

SAĪSINĀJUMU RĀDĪTĀJS / ABBREVIATIONS		1
PRIEKŠVārds / INTRODUCTION		4
I. RAKSTNIECĪBA UN VĒSTURE / LITERATURE AND HISTORY		8
<i>Mg. philol.</i> Ilona Miezīte	Antija un viņas npublicētie rokraksti Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā Antija and Her Unpublished Manuscripts in the Latvian National Museum of Literature and Music Collection	8
<i>Dr. philol.</i> Inguna Daukste-Silasproģe	"Amerikas miniatūras" Gunta Zariņa dzīves un daiļrades krustpunktā "American Miniatures" in the Point of Intersection in the Life and Work of Guntis Zariņš	26
<i>Mg. art.</i> Anita Straume	Zentas Mauriņas un Konstantīna Raudives literārais un epistolārais mantojums – kultūrtaka pasaulē Zenta Mauriņa's and Konstantins Raudive's Literary and Epistolary Heritage – A Global Cultural Legacy	42
<i>Mg. art</i> Astra Šmite	Latviete Romā. Olgas-Resnevic-Sinjorelli publikācijas par Latviju itāļu presē: to atspoguļojums sarakstē ar Austru Kārkliņu A Latvian in Rome: Olga Resnevic-Signorelli's Publications about Latvia in the Italian Press: Reflections in Correspondence with Austra Kārkliņa	62

<i>Dr. philol.</i> Ingus Barovskis	Literārais saimizdats Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā. "Quo vadis" piemērs Literary Samizdat in the Latvian National Museum of Literature and Music Collection. The Example of <i>Quo vadis</i>	70
<i>Mg. hist.</i> Sarmīte Balčiņa	Liecības par Brīvprātīgo kārtības sargu vienībām Latvijas Kara muzeja krājumā Artefacts of the Volunteer Order Guards Units in the Collection of the Latvian War Museum	84
II. MŪZIKA UN TĒLOTĀJMĀKSLA / MUSIC AND THE ARTS		98
<i>Bc. art</i> Andrievs Alksnis	Teodors Kalniņš un neizzinātais Vecbeebros Teodors Kalniņš and the Unknown in Vecbeebri	98
<i>Mg. hist.</i> Ieva Ezeriete	Neiepazītais Gustavs Klaustiņš The Unknown Gustavs Klaustiņš	116
<i>Dr. art..</i> Inese Žune	Locīninstrumentu kolekcija Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā Bowed Instrument Collection in the Latvian National Museum of Literature and Music	134
<i>Prof.</i> Petrs Kunca (Petras Kunca)	Ādolfs Mecs un citi Latvijas vijolnieki 20. gadsimta 30. gadu Kauņas mūzikas dzīvē Adolf Metz and Other Latvian Violinists in the Musical Life of Kaunas in the 1930s	150
<i>Mg. art.</i> Saiva Kuple	Noslēpums muzejā Gleznas stāsts Museum Discovery. A Painting's Story	160

PRIEKŠVārds

Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja (LNRMM) otrais zinātnisko rakstu krājums lasītāju uzmanībai piedāvā plašu tēmu loku: tiek aktualizēta nepelnīti piemirstu, spilgtu personību loma kultūrvēsturē, un vienlaikus atklāti jauni, interesanti skatpunkti uz šķietami jau zināmo. Krājuma pirmo sadaļu **"RAKSTNIECĪBA UN VĒSTURE"** ievada **Ilonas Miezītes** raksts "Antija un viņas nepublicētie rokraksti Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā". Šis pētījums iepazīstina ar Antijas (īstajā vārdā Antonijas Melnalksnes) dzīvesstāstu, kas savdabīgi atbalsojies viņas literāro darbu manuskriptos. Vienlaikus tas bagātina priekšstatus par latviešu literāro vidi un sieviešu lomu tajā 20. gadsimta sākumā.

Rakstniecības tēmu turpina **Inguna Daukste-Silasproģe**. Viņas pētījuma "'Amerikas miniatūras" Gunta Zariņa dzīves un daiļrades krustpunktā" uzmanības centrā ir viens no daudzsološākajiem trimdas jaunās paaudzes literātiem laikposmā pēc Otrā pasaules kara. Analizējot "Amerikas miniatūru" manuskripta versiju LNRMM krājumā, autore izceļ to kā vērtīgu liecību par paša Zariņa personību, viņa rakstības stilu, dzīves un mākslas ideāliem. Vienlaikus raksts ļauj labāk izprast būtiskas norises dažādās trimdas sabiedrības daļās 20. gadsimta 60. gadu sākumā.

Dzīve trimdā kā radošās darbības fons iezīmēta arī divos turpmākajos rakstos. **Anitas Straumes** pētījums "Zentas Mauriņas un Konstantina Raudives literārais un epistolārais mantojums – kultūrtaka pasaulē" ir rezumējums autores gadiem ilgajam darbam pie šīs tēmas. Reizē tas sniedz virkni jaunu atziņu, kuras rosinājuši pēdējos gados pētnieces rīcībā nonākuši

materiāli – pirmām kārtām Mauriņas un Raudives ilggadējās sekretāres Annemarijas Morgentāleres (*Annemarie Morgenthaller*) arhīva dokumenti, kas tagad pieejami LNRMM krājumā. Ievērojamai un starptautiski pazīstamai sievietei pievēršas arī **Astra Šmite** rakstā "Latviete Romā. Olgas Resnevičas–Sinjorelli publikācijas par Latviju itāļu presē: to atspoguļojums sarakstē ar Austru Kārkliņu". Raksta nosaukums pauž netiešu opozīciju vairākos itāļu avotos sastopamajam skatījumam uz ārsti un literāti Resnevicu–Sinjorelli kā piederīgu krievu kultūrai; autore spilgti parāda kā latviešu mākslas un sabiedriskās dzīves norises atspoguļotas šīs personības rakstos un vēstulēs.

Krājuma pirmās sadaļas divus pēdējos pētījumus vieno vēstures tematika. **Ingus Barovska** raksts "Literārais samizdats Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā. "Quo vadis" piemērs" veltīts literārajam žurnālam, kas, pretstatā tā veidotāju iecerei, piedzīvojis tikai pirmo un vienīgo numuru (1969). Šajā neformālajā izdevumā daudz spilgtāk nekā tālaika oficiālajā presē atklājas jauno autoru centieni, ilgas, radošie eksperimenti un slēpts protests varai. Laikmeta kontekstu daudzpusīgi atklāj ieskats samizdatā kā padomju kontrkultūrai kopumā raksturīgā fenomenā. Savukārt **Sarmītes Baltiņas** rakstā "Liecības par Brīvprātīgo kārtības sargu vienībām Latvijas Kara muzeja krājumā" centrālā tēma saistīta ar samērā nesenu un dramatisku Latvijas vēstures periodu – īsu brīdi pirms un pēc neatkarības atjaunošanas. Savu un vēl līdz galam neapzinātu ieguldījumu tajā deva daudzi tūkstoši cilvēku, viņu vidū – arī brīvprātīgie kārtības sargi dažādos valsts reģionos.

Krājuma otro sadaļu **"MŪZIKA UN TĒLOTĀJMĀKSLA"** ievada **Andrieva Alkšņa** raksts "Teodors Kalniņš un neizzinātais Vecbebras". Šis pētījums ir balstīts LNRMM krājumā glabātajos manuskriptos un raksturo svarīgu periodu nākamā Radio kora vadītāja profesionālajā izaugsmē, jo tieši Vecbebras gūta pirmā ilgstošākā diriģenta pieredze. Vienlaikus tiek spilgti ieskicēts jaunā Kalniņa cilvēciskais tēls, nākamās dzīvesbiedres Hermīnes loma ceļā uz diriģenta karjeru, kā arī mazāk zināma, bet interesanta darbības šķautne – komponēšana, kurā atbalsojas tolaik jauno mūziķu vidū aktuālā impresionisma ietekme.

Nozīmīgu vietu latviešu diriģēšanas mākslas vēsturē pelnījis **Ievass Ezerietis** raksta "Neiepazītais Gustavs Klaustiņš" galvenais varonis – daudzpusīgi apdāvināta personība, arī inženieris, Latvijas Universitātes docētājs un savulaik Latvijas Darba ministrs. Preses publikāciju un Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālu izpēte atklāj, ka vēl jaunībā Klaustiņš saņēmis Emīla Dārziņa ceļavārdus kā "reti spējīgs diriģents" ("Dzimtenes Vēstnesis", 07.05.1908.) un vēlāk paralēli pamatdarbam gadiem ilgi vadījis korus, aktīvi iesaistoties arī viedokļu sadursmēs par VII Vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem.

Divus turpmākos pētījumus vieno locīņinstrumentu tēma. **Ineses Žunes** apjomīgais raksts "Locīņinstrumentu kolekcija Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā" sniedz rezumējumu par muzejā pārstāvētajiem instrumentu veidiem, to izcelsmi un tehnisko stāvokli; vienlaikus tas paver ieskatu nozīmīgāko meistaru personībās un laikmeta kontekstā, ko tā vai citādi atspoguļo šo dažādo instrumentu stāsti. Raksts ietver arī

rekomendācijas mūzikas instrumentu kolekcijas turpmākai komplektēšanai. **Petrs Kunca** (*Petras Kunca*), vijolnieks un Lietuvas Mūzikas un teātra akadēmijas ilggadējs vijolspēles profesors, rakstā "Ādolfs Mecs un citi Latvijas vijolnieki 20. gadsimta 30. gadu Kauņas mūzikas dzīvē" atklāj iepriekš plašāk nezināmas lappuses Latvijas un Lietuvas kultūras sakaros. Pētījumā izmantotas gan Lietuvas arhīvos gūtās ziņas, gan vijolnieka, Meca skolnieka un savulaik Kuncas pedagoga Vlada Varčika (*Vladas Varčikas*) atmiņas. Ilustrācijās savukārt iekļauti LNRMM krājuma materiāli, kā arī vijolnieka, profesora Jura Švolkovska privātajā arhīvā glabāti šarži, kas saistīti ar pieminētajām personām un savulaik saņemti dāvinājumā no lietuviešu obojista Romualda Džuga (*Romualdas Džiugas*).

Krājumu noslēdz **Saivas Kuples** raksts "Noslēpums muzejā. Gleznas stāsts". Autores vēstījums veltīts 19. gadsimta vidū tapušajai, no Kurzemes Provincas muzeja pārmantotajai lietuvieša Vincenta Smakauska (*Vincentas Smakauskas*) gleznai "Vilagošas kapitulācija" un tās restaurācijai Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejā. Starpdisciplinārais raksturs (šai gadījumā tēlotājmākslas un vēstures savijums), pētniecisks azarts un praktiska lietišķība – tās ir īpašības, kas caurstrāvo gan šo, gan visus pārējos krājuma rakstus un reizē atklāj muzeja darba specifiku, tā galvenās panākumu atslēgas.

Dr. art. **Baiba Jaunsloviete**

INTRODUCTION

The second collection of articles by the Latvian National Museum of Literature and Music (LNMLM) offers readers a wide range of topics: the role of undeservedly forgotten, bright persona in cultural history is explored, and new, interesting points of view on what is apparently already known are revealed. The first section, **"Literature and History"**, begins with **Ilona Miezīte's** article "Antija and Her Unpublished Manuscripts in the Latvian National Museum of Literature and Music Collection". This study presents the life story of Antija (Antonija Melnalksne), which particularly echoes in the manuscripts of her literary work. Simultaneously, it enriches the perception of the role of women in the Latvian literary environment in the early 20th century.

This theme continues in **Inguna Daukste-Silasproģe's** study "'American Miniatures' in the Point of Intersection in the Life and Work of Guntis Zariņš" that focuses on one of the most promising writers of the young generation of exiles after the Second World War. Through analysis of the manuscript "American Miniatures", the author highlights the valuable testimony of Zariņš' personality, his writing style, and his ideals of life and art. The article provides a better understanding of important developments in various parts of exile society in the early 1960s.

Life in exile as the background for creative activity is also highlighted in two other articles. **Anita Straume's** study "Zenta Mauriņa's and Konstantīns Raudive's Literary and Epistolary Heritage – A Global Cultural Legacy" is a summary of Straume's years of work on this topic that also includes a series of new findings, resulting from recently acquired material, most notably Mauriņa and Raudive's long-time

secretary Annemarie Morgenthaller's documents, which are now available in the LNMLM collection. **Astra Šmite's** article focuses on prominent and well-known figure "A Latvian in Rome: Olga Resnevic-Signorelli's Publications about Latvia in the Italian Press: Reflections in Correspondence with Astra Kārklīņa". The title indicates indirect opposition to the view of doctor and writer Resnevic-Signorelli as belonging to Russian culture, as erroneously reported in several Italian sources. Šmite clearly shows how developments in Latvian art and social life are reflected in the publications and letters of Resnevic-Signorelli.

The last two studies of the first section are united by the theme of history. **Ingus Barovskis' article** "'Literary Samizdat in the Latvian National Museum of Literature and Music Collection. The Example of 'Quo vadis'" is dedicated to the literary magazine *Quo vadis*, which, contrary to the intention of its creators, saw only its first issue (1969). In this clandestine publication, the longings, creative experiments, and hidden protest efforts by young authors against power are revealed more vividly than in the official press of the time. The context of the era is revealed in many ways by looking at samizdat as a phenomenon characteristic of Soviet counterculture in general. The central theme in **Sarmīte Baltiņa's** article "Artefacts of the Volunteer Order Guards Units in the Collection of the Latvian War Museum" is related to a relatively recent and dramatic period in Latvian history – the short time before and after the restoration of independence. Many thousands of people unknowingly contributed to this event, including volunteer order guards in various regions of the country.

The second section **"Music and the Arts"** begins with "Teodors Kalniņš and the Unknown in Vecbebri" by **Andrievs Alksnis**. This study is based on manuscripts in the LNMLM collection and describes an important period in the professional growth of the future Radio Choir leader: Vecbebri was where the long-time conductor gained his first experience. Additionally, the humanity of the young Kalniņš, the role played by his future spouse Hermīne, and a lesser-known but interesting aspect of his work, composing – which echoed the influences of impressionism current among young musicians at the time – are vividly outlined.

The important role of conducting in Latvian history is described by **Ieva Ezeriete** in her article "The Unknown Gustavs Klaustiņš". He was a multifaceted personality – engineer, University of Latvia lecturer, and Minister of Labour. Research of press publications and State History Archive materials reveals that in his youth, Klaustiņš received high praise from Emīls Dārziņš as a "rarely talented conductor". Parallel with his main job, he later led choirs for many years and actively engaged in debates about the 7th Latvian Song Festival.

Two studies focus on the topic of bowed instruments. **Inese Žune's** comprehensive article "Bowed Instrument Collection in the Latvian National Museum of Literature and Music" summarises the types of instruments represented in the museum, their origins, and their technical condition. Additionally, provides insight into the personas of the most significant makers and the context of the era, which the stories of these

various instruments reflect in one way or another. The article also includes recommendations for further work with the collection. **Petras Kunca**, violinist and long-time professor at the Lithuanian Academy of Music and Theatre, reveals previously unknown pages in Latvian and Lithuanian cultural relations in his article "Adolf Metz and Other Latvian Violinists in the Musical Life of Kaunas in the 1930s". The research is based on information obtained from Lithuanian archives as well as the memories of Metz's student and Kunca's teacher, violinist Vladas Varčikas. The illustrations include materials from the LNRMM collection and items from the private archive of the violinist Juris Švolkovskis, who received them as a gift from the Lithuanian oboist Romualdas Džiugas.

The collection concludes with **Saiva Kuplė's** article "Museum Discovery. A Painting's Story". Her article is dedicated to the mid-19th century painting "Capitulation of Világos" by the Lithuanian Vincent Smakauskas, inherited from the Kurzeme Provincial Museum, and its restoration at the Ģederts Elias Jelgava Museum of History and Art. The interdisciplinary nature (in this case, interweaving of fine art and history), research excitement, and practical applicability are apparent in this and all the other articles in this collection, revealing the specific nature of the museum's work and its main keys to success.

Dr. Art. Baiba Jaunslaviete

Mg. philol. **Ilona Miezīte** /
Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs

I. RAKSTNIECĪBA UN VĒSTURE / LITERATURE AND HISTORY

ANTIJA UN VIŅAS NEPUBLICĒTIE ROKRAKSTI LATVIJAS NACIONĀLĀ RAKSTNIECĪBAS UN MŪZIKAS MUZEJA KRĀJUMĀ

ANTIJA AND HER UNPUBLISHED MANUSCRIPTS IN THE LATVIAN NATIONAL MUSEUM OF LITERATURE AND MUSIC COLLECTION

KOPSAVILKUMS

Raksta mērķis ir iepazīstināt ar Antijas jeb Antonijas Melnalkšnes dzīvi, personību un daiļradi. Antijas 20. gadsimta sākumā tapušās publikācijas mūsdienās ir piemirstas, bet viņas vēlāk sarakstītie darbi palikuši npublicēti. Rakstnieces daiļradē ir daudz autobiogrāfisku iezīmju, tādēļ rakstā ir atklātas paralēles starp viņas dzīves gājumu un prozas darbos ietvertajiem motīviem. Pētījums plašāk aplūko tieši npublicētos rokrakstus Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja (turpmāk LNRMM) krājumā, analizē tajos ietvertās idejas un izjūtas latviešu rakstniecības vēstures salīdzināmā kontekstā. Stāstu "Apvērsums" (domājams, 20. gadsimta 20. gadi) raksturo psiholoģiski smalks un niansēts cilvēku attiecību tēlojums. Romāns "Uz ceļa sabraukta vabule" (visticamāk, 20. gadsimta 30. gadi) rāda jaunas sievietes garīgās tapšanas procesu uz veiksmīgi iezīmēta laikmeta griežu fona. Tas ir mākslinieciski gana pārlicecinošs, lai ierindotos

to starpkaru Latvijā radīto darbu vidū, kas veltīti Pirmajam pasaules karam, tādēļ žēl, ka šis romāns palicis npublicēts. Dramatisko poēmu cikls "Bībeles sievas" (20. gadsimta 50. gadi) iekļaujas mūsu rakstniecības klasiku izkoptajās tradīcijās vēsturisku sižetu risinājumā. Tas apliecina Antijas garīgās intereses mūža nogalē un rosina pārdomas par cilvēka vērtību sistēmas problemātiku. Lai raksturotu autores personību, izmantota viņas dienasgrāmata, atmiņas, vēstules, polemika presē. Pētījuma gaitā secināts, ka sadzīves pienākumu, varbūt arī rakstura īpatnību dēļ rakstniece nav pilnībā realizējusi sava talanta potenciālu. Taču Antija nav diletante. Viņas labākie darbi noteikti būtu pelnījuši publicēšanu.

RAKSTURVĀRDI: Antija, Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājums, npublicēti rokraksti, daiļliteratūra, pedagogija, Bībeles motīvi.

SUMMARY

The purpose of the article is to introduce the life, personality, and works of Antija, or Antonija Melnalksne. Antija's early 20th century publications have been forgotten, and her later works remain unpublished. The writer's work has many autobiographical features, so this article reveals parallels between her life and the motifs contained in her prose. The study examines unpublished manuscripts in the collection of the Latvian National Literature and Music Museum (LNRMM) and analyses the ideas and feelings in a comparative context of the history of Latvian writing. The story "Apvērsums" (*Coup*, presumably the 1920s) has a psychologically subtle and nuanced depiction of human relationships. The novel "Uz ceļa sabraukta vabole" (*Flattened Beetle on the Road*, probably the 1930s) reveals the process of a young woman's spiritual development against the background of

turning points of the era. It is artistically convincing enough to rank it among the work dedicated to the First World War, written in Latvia between the wars, so it is a pity that this novel remained unpublished. The cycle of dramatic poems "Bībeles sievas" (*Wives in the Bible*, 1950s) fits into the traditional Latvian literary classics' solution for historical plots. It confirms Antija's spiritual interests at the end of her life and prompts reflection on the dilemmas of human values. Her diary, memoirs, letters, and press publication are used to describe her personality. Research shows that the writer did not fully realise the potential of her talent due to domestic responsibilities and also, perhaps, her character. However, Antija is not a dilettante. Her best works definitely deserve to be published.

KEYWORDS: Antija, Latvian National Literature and Music Museum, unpublished manuscripts, literature, education, Bible motifs.

1. attēls. Antija ap 1920. gadu. Foto: nezināms.
RTMM 496028

Antija (īstajā vārdā Antonija Melnalksne, dzimusi Bērziņa, 1877–1967) ir mazāk pazīstama latviešu rakstniece, kas publicējusies 20. gadsimta sākumā līdz Pirmajam pasaules karam. Par viņas dzīves gājumu un literāro darbību mūsdienās publiski pieejama vien skopa informācija. Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājums glabā rokrakstus un citus materiālus, kas sniedz daudz plašāku liecību par rakstnieces un pedagoģes savdabīgo personību un daiļradi. Viņas garā mūža otrajā pusē tapuši npublicēti daiļdarbi, arī tulkojumi. Saglabājušās vēstules, atmiņas un dienasgrāmata. Raksta mērķis ir tuvāk iepazīstināt ar šo daļēji piemirsto, daļēji pavisam nezināmo lappusi mūsu kultūras mantojumā. Rakstnieces daiļradē ir daudz autobiogrāfisku iezīmju, tādēļ rakstā ir atklātas paralēles starp viņas dzīves gājumu un prozas darbos ietvertajiem motīviem, cenšoties parādīt šo motīvu sasaisti ar autores personisko pieredzi un pārdzīvojumiem.

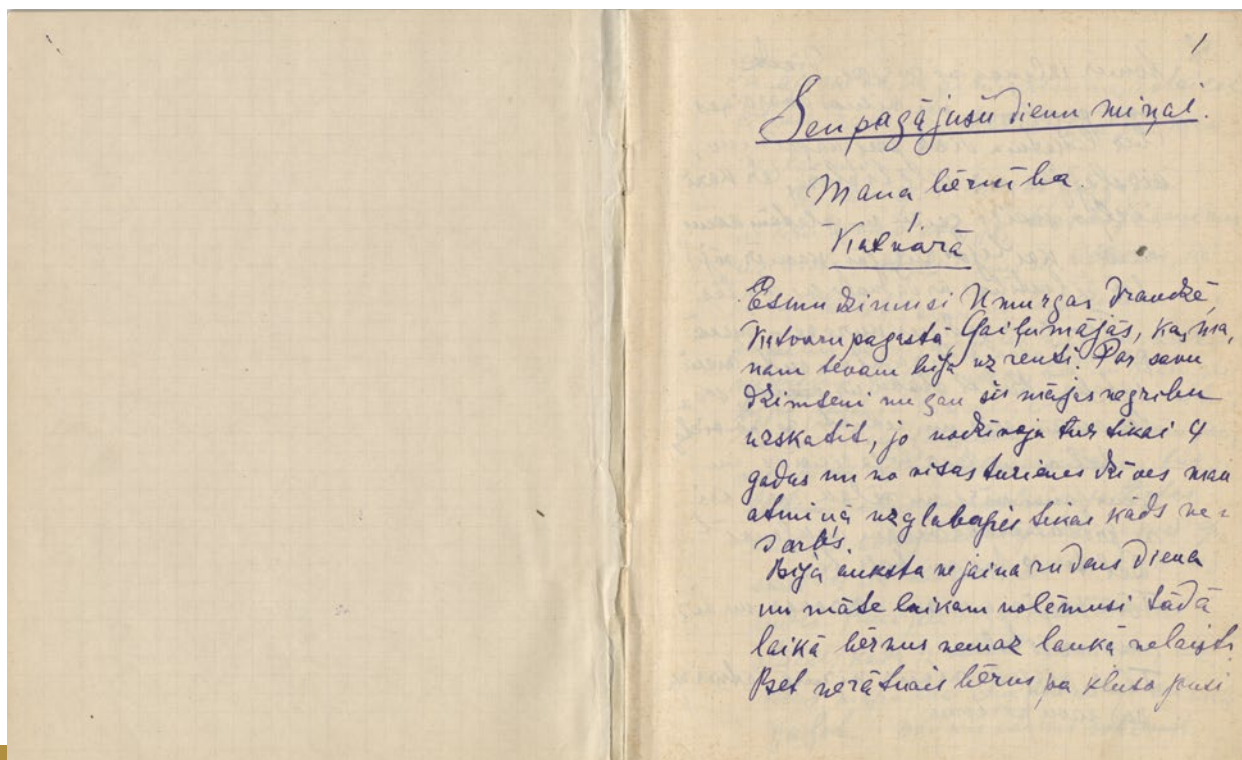
BĒRNĪBAS GADI

Antija dzimusi 1877. gada 28. septembrī Katvaru pagastā, netālu no Limbažiem. Autobiogrāfiskais darbs "Sen pagājušu dienu miņai" (1959, RTMM 496028) sniedz ieskatu meitenes bērnības

dienu pieredzē. Kaprīzā Katvaru muižas lielmāte nav ļāvusi zemniekiem izpirkt mājas. Viņas tēvs trenkāts no vienām mājām uz otrām – tikko vienas bijušas labi iekoptas, tā pārcelts uz citu vietu. Tomēr viņa darba prasme un centība ir novērtēta. Kad Toņai ir četri gadi, lielmāte aicina viņas tēvu kļūt par muižas pārvaldnieku. Te paiet meitenes bērnība – materiālā ziņā tiem laikiem salīdzinoši labos, tomēr diezgan nemīlīgos apstākļos. Antija spilgti iezīmē savas bērnības atmosfēru. Māja ir auksta un drūma, tēvs – priekšzīmīgs saimniecības vadītājs un gādīgs ģimenes cilvēks, bet neprot priecāties. Mājās vienmēr valda stingra kārtība un nosvērta nopietnība. Meitene pastāvīgi jūtas spiesta apslāpēt savu nemierīgo un straujo dabu. Autore to saista ar varbūtēju vēlīnā hernhūtisma ietekmi, kurš bargi nosoda jebkādas “pasaules priekus”. Māte, cēlusies no nabadzīgiem ļaudīm, galīgi nav piemērota muižas saimniecības vadīšanai un ļaužu izrikošanai. Tēvs viņu gan neapber skaļiem pārmetumiem, bet skatās arvien “no augšas”. Manīdama mātes slēptās asaras, Toņa nolemj nekad neprecēties.

Skolas gaitas Limbažu pilsētas meiteņu skolā palikušas atmiņā ar vācisko garu, kas saglabāties par spīti toreizējai izglītības rusifikācijas politikai. Šī vide nākamajai rakstniecei šķiet mietpilsoniska un ļoti kaitina, tādēļ rada grūtības iekļauties meiteņu pulciņā. 14 gadu vecumā smagu emocionālu traumu atstāj mātes pāragrā nāve. Pēc skolas beigšanas 1894. gadā Antija sapņo par izglītības turpināšanu, bet, kā viņa 20. gadsimta 50. gados raksta vēstules uzmetumā Andrejam Upītim (1877–1970),

«*tēvam likās daudz svarīgāk uzkopt mājas un laukus nekā izdot naudu skuķa skološanai, kas nekādi neatmaksājas. Un viņam bija taisnība, josie-vietes par skolotājām toreiz pieņēma visai reti.*»
(RTMM 496039)

2. attēls. Antijas bērnības atmiņas “Sen pagājušu dienu miņai”.
1959. gads. RTMM 496378

JAUNĪBA

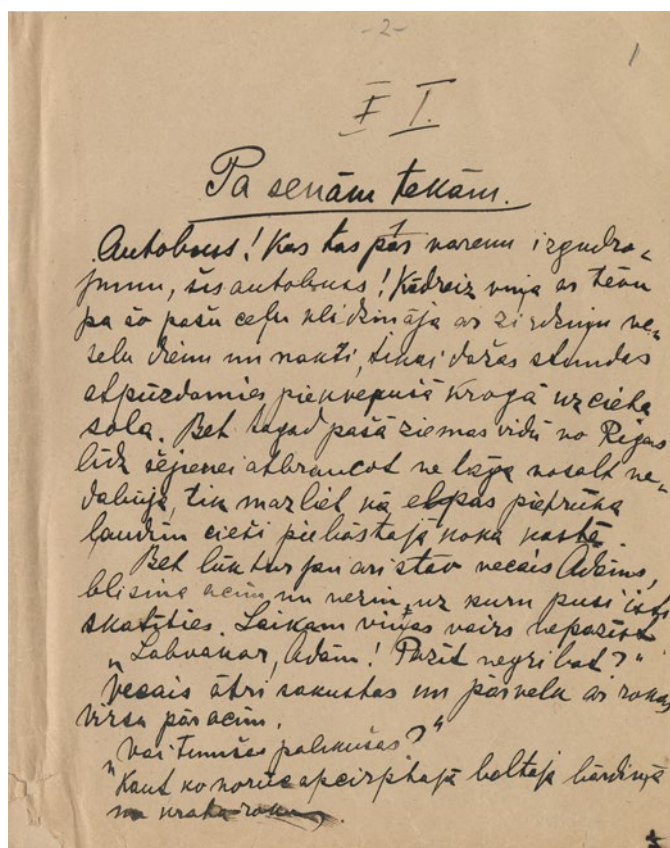
Antija tomēr nevēlas palikt tikai mājsaimniece, viņa patstāvīgi sagatavojas skolotājas eksāmeniem un nokārto tos Valkas pagastskolu skolotāju seminārā. Nākamās rakstnieces kādreizējais audžubrālis strādā par skolotāju Kijivā, Ukrainā. Meitene dodas turp un sākumā dzīvo viņa ģimenē, kur bieži viesi ir latviešu tautības pedagogi, arī vēlākais Latvijas Universitātes profesors Ludis Bērziņš (1870–1965). Daži no brāļa draugiem ir apmeklējuši kursus Rietumeiropā un apspriež jaunākās idejas pedagogijā. Vēlāk Antija strādā par mājskolotāju vairākās ģimenēs. Tomēr drīz rodas sajūta, ka viņa maz var dot turīgo vecāku atvasēm. Darbs nesniedz cerēto gandarījumu. Pēc diviem gadiem Antija atgriežas Latvijā ar drūmām domām par neatrodamo dzīves jēgu un savu tālāko ceļu:

«Nesapratu, kādēļ vispār pasaulē esmu nākusi, kāds varētu būt mans dzīves uzdevums?»
(RTMM 496378)

Mietpilsonisku ģimenes ligzdiņu, nogrimšanu tikai savas privātās dzīves šaurajā aplokā – to viņa negrib. Bet arī nezina, kā varētu atrast sev kādu plašāku mērķi, lai kalpotu sabiedrībai. Prieks par atgriešanos dzimtenē, tēva mājās, tomēr izklienē drūmās noskaņas.

Toreizējie pārdzīvojumi mākslinieciski pārradīti Antijas nepublicētā romāna "Uz ceļa sabraukta vabule" pirmajā daļā, kas ataino jaunas meitenes garīgo tapšanu. Romāna vadmotīvs ir vabole, kas simbolizē cilvēka vēlmi pacelties pāri ikdienai. Galvenā varone Māra bērnībā priecājas par vaboli, kas apvēlusies atkal tiek uz kājām un aizlido. Bet drīz viņa atrod to lielkunga karietes riteņu sašķaidītu. Meitene jūt, ka visām lietām ir divas puses:

«viena taustāma un redzama, bet otra netaustāma, neredzama un tomēr esoša.»
(RTMM 496386)

3. attēls. Antijas romāna "Uz ceļa sabraukta vabule" pirmā lappuse.
Domājams, 20. gadsimta 30. gadi. RTMM 496386

Mēģinājumi ar apkārtējiem runāt par saviem jautājumiem izrādās nesekmīgi. Ikdienas dzīvē nevienam tas nav vajadzīgs. Strādāt un gulēt, lai atkal spētu strādāt, tā ir visa viņu dzīves gudrība.

«*Tā ir viņu (pasvītrojums oriģināltekstā. – I. M.) dzīve, tāda, kāda viņa ir. Ja man vajadzīga cita, tad man pašai tā jārada, bet es...*» (RTMM 496386)

Pašai vien atrast atbildes uz saviem degošajiem jautājumiem – šis ceļš ir tik grūts. Meitene ilgojas pēc kāda, ar ko parunāt, kas palīdzētu garīgi augt.

4. attēls. Krišs Melnalksnis 1907. gadā. Foto: Antons Bilinskis. RTMM 496520

Šādā situācijā ir arī pati Antija pēc atgriešanās mājās. Tad kādā pagasta kultūras sarīkojumā viņa ierauga durvis stāvam jaunu cilvēku pasvītroti nevērīgā pozā, kurš uzreiz piesaista meitenes uzmanību, un tajā pašā vakarā viņi iepazīstas. Tas ir jaunais skolotājs Krišs Melnalksnis (1879–1930). Viņus vieno kopīga interese par literatūru un pedagoģiju.

Abi jūsmo arī par tolaik modē nākušajām Jaunās strāvas idejām. Melnalksnis iepazīstina meiteni ar franču rakstnieku naturālistu darbiem. Drīz vien jaunais skolotājs ir neprātīgi iemīlējis. Bet Antija apņēmusies nekad neprecēties, tādēļ sākumā izturas noraidoši pret viņa jūtām un vēlas palikt tikai pie cilvēciski draudzīgām attiecībām, kādas viņai līdz šim bijušas ar vīriešiem. Pēc daudziem gadiem viņa savā dienasgrāmatā (1955–1959) raksta:

«*[..] vīriešu sabiedrība man jau no bērnu dienām bija interesantāka par sievieti, jo sarunas par sabiedriskām lietām un politiku bija daudz saistošākas nekā par mājsaimniecību. Tādēļ attiecības ar vīriešiem bija biedriskas.*» (RTMM 496377)

Muzeja krājumā glabājas Melnalkšņa tālaika dienasgrāmata (1899), kas veidota kā vēstules mīlotajai Toņai (RTMM 496406). Dienasgrāmatā paustas gan viņa dedzīgās jūtas, gan dziļas sāpes un sarūgtinājums par meitenes izturēšanos, kuru viņš sākumā nesaprot, uztver kā niķus un kaprīzes, jūtas viņai apnīcis, nemīlēts un atstumts. Vēlāk nāk izpratne par nākamās rakstnieces psiholoģiskajām grūtībām, un 1901. gada janvārī Melnalksnis nosūta skaistu, iejūtīgu vēstuli:

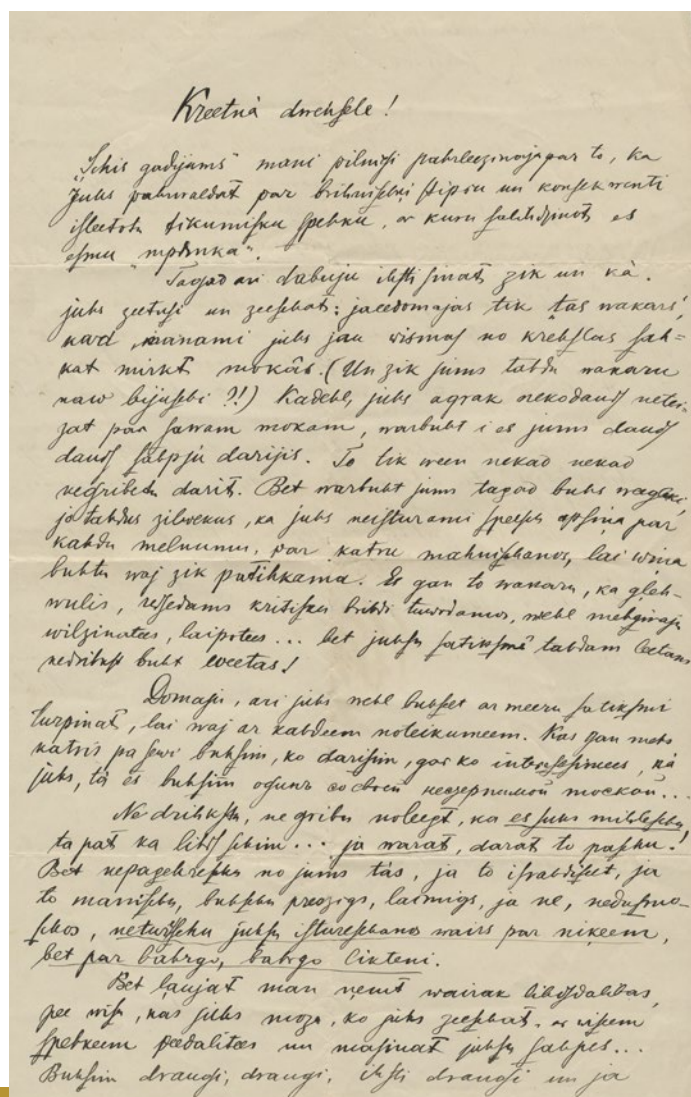
«*Ne drīkstu, ne gribu noliegt, ka es jūs mīlēšu, tāpat kā līdz šim... ja varat, darāt to pašu. Bet nepagērēšu no jums tās [mīlestības], ja to izrādīsiet, ja to manīšu, būšu priecīgs, laimīgs, ja ne, nedusmošos, neturēšu jūsu izturēšanos vairs par niķiem, bet par bārgo, bārgo likteni. Bet ļaujiet man ņemt vairāk līdzdalības pie visa, kas jūs moca, ko jūs ciešat, ar visiem spēkiem piedalīties un mazināt jūsu sāpes [..]. Būsim draugi, draugi, īsti draugi [..]!*» (RTMM 496138: 1)

Šī pieeja izrādās pareiza. Jau pēc mēneša Antija raksta viņam, ka to, ko nevarot vēl pateikt, var jau uzrakstīt un vēlāk varbūt iemācīšoties arī runāt:

«*[..]neprasīšu Jūs vairs, vai tiešām mūsu satiksme ir kas labs, jo tagad zinu pate, ka viņa ir caur un caur laba. [..] Nevaru pateikt, kā tas nācis, ka tikai nupat vēl sapratu, cik mēs viens otram tuvi un*

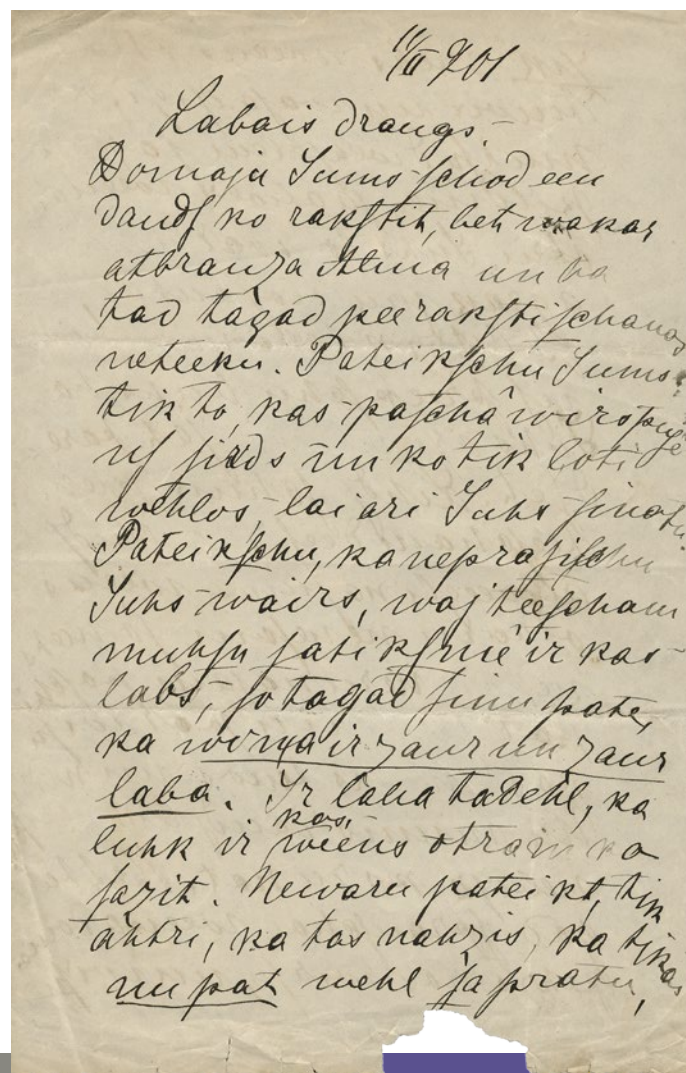
vajadzīgi, ka mūsu dvēselēm jāpapildina, jāatver vienai otru. Jūs to varbūt agrāk jau nojautāt [...].» (RTMM 496606)

Melnalkšņa un Antijas vēstuļu stāsts muzeja krājumā varētu būt liekams blakus Aspazijas (dzimusi Rozenberga, Elza Pliekšāne, 1865–1943) un Raiņa (Jānis Pliekšāns, 1865–1929), Friča Bārdas (1880–1919) un Paulīnas Puskalnes (precējusies Bārda, 1890–1983), Matīsa Kaudzītes (1848–1926) un Līzes Rātminderes (precējusies Kaudzīte, 1848–1928) sarakstei.

5. attēls. Kriša Melnalkšņa vēstule Antonijai Bērziņai. 1901. gada 8.–10. janvāris. RTMM 496138

Starp Antijas nepublicētajiem darbiem ir stāsts "Apvērsums", kas tapis, visticamāk, 20. gadsimta 20. gados. Tas ataino jaunā pasniedzēja Andra un viņa studentes Rasas attiecības. Lai gan ārējie apstākļi ir gluži citādi, attiecību būtība

6. attēls. Antonijas Bērziņas vēstule Krišam Melnalkšnim. 1901. gada 11. februāris. RTMM 496606

nepārprotami atspoguļo pašas autores jaunības dienu pārdzīvojumus. Stingri audzinātās meitenes dvēselē vispirms jānotiek garīgam apvērsumam, līdz viņa ir gatava dibināt ģimeni. Tas dara sāpes viņas draugam, kurš vēlas apprecēties pēc iespējas ātrāk. Psiholoģiski smalki un niansēti rakstniece iedziļinās gan jaunā vīrieša, gan meitenes iekšējās pasaules norisēs, veiksmīgi izvairoties no banalitātes (RTMM 496387). Gan stāstā, gan dzīvē šis process noslēdzas ar veiksmīgām laulībām. 1901. gada vasarā Melnalkšnis iepazīstina līgavu ar saviem vecākiem. Paralizētais tēvs, kuru paša brālis parāda dēļ izlicis no mājām, nekustīgi gul kaimiņa klētiņā, taču nežēlojas un ir saglabājis možu garu. Antijai patīcis, ka šajā ģimenē dzīves materiālā puse, praktiski sadzīves apsvērumi nav galvenās vērtības (RTMM 496385). Rakstniece dienasgrāmatā (1955–1959) atceras:

«*Pirms kāzām mūsu kopējās intereses bija tīri literāras, par materiālām mēs pat domāt vairījāmies, bet dzīvē tās tomēr spēlē tik nenoliedzami svarīgu lomu. Jā, zemes bērniem nav iespējams atteikties no zemes lietām.*»
(RTMM 496377)

7. attēls. Laulību karte. 1901. gada vasara. RTMM 496561

Pēc laulībām Melnalksnis kļūst par skolotāju Lielstraupē. Tur nolaistā ēkā blakus atrodas divas klases telpas: vienā sēž pirmklasnieki, otrā – otrklasnieki. Skolotājs tiek pamācīts, lai stāvēt pa vidu vaļējās durvīs un vadot stundas abām klasēm vienlaikus. Tad nu Melnalksnis aicina savu dzīvesbiedri palīgā, un viņai jāuzņemas skolotājas pienākumi. Vīrs gan cīnās ar pagasta vadību par stāvokļa uzlabošanu skolā, bet tai liekas, ka gan jau būs labi tāpat. Ventmalnieks (īstajā vārdā Ādolfs Ģērsons, 1876–1934) atceras savu viesošanos Straupē pie jauno skolotāju ģimenes:

«*Abi vienkārši, sirsnīgi, nopietni, tipiski inteliģenti.*» (Ventmalnieks 1930)

Romānā "Uz ceļa sabraukta vabule" atainoti galvenās varones Māras pārdzīvojumi, pirmās reizes stājoties klases priekšā. Šis tēlojums acīmredzot balstās pašas autore pieredzē. Tālaika izglītības programmas šaurie ietvari Mārai šķiet gluži neapmierinoši:

«*Un tad viņa stāvēja simtu ziņkārīgu actiņu priekšā, aiz kurām droši vien slēpās visi tie paši jautājumi, kuri viņu pašu savā laikā bija mocījuši, bet viņai vajadzēja mācīt: dva paļca da dva paļca – četire paļca [divi pirksti reiz divi pirksti – četri pirksti (krievu val.)]. Tas bija tik neiespējami, ka vakaros, lai cik nogurusi arī nebūtu, nevarēja aizmigt [...].*» (RTMM 496386)

Šī romāna epizode, domājams, būtiski raksturo pašas Antijas toreizējos meklējumus pedagoģiskajā darbā.

Vēlme izrauties no lauku ciemata pelēcīgās ikdienas jauno ģimeni 1905. gadā aizved uz Rīgu. Abi strādā par skolotājiem Tirdzniecības skolā. Viņu kolēģis ir vēlākais Latvijas Skolotāju savienības Rakstnieku muzeja (LNRMM priekšteča) dibinātājs Jānis Greste (1876–1951), kas kļuvis arī par ģimenes draugu. Ģimenē ienāk divas meitas – Ilze¹ un Margita (1909–1989) Melnalkšnes.

¹ Ilzes Melnalkšnes dzīves dati nav precīzi zināmi; viņa dzimusi ap 1906. gadu un mūžībā devusies 20. gadsimta 90. gadu sākumā.

8. attēls. Skolotāji pie Tirdzniecības skolas Rīgā, Martas ielā 5. 1906.–1907. gads. Antonija Melnalkšne – 2. rindā pirmā no kreisās, Krišs Melnalksnis – 3. rindā pirmais no kreisās, Jānis Greste – 1. rindā otrais no labās. Foto: nezināms. RTMM 290919

9. attēls. Melnalkšņu meitas Margita (pa kreisi) un Ilze. Ap 1915. gadu. Foto: nezināms. RTMM 462739

DAIĻRADES SĀKUMA POSMS

Melnalksnis kopš 1898. gada publicē presē rakstus un vēlāk arī dažus daiļliteratūras darbus. Antija seko šai priekšzīmei. Viņas vīrabrālis Augusts Melnalksnis (pseidonīms Melnais Alksnis, 1876–1944) 1903. gadā izdod literātu iesācēju kopkrājumu "Pirmais Burts" (1903). Tajā iespiests Antijas tēlojums "Pēc gadiem dzimtenē", kas atklāj drūmās izjūtas un savas vietas meklējumus, atgriežoties no Kijivas. Šim krājumam veltītā recenzijā ar parakstu "J. K." (domājams, Jānis Kleinberģis, 1874–1919) vairums sacerējumu saņem skarbu vērtējumu. Taču par Antijas darbu sacīts, ka "skicē ieskanas šur un tur pa skaņai, kura nākuse no sirds". Tomēr darbu būtu vēlams īsināt un spilgtāk iezīmēt raksturus ([Kleinberģis] 1904). Žurnālā "Jaunības Tekas" 1912. gada 10. numurā lasāms Antijas stāsts bērniem "Skolā" (Antija 1912b).

Muzeja krājumā glabājas Antijas nozīmīgākā iespiestā stāsta "Aina Āre" rokraksta fragmenti (RTMM 496381; publicēts žurnālā "Domas", 1912. gada 7.–12. nr.: Antija 1912a). Stāstā jaunas meitenes neskaidrie meklējumi pēc plašākiem dzīves apvāršņiem, kalpošanas ideāliem izplēn tā sauktās "brīvās mīlestības" attiecībās un mātes pienākumos, kas beidzas ar vilšanos. Šim darbam diezgan asu kritiku velta Andrejs Upīts. Mūža nogalē rakstītajās atmiņās autore ar dažām neprecizitātēm ataino savu redzējumu par toreizējiem notikumiem. Viņa un vēl divas jaunas censonas esot nosauktas par ģimnāzistēm, kas ar apbrīnojamu nekaunību "bāžas iekšā" (RTMM 496377) žurnālā "Domas" un raksta tikai par mīlestību un ģimenes lietām, bet neinteresējas par sabiedriskiem jautājumiem. Jaunā rakstniece pati gan jūtas ieinteresēta kalpošanā sabiedrībai, arī ģimnāziste viņa nekad nav bijusi. Antija ir vienīgā, kas saņem atbildēt uz šo kritiku. Rakstu viņa iedevusi izdevumu "Domas" un "Jaunā Dienas Lapa" redaktoram Ermanim Pīpiņam-Vizulim (1873–1927). Tas iespiests tajā pašā dienā, kad Melnalkšņi lūgti pie Pīpiņa uz viesībām, kurās piedalījies arī Upīts. Laikam namatēvs cerējis, ka izvērtīsies interesantas diskusijas. Taču jaunā

rakstniece visu vakaru bijusi klusa kā pelīte (RTMM 496377). Runa ir par Upīša rakstu "Mūsu jaunās rakstnieces" žurnālā "Domas" (Upīts 1913), kurā aplūkoti Antijas, Angelikas Gailītes (1884–1975) un Ivandes Kaijas (Antonija Lūkina, dzimusi Meldere-Millere, 1876–1942) pirmie darbi. Tajā gan nav Antijas minētās frāzes par nekaunīgajām "ģimnāzistēm". Autors norāda uz "pilsonisko sieviešu" vidusskolas izglītību pretstatā daudziem rakstniekiem vīriešiem, kas visbiežāk ir tautskolotāji autodidakti. Upīts apgalvo, ka jaunās rakstnieces interesējot gandrīz tikai pilsoniskā sieviete, respektīvi, viņa pati, bet vīrietis parādās vien kā tēlojuma līdzeklis. Netaisns šķiet pārmetums šai "pilsoniskajai rakstniecei":

«*Tautas dzīve un darbs viņu neinteresē.*»
(Upīts 1913: 660)

Antijas stāstā visai detalizēti iezīmēta lauku dzīve un vienmuļais zemnieka darbs, kā arī nabadzīgas meitenes grūtības atrast darbu pilsētā. Tālaika sabiedriskos centienus parāda nelegālās literatūras lasīšana skolās un ar to saistītās nepatīkšanas. Protams, šie tēlojumi veido sižeta fonu, tomēr nevar apgalvot, ka tajos iezīmētā tematika rakstnieci nesaista. Vienlaikus jāpiekrīt Upīša kritikai par stāsta neskaidro nobeigumu, kurā Aina gatavojas "pagaidām" pamest savu bērnu, lai meklētu jaunu dzīves ceļu. Upīts uzskata, ka tas nav stāstā atsegto sabiedrisko un morāles problēmu risinājums. Pret Antiju bargais kritiķis tomēr ir noskaņots labvēlīgāk nekā pret abām pārējām aplūkotajām rakstniecēm, jo viņa labāk

«*prot sievietes dzimuma dziņas kombinēt ar pašuzturas un pašattīstības vajadzību*»
(Upīts 1913: 671)

Atzinīgi vērtēta arī stāsta stilistiskā izveide. Upīts atzīst autores talantu.

Mūža nogales dienasgrāmatā Antija pārrakstījusi sava pretraksta pirmuzmetumu. Tas ir visai ass un drosmīgs. Rakstniece noteikti noraida Upīša apgalvojumu, ka "sugas turpināšanu" uzskatot par sievietes galveno uzdevumu.

«Problēmu par cilvēka uzdevumu vispār un sievietes sevišķi es neesmu ņēmusies izšķirt.»
(RTMM 496377)

Taču viņai rodas jautājums, kāpēc Upīts pievērsanos šai tēmai uzskata gandrīz vai par noziegumu. Sieviete ir tiesības noskaidrot sev arī šos jautājumus. Antija pamatoti norāda, ka Upīts pats tos atainojis savos darbos, piemēram, romānā "Sieviete" (1910), un tajos tāpat nav rasts šo problēmu risinājums, ja par tādu neuzskata sievietes nāvi. Turklāt mātes pienākumu pildīšana arī ir sabiedrisks darbs (RTMM 496377). Savukārt Antijas publicētais pretraksts "Jaunās Dienas Lapas" 1913. gada 9. un 10. jūlija numuros, salīdzinot ar pirmuzmetumu, ir nedaudz mīkstināts un secinājumos mazāk precīzs. Autore uzsver, ka Upīša minēto viedokli par sugas turpināšanu kā sievietes galveno uzdevumu izteikušas nevis pašas rakstnieces, bet gan "reakcionārā prese" (Antija 1913), kas pirms gadiem piecpadsmit "ar to pacienāja sievietes vai piecreiz uz vienas lappuses. Bet sieviete (pilsoniskā) jau toreiz kopā ar progresīvākas sabiedrības daļu šādu savu uzdevumu sašaurināšanu atraidīja un atbildēja, ka viņa tāds pats cilvēks kā vīrietis, ar viņam līdzīgiem uzdevumiem un tiesībām" (Antija 1913). Autore dalās pārdomās, kā dzimumu lomu sadalījumu ietekmē

«cīņa starp gribu kā kultūras produktu un instinktu kā dabas elementu [izcēlums oriģināltekstā – I. M.].» (Antija 1913)

Viņa izsaka cerību, ka nākotnē izpratne par šiem jautājumiem arvien vairāk attīstīsies.

1912./1913. gada literatūras apskatā, kurā saīsināti iekļauts arī trīs minēto rakstnieču prozas darbu vērtējums, Upīts ir ņēmis vērā šo pretrakstu. Viņš raksturojis Antijas stāstu, daļēji izmantojot pašas autorei sniegto formulējumu:

«Pie svarīgākajām parādībām pēdējā gada stāstu rakstniecībā skaitāma arī vairāku apdāvinātu sieviešu-rakstnieču debija. Antija cenšas izprast un noskaidrot sievietes-mīļākās un sievietes-mātes stāvokli un pienākumus [...]»
(Upīts 1958 [1913]: 497)

Taču paturēts mūsdienu skatījumā nepamatotais pārmetums, ka sieviete tēlota nevis kā sabiedriska darba veicēja, bet kā "dzimuma dzīvnieks" (Upīts 1958 [1913]: 497). Visticamāk, Antija šo rakstu nav lasījusi, jo tas atmiņās nav pieminēts. Varbūt apziņa, ka viņas pretargumenti ir daļēji ņemti vērā, būtu rakstnieci vairāk iedrošinājusi turpināt radošo darbu.

Grūti pateikt, kādēļ Antijas publikācijas drīz apstāst. Vai viņai bijis pārāk grūti savienot daiļradi ar ģimenes pienākumiem, vai arī vainīga bijusi Upīša kritikas saasināta uztvere? Pēc daudziem gadiem savā dienasgrāmatā viņa raksta, ka saņēmusi pļauku sejā (RTMM 496377), lai gan šī kritika, kaut barga, nebūt nav iznīcināša, īpaši uz daudzu citu slavenā rakstnieka izsmējīgo recenziju fona. Antija ir izdevusi vairākas mācību grāmatas, taču daiļdarbi nekad nav apkopoti grāmatā un pēc Pirmā pasaules kara sarakstītie tā arī paliek npublicēti.

1913./1914. gada mija Antijas dzīvē ir nozīmīga ar ceļojumu uz Šveici, kur vēlāk būs vairākkārt. Virabrālis dod līdzī pacīņu, ko, atrodoties tur, pārsūtīt Rainim un Aspazijai. Tā sākas kontakti ar ievērojamajiem dzejniekiem. Drīz pēc atgriešanās no Šveices Antija raksta viņiem emocionālu vēstuli par spilgtajiem iespaidiem Raiņa lugas "Pūt, vējiņi!" izrādē. Viņa stāsta par pārpildīto zāli, kurā pielikts klāt tik daudz krēslu, ka tikko var aizspraukties līdz savai vietai, bet neviens nekurn, jo tas

«tik taustāmi arvien no jauna mums apliecina, kas Jūs esat ikvienam no mums. Tādēļ tik ļoti gribētos, ka Jūs reiz varētu būt mūsu starpā, izjust visā pilnībā, ko Jūs mums esat devuši, un smelties jaunus spēkus no tam. [...] Pie mums daudz vairāk aukstuma, dubļu un netīrības, nekā Jūs tur Cīrihē varat iedomāties, tik viens mums ir, ar ko varam lepoties: mēs redzam Jūsu darbus, kurus Jūs [...] neredzat.» (RTMM 17317)

Antijas raksts "Latvju sievietes uzdevumi" veltīts strādnieku sievietes smagajam stāvoklim un rakstīts no sociāldemokrātiskām pozīcijām (Antija 1914). Šo tematiku varētu būt rosinājusi jau minētā Upīša kritika, kā arī Raiņa iespaids.

PIRMAIS PASAULES KARŠ

Par Antijas gaitām Pirmā pasaules kara sākumā ir maz ziņu. Romāna "Uz ceļa sabraukta vabule" otrajā daļā, kas veltīta kara gadiem, jūtams aculiecinieces nepastarpinātā pārdzīvojuma spēks un tiešums. 1914. gadā Latvija nav piedzīvojusi karu jau simts gadus, tādēļ arī tolaik daudziem gribas domāt, ka karš ir jēdziens, kas pieder vēsturei.

«*Bet tagad virs galvas švīkst vēstures spārni.*»
(RTMM 496386)

Romānā trāpīgi atklāta kara sākuma atmosfēra. Sievas runā – kādēļ mūsu vīriem un dēliem jāstāv zem lodēm Karpatos, ja mūsu pašu zemi atdod naidniekam? Savukārt Krievijas impērijas armijas kareivji, kam dota pavēle atkāpties, sarunās ar vietējiem neslēpj:

«*Kas mums, kurp dzīs, turp iesim. Nav ne mūsu daļa, ne mūsu zeme.*» (RTMM 496386)

Tuvojoties fronteij, plūst bēgļu straumes. Gandrīz visi ciemata iedzīvotāji tām pievienojas. Taču romāna varone Māra nevēlas pamest savu skolu un nolemj palikt:

«*Es posta nebīstos. Ja tas vajadzīgs, es arī varu iet bojā. Bet kam [izcēlums oriģināltekstā. – I. M.] tas vajadzīgs?*»

Viņu nomāc kara bezjēdzības izjūta. Māra dzird apšaudes tuvošanos un galu galā tomēr spiesta doties bēgļu gaitās (RTMM 496386). Nonākusi Krievijā, viņa uz labu laimi izkāpj kādā no vilciena stacijām.

«*Esmu sadrupināta un samalta tūkstoš daļās. Pie katra nelaimes skata paliek daļiņa no manis pašas, un tā izkaisos pa visu plašo pasauli. [...] Gubām cilvēku ar grabažām rokās un neprātu acīs – un dara neprāta darbus, par kuriem tomēr neviens nebrīnās.*» (RTMM 496386)

Ciņās par pabalstiem, kas atstāj demoralizējošu ietekmi, sākumā viendabīgā, pelēkā bēgļu masa ātri diferencējas. Kautrīgākie paliek apakšā "bramanīgākajiem":

«*No sava stūrīša padzītais latvietis apskatījies ierauga, ka viņš zemes virsū nav pēdējais, ka lielajā Krievijā ir ļaudis, kuri pat visu zaudējušo bēgli vēl uzskata par kungu, varenu un gudru.*»
(RTMM 496386)

Oktobra apvērsuma dienās romāna varone ir Maskavā, un viņas izjūtas izsaka kādā avīzē izlasītās rindas:

«*"[...] gar logu iet kareivis un meitene, bet es viņus vairs nemīlu..." Ne, grūti nāktos "mīlēt" šo jauno valdošo šķiru. Viņa visupirms uz rūpīgāko nokopē savu priekšgājēju netikumus, bet neatstāj ne drupatiņas no tās plānās kultūras virskārtnas, kura pa ilgajiem miera gadiem tomēr bija uzkrājusies.*» (RTMM 496386)

Īpaši sāpīgi ir apzināties, ka šajos notikumos tik nozīmīga loma ir tieši latviešiem.

Māra karā zaudē līgavaini un piedzīvo daudz traģisku brīžu. Simboliskie vēstures rati viņai kā vabolei uz lielceļa ir pārbraukuši pāri. Karam beidzoties, Māra atceras sašķaidīto vaboli, kas kļūst ne tikai par viņas, bet par visas zemes un tautas simbolu:

«*[...] ritenis nospiež tik daļu no šāda kukaiņa, bet galva ar otru pusi paliek dzīva, ķepurojas smiltīs un nekad vairs nevarēs pacelties gaisā. Pa ielām šļūc šādi pussatriekti ķermeņi, bet neviens tiem nepiegriež ne mazākās vērības. [...] Tik daudz samalti zem smagā riteņa, bet mēs, kas esam palikuši, man šķiet, visi esam tādi pussašķaidīti kukaiņi – katrs par sevi un visumā kā tauta. Kas par bēdīgu ķepurošanos!*» (RTMM 496386)

Taču sastapšanās ar cilvēkiem, kas ir entuziasma pilni atjaunot sagrauto zemi, atgriež Mārai spēku dzīvot tālāk un dedzīgi mesties šajā atjaunošanas darbā:

«*Es pieceļos un sāku iet. Spējā lidojumā pret plecu man atsitās vabule un dūkdama nokrīt uz ceļa, apveļas, sakārto spārnus un atkal paceļas gaisā. Nē! Dzīvība nav iznīcināma. Mēs dzīvosim, mēs vēl dzīvosim!*» (RTMM 496386)

Romāna beigās tomēr galvenā varone iet bojā, bet paliek apziņa, ka tauta turpinās dzīvot. Romāns ir mākslinieciski pārliecinošs un iekļaujas to starpkaru Latvijā tapušo darbu vidū, kas veltīti Pirmajam pasaules karam, tādēļ žēl, ka tas palicis nepublicēts.

NEATKARĪGĀS LATVIJAS GADI

No 1918. gada Antija divus mācību gadus strādā par skolotāju Izglītības biedrības vidusskolā Valmierā. Viņas vīrs jau 1919. gada otrajā pusē atgriežas Rīgā, kur aizrautīgi darbojas Izglītības ministrijā kā Pamatskolu daļas vadītājs un vēlāk – kā tautskolu direktors. Antija līdz 1920. gada vasarai vēl paliek Valmierā. Tur notiek Raiņa tikšanās ar skolēniem pēc viņa atgriešanās dzimtenē, un ievērojamais dzejnieks saistībā ar skolu revīzijām pievienojies kritikai par izglītības politikas "birokratizāciju" Latvijā. Pieejamie materiāli nesniedz skaidru priekšstatu par Raiņa izteikto pārmetumu saturu, tomēr var noprast, ka tiek kritizēti arī rīkojumi, ko izdevis Antijas dzīvesbiedrs. Rakstniece to uztver ļoti sāpīgi, un tas pamudina viņu 1920. gada 15. jūnijā sūtīt Rainim vēstuli. Tajā atklāts viss, kas tiekoties palicis nepateikts: "Pie Raiņa esmu pieraduse griezties pēc absolūtas patiesības un pie tam tādas, kuru var pateikt tik Rainis un neviens cits." (RTMM 17320) Taču šoreiz viņa uzskata, ka Rainim vēl ir jārevidē savas patiesības:

«*Es neprotu runāt par lietām, kuras man nav gluži skaidras, bet vienā lietā es šo to zinu, tas ir, skolas lietā.*» (RTMM 496386)

Aizstāvēt skolu revīziju nepieciešamību, Antija uzsver, ka šajās sūdzībās nedzird Raini, bet tos biedrus, no kuriem tās dzirdētas jau agrāk un aprastas kā mušu sīkšana.

«*Bet neizteicami sāp, ka šie biedri runā caur Raini un nevis Rainis caur viņiem.*» (RTMM 17320)

Vienlaikus viņa vēršas arī pret sociāldemokrātu partijas biedru iecerēto skolas ideologizāciju:

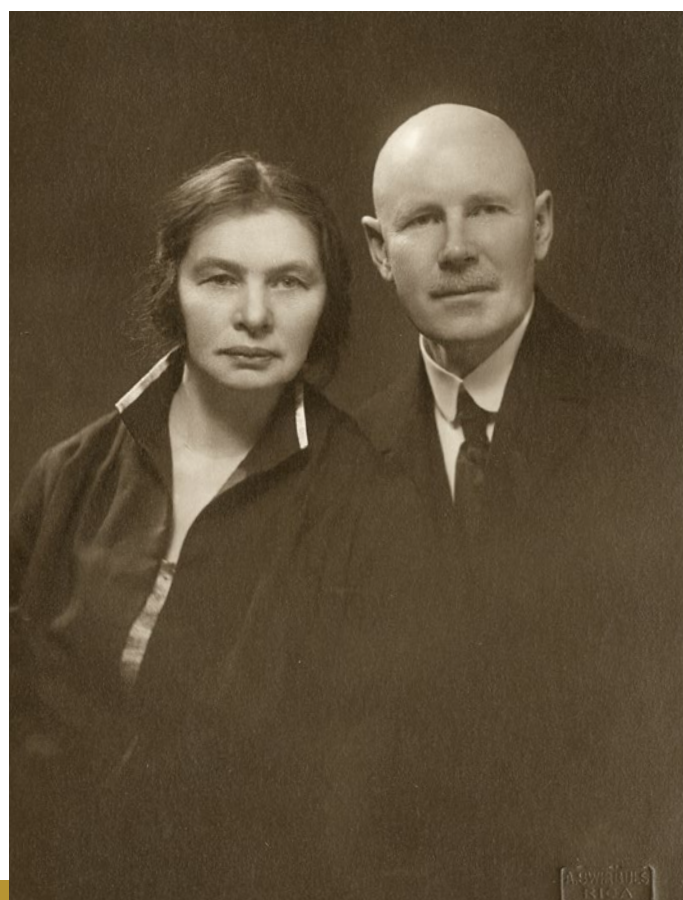
«*Aspazijas polemikā ar Blaumani ir reti zīmīgs teikums: "tiem attīstību galvā kā maisu uzbāžot." Toreiz šis maiss bija attīstība, tagad par viņu tapis sociālisms – politika – kā gribiet. Bet cilvēka gars*

ir par daudz vingrs, lai ļautos sevi maisā bāzties. Jūs audzināja par monarķistu, no Jums izauga sociāldemokrāts, ja tagad soc. dem. liks skolā audzināt sociālistus, tad iznākums atkal būs taisni pretējs.» (RTMM 17320)

Antija apzinās, ka Rainim kā deputātam tik asi rakstīt nevar, bet Rainim kā cilvēkam viņa to tomēr saka.

«*Sadalīt Raini divās daļās bija ļoti grūti. Bet arī tas pārgāja.*» (RTMM 17320)

Šī vēstule spilgti liecina par Antijas spīvo un neatkarīgo raksturu, nebaidīšanos aizstāvēt savus uzskatus pret autoritātēm. 15. oktobrī pēc atgriešanās Rīgā viņa raksta vēlreiz, ka ļoti gribētos ar Raini parunāt (RTMM 17318). Nav zināms, vai toreiz saruna notikusi. Taču vēlāko gadu pastkartes liecina, ka attiecības atkal bijušas sirsnīgas.

10. attēls. Antija ar vīru Krišu Melnalksni. 20. gadsimta 20. gadi. Foto: Ādolfs Zvirbulis. RTMM 496015

11. attēls. Antija ar viesiem pie vasaras mājiņas Apšuciemā. 20. gadsimta 20. gadi. 1. rindā pa kreisi – meita Margita. 2. rindā pirmā no labās – Antija. Aizmugurē pirmais no labās – Krišs Melnalksnis. 2. rindā pirmais no kreisās – Antijas māsavīrs Jēkabs Poruks (1895–1963). Foto: nezināms. RTMM 496014

Antijas ģimenes dzīve ir saskanīga. Taču 1928. gadā, labējās valdības laikā, sociāldemokrātiski noskaņotais Melnalksnis zaudē darbu Izglītības ministrijā, un jāatstāj arī dienesta dzīvoklis. Nepārdzīvojis netaisnību, viņš pēc diviem gadiem saslimst ar rīkles audzēju un mirst 51 gada vecumā. Nelīdz arī ārstēšanās ārzemēs. Par šo grūto dzīves brīdi liecina Antijas vēstules meitām 1929. un 1930. gadā (RTMM 513095–513097). Ģimenes draugs Greste ar saviem palīgiem 1932. gadā Latvijas Skolotāju savienības Pedagoģiskajā un rakstnieku muzejā iekārto Melnalkšņa istabu, īpaši šim nolūkam atbrīvojot laboratorijas telpu. Tajā apskatāmas Melnalkšņa fotogrāfijas, piemiņas lietas, rokraksti, kā arī pēcnāves maska. Antija ir nodevusi muzejam vairumu no šiem materiāliem (LNA/LVVA 3016–1–33: 6). 1932. gada 28. decembrī muzejā notiek ilgi gatavotais Melnalkšņa piemiņas vakars (LNA/LVVA 3016–1–85: 66), un arī vēlāk sadarbība ar muzeju turpinās. 1933. gada 27. martā ir plānots Annai Brigaderei (1861–1933) veltīts sarīkojums. Iecerētais referents slimības dēļ atteicies. Tad muzeja komisijas sēdē rodas ideja viņa vietā uzaicināt Antiju (LNA/LVVA 3016–1–33: 44), un rakstnieku muzeja pasākumā izskan viņas

priekšlasījums par Brigaderi (LNA/LVVA 3016–1–85: 10).

Antija saviem spēkiem pabeidz uzcelt nelielu mājiņu Zolitūdē, tolaik Pārdaugavas nomalē. Meita Ilze pēc skolas beigšanas gadu pavada Austrijā. 1934. gadā viņa absolvē Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes Zobārstniecības nodaļu un pēc tam strādā par zobārsti. Jaunākā meita Margita ir pārmantojusi vecāku māksliniecisko ievirzi. 1934. gadā viņa ar atzinības rakstu beidz Rīgas Valsts daiļamatniecības skolas Ādas apstrādes nodaļu (Siliņš 1934: 246), bet 1938. gadā – Keramikas nodaļu (Strazdiņš 1938). Sākumā Margita strādā par grāmatniecību (tolaik tas ietver arī dizainera pienākumus) un ir saņēmusi vairākas medaļas starptautiskās izstādēs par grāmatu noformējumu. Vēlāk viņa pievēršas galvenokārt keramikai un no 1945. gada 20 gadus ir Mākslas akadēmijas pasniedzēja (*Literatura.lv*).

MŪŽA NOGALE

Padomju varu Antija nespēj pieņemt, un tā nepieņem viņu. Pēc 23 skolā nostrādātiem gadiem viņai pat tiek atteikta pensija, lai gan rakstnieks Ernests Birznieks-Upītis (1871–1960) un

citi liecinieki apstiprina viņas darba stāžu. Tā vecumdienas pāiet atkarībā no meitu rūpēm, ko Antija ļoti pārdzīvo, jo vienmēr vēlējusies būt patstāvīga. Arī neatkarības gados jau apmaksātā kapa vieta blakus vīram viņai ir liegta (RTMM 496377).

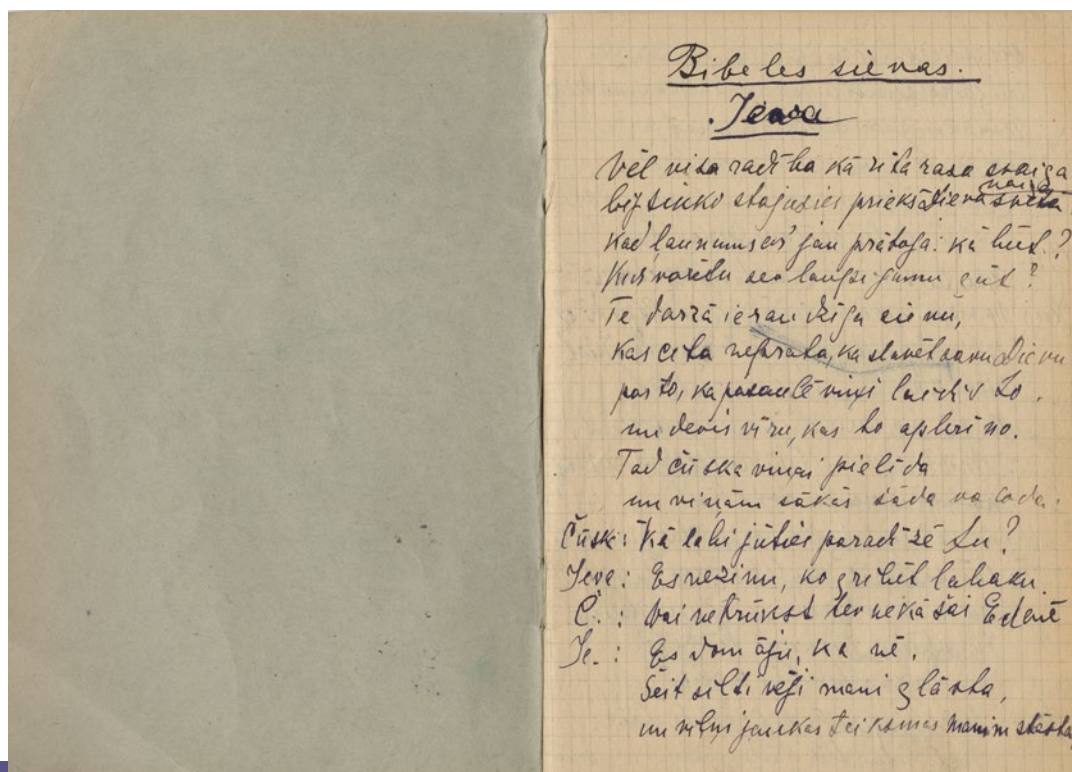
Antija ir pazīstama galvenokārt kā prozaiķe. Tādēļ interesanti, ka mūža nogalē, 20. gadsimta 50. gados, viņa pievērsusies liroepikai, sacerot rokrakstā palikušu dramatisko poēmu ciklu "Bībeles sievas". Līdzīgi daudziem savas paaudzes intelligentiem, Antija jaunībā novēršas no ticības, bet mūža nogalē meklē atpakaļceļu pie tās. Viņas interešu lokā ir arī ezotērika – antroposofijas pamatlicēja Rūdolfa Šteinera (*Rudolf Joseph Lorenz Steiner*, 1861–1925) raksti, kā arī tā sauktās Ākāšas hronikas. Kāds vārdā neminēts mācītājs Antiju iekšējas krīzes brīdī pamudinājis turpināt radošo darbu:

«Mācītājs teica, ka vajagot dzīvot kaut tādēļ, ka vēl neesot pateikts pēdējais vārds, kas bijis sakāms. Tad nu gan man laikam vēl ilgi nāksies dzīvot, jo tik maz esmu pateikusi.» (RTMM 496377)

Interese par Bībeli radusies pamazām. Skolas gados meiteni, kas tiecas uz neatkarīgu domāšanu, atbaida tālaika ticības mācības metodes ar iekalšanu no galvas un "atskaitīšanu". Viņa atceras:

«[...] Bībeli es sāku kaut cik saprast un cienīt tikai daudz gadu vēlāk. Kad vairs nevajadzēja skaitīt Bībeles pantus un stāstus, tikai tad sāku atzīt, ka Bībele ir liela grāmata [...].» (RTMM 496377)

Šīs intereses iespaidā tapušajā ciklā ietvertas poēmas "Ieva", "Rute" un "Tamāra". Visos trijos sižetos garīgi stipra sieviete ir situācijas noteicēja, kas, aktīvi rīkojoties, ņem to savās rokās. Varbūt tādējādi autore gribējusi rosināt paraudzīties citām acīm uz Vecās Derības patriarhālismu, kurš nav tik absolūts, kā dažkārt ierasts domāt. Visas trīs cikla "Bībeles sievas" daļas vieno vadmotīvs – šīm sievietēm ir nozīmīga loma Jēzus ciltskokā.

12. attēls. Antijas npublicētā dramatiskā poēma "Bībeles sievas".
20. gadsimta 50. gadi. RTMM 496375

Pirmā daļa "leva" cieši seko pazīstamajam Bībeles sižetam (1. Mozus grāmata 3). Zaudētās paradīzes motīvs ir plaši izmantots pasaules literatūrā. Ne reizi vien tas radis atspoguļojumu arī latviešu rakstniecībā. Ateista Upīša novelē "Aiz paradīzes vārtiem" (Upīts 1922) Dievs ir tikai personifikācija, taču viņa tēls iemieso sodu, netaisnību un centienus apspiest cilvēka brīvo garu. Aspazijas mūža pēdējo gadu dzejoļu rokrakstos (20. gadsimta 30. gadu beigas un 40. gadu sākums: RTMM 73882/38) zaudētā paradīze ir cilvēka brīvas un radošas attīstības priekšnoteikums, kas samierina ar Radītāju. Līdzīga izjūta pausta arī Antijas poēmā, tomēr tajā mazāk ietverts filozofiskais vispārinājums. Vairāk akcentēta veiklība, ar kādu čūska, respektīvi, ļaunums pievilēvu. Dialogs starp levu un čūsku iesākas aplinkus un pakāpeniski rosina sievietē šaubas:

« Čūska: Kā labi jūties paradīzē tu?

leva: Es nezinu, ko gribēt labāku.

Čūska: Vai netrūkst tev nekā šai Ēdenē?

leva: Es domāju, ka nē. » (RTMM 496377)

Arī Antijas poēmā daļēja motivācija grēka ābola noraušanai ir levas vēlme atrast visas atbildes uz cilvēkam neizprotamajiem esības jautājumiem:

« Neviena lieta nepaliks man neizprasta,
Uz visiem jautājumiem atbilde būs rasta? »

(RTMM 496377)

Tomēr šī poēmas daļa šķiet mākslinieciski vājākā, jo autores interpretācija neienes pietiekami daudz jauna, vēl iepriekš nepateikta par cilvēces grēkā krišanas problemātiku. levas rīcība, kas noved pie izraidīšanas no paradīzes, cieši sasaistīta ar ciltsmātēm Ruti un Tamāru, kuras ir gatavas pārbaudījumiem, lai turpinātu dzimtu, no kuras jānāk Mesijam. Uz viņām abām attiecināmi vārdi, ar kuriem noslēdzas "leva":

« Un atzišanas koka augļus bauda tikai tas,
Kas ne no kādām pūlēm nebaidās. »

(RTMM 496377)

Poēmu cikla otrajā daļā "Rute" izmantots Vecās Derības Rutes grāmatas sižets. Tajā jauna atraitne Rute dodas līdzī vīramātei Naemijai², kas no moābiešu zemes atgriežas dzimtajā Betlēmē. Paklausot vīramātes ieteikumam, Rute naktī ierodas pie turīga pusmūža vīra Boasa un noguļas viņa guļvietas kājgalī. Boass ir viņas vīra rads, kuram pēc senas paražas būtu jāprec sava radnieka atraitne. Reliģijas vēsturnieku domas dalās, vai šāda jaunas atraitnes rīcība tolaik ir pārdoša, vai tomēr tradīcijai atbilstoša. Boass ir aizkustināts un apņēms Ruti par sievu. Viņu pēcteči ir ķēniņš Dāvids un jaunavas Marijas vīrs Jāzeps, tādēļ tie ir arī Jēzus ciltsraksti.

Poēmā "Rute" var saredzēt Aspazijas drāmas "Boass un Rute" (1925) literāro ietekmi. Interesanti, ka arī Aspazija ir iecerējusi trīsdaļīgu lugu ciklu ar Vecās Derības sižetu motīviem, veltītu galvenokārt vīrieša un sievietes attiecībām. Tomēr lugas "Sulamīte" un "Simsons un Dalila" paliek nepabeigtas. Grūti pateikt, vai Antija to ir zinājusi, bet luga "Boass un Rute" noteikti nav bijusi viņai sveša.

Poēmas stils iekļaujas Aspazijas, Raiņa, Augusta Saulieša (1869–1933) un citu mūsu rakstnieku klasiķu izveidotajās tradīcijās darbā ar vēsturiskiem sižetiem. Tas ir nedaudz senlaicīgs, cildens. Ritmika ir pietiekami izkopta. Raksturīga ir, piemēram, Naemijas uzruna vedeklām:

« Ak, bērni! Jūsu ceļi tagad citi:

Mans lejup ved, bet jūs vēl kāpsit kalnup.

Jūs dzīve sauc, jums prieks un spēks
vēl dzīvot.

Bet es – es dzīvei atdevu, ko spēju. »

(RTMM 496375)

² Jaunākajos Bībeles latviešu izdevumos īpašvārdu rakstība atšķiras, jo pētnieku vidū ir dažādi uzskati par to atveidi saskaņā ar senebreju oriģinālu. 1993. gada Bībeles izdevumā vecās atraitnes vārds atveidots kā "Naomija", bet Rutes nākamā vīra vārds ir Boass. Bībeles jaunajā tulkojumā (2012) vecā atraitne ir saukta par Naomi, bet Rutes nākamais vīrs – par Boazu. Šajā rakstā izmantota īpašvārdu rakstība, kas lietota Antijas poēmā, kā arī Aspazijas lugā "Boass un Rute"; tā balstīta senākā Bībeles tulkojuma versijā, kas izdota abu rakstnieču dzīves laikā (piemēram, Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie raksti 1907).

Poēmas daļā "Rute" vērojamas zināmas, ja tā var teikt, "antiparalēles" – Aspazijas interpretācijai tieši pretēja aina, kas varētu būt arī apzināti veidota. Gan Aspazijas luga, gan Antijas poēmas daļa sākas saturiski vienādi – tā ietver vecās atraitnes Naemijas sarunu ar abām vedeklām, pēc kuras viena no viņām dodas atpakaļ. Taču Aspazijas lugā vecākā dēla atraitne ir izteikti negatīvs tēls, turpretim Antijas darbā abas vedeklas ir maigas un jaukas. Ja Aspazijas lugā vecā atraitne mierina Rutī, kura kādā brīdī zaudējusi drosmi, tad poēmā ir otrādi – drosmi ir zaudējusi Naemija, bet Rute viņu mierina. Bībelē šāda motīva nav.

Tomēr būtiskāka par šīm ārējām "antiparalēlēm" ir Rutes tēla garīgās būtības koncepcija. Aspazijai tā ir nenobriedusi meitene, kas veidojas un aug pārdzīvojumu procesā. Antijai Rute ir jau nobriedusi sieviete, kas rod spēku savā ticībā. Pretstatā Aspazijai, Antija nekur neapvērš Bībeles sižetu. Boass, tāpat kā Bībelē, nenosoda, bet aizkustināts pieņem Rutes rīcību, pašai sevi piedāvājot. Viņš uztver to kā pilnībā attaisnojamu, jo saskata šādā rīcībā paklausību iekšēji sajūtai Dieva gribai, kas jauno atraitni vadījusi ar īpašu nolūku.

Interesanti, ka ne Aspazija, ne Antija neizmanto Bībelē minētos Rutes vārdus: "Izplet savus spārnus pāri savai kalponei [...]" (Rutes grāmata 3, 9). Šie vārdi zemtekstā salīdzina Boasu ar spēcīgu kalnu ērgli, zem kura stiprajiem, sargājošajiem spārnieniem sievietei būs labi un droši. Šī frāze acīmredzot nesaskan ar jaunā laikmeta ideju par sievieti kā patstāvīgu personību. Toties šajā ainā ir tieša paralēle abu rakstnieču darbos, kādas nav Bībelē. Tas ir vecpuiša Boasa romantiskais sapnis, kas sirdī slēpies daudzu vientulības gadu garumā. Abos sacerējumos kopīgas ir arī liktenīgās mīlestības jūtas, kas strauji uzplaukušas starp Boasu un Rutī, kamēr Bībelē situācija ir piezemētāka – Rute vispirms meklē atbalstu un drošību, bet Boass jūt visai tēvišķīgu gādību par viņas turpmāko likteni. Spēcīgas romantiskas jūtas gan nav svešas arī Vecās Derības pasaulei. Tomēr jauno laiku klasikas darbos tās bieži atainotas tur, kur senajos sižetos to nav, un jūtu lielums atspoguļo garīgu augšupiecību.

Rute lielā mērā iemieso autorei ideālu – ārēji trauislu, bet iekšēji stipru sievieti, kas nebaidās uzņemties un pārvarēt dzīves grūtības. Viņa pati vēl savu misiju neapzinās. Turpretim Tamārai cikla pēdējā daļā savas īpašās misijas apziņa ir spēcīgi izteikta, tās vārdā viņa ir gatava pārkāpt sabiedrībā pieņemtās normas, pat riskēt ar dzīvību. Šī daļa balstās 1. Mozus grāmatas 38. nodaļas sižetā. Tajā atainotie notikumi saistās ar jau minēto levirāta paražu, kas miruša vīrieša brālim uzliek par pienākumu apprecēt sava brāļa atraitni, ja mirušajam nav bērnu – dzimtas turpinātāju. Ciltstēva Jūdas vedekla Tamāra ir pārdzīvojusi jau divus viņa dēlus, kas miruši jauni. Jūda nepilda solījumu – neliek savam jaunākajam dēlam pēc pilngadības sasniegšanas precēt Tamāru. Tad Tamāra, aizklājusi seju, savaldzina pašu Jūdu, kurš arī ir atraitnis. Uzzinājis, ka viņa gaida ārļaulības bērnu, Jūda pavēl vedeklu sodīt ar nāvi. Tamāra nosūta viņam lietas, kuras viņš tai atstājis ķīlā. Tad viņš atzīst savu vainu. Tamāra dzemdē dvīņus. Viens no tiem – Perecs – ir ķēniņu Dāvida un Salamana sencis, kurš iekļauts Jēzus ciltsrakstos (Mateja evaņģēlijs 1, 3; Lūkas evaņģēlijs 3, 33).

Atšķirībā no maigās Rutes, Tamāra Antijas poēmā ir skarba, lepna un neatkarīga sieviete. Viņai ir jau bijusi pašai sava māja, tādēļ, dzīvojot atkal vecāku mājās, viņa jūtas nelaimīga, lieka, nevajadzīga. Viņu nomāc vientulība un ilgas pēc bērniem. Taču, pretstatā Bībeles sižetam, Tamāra nemaz nevēlas apprecēties ar Jūdas jaunāko dēlu. Viņa šim zēnam ir par vecu, turklāt nicina to tāpat kā abus mirušos vīrus. Tamāras redzējumā viņš ir "no lauvas radīts kazlēns, līdzīgs saviem brāļiem" (RTMM 496375). Bībelē patriarhs Jēkabs, raksturojot savus dēlus, salīdzina Jūdu ar jaunu lauvu, vienlaikus piebilstot, ka acis viņam ir sarkanas no vīna (1. Mozus grāmata 49, 9, 12). Lauva tradicionāli simbolizē spēku, varu, drosmi, cēlumu, lepnumu. Tās ir īpašības, ko Tamāra ciena, bet kuru nav nevienam no Jūdas dēliem:

« Jā, Jūda lauva ir, tas taisnība!

Bet dēli! Tie tēvā atsitušies nava:

Jeb mantojuši tikai to,

Ka acis viņiem sarkanas no vīna,

Bet Jūda pats ir cēls pat dzērumā. »
(RTMM 496377)

Jūdas dzeršanu viņa attaisno ar bēdām par sievas zaudējumu. Kad māja tukša, ko citu viņam darīt, kā dzert? Tas netieši liecina, ka Tamāras sirds pieder vīrišķīgajam un stiprajam vīratēvam. Jēkabs ir sacījis, ka no Jūdas jānāk valdniekam, kam klausīs tautas (1. Mozus grāmata 49, 10). Tādēļ Tamāra reiz sapņojusi, ka šis valdnieks nāks no viņas. Bet no Jūdas dēla nevar nākt valdnieks.

Šis pašas drūmās domas nomāc arī Jūdu. Divi dēli kapā, trešais pēc jautri pavadītas nakts dus kambarī. Jūdam šķiet, ka Tamāra ir vainīga pie viņa dēlu nāves, tādēļ viņš negrib atdot tai pēdējo – mīlo, smalko zēnu:

« Es zinu, mīksts viņš, mātes luteklītis, Bet tādēļ mīļš ne mazāk man. » (RTMM 496375)

Taču viņš vairs necer, ka no šī dēla reiz varētu celties nākamais valdnieks: "Kur nu valdnieka celma atvases!" (RTMM 496375) Vēlāk Jūda atzīst, ka varbūt Tamāra labāk saprot Dieva ceļus, respektīvi, viņa gribu, kurai viņš pretojies. Poēma noslēdzas ar ainu, kādas nav Bibēlē, – Jūda ierodas pie Tamāras apskatīt savus jaundzimušos dēlus. Jau agrā vecumā ir jūtami zēnu atšķirīgie raksturi. Viens ir "spēka dēls", kurš turpinās Jūdas "lauvas daļu", bet otrs būs vājš, līdzīgs pārējiem viņa dēliem. Tādējādi abas dzimtā pārstāvētās personības ievirzes turpināsies cauri paaudzēm. Poēma "Bībeles sievas" un, jo sevišķi tās pēdējā daļa, skar vērtību sistēmas problemātiku, rosina pārdomas par tādām cilvēciskās esības kategorijām kā spēks un vājums, vīrišķība un sievišķība, morāles normas un to robežas, goda jēdzieni un to atšķirīgā izpratne.

Starp Antijas nepublicētajiem rokrakstiem ir arī skolas dzīvei veltīts darbs "Jautra grāmatu skate" – domājams, viņas veikts tulkojums no vācu valodas. Tā galvenais varonis skolotājs Minhs saprot, ka dažās ģimenēs pastāv visai savdabīgi uzskati par grāmatu nozīmi. Tādēļ viņš uzaicina skolēnus atnest uz skolu savas

mīlākās grāmatas un izveidot "grāmatu skati". Tajā netrūkst dažādu kuriozu – piemēram, kāds zēns atnesis grāmatu "Kā pagatavot punšus un boles". To vecākiem atstājis teoloģijas students, kurš likumsakarīgi nespējis samaksāt īri. Arī šie humoristiski iekrāsotie stāstiņi rosina domāt par vērtību sistēmas veidošanas problēmām (RTMM 496376).

Antijas draugu vidū ir Grestes draudzene Ženija Sūna-Peņģerote (1898–1975). Muzeja krājumā glabājas Antijas veltījuma dzejolis Ženijai. Tajā ietverts padomju laikiem raksturīgais zemteksts, kas pamudina ar gara spēku pārvarēt skarbos apstākļus:

« Pie mājas stūra manim kļava aug.

Tik viena pati.

Tādēļ tā padota ir visiem vējiem,

*Kas pūš no austrumiem un rietumiem.
[..] Tas viņu nebiedē.*

*Kad ziedons nāk, tā pumpuriņus raisa,
[..] bet rudenī ap sevi zeltu kaisa*

Kā šķērdīgs bagātnieks no sava maisa. »
(RTMM 496384)

Tuvs cilvēks Antijai ir arī rakstniece Elina Zālīte (1898–1955). Pēc viņas aiziešanas mūžībā Antija savā dienasgrāmatā raksta viņai vēstuli, kurā salīdzina viņas un savu veikumu:

« Kā jauna meitene Tu nāci pie manis ar savu slimo augumiņu un sūdzējies, ka Tev liegts viss tas, kas jaunību dara jauku. [...] Un nu Tu esi aizgājusi un atstājusi mums tik bagātu mantojumu. Es dzīvoju tik daudz ilgāk par Tevi un nekā nevaru uzrādīt, ar ko sevi attaisnot. »
(RTMM 496377)

Rakstniece mirusi 1967. gada 30. augustā un apglabāta Apšuciemā, kur jau kopš 20. gadsimta 20. gadiem ģimenei ir neliela vasaras mājiņa. Vēlāk turpat blakus guldīta arī meita Margita.

Sadzīves pienākumu, varbūt arī rakstura īpatnību dēļ Antija nav pilnībā realizējusi sava talanta

potenciālu. Taču viņa nav diletante. Rakstnieces labākie darbi atklāj patstāvīgu domāšanas veidu, savdabīgu pasaules redzējumu, sava laika tradīcijām atbilstošu stilistiski izkoptu formu. Jūtu izteiksme Antijas darbos pārsvarā ir ietverta

pietiekami spilgtos tēlos, kas neseko jau gataviem šabloniem. Tādēļ šie darbi noteikti būtu pelnījuši publicēšanu. Raksta noslēgumā gribētos paust cerību, ka viņas savdabīgais literārais talants vēl tiks plašāk iepazīts un pienācīgi novērtēts.

13. attēls. Antija 20. gadsimta 60. gadu sākumā.
Foto: nezināms. RTMM 496013

AVOTI

LNA/LVVA 3016-1-33 = *Latvijas Skolotāju savienības muzeju komisijas protokolu grāmata*. 1926.–1934. gads. Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3016. fonds, 1. apraksts, 33. lieta.

LNA/LVVA 3016-1-85 = *Latvijas Skolotāju savienības muzejs*. 1929.–1934. gads. Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3016. fonds, 1. apraksts, 85. lieta.

RTMM 17317 = Antija. Vēstule Rainim un Aspazijai. Rīga. 08.02.1914. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 17317.

RTMM 17318 = Antija. Vēstule Rainim. Rīga. 15.10.1920. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 17318.

RTMM 17320 = Antija. Vēstule Rainim. Valmiera. 15.06.1920. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 17320.

RTMM 22079 = Antija. Vēstule Rainim un Aspazijai. Davosa (Šveice). 08.12.1913. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 22079.

RTMM 496039 = Antija. Vēstule (uzmetums) Andrejam Upītim. Rīga, 20. gadsimta 50. gadi. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496039.

RTMM 496138 = Krišs Melnalksnis. Vēstule Antijai. 08.01.1901.–10.01.1901. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496138.

RTMM 496381 = Antija. *Aina Āre* (stāsta fragmenti). Rokraksts. 1912. gads. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496381.

RTMM 496386 = Antija. *Uz ceļa sabraukta vabule*. Rokraksts. [20. gadsimta 30. gadi.] Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496386.

RTMM 496387 = Antija. *Apvērsums*. Rokraksts. [20. gadsimta 20. gadi.] Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496387.

RTMM 496375 = Antija. *Bībeles sievas*. Rokraksts. [20. gadsimta 50. gadi.] Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496375.

RTMM 496376 = Antija. *Jautra grāmatu skate*. Rokraksts. [20. gadsimta 50. gadi.] Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496376.

RTMM 496377 = Antija. *Dienasgrāmata*. Rokraksts. 1955.–1959. gads. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496377.

RTMM 496378 = Antija. *Sen pagājušu dienu miņai*. Rokraksts. 1959. gads. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496378.

RTMM 496384 = Antija. *Veltījuma dzejolis Ženijai Peņģerotei*. Rokraksts. [20. gadsimta 50. gadi.] Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496384.

RTMM 496385 = Antija. *Melnalkšņu ģimene*. Rokraksts. [20. gadsimta 50. gadi.] Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496385.

RTMM 496406 = Krišs Melnalksnis. *Dienasgrāmata*. Rokraksts. 1899. gads. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496406.

RTMM 496606 = Antija. Vēstule Krišam Melnalksnim. 11.02.1901. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 496606.

RTMM 513095–513097 = Antija. Vēstules Ilzei un Margitai Melnalksnēm. 28.11.1929., 09.03.1930., 14.04.1930. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 513095–97.

LITERATŪRA UN INTERNETA AVOTI

Antija (1912a). Aina Āre. *Domas* 7: 737–744; 8: 811–817; 9: 946–952; 10: 1054–1067; 11: 1158–1170; 12: 1284–1295.

Antija (1912b). Skolā. *Jaunības Tekas* 10: 244–252.

Antija (1913). Atbilde Andrejam Upītim. *Jaunā Dienas Lapa*, 09.07.: 2; 10.07.: 2.

Antija (1914). Latvju sievietes uzdevumi. *Tagadne* 5: 11–13.

Aspazija (1987 [1925]). Boass un Rute. *Kopoti raksti*. Sast. Saulcerīte Viese. 4. sējums. Rīga: Liesma, 129–184.³

Bībele. Vecās un jaunās Derības Svētie raksti (1907). Jelgava: Drukāta pie J. F. Stefenhāgena un dēla.

Bībele. Vecās un jaunās Derības Svētie raksti (1993). Rīga: Latvijas Bībeles biedrība.

Bībele (2012). Tulkošanas komisijas koordinators Juris Cālītis. [Rīga:] Latvijas Bībeles biedrība.

K[leinbergis], J[ānis] (1904) = J. K. Pirmais burts. *Vērotājs* 5: 621–625.

Literatura.lv (b. g.). Margita Melnalksne. <https://www.literatura.lv/personas/margita-melnalksne> (skatīts 20.10.2024.).

Siliņš, Jānis (1934). Rīgas Valsts amatniecības mākslas skolu audzēkņu darbu izstāde. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 9: 244–247.

Strazdiņš, J[ēkabs] (1938). Pie jaunajām daiļamatniecēm. *Brīvā Zeme*, 18.06.: 20.

Upīts, Andrejs (1913). Mūsu jaunās rakstnieces. *Domas* 6: 659–672.

Upīts, Andrejs (1922). *Aiz paradīzes vārtiem* (1922). Rīga: Daile un Darbs.

Upīts, Andrejs (1958 [1913]). Latviešu rakstniecība. 1912. gada otrā un 1913. gada pirmā puse. *Latviešu literatūras kritika*, III. Sast. Arvīds Grigulis un Vilis Austrums. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 476–504.⁴

Ventmalnieks, A. (1930). Skolu darbinieka mūžagājums. *Jaunākās Ziņas*, 15.05.: 3.

³ Pirmpublicējums 1925. gadā (Rīga: A. Gulbis).

⁴ Pirmpublicējums 1913. gadā (*Vārds* 2: 223–250).

Dr. philol. **Inguna Daukste-Silasproģe** /
Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs,
Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts

"AMERIKAS MINIATŪRAS" GUNTA ZARIŅA DZĪVES UN DAIĻRADES KRUSTPUNKTĀ

"AMERICAN MINIATURES" IN THE POINT OF INTERSECTION IN THE LIFE AND WORK OF GUNTIS ZARIŅŠ

KOPSAVILKUMS

Anglijā dzīvojušā rakstnieka Gunta Zariņa (1926–1965) mūža gājums un daiļrade pētīta salīdzinoši maz.⁵ Pieredzējis padomju okupācijas represijas, Otro pasaules karu, viņš brīvprātīgi pieteicās Latviešu leģionā. Tas viss atstāja traumatisku iespaidu uz jaunieša psihi. Kara pieredze, karavīra gaitas, arī trimdinieka nespēja dzīvot vai iedzīvoties svešumā ir šī autora literāro darbu pamattēmas. Rakstā sniegts ieskats Gunta Zariņa ceļojuma piezīmēs, kas atklāj viņa vērojumus, iespaidus un radošos impulsus literārās darbības un dzīves kontekstā. Piezīmes tapušas pēc brauciena uz Ameriku 1962. gada vasarā, lai piedalītos Otrajās latviešu jaunatnes dienās Čikāgā. Šī materiāla versija mašīnrakstā glabājas Gunta Zariņa kolekcijā Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā. Gūtie iespaidi drīz pēc atgriešanās vairākos turpinājumos izklāstīti publikācijās "Ceļojums pa zemi bez žēlastības", "Amerikas portreti" (latviešu laikraksts "Londonas Avīze", Anglija) un "Miniatūras" (žurnāls "Tilts", Mineapole, ASV). Tomēr muzeja kolekcijas

rokraksts ar nosaukumu "Amerikas miniatūras" ir pirmavots un ietver plašāku materiālu klāstu. Visi teksti, kopā ņemot, sniedz detalizētu ieskatu divu nedēļu iespaidos, un tajos izteikti dominē jēdzieni *draugi*, *draudzība* un *būt savējo vidū*. Papildinot šos ceļojumu pierakstus ar rakstnieka 20. gadsimta 50. gadu beigu un 60. gadu korespondenci (Velta Toma, Indra Gubiņa, Aina Zemdega, Gunars Saliņš un citi), paveras vēl plašākas pētnieciskās iespējas, meklējot atbildes uz jautājumiem: ko Guntim Zariņam nozīmēja šis ceļojums un Amerikas literārās vides iepazīšana? Kāda nozīme tam bija viņa dzīvē? Vai tas ko mainīja viņa radošajā biogrāfijā?

RAKSTURVĀRDI: brīvība, trimda, draudzība, Anglija, Skotija, ASV, noslēgta telpa, atvērta telpa.

SUMMARY

The life and work of writer Guntis Zariņš (1926–1965), who lived in England, remain relatively understudied.⁶ Having experienced the repressions of the Soviet occupation and the Second World War, he volunteered for the Latvian Legion. All this had a traumatic effect on the young man's psyche. The experience of war, a soldier's life, and the exile's inability to live or settle into a foreign

⁵ Nedaudzo līdzšinējo pētījumu vidū jāatzīmē Ingūnas Sekstes raksts krājumā "Latviešu rakstnieku portreti: trimdas rakstnieki" (Sekste 1999: 124–144), nodaļa Daces Lūses grāmatā "Latviešu trimdas proza" (Lūse 2000: 147–160), kā arī Bronislava Tabūna raksts "Eksistencialisma poētikas iezīmes Gunta Zariņa prozā" krājumā "Materiāli par pasaules strāvām latviešu literatūrā" (Tabūns 1998: 73–80).

⁶ See publications by Inguna Sekste (1999: 124–144), Dace Lūse (2000: 147–160), and Bronislavs Tabūns (1998: 73–80).

land are the main themes of his literary works. This article provides insight into Zariņš' travelogues that reveal his observations, impressions, and creative impulses in his literary work and life. The travelogues were written after a trip to America in the summer of 1962 to participate in the Second Latvian Youth Days in Chicago. A typewritten version of this material is located in the Guntis Zariņš' LNRMM collection. His impressions were published in series in "Ceļojums pa zemi bez žēlastības" ["Journey Through a Land Without Mercy"] and "Amerikas portreti" ["American Portraits"] in the Latvian newspaper "Londonas Avīze" in England and "Miniatures" in the magazine "Tilts" in the USA. The handwritten manuscript in the museum's collection – "Amerikas miniatūras" ["American Miniatures"] – is the primary source and includes a wider range of material. The entirety of the texts provides a detailed insight into the impressions of two weeks and are strongly dominated by the concepts of friends, friendship, and being among one's own. These travelogues, supplemented by correspondence from the late 1950s and 1960s with Velta Toma, Indra Gubiņa, Aina Zemdega, Gunars Saliņš, and others, unveils wider research opportunities, looking for answers to the questions: What did this trip and getting to know the American literary environment mean to Guntis Zariņš? What significance did it have in his life? Did it change anything in his creative life?

KEYWORDS: freedom, exile, friendship, England, Scotland, USA, closed space, open space.

IEVADAM

Sabiedriski, politiski un ideoloģiski procesi dažādos laikmetu (notikumu) saasinājuma brīžos radikāli izmaina cilvēku likteņus. Otrās pasaules karš un tā sekas vienlīdz smagi skāra gan tos, kuri palika Latvijā un dzīvoja šeit otrreizējās padomju okupācijas apstākļos, gan tos, kuri atstāja savas mājas, kļūstot par bēgļiem un vēlāk trimdiniekiem. Uz ilgiem gadiem tas iezīmēja šķirtni starp abām tautas daļām. Lai izprastu, ko nozīmēja dzīvot ārpus Latvijas, kāda bija radošu personību ikdiena, neatsveramu izpētes daļu veido viņu rokraksti, uzmetumi, korespondence, proti, arhīvu materiāli. Rakstā sniegts ieskats

rakstnieka Zariņa ceļojuma piezīmēs, kas glabājas Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā. Tās atklāj, cik liela nozīme var būt ikkatram krājuma materiālam, ja to aplūko daiļrades un dzīves kontekstā, ļaujot ieraudzīt, ka arī dzīve trimdā nav vispārināma: vērojamas būtiskas atšķirības starp dažādām mītnes zemēm, šajā gadījumā – ASV un Lielbritāniju (Angliju/Skotiju).

DAŽI BIOGRĀFIJAS UN DAIĻRADES PIETURPUNKTI

Ēriks Raisters (1905–1967), rakstot par Zariņu, viņu nodēvējis par spilgtāko eksistenciālistu jaunākajā latviešu literatūrā, par cerību latviešu prozā un apvēršņu paplašinātāju (Raisters 1964: 29). Šis rakstnieks patiesi izjuta pasauli saasināti eksistenciāli, jo bija ļoti jūtīga personība un "dzīvoja it kā ar atkailinātiem nervu galiem" (Sekste 1999: 124). Literatūrzinātniece Eva Eglāja-Kristsone (1977) atzīmējusi, ka atrašanās ne *šeit* (Anglija kā trimdas vieta), ne *tur* (latviešu trimdas sabiedrība kā nācijas aizstājēja) raksturo Zariņa dzīvi (Eglāja-Kristsone 2015: 146). Trimdinieka statuss skaidri iezīmē robežas – starp mājām, kurās nav iespējams atgriezties, un tagadējo dzīvi mītnes zemē, citā valodas un tradīciju telpā, kurā svešais, bēglis, jaunatbraucējs tiek uztverts kā ārpusnieks. Rakstnieka Zariņa īsais mūžs pilns nemiera, trauksmes, sāpju, ilgu un vilšanas. Viņa dzīves nogrieznis – tikai trīsdesmit deviņi gadi. Viņš pieder literārajai paaudzei, kas auga, veidojās svešuma apstākļos un dramatiski skaudri bija pārdzīvojusi Otrā pasaules kara notikumus. Nonākuši trimdā, kā rakstīja Vitauts Kalve (1913–1989), šīs paaudzes autori "vēlas būt patiesi un īsti un rosināt lasītāju garīgo aktivitāti, nevis rakstīt miega zāļu romānus. Un nu tad mēs atkal varam runāt par rakstniecību tās vārda īstajā nozīmē, par rakstniecību kā garīgu darbu un vērtību atklājēju un glabātāju." (Kalve 1964: 8)

1926. gada 18. aprīlī Āgenskalnā tirgotāja un firmas "Zariņš un Gulbis" līdzīpašnieka Alfrēda Zariņa (1894–1941) un Edes Zariņas (dzimusi Vecaine, 1896–1962) ģimenē piedzima dēls Guntis. 1934. gadā viņš uzsāka mācības Franču licejā,

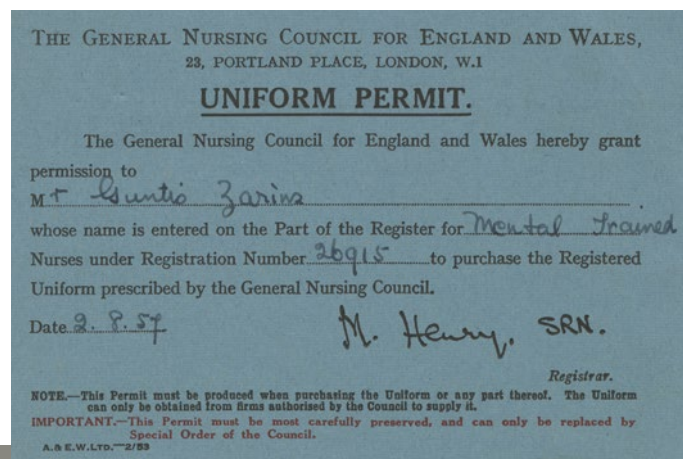

daudz lasīja, domāja par literatūru un dzīves jēgu, ietekmējās no Frīdriha Ničes (*Friedrich Nietzsche*, 1844–1900) programmatiskā darba “Tā runāja Zaratustra” (*Also sprach Zarathustra*, 1883). Viņu aizrāva skolotāju⁷ Jāņa Kadiļa (1903–1994) un Angelikas Gailītes (1884–1975) mācību stundas. 1940. gadā pēc padomju okupācijas abi ar tēvu par pagrīdes darbību tika apcietināti; tēvu Valmiermuižas cietumā nošāva, taču dēlam izdevās paglābties no nāves. Pēc atbrīvošanas Zariņš uz neilgu laiku atgriezās skolas solā, tomēr mācības nepabeidza. 1943. gadā, viltojis dzimšanas gadu (uzdevies par sešiem gadiem vecāks), viņš brīvprātīgi iestājās Latviešu leģionā. 1944. gadā pēc kaujām pie Jelgavas nākamais rakstnieks nonāca Pomerānijā, bet kara beigās Berlīnē nokļuva amerikāņu gūstā. Tolaik Zariņš skaudri apjauta, cik ļoti vēlas drošību, savu māju, ģimeni un dzīvi bez bailēm. Pēc atbrīvošanas no gūsta viņš pabija dažādās bēgļu nometnēs⁸ un sardžu rotā, kā arī trīs semestrus studēja filozofiju Baltijas Universitātē Pinebergā. 1952. gadā Zariņš izceļoja uz Angliju pie mātes Edes Zariņas un māsas Veltas Skultānes (1921–2010). Anglijā tolaik viņam tika piedāvātas divas darba iespējas – ogļracis vai sanitārs. Zariņš izvēlējās sanitāra darbu, mācījās medicīnas māsu skolā un kopš 1953. gada strādāja psihiatriskajā slimnīcā Londonā, 1956. gadā iegūstot reģistrētās medicīnas māsas (*Registered Mental Nurse*) grādu psihiatrijā. Anglijā viņš izveidoja ģimeni ar Moniku Majori (1931–2008), piedzima divi dēli – Klāvs un Kristaps. 1959. gadā Zariņu ģimene Londonu atstāja un pārcēlās uz Skotiju, kur Zariņš bija pieņemts par vecāko māsu eksperimentālā bērnu psihiatriskā klinīkā. Te dzīve ritēja nošķirti no sabiedrības. Vēstulē Veltai Tomai (1912–1999) 1960. gada 29. novembrī viņš raksta:

«Daudz ko būtu teikt, neesmu Londonā bijis un ar citiem rakstniekiem saticies, tādēļ Jums rakstu tik garu vēstuli, būtu jau labi, ja kādreiz varētu visi sanākt barā un runāt, runāt, runāt, kamēr mute un smadzenes sausas, bet tas jau nav nedz iespējams, nedz iedomājams. » (LU AB 14945b)

7 Abi skolotāji, izdzīvojuši bēgļu gadus Vācijā, nonāca trimdā; Jānis Kadilis dzīvoja ASV, Angelika Gailīte – Kanādā.

8 Bijušos leģionārus nelabprāt uzņēma t. s. dīpišu jeb DP (no angļu *Displaced Persons* – pārvietotās personas) nometnēs.

1. attēls. Atļauja valkāt medicīnas māsas uniformu, kas Guntis Zariņam izsniegta 1957. gada 2. augustā. RTMM 863812

2. attēls. Guntis Zariņš (otrajā rindā pirmais no labās) ar kolēģiem Frierna slimnīcā (*Friern Hospital*) Londonā 1954. gadā. RTMM 863824

1963. gadā ģimene no Skotijas atgriezās Londonā. Zariņš bija iecerējis šeit studēt⁹ un vairāk pievērsties rakstniecībai. Filozofijas studijas, nenobrieduša jauna cilvēka pieredzētie traumatiskie notikumi Otrā pasaules kara kaujās, ikdienas maizes darbs ar psihiski neveseliem bērniem Skotijas klinīkā – tas viss, savēlies vienā kamolā, veidoja rakstnieka Zariņa literāro rokrakstu, kura iezīmes ir steiga rakstībā, it kā sasaucoties ar steigu dzīvot.

Jaunā autora pirmās literārās publikācijas lasāmas jau latviešu bēgļu izdevumos Vācijā 1945. gadā. Viņa literārā daiļrade veidojusies spēcīgā eksistenciālisma estētikas ietekmē;

9 Šī iecere neistenojās.

Zariņš oriģinālvalodā lasīja Franca Kafkas (*Franz Kafka*, 1883–1924) un Albēra Kamī (*Albert Camus*, 1913–1960) darbus, labi orientējās vācu, angļu, latviešu un franču literatūrā. Kara laikā pieredzētais un pārdzīvotais spriegā ekspresijā atklājas īsprozā – stāstos un novelēs, kā arī romānos. Kritiķis Jānis Grīns (1890–1966) pēc pirmās īsprozas grāmatas “Dieva mērķaķis” (1959) izdošanas saskatīja daudzsološu jaunu autoru, kurš “nāk ar savu vidi (karavīra un emigranta), ar dinamisku vēstījumu, ar ātru, ekspresīvu stilu” (Grīns 1960: 2). Dzejnieks Pēteris Aigars (1904–1971) rakstīja:

«*Kara saplosītās Eiropas un morālo drupu kalnos maldās jauni cilvēki, kuriem kara ugunis bijušas žēlīgas. Viņi ir pārdzīvojuši Niče ideālu bojāeju un tagad ar izmisušu skatu raugās apkārt – kur mēs atrodamies. [...] Rakstnieka uzdevums nesastāv vienīgi no mākas redzēto attēlot, bet arī no spējas redzēt citu neredzēto, no vēlēšanās izteikt sevi un savu laikmetu.*» (Aigars 1960: 5)

Zariņš, lai arī šāds savrupa ceļa gājējs, tomēr saslēdzas ar jauno prozas autoru paaudzi – Ilzi Šķipsnu (1928–1981), Tālvaldi Ķīkauku (1929–2000), Benitu Veisbergu (1928–2019), Indru Gubiņu (1927–2017), Andreju Irbi (1924–2004) un citiem. “[...] latviešu literatūrā ir ienācis spējīgs un interesants rakstnieks. Amerikas kontinentā pašlaik modē ir “bītniki”, Anglijā “angry man”, un man gribētos arī Zariņu pieskaitīt šiem jaunajiem, dūsmīgajiem cilvēkiem, kas nespēj samierināties ar 20. gadsimteņa materiālisma uzvaru. Zariņš ne tikai taustās pēc garīgām vērtībām, bet ir jau tās atradis,” raksta viņa vienaudze Indra Gubiņa (Gubiņa 1959a: 25). Salīdzinoši īsā laika posmā, septiņos gados, ietverot arī divus pēc autora nāves izdotus darbus, iznāca astoņas¹⁰ Zariņa prozas grāmatas. Tās izdotas Amerikā, un tolaik, kad jaunais autors devās uz Ameriku, viņa darbi jau bija pieejami turienes lasītājiem, par tiem bija rakstīts un tie tika vērtēti. Ārpus izdotajām grāmatām palikusi Zariņa dzeja rokrakstos un periodikā, īsprozas darbi, uzmetumi, kas

nonākuši rakstnieka kolekcijā Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā. 1959. gadā, kad Anglijā viesojās rakstniece Indra Gubiņa, viņa rakstīja, ka Zariņa dzīvoklī atrodas solam līdzīga kaste, pilna aprakstītu papīru, taču – “cik no tiem ieraudzīs spiestuvi?”, tolaik retoriski jautājis pats autors (Gubiņa 1959a: 24).

IESLĒGTĪBA

Kādā sarunā Zariņš atzinis, ka viņa iekšējā izjūta emigrācijā ir tāda, kā atrodoties ārpus sabiedrības ([Anon.] 1965: 20), bet sabiedrība bija tik nepieciešama, lai svešumā spētu dzīvot. Kopš ieceļošanas Anglijā 1952. gadā rakstnieka dzīve bija ritējusi visai vientuļi, īpaši Skotijā. Literatūrzinātniece Inguna Sekste (1963) akcentējusi viņa garīgās izolācijas izjūtu, ko saasināja disonanse paaudžu attiecībās un dažādā pasaules uztvere: vecāko paaudzi raksturoja hermētisms vai noslēgšanās atmiņu pasaulē, proti, dzīvošana ar skatu pagātnē, savukārt jaunāku paaudzi – atvērtība pasaulei, kultūras impulsiem, pilnasinīga dzīvošana tagadnē ar nākotnes perspektīvu (Sekste 1999: 126). Zariņš trimdas sabiedrību izjuta kā apātisku un sastingušu. Te gan jāatgādina, ka domāta Anglijas latviešu sabiedrība. Vēstulē Veltai Tomai 1960. gada 11. aprīlī viņam nākas atzīt:

«*Traki trūkst cilvēku, rakstītāju, ar kuriem varētu izpurināt sirds putekļus.*» (LU AB 14945)

Runājot par trimdu, pētnieki nereti izmanto antropologa Viktora Tērnera (*Victor Turner*, 1920–1983) piedāvāto terminu ‘liminalitāte’ (no angļu valodas – *liminality*) (Turner 1969); ja sākotnēji liminalitāte tika saistīta ar rituālu darbību pārmaiņām, tad Tērners jēdzienu paplašināja, aprakstot arī politiskās un kultūras pārmaiņas. Zariņa gadījumā var runāt par dzīvi ierobežotā, noslēgtā kultūrtelpā un valodas vidē, kurā trūkst kopības, arī drauga pleca sajūtas; iespēju ceļot viņam nebija finansiālu iemeslu dēļ. Pieticīgo rocību atklāj rindas vēstulē Veltai Tomai 1961. gada 9. janvārī:

«*[...] paliek tā skumji ap sirdi – raksti, kā stulbs un pat atvaļinājuma naudu nevar nopelnīt.*» (LU AB 194945c)

¹⁰ Gunta Zariņa grāmatas: “Dieva mērķaķis” (1959), “Apsūdzēts” (1961), “Ceļš uz pasaules galu” (1962), “Varonības augstā dziesma” (1962), “Dvēseļu bojāeja” (1963), “Mieles” (1964), “Cilvēku medības” (1966) un “Trimdas augstā dziesma” (1967).

Par vienīgo veidu, kā nepazaudēt sevi, Zariņam kļuva rakstniecības radošais process un sarakste ar draugiem, kurus viņš pazina vienīgi no vēstulēm un viņu literārajiem darbiem. Sarunā ar rakstnieci Indru Gubiņu Zariņš atzinis:

«Rakstīšana man ir nepieciešama, un es radu pats savu pasauli, kurā cilvēki ir cilvēki. Man neliekas svarīgi saglabāt vai radīt politiskas partijas un organizācijas, bet – saglabāt latviešu valodu un tradīcijas. Dzīvoju kopā ar māti, sievu un saviem divi dēliem – Klāvu un Kristapu. Ap mums ir tikai angļi, bet mūsu istabās ir Latvija. Ne tā Latvija, kas palika aiz muguras, bet tā, kurā mēs vēl joprojām dzīvojam.» (Gubiņa 1959a: 25)

Savās Anglijas ceļojuma piezīmēs "Latviskā gara cietokšņi" Gubiņa piemin 1959. gada viesošanās Anglijā – abi nekad pirms tam nebija tikušies, tomēr viens otru atpazīna "lielā ļaužu mudžeklī". Gubiņas raksts varētu būt pirmā Ziemeļamerikas latviešu iepazīstināšana ar Anglijā dzīvojošo jauno autoru Zariņu:

«Kaut kas tuvs un pazīstams ir slaidajā rakstniekā, un nav jāpaiet ne piecām minūtēm, lai mēs spētu runāties brīvi, kā seni draugi. Mums taču ir tik daudz kopīgu paziņu – vai visi jaunie rakstītāji un dzejotāji. Nav jāpazīst pats rakstnieks personīgi, pietiek ar viņu darbiem, un kaut kā – jauno darbi mūs saista. Pārrunājam arī par mūsu rakstniecības likteni, par apskaužamo patiesību – ka tā sauktie jaunie rakstnieki, kas pēc gadiem gan jau tā kā būtu ietilpināmi vidējā paaudzē, raksta paši sev – resp. savai paaudzei.» (Gubiņa 1959b: 4)

Tikai ap 1958. gadu Zariņš sāka piedalīties literāros sarīkojumos Anglijā (Londonā, Lidsā, Notingemā, Korbi jeb Korbijā) un tā nonāca tiešākā kontaktā gan ar citiem autoriem, gan lasītājiem. Pirmā plašākā tikšanās ar vienaudžiem bija paredzēta 1960. gada augustā, kad Zviedrijā, Gēteborgā, notika organizācijas ELJA¹¹ VII kongress; to apmeklēja ap 180 latviešu jauniešu no Francijas, Zviedrijas, Anglijas, Holandes, Norvēģijas un Beļģijas. Bija plānots,

ka Zariņš piedalīties literārajā vakarā, tomēr nav izdevies iegūt apstiprinošas ziņas, ka rakstnieks patiešām ieradīs, kaut minēts dalībnieku vidū. 1962. gada augustā ELJA IX kongresā Lidsā Zariņš referēja par jauno dzeju un piedalījās arī literārā pēcpusdienā; tolaik viņam vēl bija spilgti iespaidi pēc viesošanās ASV. Neraugoties uz šiem atsevišķajiem faktiem, kopumā Zariņa biogrāfija apliecina, ka viņš tomēr atradies visai ārpus, ko veicināja arī ikdienas darbs klīnikā un dzīve ārpus Londonas, Skotijā.

AMERIKAS SAVIENOTAJĀS VALSTĪS

1962. gada sākumā Zariņš saņēma aicinājumu no Otro latviešu jaunatnes dienu organizētāja Čikāgā Laimoņa Streipa (1931–2003) un žurnāla "Zintis" redaktora Hugo Atoma (1929) piedalīties šajos svētkos. Pirms došanās uz Ameriku Zariņš atzina, ka rakstniekam

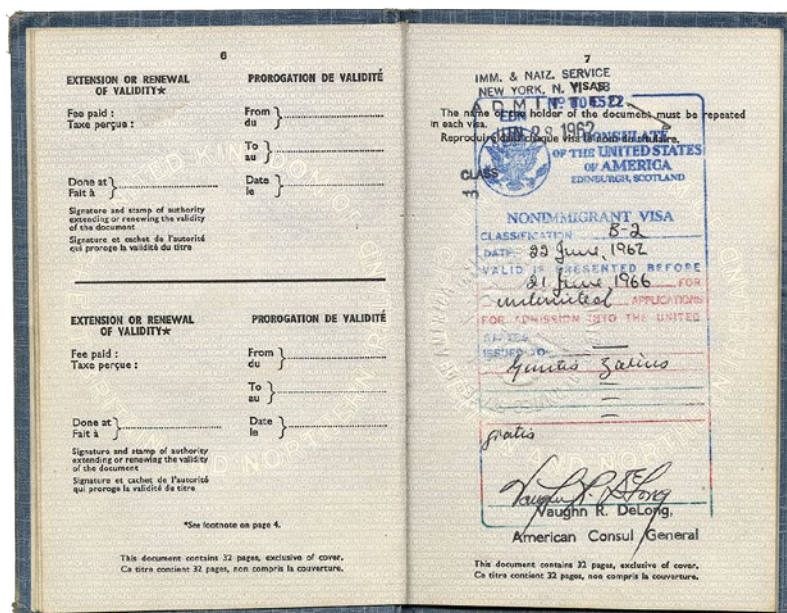
«vajadzīga nevien ierosme, bet arī draudzīga atmosfāra, lai viņa ieceres pārvērstos tēlos. [...] Kaut arī fiziski esam izkaisīti, g a r ī g i m u m s j ā j ū t ā s k ā v i e n a i s a i m e i. [Retinājums mans – I. D.-S.] [...] mums jājūtās kā kokiem, kas augdami vienā mežā, cits citu balsta.» ([Anon.] 1962a: 4)

Tā bija patiesi būtiska atziņa, arī emocionāla nepieciešamība – satikties pasaulē izkaisītiem vienaudžiem.

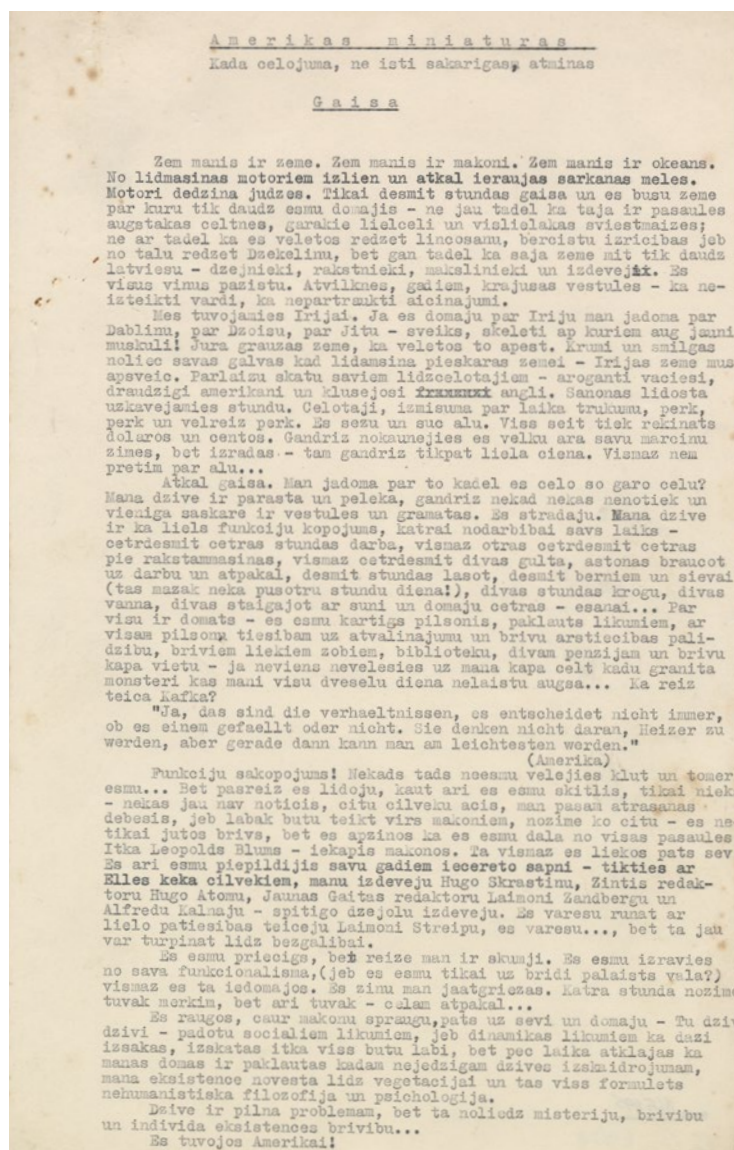
Par gūtajiem iespaidiem un izjūtām liecina Zariņa piezīmes, kas tapušas drīz pēc atgriešanās no ASV. Tās ir divdesmit astoņas lapas mašīnrakstā, bez pieturzīmēm, bez garumzīmēm, daļa rakstītas uz Pewsey¹² Hospital Nursing Notes (slimnīcas medmāsas piezīmju lapa) veidlapu otrās puses. Uz pēdējās lapas lasāms datējums: 1962. gada 28. augustā Skotijā. Piezīmes glabājas Zariņa kolekcijā Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā. Interessants fakts: 1962. gadā no 20. jūlija līdz 24. augustam laikrakstā "Londonas Avīze" turpinājumus tika publicētas vairākas

11 Eiropas Latviešu jaunatnes apvienība, dibināta 1954. gadā Annabergā pie Bonnas.

12 Šī veidlapa arī precīzi iezīmē Gunta Zariņa atrašanās vietu – Pūsija (Pewsey) ir liels ciemats Pūsijas ielejas (Vale of Pewsey) centrā Viltšīrā (Wiltshire), apmēram 10 km uz dienvidiem no Marlboro (Marlborough) un 114 km uz rietumiem no Londonas.

3. attēls. Gunta Zariņa ārzemju pase (Travel Document), izdota 1962. gada 29. maijā ar ASV vīzu. RTMM 494610

4. attēls. Gunta Zariņa ceļojuma piezīmes. RTMM 865075

apceres par Gunaru Saliņu (1924–2010), Linardu Taunu (1922–1963), Alfredu Kalnāju (1904–1999) un Eduardu Freimani (1921–2005). Tām bija divu veidu nosaukumi – “Ceļojums pa zemi bez žēlastības”, kam ievadā moto vietā liktas dzejnieka Linarda Tauna dzejas rindas (“Brāļi dzejnieki, iesim procesijās ar ķirbjiem Ņujorkas, Londonas ielās”¹³), un paralēlnosaukums “Amerikas portreti”. Šīs piezīmes struktūras ziņā un vietumis saturiski atšķiras no muzejā glabātā. Savukārt žurnālā “Tilts” publicētie ceļojuma iespaidi ar nosaukumu “Miniatūras”, izņemot dažas apakšnodaļas, sakrīt ar Zariņa kolekcijas rokrakstu. Kaut arī visi trīs teksti nav gluži identiski, tomēr tos kopā savij sastaptās personības, vietas, noskaņas un rakstnieka Zariņa spēcīgs emocionāls pacēlums divu nedēļu garumā.

«*Es pieskaros zemei, kurā dzīvo mani draugi – es tā vismaz ceru. Nepazīdams cilvēkus, es braucu pie draugiem. [Retinājums mans – I. D.-S.]*» (RTMM 865075: 2)

Brauciena kvintesenci Zariņš izteicis jau pirms došanās ceļā:

«*Brauciens uz Ameriku vairs nav pasaka, bet īstenība. Gunars Saliņš, Linards Tauns, Teodors Zeltiņš un Aina Zemdega mani sagaidīs Ņujorkas lidlaukā. Lai mūsu rakstniecība nesadrumstalotos un nekļūtu provinciāla, šādas satikšanās ir nepieciešamas, šis brauciens īstenībā ir vēsturisks, tas ievada jaunu posmu latviešu trimdinieku dzīvē.*» ([Anon.] 1962a: 4)

Nelielai atkāpei. 1960. gada 11. aprīļa vēstulē Tomai Zariņš minējis:

«*Pašreiz rakstu¹⁴ par Tauna dzejas grāmatu – viņš man ļoti tuvs – žēl, ka nekad neesmu saticis.*» (LU AB 14945a)

Ceļojums no Skotijas Zariņu aizveda vispirms uz Ņujorku, tad Čikāgu un atpakaļ uz Ņujorku, no kurienes viņš atgriezās savā toreizējā dzīvesvietā Skotijā. Tāda ir vietu ģeogrāfija viņa divnedēļu impresijās, kas aizsākas šādi:

«*Zem manis ir zeme. Zem manis ir mākoņi. Zem manis ir okeāns. No lidmašīnas motoriem izlien un atkal ieraujas sarkanas mēles. Motori dedzina jūdzes. Tikai desmit stundas gaisā, un es būšu zemē, par kuru tik daudz esmu domājis – ne jau tādēļ, ka tajā ir pasaules augstākās celtnes, garākie lielceļi un vislielākās sviestmaizes, [...] bet gan tādēļ, ka šajā zemē mīt tik daudz latviešu – dzejnieki, rakstnieki, mākslinieki un izdevēji. Es visus viņus pazīstu. Atvilktnēs gadiem krājušās vēstules – kā neizteikti vārdi, kā nepārtraukti aicinājumi. [...] Atkal gaisā. Man jādomā par to, kā dēļ es ceļoju šo garo ceļu? Mana dzīve ir parasta un pelēka, gandrīz nekad nekas nenotiek, un vienīgā saskare ir ar vēstulēm un grāmatām. Es strādāju. Mana dzīve ir kā liels funkciju kopojums, katrai nodarbībai savs laiks. [...] Nekad tāds neesmu vēlējies kļūt un tomēr esmu... Bet pašreiz es lidoju, kaut arī es esmu tikai nieks – nekas jau nav noticis, citu cilvēku acīs, man pašam atrašanās debesis, jeb, labāk būtu teikt, virs mākoņiem, nozīmē ko citu – es ne tikai jūtos brīvs, bet es apzinos, ka es esmu daļa no visas pasaules. It kā Leopolds Blūms¹⁵ – iekāpis mākoņos. Tā vismaz es liekos pats sev! Es arī esmu piepildījis savu gadiem iecerēto sapni – tikties ar Elles ķēķa¹⁶ cilvēkiem, manu izdevēju Hugo Skrastiņu, “Zintis” redaktoru Hugo Atomu, “Jaunās Gaitas” redaktoru Laimoni Zandbergu un Alfredu Kalnāju – spītīgo dzejoļu izdevēju. [...] Es esmu izrāvis no sava funkcionālisma (jeb es esmu tikai uz brīdi palaists vaļā?), vismaz es tā iedomājos. Es zinu, man jāatgriežas. Katra stunda nozīmē tuvāk mērķim, bet arī tuvāk – ceļam atpakaļ.*» (RTMM 865075: 1)

Ko Zariņam nozīmēja šis ceļojums un Amerikas latviešu literārās vides iepazīšana? Kāda nozīme viņa radošajā biogrāfijā un dzīvē bija šim braucienam? Tie ir tikai daži no pētnieciskajiem virzieniem, ko piedāvā gan rakstnieka kolekcijas materiāls, gan publikācijas trimdas periodikā. Šīs piezīmes iespējams aplūkot vairākos līmeņos: ikdienas un sadzīviskā, vides un citādības līmenī, kā arī gluži cilvēcīgā – sastapto personību un jauniegūto draudzību līmenī. *Draugi* un

15 Atsauce uz īru rakstnieka Džeimsa Džoisas (*James Joyce*, 1882–1941) romāna “Uliss” (*Ulysses*, 1922) galveno varoni.

16 “Elles ķēķis” bija latviešu lielākā literārā kopiena trimdā, tā izveidojās 20. gadsimta 50. gados Ņujorkā.

13 No Linarda Tauna dzejoļa “Ķirbji” (Tauns 1957: 272).

14 Vismaz recenzijas formā šāds raksts nav publicēts.

draudzība ir būtiskākie caurviju vārdi, kas vieno šos ceļojuma iespaidus, jo Amerikas vide, tieši latviskā sabiedrība sniedza viņam ilgotu brīvības sajūtu un atvērtību pasaulei, kuras tik ļoti pietrūka, dzīvojot Anglijā un Skotijā:

«*Draudzība ir nāvīgākais ierocis pret izolāciju, pret trimdu.*» (RTMM 865075: 13)

Veidojās paradokss – Zariņš nevienu no Amerikā iepazītajiem latviešiem dzīvē nebija sastapis, tomēr jutās kā saticis paziņu. Brauciens uz Ameriku, kura galamērķis ir Čikāga, ietver daudz plašāku 'telpu' un skatījumu. Ne viens vien Zariņam atgādinājis, zinot, ka viņš ceļo uz Ameriku, ko vajadzētu apskatīt; tomēr rakstnieks uz Ameriku nedodas kā tūrists, kuram jāapskatas noteiktas ēkas:

«*"Uzkāp Empair valsts celtnē!" Tā man teica kāds draugs. "Jums jāredz mūsu muzeji!" teica kāds ceļa biedris. Man Ņujorkā pietiks ar Elles ķēķi. Mani šī zeme nesaista, neinteresē – tikai cilvēki, tie cilvēki, kuru dēļ kāpu debesīs un šķērsoju okeānu."* [Retinājums mans – I. D.-S.]» (RTMM 865075: 2)

Pirmie Gunta Zariņa iespaidi rezultējas apjautā, ka te, Ņujorkā, celtnes kā Bābeles torņi sliecas debesīs, redzamas nebeidzamas mašīnu straumes un izplūdes dūmi, vasaras karstumā trūkst gaisa, ko elpot. Viņš dodas autobusā uz Manhetenu Ņujorkā – "Beidzot straume ieplūst Menhetenā – tikai ielas galā mazs gabaliņš debess – bez mākoņiem, zils un spilgts, akmens sienas, durvju mutes un logu acis," tādas ir viņa sajūtas (RTMM 865075: 2). Izkļuvis no autobusa, viņš sastop ilgi gaidītos draugus:

«*Un tad! Nav jārunā. Mūžīgais mākonis mani satver un nes pretim Miglas krogus krodziniekam. Iekrītam mašīnā. Ko lai saka? Mēs skatāmies viens uz otru – mēs smejamies, mēs spiežam viens otram roku.*» (RTMM 865075: 3)

Zariņa ceļojumu impresiju tekstā ik palaikam ienāk kādas dzejas rindas, mainot teksta struktūru, to pat poetizējot. Un tad, kad Guntis Zariņš beidzot nonāk "Elles ķēķa" gaisotnē, viņš apjauš ko būtisku:

«*Mēs sēžam ap mazu galdiņu un dzeram alu – skatos dzejniekos. Man vairs nav bail – līdz ar viņiem Elles ķēķī ienācis pelēkais latviešu Dieviņš un labsirdīgi pamulķkais velns. Ir labi! Cik ilgi mēs tā sēdējām? Sarunas, varbūt citiem nesakarīgas, vijas ap tēmām, ko viens otram esam stāstījuši savās grāmatās. Ārā ir karsts. Karstums kā oktipus¹⁷ tinas ap mani. Es esmu Elles ķēķī!"* [Retinājums mans – I. D.-S.]» (RTMM 865075: 2)

Zariņš paviesojas pie Tauna, pie Saliņa Glenridžā:

«*Atkal uz brīdi mēs esam vieni ar Gunaru – jaunās latviešu dzejas bišu ķēniņu. Viņš dzīvo Ņujorkā, un ap viņu satinies jaunās dzejas spiets.*» (RTMM 865075: 3)

Ar Saliņu viņš sarakstījās jau kopš 1959. gada. Esot kopā ar Taunu un Saliņu, rakstnieku pārņēma siltums:

«*Es esmu mājās. Ne brīdi, kopš satikos ar abiem dzejniekiem, mani nav pārņēmusi svešuma sajūta, un tagad tā pilnīgi izzūd.*» (RTMM 865075: 4)

Pie Saliņa viņš sastop Jāni Krēsliņu (1924–2021), Ritu Gāli (1925–2024), Baibu Bičoli (1931–2021), Ilmāru Rumpēteri (1929–2018), Teodoru Zeltiņu (1914–1991) un citus. Ceļojuma sākumpunkts, Ņujorka, viņu emocionāli piepildīja, jo tur rakstnieks iepazīna savus gara līdziniekus. Sastaptie cilvēki kļuva par brāļiem, "Elles ķēķis" – par ilgotām mājām. Zariņu nepamet doma:

«*Šis nav mans mūžs! Šī nav mana dzīve! Viss liekas tik nereāls, bet tik tuvs – es nekad neesmu nekur citur bijis, tikai šeit, "Elles ķēķī"! Trako māja ar trakajiem bērniem – kur tā bija? Kaut kur Skotijā? Vai es tur strādāju? Vai mana dzīve bija sadalīta stundās, pat minūtēs?*» (RTMM 865075: 3)

Pēc viesošānās pie Saliņa rakstnieks atkal nonāca Tauna dzīvoklī:

«*Miegs. Pilsēta deg, bet logā zaļš koks. Kad citi sāk mosties – mēs... Jeb varbūt mēs nekad neesam nomodā, jeb nekad neguļam? Uz grīdas,*

¹⁷ Domāts *octopus* (astoņkājis).

blakus izbārstītām romāna manuskripta lapām – dzejoļi. Es tiešām esmu Ņujorkā! Ne Ņujorkā, bet Elles ķēķī. »» (RTMM 865075: 4)

Zariņš kopā ar Taunu klīst pa Manhetenas tveici, skatot šo Ņujorkas daļu dzejnieka acīm, izstaigājot viņam būtiskas vietas:

« Debesskrāpji. Debesskrāpji. Mašīnu straumes. Linarda istaba, kā uzmācīgs ods sīc gaisa dzesinātājs. Mēs sūcam garās cigaretes un dzeram remdenu alu. Viss šajā dzīvoklī ir tik personīgs, pat ledus skapis, kā iemilējusies meitene, svešinieka klātbūtnē niķojas. Pie sienām fragmenti, skices, vēstules, kabatas lakatiņi – aprakstīti – šie sīkumi tomēr ir kas vairāk, tajos atkal un atkal nāk pretim kāda cilvēka personība, kura varbūt parādās tikai uz brīdi, bet kurā ir īstena šī cilvēka personības atklāsmē. Viņa esamības apliecinājums – apzināšanās. [...] Nakts paiet bez miega, bet miegā ir tikai sapņi – nav izjūtas, nav izdomas – nav realitātes. Vienu nakti Manhetenā es redzēju īsteno realitāti. Dzerot viskiju un ēdot desas – kopā ar izjūtu zvejnieku Linardu Taunu. Atkal reiz ir rīts, kad es izeju degošās pilsētas ielās. »» (RTMM 865075: 4–5)

Taču Zariņam ir jābrauc tālāk uz Čikāgu. Ceļā viņš dodas vienā automašīnā ar Bičoli, Rumpēteri un viņa tēvu Augustu Rumpēteri (1899–1978). Mērojams krietns ceļa gabals – astoņsimt jūdzes, un Zariņš vēro garāmslidošās ainavas, mašīnu straumes.

« Nakts skrien mums pretim ar automašīnu uguniem. Iledzina lakturus debesīs un kafejnīcu ugunis māj reklāmu rokām. Mēs runājam par mākslu un dzeju, mēģinām izprast viens otru – kādēļ gleznojam, kādēļ dzejojam, kādēļ rakstām un beidzot – kādēļ mēs braucam uz Čikāgu? Jā, kādēļ īsti? Es braucu tādēļ, lai satiktu jaunus draugus, lai atrastu savam darbam apstiprinājumu, savai eksistencei jēgu – nodilis spēlējamais kauliņš grib iekrist robā, robā, kurā tas vēlētos piederēt, robā, kas tam nekad nav bijis... Jaunatnes svētki – ļaudis brīnās, kādēļ uz tiem brauc tādi, kuriem tuvu četrdesmit, bet tas taču tik viegli izskaidrojams – tieši šie cilvēki nekad nav piedzīvojuši jaunību – no bērnības tie tika iemesti vīru un sievu gados! Tādēļ – tādēļ, ka kāds ceļa posms tika noiets par

daudz ātri, mana paaudze mēģina apstāties, pagaidīt – lai ietu kopā ar laiku, ko nav redzējusi. »» (RTMM 865075: 6)

Lūk, šādi Zariņš tver redzēto:

« Mēs braucam. Atkal ceļi. Atkal triumfa vārti. Atkal vareni dabas skati. Vienādas kafejnīcas – nekas, ko cēlusi cilvēka roka, nemainās, viss ir ērts, liels, tīrs, bet arī bezpersonisks. Tiek runāts par amerikāņu lielo mīlestību pret individualitāti, bet, raugoties uz dzīvojamām kastēm, tās Amerikā sauc par mājām, es nekā no individualitātes nevaru saskatīt. Raugoties tā saucamās “jaunās pilsētas”, man liekas – tur viss tik vienāds, pat cilvēki. »» (RTMM 865075: 7)

Tuvojoties Amerikas vidienes pilsētai Čikāgai, uzjundās jautājums, kas viņu sagaidīs Čikāgā:

« [...] vai Elles ķēķa draudzība, jeb Anglijā parastais sarīkojumu automātiskums? »» (Zariņš 1962b: 6)

« Klusējot mēs tuvojamies Čikāgai. Ir atkal nakts. No milzīgas [milzīgām] dzelzlietuvēm kāpj liesmu mēles. Nāsīs sitās dūmu smaka. [...] Taisnie ceļi savijas mezglos, »» raksta Guntis Zariņš. (RTMM 865075: 8)

Viņš ir ieradies pilsētā, kur notiks Otrās latviešu jaunatnes dienas (jeb jaunatnes svētki) Ziemeļamerikā.

« [...] kas mani tur atvedis? Ņujorkā es atradu draugus, šeit man jāatrod pierādījums – mēs vēl tiešām esam brīvi latvieši, mēs esam spējīgi un tiesīgi uz to pastāvēt, un mūsu ciņa, lai cik vārģa tā arī nebūtu, nav veltīga – es gaidu uz brīdi, kad redzēšu jaunatni. [...] Šeratona viesnīcas priekšā, uz kuru mani aizrauj taksītis ar ogļmelnu šoferi, plīvo Latvijas karogs. Virpurļdurvis mani rauj. Slīdošās trepes nes. »» (RTMM 865075: 8)

Šeratona (Sheraton) viesnīcas milzenis ir centrālā notikumu un tikšanās vieta. Viesnīcas 29. stāvā atrodas Zariņa istabiņa. Uz pilsētas uguniem viņš noraugās no augstuma.

« [...] es stāvu viens pie savas istabas loga. Ir kāda dīvaina vēlēšanās – garīgi es lidoju brīvības, brīva gara un domu pasaulē, ap mani ir šie

jaunie latvieši, kā brīvs gaiss – vai es nevarētu fiziski lidot? No divdesmitdevītā stāva – laikam jau tikai vajadzētu īsteni gribēt... Nogurums, bet miegs nenāk un es viens dodos skatīt Čikāgu – ir agra rīta stunda. Ielās dzīvība. Ielās trauksme. »
(RTMM 865075: 10)

5. attēls. Šeratonā viesnīca Čikāgā. Foto: žurnāls "Tilts" (Ķezbers 1962: 46)

Jaunatnes svētki sākās 1962. gada 29. jūnijā ar jaunā latviešu mācītāja Kārļa Tālivalža Kuškeviča (1925–1987) svētbrīdi un ilga desmit dienas. Svētku ietvaros darbojās daiļamatniecības tirdziņš, notika dažādas sportiskas aktivitātes (šaha turnīrs, basketbola un futbola sacensības, šaušanas turnīrs un peldēšanas sacikstes, grupas "Čikāgas Pieciši" koncerts, muzikāls senlatviešu kāzu iestudējums, Latvijas vēstures izstāde angļu valodā, Mārtiņa Ziverta (1903–1990) lugas "Minhauzena precības" iestudējums un Jauno

gleznotāju darbu skate Čikāgas Čurloņa Mākslas galerijā (Čiurlionis Art Gallery), kuru iekārtojusi Čikāgas jauno mākslinieku grupa Vitauta Vito Sīmaņa (1928–2003) vadībā.

Izstādē tika izstādīti astoņpadsmit¹⁸ jauno mākslinieku darbi, notika dažādas tikšanās un bija daudzveidīga programma ([Anon.] 1962b: 21–43). Intensitāte raksturo šīs dienas Čikāgā:

«Atpakaļ uz viesnīcu. Priekšā stāv politiskais forums, 2x2, satikšanās ar "Voice of America" pārstāvi Karules kundzi¹⁹, draudzības vakars ar Čikāgas preses kopu, kamīna vakars, balles, Čikāgas piecišu izrāde, teātris, kāzas, gleznu izstāde, rakstnieku rīts, satikšanās ar māksliniekiem pie izdevēja Kalnāja un, beidzot satikšanās ar cilvēkiem, jauniem, ne tik jauniem un veciem... Ārā ir diena. Tikai dažas stundas, un atkal būs jāatver ausis un acis. Atkal jākļūst par kameru un skaņu lenti – pašam priekš sevis.»
(RTMM 865075: 11)

¹⁸ To vidū Viestarts Aistars (1927–2020), Jānis Augusts Annuss (1935–2013), Voldemārs Dārziņš (1926–2010), Ivars Hiršs (1931–1988), Kazimīrs Laurs (1923–2020), Visvaldis Reinholds (1924–2016), Ilmārs Rumpēters, Ojārs Šteiners (1927), Silvija Šteiners-Bērziņš (vēlāk pazīstama kā Šteinere-Jēgena, 1928), Ilgvars Šteins (1925–2011), Edvīns Strautmanis (1933–1992), Benno Tālivalds (1930–2020), Sigurds Vidzirkste (1928–1974) un citi.

¹⁹ Irēne Karule (1919–2008) bija ilggadēja "Voice of America" ("Amerikas Balss") latviešu valodas raidījumu nodaļas līdzstrādniece (kopš 1951) un vadītāja (1971–1986).

6. attēls. Jauno literātu sarīkojums Čikāgā 1962. gada 4. jūlijā. Sēž (no kreisās) Aina Kraujiete, Valda Dreimane, Valters Nollendorfs, Guntis Zariņš, nenoskaidrota persona. Otrajā rindā (no kreisās) nenoskaidrota persona, Ivars Ivaskis, nenoskaidrota persona, Baiba Bičole, Aina Zemdega, Astrīde Ivaska, Andrejs Irbe, nenoskaidrota persona, Eduards Freimanis. Foto: žurnāls "Tilts" (Ķezbers 1962: 47)

Īpaši izceļams jauno literātu rīts, kurā klātienē piedalījās deviņi²⁰ jaunie autori, to vidū Zariņš, un tika lasīti vēl astoņu jauno autoru iesūtītie darbi no Austrālijas, Vācijas un Francijas. Literārais rīts ilga pusotru stundu, to vadīja un ar autoriem publiku iepazīstināja Valters Nollendorfs (1931). Šos notikumus ir vērts pieminēt, jo to visu vairāk vai mazāk bija iespējams pieredzēt arī no Anglijas atbraukušajam Zariņam. Tā viņam bija unikāla iespēja – nokļūt šādā jaunās paaudzes kodolā. Un viņš mēģināja pēc iespējas visur būt klāt, tikties, gūt iespaidus, pieredzes sajūtu, faktiski – jēgu dzīvot. Viņam jāsastop tik daudzi latvieši – Laimonis Streips, Alfreds Kalnājs, Hugo Skrastiņš (1914–1999), Laimonis Zandbergs (1932–1977), Kārlis Ķezbers (1914–2006), klasesbiedrene dzejniece Astrīde Ivaska (1926–2015), no Zviedrijas atlidojušais Andrejs Irbe (1924–2004) un daudzi citi. Mieram un atpūtai trūka laika; šajās dienās rakstnieks centās vai pusdzīvi izdzīvot, atgūt zaudēto un uzkrāt impulsus nākotnei pēc atgriešanās. Pilsētas vasaras tveice gan nomāca:

« Es esmu noguris un slāpst pēc ūdens, karstums ceļojuma laikā bija gandrīz neciešams. Amerikas latvieši to nejūt, bet – tikai pirms trīs dienām ap mani plosījās Fīfīras aukstie vēji un lietusi... »
(RTMM 865075: 9)

Čikāga ir gluži citāda pilsēta, salīdzinot to ar Londonu:

« Čikāga nepazīst miegu. Londonā nakts vidū valda miers – Čikāga, tāpat kā Ņujorka dzīvo visu nakti. Es domāju par Londonas ielām, naktīm, kad no parlamenta, jeb satikšanās ar draugiem steigšus mājup – tikai reti cilvēki, kāda mašīna, klusi nāmi – mitrs asfalts un ziemā migla. No pusnakts Londona gul, tikai pirmie piena rati to modina, tā možas lēnām, kā slinka, tautas mīlēta sieva... Čikāgā es iebraucu pāris stundas pirms pusnakts, tagad ir četri – kustība, dzīvība, automašīnu straumes ne uz brīdi nav apstājušās. Dinamika jeb histērija – histērija kaut ko nenokavēt, kaut ko nezaudēt... Bet debesskrāpji

7. attēls. No kreisās Valda Dreimane, Guntis Zariņš un Aina Zemdega Čikāgā 1962. gadā. Foto: žurnāls "Tilts", 1962, Nr. 48/49 (vāka attēls)

aizsedz debesis – saules lēktu taču nevarētu redzēt. Kur tad steigties? » (RTMM 865075: 10)

Divas nedēļas Amerikā pārvēršas par vienu garu notikumu virkni bez atelpas. Zariņš apjauš, ka viesošanās reizē ir sasiets kāds mezgls, ka izveidojušies personīgi kontakti un draudzības, ka gaisusi šķirība pa zemēm un kontinentiem. Viņš salīdzina Anglijas latviešu atturīgo noslēgtību un svētku dalībnieku neviltoto brīvības sajūtu:

« Nekas no sapelējušo piemiņas vakaru jeb sarīkojumu stīvās un mirstošās formalitātes! Es pasūtīnu kafiju un, izdzēris melno kūpošo šķidrumu, jūtu, ka nogurums atkāpjas. Nav laika gulēt, ir jāmēģina satvert, ko var satvert – redzēt un uztvert visu, kas iespējams. Man jābūt kamerai, jāreģistrē iespaidi un cilvēki, lai gadiem tie paliek manā atmiņā, lai visu dzīvi būtu ko atcerēties. »
(RTMM 865075: 9)

Čikāgas iespaidi impulsējās dzejolī "Čikāga – pilsēta asā", kas 1962. gada 10. augustā publicēts laikrakstā "Londonas Avīze":

Brāļi! Ja šī ir bojāeja –
Kas ir augšāmcelšanās?
No bēdu avotiem izaug prieks.
Un visas mūsu sirdis mēs vēlamies

20 Baiba Bičole, Valda Dreimane (1932–1994), Eduards Freimanis, Andrejs Irbe, Astrīde Ivaska, Aina Kraujiete (1923–2007), Valters Nollendorfs, Guntis Zariņš, Aina Zemdega (1924–2006).

Nemirstīgas! padarīt –
Tām jādalās –
Melnos un baltos krastos...
Ūdeņu mākslīgā gaismā...
Naidis lec no asfalta cietā un cīnās
Pret mīlestību.
Naidis pārvēršas putekļos –
Gaisā kas deg!
Draudzība – cerība viena!
Uzvara viena!
Čikāga – pilsēta asā.
Mīlu, kas tevi dzīvo un cīnās!
Aizmidzis staigāšu ielās
Līdz džetu ugunis modinās mani.

(Zariņš 1962d: 5)

8. attēls. Guntis Zariņš rakstnieku sarīkojumā Čikāgā 1962. gadā. Foto: žurnāls "Tilts" (Ķezbers 1962: 53)

Laikraksta "Londonas Avīze" lasītājs, galvenokārt Anglijas latvietis, pateicoties Zariņa piezīmēm, iepazīst (cilvēciskoti) jaunos latviešu dzejniekus tālajā Amerikā. Lasot rodas sajūta par ceļošanu kopā ar Zariņu, arī sastapšanos ar tiem pašiem ļaudīm. Zariņa Amerikas piezīmes atklāj to, kā viņam trūka, uzturoties visai noslēgtā vidē Skotijā – iespējams, lai dzīvotu. Viņam trūka gaisa, brīves, savējo. Piezīmju manuskripts kopā ar laikrakstā publicēto atklāj papildu dimensiju, domājot par Zariņa prozu, dzīvi, dzīves prozas smagmi:

«[...] visā manas uzturēšanās laikā Amerikā es sastapos tikai ar vienu – īstenu latvisku draudzību.» (RTMM 865075: 12)

Piepildītais laiks, sajūkot dienām ar nakti, realitātei ar sapni, sniedza tik daudz iespaidu, satiktu cilvēku, jaunu seju, vārdu. Šķiet, ka rakstnieks šādu brīdi ir gaidījis visu mūžu, bet tā izbaudīšanai trūkst laika:

«[...] vairs atlikušas tikai piecas dienas, kuras varu pavadīt Amerikā – tad atpakaļ realitātē, atpakaļ funkcionālistā, atpakaļ vienādā mājēlē ar košuma dārzu, darbu – trako mājas "kafkisko" gaisotni.» (RTMM 865075: 13)

Izdzīvojis bagātīgo latviešu kultūras dzīvi Čikāgā, Zariņš atgriežas Manhetenā pie Tauna.

«Kaut kur ir biržas iela – muzeji, slavenas celtnes, bet ko tas viss nozīmē latvietim, ja šeit ir "Elles ķēķis"? Šeit dzīvo un veidojas liela daļa no jaunās latviešu dzejas, šeit ir nakts bez miega, Hārlems un džesa muzika, šeit dzīvo latviešu gleznotāji un rakstnieki. Tas pats jau citās pasaules pilsētās, bet nekur viss nav sasiets tik ciešā mezglā kā "Elles ķēķī" – ar visiem velnēniem un velna audžumeitām...» (RTMM 865075: 27)

Drīz būs jādodas atpakaļ:

«Vairs tikai nedaudz stundu, un tad jālido pāri okeānam. Vai es to vēlos? Pašreiz vēl nē, es šaubos, vai es šeit vēlētos palikt – trūkst mierīgums, apkārtnes iecietība, angļu mākslotie smaidi, pēcpusdienas tējas ar gurķu sviestmaizēm, kalni, kuri pārklāti viršiem un saulainās dienās izliekas degam, bet miglā un lietū pārvēršas violetas krās[as] sapnī – pat Linarda mūžīgā mākonī... Trūkst neputojušā alus, divstāvu autobusu, kas ved mājās, trūkst krogu miglā. – Tev, Gunar – vajag reiz iebrist Londonas miglā, apstāties kādā vecā "pabā" un tur tu juties vairāk Miglas krogū nekā šeit... Ņujorka ir pilsēta, kura mūs sapņo. Londona ir pilsēta, kurā atļauts sapņot, un Edinburga ir sapnis – kā vējā un lietū, tā saulē un karstumā. Ir dīvaini – viss šeit ārpus proporcijām – viss lielāks un varenāks, pat cilvēku attieksmes. Viss skaļāks un pārsteidzošāks – viss krāsots spilgtākās krāsās. Mājās viss vieglā atturības miglā.» (RTMM 865075: 28)

Uz lidostu Gunti pavadīja Tauns:

«*Linards bija pēdējais latvietis, kam spiedu roku Amerikā. Man vienmēr paliks atmiņā šis dzejnieks. Vaļēju kreklu, viegli viļņojošiem matiem un smaidu acīs, jūtīgu, pārlaicīgu smaidu.*»
(Zariņš 1962e: 8)

Zariņa ceļojumā Amerikas kontinentā iezīmēti divi centrālie punkti – Ņujorka un Čikāga. Ameriku viņš atstāja ar sajūtu, ka viņam iedota garīga divvirziena biļete. Viņš aizbrauc cerībā, ka atgriezīsies. Taču tā nenotika.

«*Kādēļ es iemilējos Amerikā? Vai tā bija Amerika? Noteikti nē! Man nepatīk Amerika, cik maz es arī to neredzēju, bet es nekad nespēju aizmirst latviešu vidējās un jaunās paaudzes burvīgo draudzību, vitalitāti, dinamiku un mīlestību pret savu tautu.*»
(Zariņš 1962e: 64)

Lidojot atpakaļ uz Skotiju, Zariņš domā:

«*Deg džetu gunis. Es domāju, tas mani pamo-dinās realitātei, bet tagad ar katru nodedzinātu jūdzi – es triecos iekšā realitātē, kura ir tikai mana – pagājušo dienu atmiņas. Kā reibums, kuru nekad nevarēs aizmirst, šīs dienas paliks manī. Arī vēl kas cits – pirms nedaudz dienām es domāju, ka man nav nekādu pienākumu, nedz kādas atbildības – es esmu neangažēts, bet tagad es sāku šaubīties. Ir jādomā – vai vispār būtu vērts rakstīt, ja nebūtu atsaucības, vai būtu vērts dzejot, ja neviens šos dzejoļus nelasītu – vai nošķiršanās nav bijusi tikai poza. Ko gan nozīmētu sasniegumi un panākumi, ja tie nebūtu saistīti ar sabiedrību un draugiem?*» (RTMM 865075: 28)

PĒC-NOSKAŅAS UN VIESOŠANĀS REZONANSE

Rakstnieks Zeltiņš, atminoties Zariņa viesošanās, rakstīja:

«*Kā neapturama virpuļvētra cauri Amerikai pērnavasaras Jaunatnes dienās izdrāzās rakstnieks Guntis Zariņš. Ar džetu atlaidās, ar džetu aizlaidās. Pa vidu negulētas nakts, kaut kā aizlāpītas īsiem guļus stāvokļa brīžiem, kur kuro reizi pagadijās nokrist mazai atpūtai. Tad atkal atjaunotā spēkā*

sparīgas runas, ar vienu gaisā izslietu roku, otru bikšu kabatā. Pietika, lai pāris dienās kā Ņujorkā, tā Čikāgā radītu jauneklīgu dvēseļu savīļņošanas. Un, “Varonības augstās dziesmas” autoram uz karalienes Elizabetes miglas salu atpakaļ aizbraucot, daudz jaunu draugu atvadoties sauca: “Uz drīzu atkalsadzirdēšanos!”» (Zeltiņš 1963a: 8)

Pēc 1962. gada vasaras bija plānots, ka 1963. gada pavasarī Zariņš atkal viesosies Amerikā. Tā nenotika, tomēr 1963. gada 3. martā Ņujorkā Festivāla restorāna zālē noritēja viņa darbiem veltīts literārs sarikojums “Seanss ar Gunti Zariņu”, ko vadīja Saliņš; par prozu debatēja Jānis Bičolis (1904–1982) un Vitauts Kalve, savukārt Zariņš bija atsūtījis audiolenti, kurā viņu intervējusi Sulamīte Tepfere. Klātesošie dzejnieki Baiba Bičole, Rita Gāle, Jānis Krēsliņš, Gunars Saliņš, Linards Tauns, Alfreds Vilnis (īstajā vārdā Alfreds Straumanis, 1921–2011), Andra Kadile (1935), Aina Zemdega un citi lasīja Zariņa darbu fragmentus. Rakstnieka Zariņa atbalstam izolē tika pārdotas Laimoņa Mieriņa²¹ (Londona) un Jāņa Stroda²² dāvinātās gleznas; “Seansa materiālais atlikums varētu rakstniekam palīdzēt uz kādu laiku izjūgties no maizes darba skotu defektīvo bērnu patversmē un, karā iedragāto veselību pielāpot, nodoties “tikai” rakstīšanai.” ([Anon.] 1963: 3). Laikrakstā “Latvija Amerikā” atrodam arī šādu informāciju:

«*Pāri par simtu Gunša Zariņa talanta cienītāju ātri izpirka lozes abiem laimestiem. [...] Tikpat rosīgi pirka rakstnieka grāmatas. [...] Guntis čeku ar trīszīmju skaitli droši būs jau saņēmis, kopā ar draugu sveicieniem. Un iespējams, ka tiem vēl sekos citi, jo űujorkieši jau saņēmuši aicinājumu seansu ar Gunti Zariņu atkārtot Bostonā. Guntiāde Ņujorkā visādā ziņā bija skaists piemērs, ko kādreiz var paveikt ar draudzīgu plecu salikšanu kopā.*»
(Zeltiņš 1963b: 3)

Tātad šis notikums bija guvis rezonansi abos okeāna krastos.

21 Gleznētājs Laimonis Mieriņš (1929–2011) dzīvoja Anglijā. Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā Gunta Zariņa kolekcijā glabājas sarakste ar viņu.

22 Gleznētājs Jānis Strods (1908–1990) dzīvoja Čikāgā, ar Gunti Zariņu viņš bija ticis Otro latviešu jaunatnes dienu laikā.

ATGRIEŠANĀS

Atgriezies savās tālaika mājās Anglijā, Zariņš bija pilns radošu impulsu, viņu spārnoja jauniegūtās draudzības, sastaptie vienaudži un domubiedri, vēstules ceļoja pāri jūrām un okeāniem. Tomēr spilgtie iespaidi ne vien iedvesmoja, bet arī pamazām postoši sāka iedarboties uz rakstnieka pārliecīgo psihi. Par visu vairāk viņš alka rakstīt un rakstīt – ieceru bija daudz, uzmetumu arī, pats rakstīšanas process kļuva steidzīgs, un tas atspoguļojās prozas darbu stilā. Interesanti, ka Zariņa kolekcijā glabājas arī sakārtots albums (RTMM p95083, kopumā 20 lpp.) ar laikrakstu izgriezumiem par Otrajām latviešu jaunatnes dienām Čikāgā, kas notika 1962. gadā no 30. jūnija līdz 8. jūlijam.

1962. gada 26. decembra vēstulē Veltai Tomai uz jautājumu, vai būtu gatavs pārcelties, piemēram, uz Ameriku, rakstnieks atbild:

«[...] ja mani sauktu – brauktu, kaut zeme pati nepatīk – latvieši, tie, kuri kļuva draugi, daudz dzīvāki un dzīvot priecīgāki – šeit mēs pelējam, pūstam un kļūstam skāba rūgtuma pilni. Neuzticīgi, melīgi, lišķīgi un visādā citādā veidā nelādzīgi. Laikam jau migla pie tā būs vainojama... Amerika[s] latvieši – jo sevišķi “Elles ķēķis” – mani saņēma kā plaukstā un vairs negrib laist vaļā. [...] Bija labi, ka aizskrēju, tikai tagad tā kā viss liekas pelēcīgāks un vientuļāks. » (LU AB 14945d)

1962. gada nogalē rakstnieks piedzīvoja krīzi, un sekoja vairākkārtēja ārstēšanās slimnīcā. Tas bija izteikts vientulības izjūtu saasinājums. 1963. gada 30. jūlijs atnesa vēl kādu graužošu vēsti – nerasniedzis 41 gada vecumu, pēkšņi mūžībā aizgāja dzejnieks Tauns, ar kuru Zariņu vienoja īpaša garīga un emocionāla saikne.²³

«Amerikas jaunieši – tie atvēruši man jaunu pasauli, pasauli, kuru vēl nepazinu – draudzības un brīvības valsti. No Kanādas uz Čikāgu un no Čikāgas uz “Elles ķēķi” – tā ceļo manas domas, un es apzinos, ka kādreiz, senos laikos, kad

mana cīņa beidzās ar sakāvi, es sāku šaubīties, neticēt, bet tagad – tagad es to vairs nevaru – man ir jātic! » (RTMM 865075: 22)

Un Zariņu spārno domas, ka kādu laiku varēs dzīvot no atmiņām un atmiņās, kā arī viņš cer, ka saņems vēstules no draugiem Amerikā:

«[...] draugi kā dzīvi sēdīsies blakus. Kopā runāsim par dzeju un rakstīšanu un cilāsim kausus vai dzersim kafiju. Vai varbūt es jūs drikstu ielūgt uz tēju? Uz redzēšanos! » (RTMM 865075: 29)

Rīgas puika Zariņš atzinis:

«Vislabāk jūtos starp tādiem cilvēkiem, kāds esmu pats. Dažubrid nevaru elpot, redzot cilvēkus pārvērstus fizioloģiskās būtēs, kas ir kā rituļi materiālisma mašīnai. Es nevēlos tāds būt. [...] Rakstīšana man ir nepieciešama, un es radu pats savu pasauli, kurā cilvēki ir cilvēki. » (Gubiņa 1959a: 24)

²³ 1965. gada pavasarī Guntis Zariņš desmit dienas pavadīja Padomju Latvijā. 1965. gada 10. septembrī viņš pāragri, 39 gadu vecumā, devās mūžībā.

9. attēls. Guntis Zariņš ar suni Anglijā 20. gadsimta 60. gadu sākumā. Foto: nezināms. RTMM 863820

Zariņa pāragro aiziešanu mūžībā smeldzīgi pārdzīvoja viņa draugi citviet. To atklāj dzejnieces Ainas Zemdegas vārdi vēstulē Monikai Zariņai, atzīstot:

«*Mēs visi, arī šai krastā, esam šais Ziemassvētkos daudz nabagāki nekā pērn.*» (RTMM 878463)

NOSLĒGUMAM

Rakstnieku arhīvu materiāli, rokraksti, dokumenti var atklāt papildu dimensiju viņu daiļrades, arī dzīves pētniecībā. Tas attiecināms arī uz Zariņa ceļojuma piezīmēm, kas iezīmē trimdas dažādās puses, iespējas un izjūtas. Kaut arī Amerikas brauciens aptvēra vien divas nedēļas Zariņa īsajā mūžā, tomēr tieši tur viņš nonāca starp vienaudžiem, kas viņu saprata, tur viņš varēja elpot un pēc atgriešanās rakstīt. Un šīs piezīmes ir kļuvušas par laika un laikmeta liecību rakstnieka Zariņa dzīvē.

10. attēls. Gunta Zariņa pēdējā dzīves vieta Londonā.
Foto: nezināms. RTMM p95024

AVOTI

LU AB 14945a = Guntis Zariņš. Vēstule Veltai Tomai. 11.04.1960. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, Veltas Tomas fonds, 14945, 77. mape, 19. dokuments.

LU AB 14945b = Guntis Zariņš. Vēstule Veltai Tomai. 29.11.1960. LU AB, Veltas Tomas fonds, 14945, 77. mape, 21. dokuments.

LU AB 14945c = Guntis Zariņš. Vēstule Veltai Tomai. 09.01.1961. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, Veltas Tomas fonds, 14945, 77. mape, 22. dokuments.

LU AB 14945d = Guntis Zariņš. Vēstule Veltai Tomai. 26.12.1962. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, Veltas Tomas fonds, 14945, 77. mape, 24. dokuments.

RTMM 865075 = Guntis Zariņš. *Amerikas miniatūras*. Ceļojuma atmiņas. 28.08.1962. 29 lpp. mašīnrakstā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, Gunta Zariņa kolekcija, RTMM 865075.

RTMM 878463 = Aina Zemdega. Vēstule Monikai Zariņai. 20.12.1965. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, Monikas Zariņas kolekcija, RTMM 878463.

RTMM p95083 = Guntis Zariņš. Albums ar viņa sakārtotiem laikrakstu izgriezumiem par II Latviešu Jaunatnes svētkiem [dienām] Čikāgā. 30.06.1962.–08.07.1962. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, Gunta Zariņa kolekcija, RTMM p95083.

LITERATŪRA UN INTERNETA RESURSI

Aigars, Pēteris (1960). Dieva mērkaķis. *Londonas Avīze*, 12.02.: 5, 8.

[Anon.] (1962a). Jauni tiltu cēlēji (1962). *Londonas Avīze*, 29.06.: 4, 8.

[Anon.] (1962b). Simtiem jauniešu brauc tūkstošiem jūdžu, lai satiktos latviešu jaunatnes svētkos. *Mēs* 4: 21–43.

[Anon.] (1963). Literāti sasauca. Seanss ar Gunti Zariņu Ņujorkā. *Laiks*, 02.03.: 3.

[Anon.] (1965). Intervija ar Gunti Zariņu Latvijas Radiofonā. *Viesis* 4: 19–22.

Eglāja-Kristone, Eva (2015). Exile and Liminality: Experience between Cultures and Identities. *Interlitteraria* 20/1: 146–155.

Grīns, Jānis (1960). Divi novelisti. *Latvija*, 06.02.: 2.

Gubiņa, Indra (1959a). Guntis Zariņš. *Tilts* 36/37: 24–25.

Gubiņa, Indra (1959b). Latviskā gara cietokšņi. Tikšanās ar Gunti Zariņu un gleznotāju Intu Bulliti. *Latvija Amerikā*, 30.09.: 4.

Kalve, Vitauts (1964). Ilze Šķipsna. *Tilts* 56/57: 8–9.

Ķezbers, Kārlis (1962). Jaunatnes svētki Čikāgā. *Tilts* 48/49: 46–53.

Lūse, Dace (2000). *Latviešu trimdas proza*. Rīga: Jumava.

Raisters, Ēriks (1964). Laureāts Guntis Zariņš. *ALA Kultūras biroja biļetens* 10: 29.

Sekste, Inguna (1999). Guntis Zariņš. *Latviešu rakstnieku portreti: trimdas rakstnieki*. Sast. Benita Smilktiņa. Rīga: Zinātne, 124–144.

Tabūns, Broņislavs (1998). Eksistenciālisma poētikas iezīmes Gunta Zariņa prozā. *Materiāli par pasaules strāvām latviešu literatūrā*. Sast. Anita Rožkalne. Rīga: Zinātne, 73–80.

Tauns, Linards (1957). Ķirbji. *Laika Mēnešraksts* 9: 272.

Turner, Victor (1969). Liminality and Vommunitas. *The Ritual Process: Structure and Antistructure*. Ed. Victor Turner, Roger Abrahams, Alfred Harris. Chicago: Aldine Pub. Co, 94–130.

Zariņš, Guntis (1962a). Ceļojums pa zemi bez žēlastības. *Londonas Avīze*, 20.07.: 4.

Zariņš, Guntis (1962b). Ceļojums pa zemi bez žēlastības. *Londonas Avīze*, 27.07.: 6.

Zariņš, Guntis (1962c). Izjūtu zvejnieks Menhetenā. *Londonas Avīze*, 03.08.: 4, 8.

Zariņš, Guntis (1962d). Čikāga – pilsēta asā. *Londonas Avīze*, 10.08.: 5.

Zariņš, Guntis (1962e). Miniātūras. *Tilts* 48/49: 42–45, 54–65, 70–71, 77, 80–81.

Zeltiņš, Teodors (1963a). Seanss ar Gunti Zariņu Ņujorkā. *Tilts* 50/51: 8–9.

Zeltiņš, Teodors (1963b) = Skorpions. Elles ķēķa kokteilis. *Latvija Amerikā*, 13.03.:

Mg. art. **Anita Straume** /

Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs

ZENTAS MAURIŅAS UN KONSTANTĪNA RAUDIVES LITERĀRAIS UN EPISTOLĀRAIS MANTOJUMS – KULTŪRTAKA PASAULĒ

ZENTA MAURIŅA'S AND KONSTANTĪNS RAUDIVE'S LITERARY AND EPISTOLARY HERITAGE – A GLOBAL CULTURAL LEGACY

KOPSAVILKUMS

Zentas Mauriņas (1897–1978) un Konstantīna Raudives (1909–1974) biogrāfiju pētniecībā jaunu pavērsienu sniedz abu šo personību sekretāres Annemarijas Morgentāleres (*Annemarie Morgenthauer*, 1926–2020) mantojuma nonākšana Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā Rīgā. Tā vēlreiz apliecina, ka Mauriņa ir bijusi atzīta rakstniece un publiska persona Rietumeiropā 20. gadsimta 60.–70. gados. Arhīvs sniedz pierādījumus par Mauriņas un Raudives laulībām un Mauriņas konvertēšanos katoļticībā. Citos avotos var atrast informāciju par Raudives dzīvi pirms iepazīšanās ar Mauriņu. Visplašāko ieskatu Mauriņas garīgo uzskatu veidošanās procesā paver viņas literārie darbi. Viens no rakstnieces popularitātes iemesliem ir viņas plaši apmeklētās lekciju turnejas Rietumeiropā, tām iespējams izsekot vēstulēs. Mauriņas piemiņas lietas glabājas Zentas Mauriņas piemiņas istabās Latvijā, Grobiņā un Lejasciemā, kā arī Vācijā, Minsterē (kur to uztur organizācijas "Latviešu centrs Minsterē" un "Latviešu kopība Vācijā"). Mauriņas un Raudives pētniecību iespējams turpināt Vācu Literatūras arhīvā Mārbahā, Vācijā, un Oskara Rūdolfa Šlāga fondā Cīrihē, Šveicē.

RAKSTURVĀRDI: Zenta Mauriņa, Konstantīns Raudive, Annemarija Morgentālere, Šveice, Indija, Liepāja, vēstules, lekcijas, draugi, luterisms, katolicisms.

SUMMARY

A new turning point in the research of the biographies of Zenta Mauriņa and Konstantīns Raudive has been provided by their secretary, Annemarija Morgenthauer's bequest to LNRMM. This material shows that Mauriņa was a recognised author and public figure in Western Europe in the 1960s and 1970s. The archive provides evidence of the marriage of Mauriņa and Raudive and Mauriņa's conversion to Catholicism. In other sources, you can find information about Raudive's life before meeting Mauriņa. The widest overview of the formation of Mauriņa's religious beliefs is provided by her literary works. One of the reasons for her popularity were her widely attended lecture tours in Western Europe, which are described in her letters. Mauriņa's memorabilia is kept in memorial rooms in Grobiņa and Lejasciems (Latvia) and in the Latvian Centre in Münster (Germany). Research on Mauriņa and Raudive can be done at the German Literature Archive in Marbach, Germany and at the Oskar R. Schlag Foundation in Zurich, Switzerland.

KEYWORDS: Zenta Mauriņa, Konstantīns Raudive, Annemarie Morgenthauer, Switzerland, India, Catholicism.

IEVADS

Daudziem lasītājiem, kas dzimuši un izglitojušies padomju okupācijas periodā, pirmā iepazīšanās ar Zentu Mauriņu notika Trešās atmodas laikā, 20. gadsimta 80. un 90. gadu mijā, kad viņas grāmatas vēl glabājās Latvijas PSR Viļa Lāča Valsts bibliotēkas t. s. specfondā, taču piekļuve tām pamazām kļuva brīvāka. "Trimdas literatūra" tolaik daudziem, izņemot vecāko paaudzi, bija jauns jēdziens, ziņas par to tika tvertas ar īpašu interesi. Kad izrādījās, ka šis jēdziens ir plašs, arī latviešu literatūras kritikai pavērās apjomīgs darba lauks – bija jāizvērtē jaunā informācija, un daudzas novitātes aktualitāti ātri zaudēja, tomēr ar Mauriņu tā nenotika. Periodā no 1986. līdz 2023. gadam izdoti vairāki desmiti šīs autore grāmatu ne tikai latviešu, bet arī vācu, lietuviešu un itāļu valodā. Kritiķu uzdevums bija arī klasificēt, bet Mauriņas gadījumā tas nebija viegli – autore saukta par rakstnieci, esejisti, literatūrfilozofi, domātāju. Vācieši viņu dēvējuši arī par dzejnieci (piemēram, *Rhein Neckar Zeitung* 1977. gada 2. oktobrī; skat. RTMM p129991\1), jo viņas literāro darbu emocionālajā izteiksmē patiesi var atrast daudz poēzijas. Ģimnāzijas gados Mauriņa, apsverot potenciālās nākotnes profesijas, minējusi, ka varētu būt skolotāja, ārste, dārzniece vai aktrise (Sokolova 2000: 35). Realitātē viņa bija lektore plaši apmeklētās publiskās lekcijās vairākās valstīs, un šādu dzīves ceļu zināmā mērā var salīdzināt ar panākumiem bagātas aktrises karjeru.

Informācijā par Mauriņas dzīvi ir daudz dokumentāli nepierādāmu epizožu. Tas skaidrojams gan ar 1912. gada 26. jūnija ugunsgrēku viņas tēva, ārsta Roberta Mauriņa (1861–1939) ģimenes mājā Grobiņā (skat. 20. gadsimta sākuma preses materiālu apkopojumu: grobina.blogspot.com), gan postījumiem 1915. gadā Pirmā pasaules kara izskaņā, kad vācu kareivji Grobiņas doktorātā bija ierīkojuši kazino (Sokolova 2000: 30), taču it īpaši daudz liecību zuda pēc došanās bēgļu gaitās uz Vāciju 1944. gadā: gan tad, gan vēlāk, pārceļoties uz Zviedriju un atpakaļ uz Vāciju, bija iespēja paņemt līdzī tikai ierobežotu mantu skaitu. Tas apgrūtina Mauriņas biogrāfijas pētniecību

un iespēju radīt plašu, zinātniski pamatotu monogrāfiju.

Vairāk nekā 30 savas dzīves gadus Mauriņas pētniecībai veltījusi literatūrzinātniece Ingrīda Sokolova (1923–2012). 2000. gadā, grāmatā "Zenta Mauriņa. Pielūgtā un peltā", viņa apgalvo: "Nu jau esmu sarūpējusi 11 ar Mauriņas vārdu saistītas grāmatas." (Sokolova 2000: 15) Tepat autore sešās lappusēs (Sokolova 2000: 8–13) apraksta, kādi šķēršļi viņai padomju periodā likti, dodoties ārzemju braucienos, sagatavojot publikācijas presē, TV pārraides un cenšoties publicēt monogrāfiju "Zenta Mauriņa. Dzīves un daiļrades lappuses". 1983. gadā tā jau bijusi gatava, bet izdota tikai 1991. gadā (Sokolova 1991). Tas ir sasniegums, taču ir vēl daudz neizpētītā un precizējamā.

1982. gadā pirmo rakstu par Mauriņu publicējis Edgars Mucenieks (1948), Raiņa Literatūras un Mākslas Vēstures muzeja (RLMVM)¹ Kultūrvēstures, vēlāk Rakstniecības nodaļas vadītājs (Mucenieks 1982). Tā kā šajā laikā Mauriņas vārds bija nevēlams, raksts ir teju paslēpts, respektīvi, iekļauts krājuma "Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību (1920–1940)" 1. daļā "Buržuāziskās filozofiskās domas krīze un degradācija Latvijā" (nodaļa "Ideālistiskās filozofijas ievērojamākie pārstāvji buržuāziskajā Latvijā"), bet satura rādītājā nav minēts. Kā intervijā atzīst pats Mucenieks, iespējams, sākotnēji viņa pētījumi saskārās ar nedaudz mazāku pretestību, jo viņš pārstāvēja Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas (LZA) Filozofijas un tiesību institūtu, nevis stingri kontrolēto literatūrzinātnes jomu. Tomēr pārdoši publicētais raksts tika ievērots, un turpmāk, līdz pat Latvijas neatkarības atjaunošanai, rakstīt par šo tēmu Muceniekam tika liegts. Vienīgi 1986. gadā ar akadēmiķa Viļa Samsona atbalstu un viņa autoritātes aizsegā izdevās publicēt jaunu rakstu par Mauriņu žurnālā "Karogs", taču ar Samsona vārdu (Samsons 1986): akadēmiķis rakstīja šī pētījuma ievadu un noslēgumu, bet Mucenieks – pamatdaļu (Mucenieks 2022: intervija). Vēl tagad Mucenieks

¹ Tagadējais Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs.

ir autoritāte Mauriņas izpētē un vislabākais vairāku viņas dzīves epizožu pārzinātājs, kas veltījis šai tēmai daudzus rakstus, tomēr grāmatā savus pētījumus nav apkopojis. To viņš pamato ar domu, ka ir izdotas septiņas pašas Mauriņas grāmatas par viņas dzīvi – tās atspoguļo skatījumu, kādu pati rakstniece, būdama vārda māksliniece, ir vēlējusies rādīt (Mucenieks 2022: intervija). Mazliet plašāk nekā Mauriņa un ļoti korektā formā par viņas biogrāfiju ir rakstījusi Mauriņas uzticības persona Irene Mellis (1916–2017) grāmatā “Trīsdesmit divi gadi kopā ar Mauriņu” (1997).

Tā kā Latvijas atmiņu institūcijās ļoti nelielā skaitā glabājas Mauriņai piederējušie dokumenti, informācija par rakstnieces dzīvi gūstama no viņas literārajiem darbiem, kuros izmantoto fakturu arsenāls ir selektīvs, un pat tad, ja tie saukti par autobiogrāfiskiem, fakturu izvēle pakļauta autores mākslinieciskajiem nolūkiem. Pirmo autobiogrāfiskās triloģijas daļu “Die weite Fahrt” Mauriņa saraksta vācu auditorijai un izdod 1951. gadā, bet vācieši viņas dzīves faktus nevar ne zināt, ne pārbaudīt; latviski ar nosaukumu “Tālā gaita”, pašas autores pārradīta, tā nāk klajā tikai 1955. gadā. Ļoti plašs un apjomīgs pētījuma vērts resurss toties ir korespondence.

Mauriņu par savai tautai piederīgu var uzskatīt gan latvieši, gan vācieši, jo viņas māte, pianiste Melānija Šarlote Jūlija Mauriņa (*Melanie Charlotte Julie Muring*, 1860–1946) ir pa pusei vācu cilmes un bērnībā baudījusi vācisku audzināšanu. Arī Mauriņa vācu vidē jutusies pilnīgi brīvi – tulkojusi vācu valodā latviešu autoru darbus, pati rakstījusi un publicējusi grāmatas vāciski, lasījusi publiskas lekcijas. 2023. gadā šķirkļi *Maurina*, Zenta iekļauts izdevumā “Deutsches Literatur-Lexikon. Das 20. Jahrhundert” (“Vācu literatūras leksikons. 20. gadsimts”; Vaje 2023). Vācu literatūras arhīvā (*Deutsches Literatur Archiv Marbach*) jau 1978. gada beigās nodots liels apjoms Mauriņas mantojuma vāciskās daļas. Saskaņā ar e-kataloga ziņām 2024. gada sākumā, tas ietver 326 ierakstus, turklāt viens ieraksts var būt gan atsevišķs priekšmets, gan kaste vai mape, gan trīs, četras vai 24 kastes, arī 21 magnetofona lente (*Deutsches Literaturarchiv*

Marbach 2024). Šī materiāla izpēte vēl nav notikusi.

Tomēr jebkurā sakarsmē Mauriņa uzsvērusi, ka ir latvietē. To novērtējuši arī ārzemnieki: piemēram, Bādkrocingenes (*Bad Krozingen*, Vācija) birģermeistars Volfgangs Fukss (*Wolfgang Fuchs*, 1935–2008) savā runā Mauriņas 75. dzimšanas dienas svinībās

«izmeklētiem vārdiem [...] uzbūvēja gara katedrāli, kur mazām nācijām pilnīgas tiesības dzīvot, būt brīvām un sevi izteikt» (Mellis 1997: 220)

Zīmīgi arī, ka Latvijas Nacionālajam rakstniecības un mūzikas muzejam (LNRMM) materiālus par Zentu Mauriņu nodevuši trīs ārzemnieki:

- Lorenzo Ambergs (*Lorenzo Amberg*, 1953), Šveices vēstnieks Gruzijā un Armēnijā, materiālus dāvinājis ar Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas starpniecību. Ambergs bijis Pjēras Ambergas-Ballinari (*Piera Amberg-Ballinari*, 1921–1990), Zentas Mauriņas ilggadējas draudzenes un palīdzes, dēls;
- Kārīna Breitere (*Karin Breither*, 1939), vācu dzejniece, Mauriņas vēstuļu draudzene;
- Annemarija Morgentālere, Konstantīna Raudives un Zentas Mauriņas sekretāre (materiālus nodevusi ar diviem starpniekiem).

Morgentāleres arhīvs ir vislielākais ārzemju dāvinājums Zentas Mauriņas kolekcijā, pēc tā rūpīgas atlases un izvērtēšanas LNRMM krājumā ienāca 750 priekšmeti. Visa Mauriņas kolekcija muzejā ietver 1927 glabāšanas vienības, 73% jeb 1410 vienības no tām pārstāv korespondenci. Citu autoru kolekcijās ir 1092 ar šo autori saistītas glabāšanas vienības, to vidū 635 vienības jeb 58% ir korespondence. Morgentāleres un Ambergas-Ballinari arhīvi sniedz pilnīgi jaunu informāciju par Mauriņas ikdienu, lekciju turneju plānošanu un saistību ar Šveici, jo plašāku liecību par to Latvijā līdz šim nebija. Jaunienākušie materiāli atklāj arī to personu vārdus, kas snieguši

Mauriņai reālu palīdzību gan darbos, gan finansiāli, gan personīgā draudzībā – viņa pati savas dzīves aprakstos par to nerunā vai runā visai maz. Nelielas norādes par šo tēmu rodamas Mellis grāmatā “Trīsdesmit divi gadi ar Zentu Mauriņu” (Mellis 1997), tomēr daudzas pieminētās personas nav iespējams atšifrēt, jo gan Mauriņa, gan Mellis izmanto segvārdus un sauc personas Mauriņas izdomātos vārdos. Diemžēl jauniegūtie materiāli, lai arī ļoti vērtīgi, tomēr ir fragmentāri: tie sniedz informāciju par 1961.–1965. gadu, kad Mauriņa pārcēlās uz Vāciju, 1974.–1978. gadu (laikposmu pēc Raudives nāves), kā arī par Mauriņas un Raudives piemiņas saglabāšanai veltītām darbībām Latvijā, Vācijā un Šveicē līdz 2006. gadam.

Vācu laikraksti gan 20. gadsimta 60. gados, gan vēlāk īpaši izceļ Mauriņas ieguldījumu lektores darbībā. Viņas lekciju organizētāji (bieži vārdā neminēti) raksturo Mauriņu kā “daudzās zemēs pazīstamu personību”, kuras “darbi atraduši atsaucību visā pasaulē”, tiek citēta arī zviedru prese:

«*Sieviete ratiņkrēslā, sieviete trimdā, kas sāpju plūdus klejo nenoslīkstot, mums ir parādījusi dzīves skaistumu, viņa ir kļuvusi arī par mūsu vienmēr nomodā esošu sirdsapziņu*».²
(RTMM p146890: 3–4)

2 Šeit un turpmāk citāti manā tulkojumā – A. S.

ZENTA MAURIŅA UN KONSTANTĪNS RAUDIVE

Mauriņa ir pirmā sieviete Latvijā, kas 1938. gada 4. februārī ieguvusi filoloģijas doktora grādu latviešu literatūras pētniecībā, aizstāvot disertāciju “Friča Bārdas pasaules uzskats” (Latvijas Universitāte 1939; skat. arī Cielēna 1938). Stāsts par grūtībām un šķēršļiem disertācijas aizstāvēšanā atspoguļots dažādos rakstos un grāmatās, un viens no populārākajiem sabiedrības aizspriedumiem, kas bijis jāpārvar pirms aizstāvēšanās, atklājas uzdotajā jautājumā, “kas viņa īsti esot – kundze vai jaunkundze” (Sokolova 2000: 169); ir zināms, ka tolaik Mauriņa jau apmēram divus gadus bija attiecībās ar Raudivi. Uz šo jautājumu viņa izvēlējās neatbildēt, taču interese nemazinājās.

Raudives 1935. gadā izdotā pase (skat. 1. attēlu) ļauj secināt, ka, uzsākot attiecības ar Zentu, viņš bija šķīries (RTMM 897520). Tiesa, nevis no Natālijas, kā savā pirmajā monogrāfijā min Sokolova (1991: 84), bet Johannas Elīzes Raudives (dzimusi Kļaviņš, iepriekšējā laulībā Austrums, 1896–1950; skat. *Timenote.info* (b. g.). *Johanna Raudive*), ar ko bijis laulībā no 1931. gada 26. septembra līdz 1935. gada 19. maijam (DKN 421). Johannai Raudivei, kas bijusi gadu vecāka par Mauriņu, šī bijusi otrā laulība, un tās noslēgšanas brīdī

1. attēls. Konstantīna Raudives pase, izdota Rīgā. 1935. gads. 1., 2., 5. lp. RTMM 897520

viņai jau bijusi 11 gadus veca meita. Citi bērni šajā laulībā nav dzimuši. Šķiršanās nav bijusi draudzīga: to var noprast jau no tā, ka Johanna laikrakstā "Pēdējā Brīdī" vēlas precizēt "Jaunāko Ziņu" sniegto informāciju 1935. gada 2. novembrī, rakstā "Lekcija par Unamuno". Tajā esot nepareizi aizrādīts, ka Raudive ilgus gadus dzīvojis Spānijā. "Viņš tur dzīvoja tikai no 9. novembra 1933. g. līdz 14. maijam 1934. g." (Raudive 1935).

1961. gadā, ceļojot uz Kapri salu Itālijā – zviedru rakstnieka Aksela Muntē (Axel Munthe, 1857–1949) iemīļoto darba un atpūtas vietu – Mauriņa izjūt asociācijas ar 1929. gadu, kad pirmoreiz tikusies ar Raudivi:

« Vienā no Rīgas Sarkanā Krusta zālēm, kurā es runāju par Akseli Munti, bija tāds publikas pieplūdums, ka ļaudis bija saspīesti kā silķes mucā, un durvis uz halli bija atvērtas, lai uzņemtu vismaz daļu klausītāju. Te bija iemaldījies arī kāds ceļinieks. Viņš bija atbraucis no Spānijas uz Rīgu, viņu garlaikvoja priekšnesumi, un tikai nejaušības dēļ viņš bija manu klausītāju vidū. Mēs nepazinām viens otru. Noslēpumains spēks tai vakarā spārnoja manus vārdus. Tā bija mūsu pirmā sastapšanās, mēs nepasniedzām viens otram roku. Viņš bija viens no daudzajiem klausītājiem, un viņš ir vienīgais, kas vienmēr palika. » (Mauriņa 1965: 170–171)

Īstā iepazīšanās notika 1935. gada 15. martā. Četras dienas pirms tam Mauriņa bija zvanījusi Migela de Unamuno (*Miguel de Unamuno*) romāna "Migla" tulkotājam Raudivem, un pusstundu garā sarunā noskaidrojies (Raudive 1997: 273), ka viņi dzīvo blakus mājās. Mauriņa precizē: "Sameklējusi tulkotāja adresi, es to ielūdzu uz tasi kafijas." (Mauriņa 1958: 269) Kopš šī laika slepenie iniciāļi "D. K.", kas nozīmē "Don Konstantino", figurē Zentas Mauriņas sarakstē ar viņas ģimenes locekļiem, piemēram, māsu levu (Evu) Martu³ (RTMM p129710). Sadzīvē Mauriņa Raudivi uzrunā vārdā Kostī (viņas saisinājums no vārda Konstantīns) (RTMM 832190; arī Mellis 1997: 51).

Par Mauriņas un Raudives attiecībām zināms

3 Kristībās dotais vārds leva Marta, pēc laulībām pazīstama kā Eva Marta Ridkvišta (Eva Marta Rydqvist, 1896–1982).

maz. Pati Mauriņa vēstulēs neko personīgu neatklāj. Vienīgi sarakstē ar Morgentāleri viņa vairākkārt pateicas par diskrētumu, bez sīkāka izskaidrojuma. Raudive personīgas informācijas ziņā ir vēl skopāks.

Testamentāri Raudives autortiesības novēlētas Morgentālerei (Mauriņa 1975–1978), kura pat ar pedantisku rūpību glabājusi viņa korespondenci, "mirušo balsu"⁴ ierakstus un citus materiālus, meklējot un arī atrodot ieinteresētās atmiņas institūcijas. 2007. gadā Morgentālere ziņojusi Latviešu Centram Minsterē (LCM), ka Raudives arhīvs nodots Oskara Rūdolfā Šlāga fondam (*Oskar Rudolf Schlag Stiftung*) Cīrihē, Šveicē, un pievienojusi nodotā materiāla aprakstu, korespondentu sarakstu uz 19 lapām, kā arī saņemto fonda pateicības vēstuli par to, ka materiāls atbilst fonda interesēm un ir priekšzīmīgi sistematizēts un uzglabāts (RTMM 897573\1-2). Par Raudivi kā parapsihologu un viņa "mirušo balsu" ierakstiem, ko pasaule pazīst arī kā "Raudive Voices" vai EVP (*Electronic Voice Phenomenon*)⁵, bijusi interese Anglijā, ASV, Beļģijā, Francijā, Itālijā, Kanādā un pat Brazīlijā. Kā vēstulē Morgentālerei 1975. gadā raksta viens no interesentiem, austriešu izcelsmes brazīlietis Laurencs Leopolds Nebls (*Laurenz Leopold Nebl*), "abas [Raudives] grāmatas⁶ [Brazīlijā] var ievest tikai caur vienu izdevniecību – tās galveno mītņi Rio. Tiešā importēšana ir saistīta ar lielām grūtībām, piemēram, muitu un nodokļu maksāšanu". Situācijas sarežģītību izskaidro fakts, ka Riodežaneiro no interesenta dzīvesvietas (*Vitória de Santo Antão*) atrodas 2251 km attālumā (RTMM 897555\3).

Rakstot par Raudivi, sekretāre Morgentālere ar gandrīz neslēptu ironiju atbild parapsihologam Spenseram Vilsonam (*Spencer Wilson*) Anglijā,

4 Par Raudivi kā parapsihologu un viņa "mirušo balsu" ierakstiem plašāk skat. rakstus *Raudive Voices* un *EVP (Electronic Voice Phenomenon)* (abi šķirklī no *Encyclopedia of Occultism and Parapsychology* 2019).

5 Sīkāk par šiem jēdzieniem skat. šķirklus *Encyclopedia of Occultism and Parapsychology* (2019a un 2019b).

6 *Unhörbares wird hörbar* (1969, latviski "Nedzirdamais kļūst dzirdams", 2003) un *Überleben wir den Tod?* (1973, "Vai pārdzīvosim nāvi?").

ka ne jau viņš vienīgais – arī citi šad un tad interesējušies, vai mūsu dižgari bija oficiāli laulājušies? (RTMM 897548\1-2). Morgentāleres saglabātais arhīvs ietver vienīgo liecību, kur pati Mauriņa uz to norāda ļoti konkrēti: pēc vīra nāves (1974) pieteikumā uz Raudives mantojumu viņa min, ka abi salaulājušies 1946. gadā Detmoldā (RTMM 897532). Arī Morgentālere iepriekšminētajā vēstulē apstiprina šo datumu un vietu, piebilstot, ka laulības apliecība ir pazudusi (RTMM 897548\1-2).

Šo iespēju ticamāku vērš fakts, ka Zentas Mauriņas māte, kas bija iebildusi pret šo laulību (Mauriņa 1958: 294), mirusi 1946. gada 21. maijā, bēgļu gaitās, un apglabāta Austrijā⁷. Tātad laulība notikusi pēc šo pretenziju izbeigšanās un pirms emigrēšanas uz Zviedriju 1946. gada

7 Pārāpbedīta Zviedrijā, Zentas māsas levas (Evas) Martas dzīvesvietas tuvumā (Geni.com 2022a).

2. attēls. Zentas Raudives (Mauriņas) pase, izdota Zviedrijā. 1960. gads. Latviešu Centrs Minsterē un Latviešu Kopība Vācijā

septembra sākumā. Saskaņā ar Zviedrijas laika dienasgrāmatās fiksēto un grāmatā "Trimdas traģika" aprakstīto, iebraukušajai emigrantei Mauriņai Albatrosa klātbūtne bija vitāli nepieciešama daudzu grūtību pārvarēšanā (Mauriņa 1965: 10–23). Albatrosa vārds Raudivem seko jau no 1935. gada, kad abi iepazinušies. Toreiz Konstantīns, "sarunājoties par Bodlēru, [...] izņēma no svārku kabatas nelielu grāmatiņu un nolasīja Šarla Bodlēra (*Charles Baudelaire*, 1821–1867) dzejoli "Albatross"" (Mauriņa 1958: 269) no krājuma "Ļaunuma puķes" (1857); dzejolis tapis, "iedvesmojoties no notikuma [autora] ceļojumā uz Burbonu salu" (Chambers 2004: 151). Šo pašu Bodlēra krājumu Mauriņa piemin arī savā grāmatā "Dzīves apliecinātāji" (Mauriņa 1936: 63–67, 69). Arī, dzīvojot trimdā, Raudivi šajā vārdā sauca viņa un Mauriņas kopīgie vācu un šveiciešu draugi, piemēram, Dora Rukštūla (*Dora Ruckstuhl*, RTMM 832833). Vienlaikus interesanti, ka Mauriņa savās grāmatās un vēstulēs nekad nav Raudivi dēvējusi par vīru vai kādā citā vārdā, kas ļautu nojaust viņu attiecību juridisko statusu. Un tomēr: kā citādi Zenta Mauriņa būtu ieguvusi uzvārdu Raudive, kas figurē viņas Zviedrijas laika pasē (skat. 2. attēlu), ja ne salaulājoties? Vācijā, piemēram, papildinot savu testamentu (RTMM p146873), viņa lietoja arī dubultuzvārdu.

Pārsteidzošākais šo materiālu klāstā ir mācītāja Voldemāra Rolles (1907–1974) 1948. gadā izsniegta izziņa par to, ka 1944. gada 5. jūlijā savā mājā Liepājā viņš salaulājis Mauriņu un Raudivi (DKN KN ZMP 423). Jāpiebilst, ka šis dokuments uzdod jautājumus, nevis sniedz atbildi. Saskaņā ar portālā "Timenote.info" apkopoto, Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālos u. c. avotos balstīto informāciju, Rolle ir Mauriņas māsas Helgas vīrs. 1943. gada 4. martā viņš Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātē ieguvis mācītāja arodtiesības (diplomēts teologs) un tai pašā 1943. gadā (pēc citiem datiem, no 1944. gada 28. augusta) iestājies un dienējis Latviešu SS leģionā, SS grenadieru apmācības un papildinājuma vienībā Liepājā, virsseržanta (*Hauptscharführer*) dienesta pakāpē. No 1944. gada 11. septembra Rolle dienējis Artilērijas pulkā kā kapelāns – mācītājs kapteiņa dienesta

pakāpē (*Timenote.info* (b. g.). *Voldemārs Rolle*). Tomēr nav zināms, vai, esot leģiona dienestā pat kapelāna statusā, Rollem bijušas tiesības laulāt. Turklāt izziņa par laulībām 1944. gadā ir pretrunā ar jau pieminēto informāciju, ka laulības notikušas 1946. gadā Detmoldā, Vācijā (Mauriņa 1958: 294).

Pilnīga skaidrība par Raudives un Mauriņas laulības noslēgšanu būs gūstama vien tad, ja tiks atrasts dokuments, kas to apliecina.

21. gadsimta izpratnē ir visai nosacīta nozīme tam, vai cilvēks ir laulājies, tomēr Mauriņas gadījumā tas nozīmēja arī drošību un stabilitāti. Ja viņai līdzās nebija Raudive, tad atlika palauties uz kādu palīdzību, un to ir bijis daudz, kā lasām korespondencē Morgentāleres arhīvā un autobiogrāfiskajās grāmatās. Mauriņa bijusi bezpalīdzīga, ja nav bijis klāt ne dzīvesbiedrs, ne atbalsta personāls. Tas redzams draudzenes un palīdzes, pēc profesijas fotogrāfes, Ingeborgas Inhofenas (*Ingeborg Inhoffen*) 20. gadsimta 60.–70. gados uzņemtā un nepublicētā fotogrāfijā (LNA/LVA 2763-127-2: 21), kā arī noprotams no tālsarunu rēķina, kas saņemts mēnesi pēc Raudives nāves; tas liecina, ka Mauriņa zvanijusi apmēram reizi 20 minūtēs, nerēķinot miegam vajadzīgās stundas (RTMM 897361). Mūsdienā latviešu literārās valodas lietotājiem varētu likties, ka uzvārds Raudive ir rets, taču viņa dzimtās puses, kādreizējā Asūnes pagasta, iemītnieki zina – tas nozīmē *mežapīle*, kā fiksēts arī Kārļa Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcā” (Mīlenbahs 1927–1929: 484). Uzvārda Raudive izplatības areāls kopš Latvijas pirmās brīvvalsts laikiem varētu būt mainījies, tomēr Krāslavas novadā (pēc 2024. gadā pastāvošā administratīvā iedalījuma), kas ir šīs dzimtas šūpulis, starp apbedītajiem tas sastopams 11 reizes (KIDDPs 2024). Pēc Sofijas Puncules (1931) stāstītā, Barinaucu sādžā, kuras tuvumā lielākā apdzīvotā vieta ir 15 km attālā Asūne⁸, mitušas trīs lielas ģimenes ar šo uzvārdu, un tajās bijis daudz dēlu. Šo ģimeņu locekļi un viņu radinieki apbedīti uzkalnā mazajā Veteraucu kapsētā.

Tikai daļai no viņiem uzstādīti pieminekļi, tomēr redzams, ka dzimtas bijušas plašas (Puncule 2024: intervija).

TICĪBA

Tos, kuri vēlējušies izprast Mauriņas personību, arvien interesējis jautājums, vai viņa bijusi luterāne vai katoliete. Grobiņā, atbilstoši tradīcijām, Zenta 16 gadu vecumā iesvētīta kā luterāne un dāvanā saņēmusi Fjodora Dostojevskas (*Fyodor Dostoevsky*, 1821–1881) portretu, bet pēc Raudives nāves, kad viņš vairs nav varējis iebilst, 1974. gada 14. oktobrī konvertējusies katoļticībā. To apliecina vienīgi prelāta Valtera Mansfelda (*Walter Mansfeld*) pateicības vēstule Morgentālerei, kas organizējusi svinības pēc ceremonijas baznīcā (RTMM 897506). Šie gan ir kaili fakti. Mauriņa visu mūžu ir bijusi meklētāja. Un arī garīgā pārliecība viņā nostiprinājusies, izzinot un pārbaudot arī citas kultūras un reliģijas.

Savulaik Minsteres Latviešu ģimnāzijas (MLĢ) bibliotekāre Austrā Rudzīte (1911–1991) paudusi cerību, ka Mauriņas piemiņas istabai izdosies iegūt kaut dažus priekšmetus, un tad Mauriņas ilggadējā sekretāre Mellis kā īpašu vērtību viņai pasniegusi katoļiem raksturīgo aksesuāru: “Vienu rožu kroni es vēl jums iedošu.” (LCM/LKV, manuskripts: 5; skat. arī 3. attēlu).

3. attēls. Zentas Mauriņas rožukronis, glabājas Zentas Mauriņas piemiņas istabā Latviešu Centra Minsterē, Latviešu Kopības Vācijā mītnē. Foto: Anita Straume

⁸ Savulaik Asūne bija pagasta centrs un, iespējams, tāpēc tā daudzos avotos apzīmēta kā Raudives dzimtā vieta.

1977. gadā Mauriņas apbalvojumu klāstam pievienojas Rietumu–Austrumu kultūras biedrības cilvēktiesību medaļa – *Medaille "Pro Humanitate" des West-Ost-Kulturwerks*. Tās goda rakstā teikts, ka rakstnieces mūža darbs bijis veltīts, "lai Austrumi un Rietumi pārdomātu tolerances, brīvības un cilvēcības kopējā kultūras mantojuma pamatus" (LCM/LKV, *Pro Humanitate*). 1988. gadā, desmit gadus pēc Mauriņas nāves, Jākobs laikrakstā "Badische Zeitung" viņu dēvē par vidutāju starp Austrumiem un Rietumiem⁹ (Jacob 1988). Šie secinājumi rosina meklēt atbildi uz jautājumu, kad Mauriņa sākusī Austrumu domas, reliģiju un filozofijas izpēti.

Interese par austrumu reliģijām Mauriņu pavada visu apzinīgo mūžu. 1963. gadā viņa rezumē:

«Indiešu svētās grāmatas ir daudz grūtāk lasīt nekā Jauno Derību. Četrus evaņģēliju simt divdesmit lappuses var izlasīt dažos vakaros un saprast gandrīz bez komentāriem. Bet, lai to saturu sevī pārstrādātu, arī visa mūža ir par maz. [...] Pirms trīsdesmit gadiem [ap 1933 – A. S.] es lasīju Bhagavadgītu, neko daudz no tā neiegūdam. Arī grāmatas – tāpat kā citi draugi – prasa zināmu briedumu, lai saskatītu tajās slēptās bagātības. Dīvos pēdējos gados "Dievības dziesmas" ir viena no manām mīļākajām grāmatām: tā man palīdzēja distancēties no sava Es, un es jutos laimīga, tūkstošgadīgajā grāmatā atrodot savas dzīves nostājas apstiprinājumu. »
(Mauriņa 1997: 31–32)

Līdzīgu autoritāti Mūrmuižas Tautas universitātes pasniedzēja Mauriņa iesaka saviem audzēkņiem. Gatavošanos lekcijām, nodarbībām un mācību dienām, ko viņa pavada vai dažkārt arī nepavada Mūrmuižas Tautas universitātē, atspoguļo vēstules. Ar audzēkni Annu Zēboldi Mauriņa sarakstē spriež par dažādām izjūtām, norisēm un 1931. gadā rosina: "Kā būtu, ja Jūs uz 12. aprīli sagatavotu tādu rakstu darbu: "Kas mani saista pie Gandi?"" (LNA/LVA 2763–116–16). Ar Gandi te domāts Indijas politiskais un garīgais līderis Mahatma Gandijs (*Mahatma Gandhi*, 1869–1948), un Mauriņa

audzēknei iesaka arī plānu. Par Indiju runāts tāpat citās 20. gadsimta 30. gadu sākuma vēstulēs; hinduisms, pasauleslavenie indieši un Indijas motīvi Eiropas mākslā studēti arī, dzīvojot Zviedrijā un gatavojot priekšlasījumu nākamās vasaras lekciju turnejai (Mauriņa 1977: 86). Mauriņa uzskata, ka Eiropas kultūras saknes veido četri pamati, četrus sakņu sazarojumi: Grieķija, Roma, Palestīna un Indija, un, neatmetot nevienu no tiem, panākama pasaules vienotība. Un tomēr – lai par ko arī runātu, Mauriņa atgriežas pie trīsvienīgā Dieva, pie Kristus. Tas glābj un spēcina:

«Lai sāpes mani nesalauztu, mācos no galvas evaņģēlija vārdus par iecietību [...]. »
(Mauriņa 1977: 109)

Kristietībai veltītiem objektiem viņa pievērš uzmanību visos braucienos un vēl ilgi par tiem domā. No apmēram divdesmit gadu vecuma jeb studiju laika sākuma rakstniece sapņo nokļūt Asīzē, svētā Franciska dzimtajā vietā (Mauriņa 1965: 198). Jāatzīst, ka Rietumeiropas sakrālā tūrisma objekti pārsvarā pieder katoļu baznīcai. Un

«luterisko – vienīgi Bībeles patiesības apliecināšanu, tā saukto sola scriptura [no latīņu valodas "tikai Raksti" – A. S.] un tradīciju autoritātes noliegšanu viņa kritizē »
(Grīslis 2010: 37)

Lai gan Mauriņu ļoti saistījušas dažādu konfesiju amatpersonas un dzīvi viņa vadījusi kā luterāne, šķiet, visvairāk sapratni un uzticamību rakstniece atradusi starp katoļu garīdzniekiem. Tie bijuši Mauriņas draugu vidū un labprāt diskutējuši ar viņu par ticības jautājumiem. Rakstniece šādām sarunām izmanto arī nejaušas tikšanās. Iespējams, ka tā bijusi Raudives kā domubiedra un praktizējoša katoļa ietekme –

«viņa attieksme pret Mārtiņu Luteru bija pieklājīga, tomēr kopumā negatīva. » (Grīslis 2010: 60)

Tomēr Raudīve neaicina konvertēties tos, kas nepieder pie katoļu baznīcas. Tieši šāda vēlme viņa dzīvesbiedri nodarbinājusi jau sen, tieši tā viņa to definē 1949. gadā, kad Upsalā viesojas kāds spāņu priesteris. Mauriņa nevienu ideju nepieņem neapsverot. Šajā gadījumā viņi pat strīdas par

⁹ Raksts tapis sakarā ar Zentas Mauriņas nāves 10. gadadienu, kas tika atzīmēta viņas pēdējā dzīvesvietā Bādkrocingenē, veltot tai arī īpašu atceres pasākumu.

katoļu baznīcas taisnīgumu, Dieva absolūto gudrību, pasaules ļaunuma pastāvēšanu, par ļaunumu, ko Dievs pieļauj un nenovērš, par nāves sodiem un abortiem (Mauriņa 1965: 196–198).

Tam, ka viņa spērusi izšķirīgo soli un mūža nogali pavadījusi katoļu baznīcas paspārnē, varētu būtu arī tīri racionāls izskaidrojums: katoļu garīdznieki sevi pilnībā velta garīgajam darbam, un viņiem varēja būt vairāk laika, kā arī no viņiem Mauriņa saņēma gan praktisku, gan garīgu palīdzību jau Raudives dzīves periodā un vēl vairāk pēc viņa nāves. Turklāt šādi viņa izjuta lielāku tuvību savam mirušajam dzīvesdraugam.

ZENTAS MAURIŅAS POPULARITĀTE

Kaut arī Mauriņa mirusi 1978. gadā, tātad vairāk nekā pirms 45 gadiem, dažāda vecuma cienītāji visā pasaulē arvien izrāda interesi par starptautiski pazīstamo latviešu izcelsmes literāti. Par to vēsta ieraksts franču brīvajā tiešsaistes enciklopēdijā "Wikipedia"; ieraksti un attēli Šveices-Latvijas biedrības mājaslapā (*Gesellschaft Schweiz-Lettland* 2017); retas, tomēr joprojām notiekošas ārzemnieku ekskursijas uz Latviju tieši nolūkā iepazīt Mauriņas dzimteni. Piemēram, Rumānijā dzimusī mašīnbūves speciāliste Heidijsa Hermane (*Heidi Hermann*) par Mauriņu uzzinājusi ASV, kādu laiku dzīvojusi Jaunzēlandē un, kad pārcēlusies uz Vāciju, ieradusies arī Latvijā, lai vispirms Grobiņā un tad Rīgā uzzinātu, kādos apstākļos dzīvojusi Mauriņa (Hermann 2019: intervija). Šveices un Vācijas tūristi 1997. gada 11.–17. augustā viesojušies Mūrmuižā, Rīgā, Liepājā un Grobiņā, apmeklējot Mauriņas bērnības vietas. Kā liecina toreizējā Annas Sakses Lejasciema vidusskolas muzeja vadītāja Inta Balode (1946), 13. augustā viņu divstāvu autobuss bijis arī tur (Balode 2024: intervija). Mauriņas piemiņas istabu Lejasciemā apmeklējuši arī viesi no Austrijas, Austrālijas un ASV.

Atpazīstamības cēlonis varētu būt Mauriņas grāmatu popularitāte – katrā no divām sev vistuvākajām valodām (latviešu un vācu) viņa sarakstījusi vairāk nekā 40 grāmatu, turklāt tās tulkotas arī angļu, baltkrievu, dāņu, holandiešu, igauņu, itāļu, krievu, lietuviešu, somu, ukraiņu,

ungāru, zviedru un pat japāņu valodā. Virkne izdevumu un tulkojumu tapuši pēc autores nāves. Piemēram, Mauriņas eseja "Sirds mozaīka" 1994. gadā tiek 16. reizi izdota vāciski ar nosaukumu "Mosaik des Herzens" (Mauriņa 1994).

Pastāvējuši vismaz divi Zentas Mauriņas draugu loki (*Zenta-Maurina-Freundeskreis*): viens darbojies Vācijā, otrs – Šveicē. Vācijas draugu loka izveidi 1963. un 1964. gada sarakstē ar dažādām personām 26 vēstulēs apspriež Sibille Rinekere (*Sibylle Rinecker*; RTMM 897475\1-2 u. c.). Izdevējs Maksimiliāns Dītrihs (*Maximilian Dietrich*, 1903–?) rekomendē draugu loka priekšgalā iekļaut vairākas prominentas personas un rūpēties, lai tas nekļūtu par kārtējo sieviešu organizāciju. Vēl viens viņa ieteikums ir nosaukumā neizmantot dubultuzvārdu Maurina-Raudive, jo tas norādītu uz laulāto draugu, kam būtu jānodrošina pietiekama labklājība (RTMM 897509\1-4). Tiesa, pats Dītrihs organizācijā neiestājas – iespējams, uzskatot, ka gana plašs ir viņa ieguldījums Mauriņas grāmatu izdošanā un to honorāros. Šis atspazds bijis svarīgs, un uz to norāda pati rakstniece:

«*Mana ikdiena sūra: katrā gadā jāiznāk vienai grāmatai, lai es varētu eksistēt.*» (Mauriņa 1974)

Minsteres Latviešu ģimnāzijas bibliotekāre Austra Rudzīte pauž līdzīgu domu gan sarunā ar mākslas vēsturnieku un rakstnieku Juri Tāru (1940–2022) (Rudzīte 1984), gan dokumentālos kadros, kas iekļauti 1997. gada filmā "Baltā spīts" (RTMM p153370; scenārija autore – Ingrida Sokolova, režisors – Rodrigo Rikards).

Sīkāks pētījums nepieciešams, lai noskaidrotu, kad dibināts un cik ilgi darbojies Mauriņas fonds ASV, kura priekšnieks bija Edvards Upenieks (1920–2017). 1975. gada 5. aprīlī, 21. maijā un vēl citos datumos latviešu laikraksts "Laiks" vēstī par šī fonda organizētiem sarīkojumiem un aicina ieskaitīt naudu Mauriņas fondā ([Anon.] 1975a, 1975b). Vairākkārt laikrakstos ievietota arī pateicība ziedotājiem – minēts, cik tūkstoši dolāru savākti, kā arī konkrētu ziedotāju vārdi un ieguldījums (piemēram, [Anon.] 1975c). Mauriņas kolekcija Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā glabā čekus ar summām, kas viņas kontā ieskaitītas (RTMM p146868).

Dokumentos balstītu apstiprinājumu tam, vai Mauriņai bijuši regulāri valsts nodrošināti ienākumi, piemēram, Zviedrijas vecuma vai invaliditātes pensija (līdz dzīves beigām viņa un Raudīve bija Zviedrijas pilsoņi), pagaidām nav izdevies atrast.

Lai cik neticami tas liktos šodien, kad pierasts pie vārda "propaganda" negatīvās nokrāsas, 20. gadsimta 60.–70. gados, runājot par plānotajiem pasākumiem, Mauriņas draugi to lietoja vārda "mārketing" nozīmē un bieži pieminēja, paužot nolūku iespiest ielūgumus, afišas vai sagatavot rakstus avīzēm (RTMM 897362).

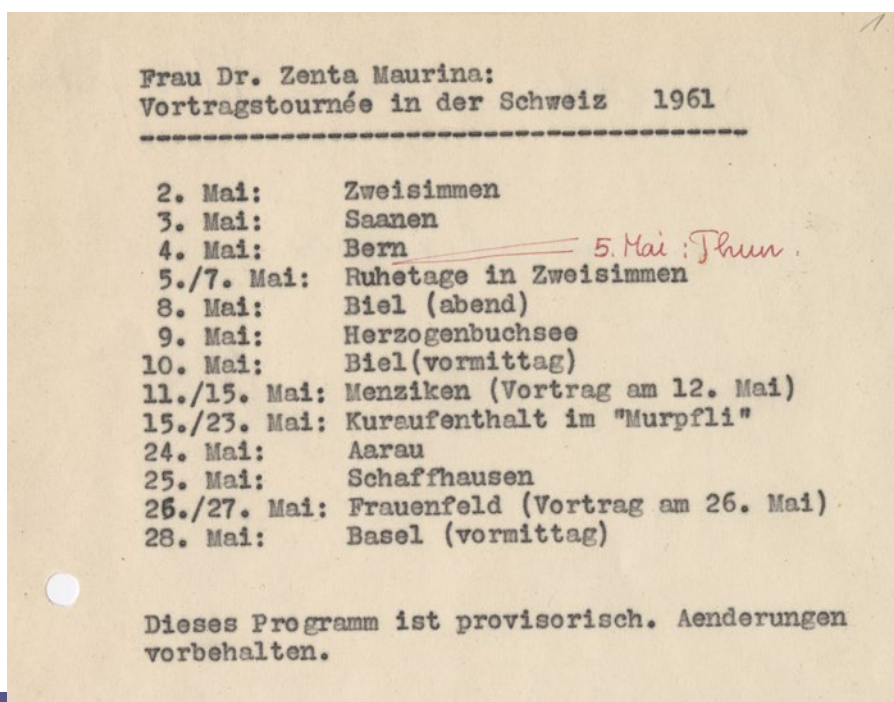
Draugi rūpējās par rakstnieces popularizēšanu, lekciju organizēšanu (skat. 4. attēlu), finansiālu labklājību un pat darīja daudz, lai uzbūvētu mājiņu pārim un viņu asistentei. Asistentes bieži dažādu iemeslu dēļ mainījās, bet, arī braucot lekciju turnejās, naktsmājās bija vajadzīgas trīs

istabas – Mauriņai, Raudīvem un pavadošajai personai (RTMM 897519). Darbs pie vietas meklēšanas un līdzekļu vākšanas sākās jau 1962. gadā. Vēstules neatspoguļo visu darbību, taču viena no aktīvākajām bijusi jau pieminētā Rinekere, viņa iegādājusies zemi Freiburgā un sakārtojusi nepieciešamo dokumentāciju būvdarbu sākšanai (RTMM 897475\1-2), bet pagaidām nenoskaidrotu iemeslu dēļ nav izdevies realizēt ideju.

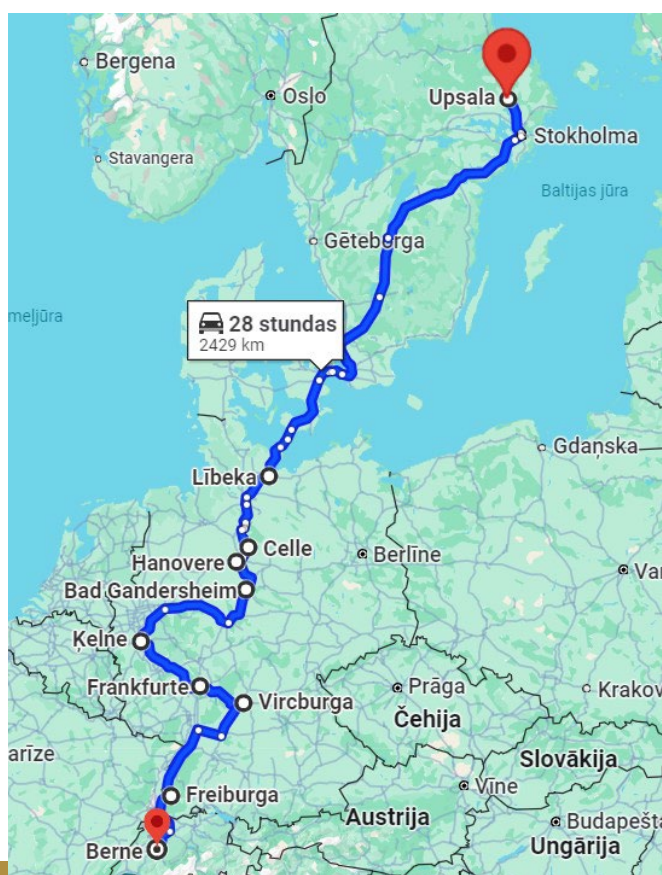
Otrs iespējamais popularitātes iemesls ir lekciju turnejas no 1951. līdz 1977. gadam. Bija paredzētas lekcijas arī 1978. gadā un jau iespiestas to afišas (RTMM 897362), taču tās vairs nenotika, jo 1978. gada 25. aprīlī Mauriņa devās mūžībā. Kopējais lekciju skaits tikai aptuveni nojaušams, jo tās nekur nav precīzi uzskaitītas un tās organizēja dažādas personas. Saskaņā ar Morgentāleres arhīvā apkopotajām ziņām, var secināt, ka starp organizatoriem bija Ernsts Bilers (*Ernst Bühler*), Ģertrūde Cīrihere (*Gertrud Züricher*), Rūdolfs Diks (*Rudolf Dick*), J. un A. Freiji (*J. und Amy Frey*), Oto Hess (*Otto Hess*), Hermanis Kēzers (*Hermann Käser*), pati Morgentālere, zobārste Dr. Olga Štempfli (*Olga Stämpfli*) un citi; bet, piemēram, Marija Feldmaina (*Maria Feldmain*) ziņo, ka nav atradusi lekcijas norisei piemērotu vietu un ieinteresētu auditoriju (897385\1-88). Dažkārt mēneša laikā bija vairāk nekā 20 lekciju, lektore dzīves beigās – mazāk nekā 10. LNRMM krājumā ir vairāki saraksti, kas paver ieskatu Vācijas un Šveices lekcijās (skat. raksta turpinājumu, arī 5. attēlu). Turpretī par Austriju atrodamas tikai dažas frāzes Rinekera un Morgentāleres sarakstē: 1964. gada februārī tiek rakstīts par plānoto braucienu ("Kā parasti, pa ceļam no Insbrukas viņa padzīvos kalnu namiņā pie manis", RTMM 897489\1-2) un jūnijā – par jau notikušo ceļojumu (RTMM 897492), tādējādi varam nojaust, ka arī tur bijušas lekcijas. Visus, kas darbojušies, lai turnejas varētu notikt, pārspēj Raudīve, jo katru vasaru no 1951. līdz 1964. gadam viņš bija gatavs vairāk nekā 2400 km garam braucienam vienā virzienā no Upsalas Zviedrijā, tad cauri visai Vācijai un vēl iegriežoties vairākās vietās Šveicē.

4. attēls. Zenta Mauriņa sniedz autogrāfu pēc lekcijas. Vircburga (Vācija). 1963. gada 21. jūnijs. Foto: nezināms. RTMM p146875

5. attēls. Zentas Mauriņas lekciju saraksts Šveicē. 1961. gada 2.–28. maijs.
1 lp. mašīnrakstā, vācu valodā. RTMM 897511

6. attēls. Zentas Mauriņas turneju aptuvenais maršruts
20. gadsimta 50.–60. gados: no Upsalas Zviedrijā līdz
Bernei Šveicē. Grafiskā izveide: Google Maps

Abi ceļoja mašīnā, kurai bija devuši Dona Kihota padevigā zirdziņa (vai pat viņa garīgā dubultnieka) vārdu – Rosinante; jāpiebilst, ka Migela de Servantesa (*Miguel de Cervantes*, 1547–1616) pazīstamo romānu latviski tulkojis arī Raudive ("Lamančas atjautīgais idalgo Dons Kihots", 1937). Zīgam piemītušas spējas veikt uzdevumus, kas ir pāri tā spēkiem (Mancing 2004: 618), un līdzīgi bijis ar ievērojamā pāra mašīnām. Tās bijušas vismaz četras un vārdu mantojušas viena no otras. Pēdējā bija "Opel Admiral", viena no tālaika luksu klases mašīnām, kam bija jānodrošina ērtības Mauriņas deformētajam mugurkaulam, un tajā varēja arī gulēt (Mauriņa 1980: 10–11; Stern 2019).

Vācijas pusē ceļojumi sākušies no Lībekas, tad sekojusi Hamburga, Celle, Hannovere, Bādgandersheima, Ķelne, Frankfurte pie Mainas, Vircburga, Freiburga, Bādenbādene un citas pilsētas. Savukārt Šveicē bijis tik daudz pazuņu un draugu dažādās vietās, ka iespējams kaut Šveices ģeogrāfiju pēc to nosaukumiem mācīties. Par šiem braucieniem Mellis stāsta grāmatā "Trīsdesmit divi gadi kopā ar Zentu Mauriņu" (Mellis 1997), tie fiksēti plašajā Mauriņas korespondencē (337 glabāšanas vienības pašas rakstnieces kolekcijā un 388

vienības ar viņu saistītu personu kolekcijās¹⁰), kas tiek glabātas LNRMM kolekciju krātuvē un plašākai izpētei pieejamas lasītavā. No Mauriņas draugiem, kas šīs turnejas un to popularizēšanu atbalstījuši, minami šveiciešu esejists, vēsturnieks un diplomāts Karls Jākobs Burkharts (*Carl Jacob Burckhardt*, 1891–1974), ungāru izcelsmes austriešu diriģents Ferencs Fričajs (*Ferenc Fricsay*, 1914–1963), vācu operdziedātāja un vokālā pedagoģe Emmija Krigere (*Emmy Krüger*, 1886–1976), vācu pianiste, Bēthovena interprete Ellija Neija (*Elly Ney*, 1882–1968) un amerikāņu vijolnieks Jehudi Menuhins (*Yehudi Menuhin*, 1916–1999). Ja atgriežamies pie Mauriņas popularitātes, galvenais tās pamats neapšaubāmi bija viņas harisma, šarms jeb personības starojums. Rakstniece pati ļoti tiecās pēc kontaktiem ar saviem tuvcilvēkiem, gara īsteniekiem, tomēr viņu apciemojumi bija rets un īpašs prieks. "Laikam manas dzīves likums ir dzīvot lielā attālumā no garīgi tuviem cilvēkiem," viņa rezumē (Mauriņa 1977: 102). Viens no skaistākajiem brīžiem bija 1971. gada 14. februārī, kad Mauriņas mājās muzicēja slavenais vācu čellists Ludvigs Helšers (*Ludwig Hoelscher*, 1907–1996). Rakstniece atminas:

«Šai stundā pati debess nolaižas manā sirdī. Atvadoties mēs apskāvāmies, it kā pazītu viens otru no pirmās radīšanas dienas. Nākamās dienas es pārdomāju, kā es varētu meistaram Ludvigam pateikties. To vēl neizdarījusi, saņēmu viņa vēstuli: "Ar Jums pavadītās stundas mani bagātināja. No visas sirds pateicos Jums."» (Mauriņa 1977: 160–161)

Šādi gadījumi ir vēl, un tajos atklājas Mauriņas būtība.

ZENTAS MAURIŅAS PIEMIŅAS SAGLABĀŠANA: PAŠREIZĒJĀ SITUĀCIJA UN PERSPEKTĪVA

Ļoti ticams, ka rakstnieces talanta cienītāji no dažādām pasaules valstīm priecātos, ja tiktu izveidots tūrisma maršruts "Mauriņas vietas Eiropā".

¹⁰ Iekavās minētie skaitļi attiecas vienīgi uz laiku, kad notika Zentas Mauriņas lekciju turnejas (1951–1977).

Līdzīgu maršrutu – literāro pastaigu "Zentas Mauriņas Rīga" – esmu izveidojusi, balstoties uz materiāliem, ko 2010. gada 8. septembrī, veicot būvdarbus un atrokot zemi pie ēkas Rīgā, Gregora ielā 1, atrada uzņēmuma "PV pārvalde" strādnieki:

«Zentas Mauriņas arhīva materiālus viņi nodeva Rakstniecības un mūzikas muzejam. Metāla kārbā bija vēstules un nedaudz cita veida materiāli. No atšifrētajām vēstulēm 700 bija latviski un 140 vāciski.» (Straume 2017)

Izpētot šo atradumu, ir izdevies restaurēt Mauriņas gaitas jaunībā, kas saistās ar viņas bieži mainīto dzīvesvietu adresēm Rīgā. Pastaiga iekļauj arī stāstu par rakstniecei svarīgajām kontaktpersonām. Pastaigas sākums ir pie Latvijas Universitātes ēkas Raiņa bulvārī 19, bet galamērķis – jūgendstila kvartālā jeb t. s. klusajā centrā, Rūpniecības ielā 4. Taču ir vēl arī citas adreses, kas perspektīvā bagātinātu šo maršrutu, un pastaigas otrā daļa varētu noritēt Pārdaugavā.¹¹

Īpaša vieta Mauriņas dzīvē ir Liepājai. Šeit viņa baudījusi tēvoča Hansa jeb Hansa Hohapfela (*Hans Hochapfel*, 1871–1930) diriģētā Liepājas filharmonijas simfoniskā orķestra koncertus. Nākamā rakstniece mācījusies Liepājas Sieviešu ģimnāzijā ar krievu mācību valodu. Tagad šajā ēkā atrodas Liepājas Valsts ģimnāzija; tā ir restaurēta arhitektes Ilzes Mekšas vadībā, pēc iespējas saglabājot nama veidolu tuvu tam, kāds tas ir bijis Mauriņas laikā. 2018. gadā šis arhitektes veikums novērtēts ar Latvijas Arhitektūras gada balvu un simbolisko "Zelta ananasu" (Valcis 2018). Liepājā Uliha ielā 49 dzīvojuši Mauriņas vecāki un māsa Helga, kad 1932. gadā tēvs beidzis ārsta praksi Grobiņā. 2010. gada atraduma materiāli, kā arī Dienvidkurzemes novada Kultūras nodaļas Mauriņas piemiņas istabu materiālu studijas ļāva noskaidrot trīs adreses Liepājā, uz kurām

¹¹ Piemēram, viena no adresēm, ko vērts iekļaut nākotnes ekskursiju maršrutā, ir vieta, kur Zenta Mauriņa piepildīja sapni strādāt par skolotāju – Rīgas skolotāju institūtā (tagadējā Stradiņa slimnīcas teritorijā) viņa pēc Raiņa ieteikuma veselu gadu aizvietoja Ludi Bērziņu pedagoga darbā (RTMM 217606).

sūtītas Mauriņai adresētās vēstules: Jūrmalas iela (*Strandstrasse*) 17 (DKN KN ZMP 423), Marijas (tagadējā Jēkaba Dubelšteina) iela 7 ("pie Bekera kundzes" – *p.a. Frau Becker*, RTMM 832216) un Bāriņu iela (*Waisenhausstrasse*; "pie Šerla kundzes" – *p.a. Frau Scherl*, RTMM 832223). Tagad ar ziedu var pagodināt Zentas vismiļāko cilvēku, jaunākās māsas Renātas¹² Elzas (1907–1930) un tēva, izcilā ārsta Roberta Mauriņa atdusas vietas Liepājas Vecajos kapos Kaiju ielā (skat. 7. attēlu). Līdz 2020. gadam tas nebija iespējams, jo caur kapsētu bija izbūvēta siltumtrase.

¹² Esmu devusi priekšroku vārda oriģinālrakstībai ar galotni -a, nevis -e (skat. arī Geni.com 2022b).

7. attēls. Renātes Mauriņas un ārsta Roberta Mauriņa, Zentas Mauriņas jaunākās māsas un tēva, kapa piemineklis. Liepājas Vecie kapi. 2023. gads. Foto: Anita Straume. Autores privātais arhīvs

Veidojot topošo LNRMM pamatekspozīciju "Prokrastinācija un radišana" Rīgas vecpilsētā Mārstaļu ielā 6, radās jautājums: vai ir saglabājusies kāda Mauriņas piemiņas lieta? LNRMM krājumā ir vienīgi divas piecu reihsmarku banknotes no Otrā Pasaules kara laika (jau minētais 2010. gada atradums Gregora ielā), tāpēc meklējumi tika turpināti citur.

Mauriņas piemiņas istaba kopš 1997. gada ierīkota viņas dzimtajā mājā Lejasciemā, bijušajā doktorātā, kur praktizējis nākamās rakstnieces tēvs, ārsts Roberts Mauriņš. Ideja par šādu

kultūrvietu novadpētniekiem entuziastiem bija radusies jau 1989. gadā, un sākotnēji tā atradusies vietējās skolas ēkā. Mauriņu ģimene no Lejasciema pārcēlusies uz Grobiņu, kad Zentai bijis tikai pusgads, tāpēc tur memoriāli priekšmeti nevarēja būt saglabājušies, taču vācu valodas skolotāja Jāņa Kubulnieka (1921–2006) un jau pieminētās Lejasciema novadpētnieces Intas Balodes vadībā (Lejasciema pagasts 2024) dažādu kontaktu rezultātā tika atrasts bērza koka galdiņš, ko Mauriņa lietojusi, dzīvojot Rīgā, Kuldīgas ielā 50. 2009. gadā tas atvests uz Lejasciemu, kur vēl tagad ir galvenais eksponāts Mauriņas piemiņas istabā (skat. 8. attēlu).

8. attēls. Galdiņš Zentas Mauriņas piemiņas istabā Lejasciemā. Foto: Dana Puidze

Tajā pašā 1997. gadā, kas ir Mauriņas simtgade, piemiņas istabas izveidotas arī Grobiņā, kur topošā rakstniece dzīvojusi līdz 1921. gadam. 2019. gadā tur no Vācijas ieradās Heidelore Hēringa (*Heidelore Hering*), Mauriņas palīdzene un draudzene, viņas lekciju organizētāja 10 gadu garumā; viešņa vēlējās nodot piemiņas istabām Grobiņā Mauriņas skaņuplašu atskaņotāju (skat. 9. un 10. attēlu), ko pati rakstniece savulaik mīļi dēvēja par Dāvidu (atsauce uz psalmu autoru,

9. attēls. * Heide Lore Hēringa pie ieejas Zentas Mauriņas piemiņas istabās. Grobiņa, 2019. gads. Foto: Anita Straume. Autore privātais arhīvs

10. attēls. * Maija Rolava, Zentas Mauriņas piemiņas istabu vadītāja, pie skaņuplašu atskaņotāja, saukta par Dāvidu. Foto: Anita Straume. Autore privātais arhīvs

*Abi attēli uzņemti Grobiņā 2019. gadā.

Bibelē minēto Izraēlas ķēniņu). Morgentāleres arhīvā ir teksti, kuros vairākas personas – Hēringa, Morgentālere un Mauriņas vācu sekretāre Iza Ziga (*Isa Sigg*) – apcer, kāda varētu būt Minsteres Latviešu ģimnāzijā atklātā (MLĢ) Mauriņas un

Raudives piemiņas istaba (RTMM 897312\1-2, RTMM 897319\1-17). Vēl viena draugu loka dalībniece, pianiste Irmgarde Hofere (*Irmgard Hoffer*), kādā 1978. gada vēstulē prognozē:

«*Iztēlojos, ka Zentas mīlais dzīves pavadonis Dāvids spēlēs Zentas iemīļotās melodijas, kamēr apmeklētājs uzturēsies šajā vietā un vēl jo vairāk jutīs Zentas klātbūtni.*» (RTMM 897312\1-2)

Latviešu Centrs Minsterē un Latviešu Kopība Vācijā glabā krietni vairāk priekšmetu, nekā redzams tā muzejistabiņās, kā centra darbinieki tās dēvē. Šo atmiņas institūciju tapšana bijusi sarežģīta, un daļēju ieskatu tajā paver Mellis, Mauriņas latviešu sekretāres, stāstījums Rudzītei. Mauriņas bērēs 1978. gada 2. maijā Bādkrocingenes toreizējais birģermeistars Volfgangs Fukss solījis ierīkot Mauriņas un Raudives muzeju viņu irētajā mājā šajā kūrortpilsētiņā, taču jau tā paša gada vasarā ideja izrādījusies nerealizējama, un radusies doma par muzeju sekretāres Morgentāleres namā Blankenburgā, Šveicē. Arī šī iecere nav īstenota, un, apspriežoties visām trim Mauriņas testamentā pilnvarotajām personām, Mellis, Zigai un Morgentālerei (RTMM p146873), nolemts "piešķirt Mauriņas darba istabu un zaloniņu, arī daļu Raudives istabas mūzeja ierīkošanai Minsteres Latviešu ģimnāzijā" (LCM/LKV, Austra Rudzīte: 8), kas testamentā pat nebija pieminēta. Rudzīte pirms tam rūpīgi pierakstījusi, kā izvietoti priekšmeti Mauriņas un Raudives apdzīvotajā mājā, lai ekspozīcijā novietotu tos līdzīgi, taču ģimnāzija 1986. gadā piedzīvojusi pārcelšanos no Vīnburgas ielas (*Wienburgstraße*) uz jaunuzcelto ēku ar labi iekārtotajām telpām Zalcmaņa ielā (*Salzmannstraße*) (Spoģis 2009), tāpēc sākotnējo izvietojumu nav izdevies saglabāt. Kopš 1998. gada ģimnāzijai celtā ēka vairs nedarbojas kā latviešu mācību iestāde, tomēr Dina Krastiņa, LCM arhīva un bibliotēkas vadītāja, apliecina – kādreizējā ģimnāzijā joprojām mājvietu radušas piemiņas muzejistabiņas Jānim Jaunsudrabiņam (1877–1962), Mauriņai, Raudivem, Pēterim Ērmanim (1893–1969), Arnoldam Apsem (1914–1983), Kārlim Ieviņam (1888–1977) un Kārlim Dziļlejam (1891–1963), tepat glabājas viens no lielākajiem trimdas arhīviem un viena

no lielākajām latviešu bibliotēkām ārpus Latvijas (Krastiņa 2020). Minsteres krājums aug, iepriekšminētajiem piepulcējušies Rudzīte, Alberts Spoģis (1924–2020), kā arī komponiste un kordirigente Tikla Ilstere (1904–1983).

LCM/LKV Mauriņas istabā Minsterē apskatei ir izlikts rakstāmgalds, grāmatplaukti un dažādi suvenīri. Taču turpat glabājas arī, piemēram, Mauriņas baltais kamieļvilnas mētelis – viens no fotogrāfijās bieži redzamajiem, nākošais populārākais aiz priekšlasījumu tērpiem, jo to īpašniece ļoti sala. Daudzi fotoattēli liecina, ka rakstniece arī vasarā tērpusies mētelī, pat ja pavadone bijusi vasaras kleitā (skat. 11. attēlu). Par mēteli (skat. 12. attēlu) viņa smagi nopūšas – vajadzētu jaunu, jo vecais

«*ir smags kā akmens, viņš silda, bet viņā nevar pagrozīties. [...] Vismazāk sver silts mētelis no lamas vilnas. [...] Varbūt debesis būs žēlīgas, laiks mīlīgs, tad jau pietiks ar to pašu kamieļvilnas mēteli*» (Mauriņa 1980: 199)

NOSLĒGUMS

Raksta izstrādes gaitā veikti šādi secinājumi:

- Zentas Mauriņas literārie darbi, personīgie kontakti un publiskās lekcijas liecina, ka viņa vienlīdz organiski iejutusies gan latviešu, gan vācu kultūrā;
- Mauriņas un Raudives laulības noslēgšanas laiks joprojām ir viela izpētei, jo ir pretruna starp viņas pašas apgalvojumu par laulībām 1946. gadā Detmoldā, Vācijā (Mauriņa 1958: 294), un mācītāja Voldemāra Rolles sniegto izziņu par abu minēto personu laulāšanu 1944. gadā Liepājā (DKN KN ZMP 423);
- pēc Konstantīna Raudives nāves 1974. gada 14. oktobrī Zenta Mauriņa konvertējās katoļticībā;
- Mauriņas atbalstam ir darbojušies viņas draugu loki (*Zenta-Maurina-Freundeskreis*) Vācijā un Šveicē, kā arī Mauriņas fonds ASV;

11. attēls. Nenoskaidrota persona vasaras kleitā un Zenta Mauriņa mētelī. Vācija vai Šveice. 20. gadsimta 50. gadi. Foto: nezināms. RTMM 897370

12. attēls. Zentas Mauriņas mētelis. Foto: Dina Krastiņa, 2023. gads. Latviešu Centrs Minsterē / Latviešu Kopība Vācijā

- ļoti plaša Zentas Mauriņas kolekcija atrodas Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā, taču viņas materiālus glabā arī piemiņas istabas Lejasciemā un Grobiņā, Latvijā, un Latviešu Centrā Minsterē / Latviešu Kopībā Vācijā.

Šajā rakstā ir iespējami koncentrēti apkopoti galvenie rezultāti, ko pēdējo aptuveni desmit gadu laikā esmu guvusi Zentas Mauriņas radošās biogrāfijas izpētē. Arī jaunatklātās liecības apstiprina, ka viņas dzīvesceļš cieši savijies ar Konstantīnu Raudivi un vēl daudzām personībām dažādās valstīs. Joprojām ir vēl plašs pētniecības lauks, lai aptvertu, cik nozīmīga bijusi mūsu pasauleslavenā pāra, Mauriņas un Raudives, ietekmes zona. Taču būtiskākais: vēl krietns darbs jāveic, lai arī mūsdienu latviešu kultūraprindās viņi kļūtu vismaz tikpat atpazīstami, cik daudzviet citur pasaulē.

AVOTI

AS = Zentas Mauriņas turneju aptuvenais maršruts 20. gadsimta 50.–60. gados: no Upsalas Zviedrijā līdz Bernei Šveicē. Grafiskā izveide: Indulis Straume. Anitas Straumes e-arhīvs.

DKN KN ZMP 421 = Rīgas apgabaltiesas IV. Civilnodaļa. Lieta Nr. 1233. 1935. gada lēmums par Konstantīna Raudives un Johanas–Elīzes Raudives laulības šķiršanu. Dienvidkurzemes novada Kultūras nodaļas Zentas Mauriņas piemiņas istabas, pamatkrājums, 421. glabāšanas vienība.

DKN KN ZMP 423 = Voldemārs Rolle. Apliecinājums par Zentas Mauriņas un Konstantīna Raudives laulību 1944. gadā Liepājā. Austrija (*Ried im Innkreis*). 25.05.1948., angļu valodā. Dienvidkurzemes novada Kultūras nodaļas Zentas Mauriņas piemiņas istabas, pamatkrājums, 423. glabāšanas vienība.

LCM/LKV, Austra Rudzīte = Austra Rudzīte. *Kas būs ar Mauriņas un Raudives muzeju?* Raksta manuskripts (iecerēts publikācijai laikrakstā "Laiks"). 06.–07.1978. Latviešu Centrs Minsterē / Latviešu Kopība Vācijā.

LCM/LKV, *Pro Humanitate* = *Das West-Ost-Kulturwerk. Medaille "Pro Humanitate"* [Zentai Mauriņai piešķirtās medaļas Goda raksts.] Bonna (Vācija). 15.12.1977. Foto: Anita Straume. Latviešu Centrs Minsterē / Latviešu Kopība Vācijā.

LCM/LKV, Zenta Raudive = Zentas Raudives (Mauriņas) pase, izdota Zviedrijā 26.07.1960. Foto: Anita Straume. Latviešu Centrs Minsterē / Latviešu Kopība Vācijā.

LNA/LVA 2763-127-2 = Zenta Mauriņa sadzīviskā situācijā (fotogrāfija). Vācija. 20. gadsimta 60.–70. gadi. Foto: Ingeborga Inhofena (*Ingeborg Inhoffen*). Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts arhīvs, LNA/LVA 2763-127-2.

LNA/LVA 2763-116-16 = Zenta Mauriņa. Vēstule Annai Zēboldei. Rīga. 27.03.1931. Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts arhīvs, LNA/LVA 2763-116-16.

RTMM 217606 = Kārlis Mūriņš. "No manas dienasgrāmatas." Sarakste ar Zentu Mauriņu. 1) 1927.–1944. gads. 2) 1973.–1978. gads. 44 lp. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 217606.

RTMM 832216 = Hermanis fon Vestermanis (*Hermann von Westermann*), Rīgas Politehnikuma matemātikas docents. Vēstule Zentai Mauriņai. Liepāja. 03.11.1913. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 832216.

RTMM 832223 = Hermanis fon Vestermanis (*Hermann von Westermann*), Rīgas Politehnikuma matemātikas docents. Vēstule Zentai Mauriņai. Liepāja. 10.05.1914. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 832223.

RTMM 832190 = [Melānija Mauriņa, Zentas Mauriņas māte], Mami. Vēstule Zentai Mauriņai. [20. gadsimta 30. gadu 2. puse]. 4 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 832190.

RTMM 832833 = Dora Rukštūla (*Dora Ruckstuhl*). Vēstule Kārinai [Homfeldai], precējusies Breitere (*Karin Homfeld, verh. Breither*). Minsterlingene (Šveice). 26.06.1960. 4 lp.

vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 832833.

RTMM 897312\1= Irmgarde Hofere (*Irmgard Hoffer*). Vēstule Annemarijai Morgentālerei (*Annemarie Morgenthaler*). Freiburga (Vācija). 30.11.1978. 1 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897312\1.

RTMM 897319\1-17 = Iza Ziga (*Isa Sigg*). Sarakste ar Annemariju Morgentāleri (*Annemarie Morgenthaler*). 1978.–1981. gads. 19 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897319\1-17.

RTMM 897361 = Rēķins par tālsarunām Zentai Mauriņai. Bādkrocingene (Vācija). 29.10.1974. 3 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897361.

RTMM 897362 = Rēķins Annai–Marijai Sanči (*Anna-Maria Santschi*) par reklāmas materiālu izgatavošanu Zentas Mauriņas lekciju turnejai. Šveice. 1978. gads. 3 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897362.

RTMM 897370 = Nenoskaidrota persona vasaras kleitā un Zenta Mauriņa mēteli. Vācija vai Šveice. [20. gadsimta 50. gadi.] Foto: nezināms. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897370.

RTMM 897385\1-88 = Vēstulu un atklātņu kopa. Dažādas personas – Ģertrūdei Ćiriherei (*Gertrud Züricher*), skolotājai, Zentas Mauriņas lekciju organizētājai, un viņas ģimenei. 10.1960., 04.1961. un 05.1961. 103 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897385\1-88.

RTMM 897475\1-2. Sibilles Rīnēkeres (*Sibylle Rinecker*) un Annemarijas Morgentāleres (*Annemarie Morgenthaler*) sarakste (2 vēstules). 15.07.1963. un 27.07.1963. 2 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897475\1-2.

RTMM 897489\1 = Sibille Rīnēkere (*Sibylle Rinecker*). Vēstule Annemarijai Morgentālerei

(*Annemarie Morgenthaler*). [Vācija.] 25.02.1964. 2 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897489\1.

RTMM 897492 = Sibille Rīnēkere (*Sibylle Rinecker*). Vēstule Annemarijai Morgentālerei (*Annemarie Morgenthaler*). [Vācija.] 26.06.1964. 1 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897492.

RTMM 897493 = Sibille Rīnēkere (*Sibylle Rinecker*). Vēstule Annemarijai Morgentālerei (*Annemarie Morgenthaler*). [Vācija.] 16.10.1964. 3 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897493.

RTMM 897506= Valters Mansfelds (*Walter Mansfeld*). Vēstule Annemarijai Morgentālerei (*Annemarie Morgenthaler*). Heitersheima (Vācija). 31.10.1974. 1 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897506.

RTMM 897509\1-4 = Maksimiliāns Dītrihs (*Maximilian Dietrich*). Vēstules Ģertrūdei Ćiriherei (*Gertrud Züricher*). Memmingene (Vācija). 11.09.1963.–24.01.1964. 4 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897509\1-4.

RTMM 897511 = Zentas Mauriņas lekciju saraksts Šveicē. 02.05.–28.05.1961. 3 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897511.

RTMM 897519 = Rūdolfs Diks (*Rudolf Dick*) u. c. Atbildes uz jautājumiem par Zentas Mauriņas uzturēšanās apstākļiem lekciju turnejā Šveicē 1961., 1964. gadā un bez gada norādes + Zentas Mauriņas reklāmas lapa. 5 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897519.

RTMM 897520 = Konstantīna Raudives pase, izdevusi Rīgas prefektūra. Rīga. 13.06.1935. 32 lpp. latviešu un vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897520.

RTMM 897532 = Zenta Mauriņa. Pieteikums

(Antrag) uz Konstantīna Raudives mantojumu. Bādkrocingene (*Bad Krozingen*, Vācija). 16.02.1974. 2 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897532.

RTMM 897548\1-2 = Annemarijas Morgentāleres (*Annemarie Morgenthaler*) un Spensera Vilsona (*Spencer Wilson*) sarakste (2 vēstules). 24.08.1975. 2 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897548\1-2.

RTMM 897555\3 = Laurencs Leopolds Nebls (*Laurenz Leopold Nebl*). Vēstule Annemarijai Morgentālerai (*Annemarie Morgenthaler*). Vitória de Santo Antão (Brazīlija). 06.10.1975. 1 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897555\3.

RTMM 897573\1-2 = Annemarija Morgentālere (*Annemarie Morgenthaler*) – Latviešu Centram Minsterē (LCM, Vācija). 02.01.2007. 1 lpp. vācu valodā + Oskara Rūdolfa Šlāga fondam (*Oskar Rudolf Schlag Stiftung*) nodoto materiālu un korespondentu saraksts. 19 lp. vācu valodā + Verners Kupers (*Werner Kupper*) – Annemarijai Morgentālerai. Cīrihe (Šveice). 19.09. 2006. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 897573\1-2.

RTMM p45695 = Austra Rudzīte. Audioieraksts: stāstījums par Jāņa Jaunsudrabiņa piemiņas istabu Minsteres Latviešu ģimnāzijā un Zentu Mauriņu. 1984. gads. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM p45695.

RTMM p129710 = Ieva (Eva) Marta Ridkvista (*Eva Ridquist*). Vēstule Zentai Mauriņai. [Zviedrija]. 04.08.1935. vai 04.08.1936. 2 lpp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM p129710.

RTMM p129991\1 = Laikraksta izgriezuma kopija. So wünschen Leser sich eine Dichterin [par Zentu Mauriņu]. *Rhein Neckar Zeitung*. 02.10.1977. 1 lpp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM p129991\1.

RTMM p135172 = Melānija Mauriņa (Zentas Mauriņas māte). Vēstule *Don*

Konstantino [Konstantīnam Raudivem]. Nenoskaidrota vieta. [1935.–1943. gads]. 2 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM p135172.

RTMM p146837\1 = Gita Reinberga. Vēstule Annemarijai Morgentālerai (*Annemarie Morgenthaler*). Minstere (Vācija). 19.11.1997. 1 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM p146837\1.

RTMM p146868 = Drēzdenes bankas (*Dresdner Bank*, Vācija) ienākumu čeki: iemaksas Zentas Mauriņas kontā Nr. 85361060 no dažādām Ziemeļamerikas, Manhetenas, Bruklinas, Ņujorkas, Mičiganas, Minesotas, Kanādas, Austrālijas, Zviedrijas u. c. bankām, kā arī no ASV latviešu avīzes "Laiks". 1974.–1975. gads. 29 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM p146868.

RTMM p146873 = Zenta Mauriņa. Testaments un tā papildinājums. Apstiprinājis Zviedrijas karaliskais konsulāts. 1975.–1978. gads. 32 lp. vācu un zviedru valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM p146873.

RTMM p146890 = Laikrakstu izgriezumam kopa par Zentu Mauriņu, viņas lekcijām Šveicē un Zentas Mauriņas balvas piešķiršanu. 1961.–1997. gads. 29 lp. vācu valodā, 1 lp. zviedru valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM p146890.

RTMM p146908 = Apkārtraksts. Ģertrūde Cīrihere (*Gertrud Züricher*), Annemarija Morgentālere (*Annemarie Morgenthaler*) – Zentas Mauriņas draugu lokam (*Zenta Maurina-Freundeskreis*). Cveizimmene (*Zweisimmen*, Šveice). 02.1962. 2 lp. vācu valodā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM p146908.

RTMM p153370 = "Baltā spīts": dokumentāla filma. Scenārijs – Ingrīda Sokolova, režija – Rodrigo Rikards. Uzņēmusi studija *Scilla*. 1997. gads. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM p153370.

INTERVIJAS UN SARUNAS

Balode, Inta (2024). Intervija Anitai Straumei. 23.02. 2 lp.: pieraksts Anitas Straumes privātajā arhīvā.

Hermann, Heidi (2019) = Heidija Hermāne. Intervija Anitai Straumei. 20.08. 1 lp.: pieraksts Anitas Straumes privātajā arhīvā.

Mucenieks, Edgars (2022). Intervija Anitai Straumei. 25.08. 1 lp.: pieraksts Anitas Straumes privātajā arhīvā.

Puncule, Sofija (2024). Intervija Anitai Straumei. 13.02. 1 lp.: pieraksts Anitas Straumes privātajā arhīvā.

Rolava, Maija (2024). Saruna ar Anitu Straumi. 1. lp.: pieraksts Anitas Straumes privātajā arhīvā.

LITERATŪRA UN INTERNETA RESURSI

[Anon.] (1975a). Zentas Mauriņas fondam ziedojuši. *Laiks*, 04.04.: 4.

[Anon.] (1975b). Zentas Mauriņas fondam ziedojuši. *Laiks*, 21.05.: 4.

[Anon.] (1975c). Pateicība ziedotājiem Zentas Mauriņas balvai. *Laiks*, 21.06.: 4.

Chambers, Ross (2004). *Untimely Interventions: AIDS Writing, Testimonial, and the Rhetoric of Haunting*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Cielēna, Austra (1938). Zenta Mauriņa, pirmā literatūras doktore. *Sievietes Pasaule* 4: 5.

Deutsches Literaturarchiv Marbach (2024). *Maurina, Zenta (1897-1978)*. https://www.dla-marbach.de/find/opac/id/PE00027555/?tx_find_find%5Baction%5D=detail&tx_find_find%5Bcontroller%5D=Search&cHash=a602876e34530dd4255596635aff66b0 (skatīts 08.03.2024.).

Encyclopedia Britannica (2024). Axel Martin Fredrik Munthe. <https://www.britannica.com/art/Swedish-literature> (skatīts 08.03.2024.).

Encyclopedia of Occultism and Parapsychology (2019a). *Electronic Voice Phenomenon*. [https://www.encyclopedia.com/science/encyclopedias-](https://www.encyclopedia.com/science/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/electronic-voice-phenomenon-evp)

[almanacs-transcripts-and-maps/electronic-voice-phenomenon-evp](https://www.encyclopedia.com/science/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/electronic-voice-phenomenon-evp) (skatīts 01.03.2024.).

Encyclopedia of Occultism and Parapsychology (2019b). *Raudive Voices*. <https://www.encyclopedia.com/science/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/raudive-voices> (skatīts 08.03.2024.).

fr.wikipedia.org. (n.d.). Zenta Mauriņa. https://fr.wikipedia.org/wiki/Zenta_Mauri%C5%86a (skatīts 08.03.2024.).

Geni.com (2022a). Melānija Šarlotte Jūlija Mauriņa (Knappe). Profils portālā. <https://www.geni.com/people/Mel%C4%81nija-%C5%A0arlotte-J%C5%ABlija-Mauri%C5%86a/6000000057293793004> (skatīts 12.09.2024.).

Geni.com (2022b). Renata Elza Mauriņa. Profils portālā: <https://www.geni.com/people/Renata-Elza-Mauri%C5%86a/6000000057454909048> (skatīts 12.09.2024.).

Gesellschaft Schweiz-Lettland (2017). *Auf den Spuren von Zenta Maurina*. 30.08. <http://www.schweiz-lettland.ch/2017/auf-den-spuren-von-zenta-maurina-bad-krozingenfreiburg-i-br-27-august-2017/> (skatīts 08.03.2024.).

Grīslis, Egils (2010). *Dieva meklētāji: no Zentas Mauriņas līdz Jurim Rubenim*. Rīga: Zvaigzne ABC.

grobina.blogspot.com. (b. g.). *Periodika 1910-1919*. <https://grobina.blogspot.com/p/periodika-191.html> (skatīts 08.03.2024.).

Jacob, Werner (1988). Eine Mittlerin zwischen Ost und West. *Badische Zeitung*. 15.05. (skat. arī RTMM p146890: 17).

Kapsētu informācijas digitalizācijas un datu pārvaldības sistēma (KIDDPs). *Raudive: meklēšanas rezultāti* (11). https://cemety.lv/public/deceaseds?utf8=%E2%9C%93&q=Raudive®ion=Kr%C4%81slavas+Novads&cemetery=&birth_date_year=&death_date_year=&button= (skatīts 08.03.2024.).

Krastiņa, Dina (2020). *Latviešu Centrs Minsterē*. 01.10. <https://www.lcm.lv/centra-vesture?p=> (skatīts 08.03.2024.).

Latvijas Universitāte (1939). *Latvijas Universitāte divdesmit gados, 1919–1939*. I daļa. Rīga: Latvijas Universitāte.

Lejasciema pagasts. *Informācija par Zentas Mauriņas piemiņas istabu*. <http://lejasciems.lv/?menu=113&sub=163> (skatīts 08.03.2024.).

Mancing, Howard (2004). *The Cervantes Encyclopedia: L–Z*. Westport, CT: Greenwood Press.

Mauriņa, Zenta (1936). *Dzīves apliecinātāji*. Rīga: Valters un Rapa.

Mauriņa, Zenta (1951). *Die weite Fahrt*. Memmingen/Allgäu: Maximilian Dietrich.

Mauriņa, Zenta (1955). *Tālā gaita*. [Toronto:] Astras apgāds.

Mauriņa, Zenta (1958). *Iedriktēties ir skaisti*. Toronto: Astras apgāds.

Mauriņa, Zenta (1965). *Trimdas traģika: Zviedrijas dienasgrāmatas*. Bruklina: Grāmatu draugs.

Mauriņa, Zenta (1974). *Atdzimšanas cerībās*. Laiks, 22.06.: 3.

Mauriņa, Zenta (1977). *Zemes dziesma*. Bruklina: Grāmatu draugs.

Mauriņa, Zenta (1980). *Manas saknes ir debesīs*. Bruklina: Grāmatu draugs.

Mauriņa, Zenta (1994). *Mosaik des Herzens: Essays*. 16. Auflage. Memmingen; Allgäu: Maximilian Dietrich Verlag.

Mauriņa, Zenta (1997). *Pasaules vienotība un indivīda uzdevumi*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Mellis, Irene (1997). *Trīsdesmit divi gadi kopā ar Zentu Mauriņu*. Rīga: Daugava.

Milenbahs, Kārlis (1927–1929). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. 3. sēj. Rīga: Latvijas Kultūras fonds.

Mucenieks, Edgars (1982). *Zenta Mauriņa. Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību (1920–1940)*. Red. Valentīns

Šteinbergs. Rīga: Zinātne, 50–53.

Raudive, Johanna (1935). *Aizrādījums*. *Pēdējā Brīdī*, 09.11.: 4.

Raudive, Konstantīns (1997). *Pirmā tikšanās ar Zentu Mauriņu. Zenta Mauriņa vēstulēs un atmiņās*. Sast. Ingrida Sokolova. Rīga: Preses nams, 271–277.

Samsons, Vilis (1986). *Zentas Mauriņas literārā devuma pārmantošanas jautājumi*. *Karogs* 9: 146–151.

Sokolova, Ingrida (1991). *Zenta Mauriņa. Dzīves un daiļrades lappuses*. Rīga: Liesma.

Sokolova, Ingrida ([2000]). *Zenta Mauriņa. Pielūgtā un peltā*. Rīga: Vieda.

Spoģis, Alberts (2009). *Minsteres latviešu ģimnāzija izdzīvoja*. Rīga: Valters un Rapa.

Stern (2019). *Opel Admiral B. 2.8 E. Kinderfreund*. <https://www.stern.de/auto/fahrberichte/opel-admiral-b-2-8-e-kinderfreund-8761362.html> (skatīts 02.10.2024.).

Straume, Anita (2017). *Gadsimta atraduma, Zentai Mauriņai adresēto vēstuli, vāciskā daļa, 1913–1943*. 11.05. <https://rmm.lv/?lang=lv&s=Gadsimta+atradums> (skatīts 08.03.2024.).

Timenote.info (b. g.). *Johanna Raudive*. <https://timenote.info/lv/Johanna-Raudive> (skatīts 08.03.2024.).

Timenote.info (b. g.). *Voldemārs Rolle*. <https://timenote.info/lv/Voldemars-Rolle> (skatīts 08.03.2024.).

Vaje, Julia (2023). *Maurina, Zenta. Deutsches Literatur-Lexikon. Das 20. Jahrhundert*. <https://www.degruyter.com/database/dllo/search?query=%28%28Maurina%29%29&keywordTypesAndValues=&matchAnyTerm=false> (skatīts 08.03.2024.).

Valcis, Helvijs (2018). *Latvijas Arhitektūras Lielo gada balvu saņem Liepājas Valsts 1. ģimnāzija*. 22.05. <https://www.lvg.lv/latvijas-arhitekturas-lielo-gada-balvu-s/833/> (skatīts 08.03.2024.).

Mg. art. **Astra Šmite** / Latvijas Nacionālā bibliotēka

LATVIETE ROMĀ

OLGAS-RESNEVICAS-SINJORELLI PUBLIKĀCIJAS PAR LATVIJU ITĀĻU PRESĒ: TO ATSPoguĻojums SARAKSTĒ AR AUSTRU KĀRKLIŅU

A LATVIAN IN ROME

OLGA RESNEVIC-SIGNORELLI'S PUBLICATIONS ABOUT LATVIA IN THE ITALIAN PRESS: REFLECTIONS IN CORRESPONDENCE WITH AUSTRA KĀRKLIŅA

KOPSAVILKUMS

2023. gads bija Olgas Resnevas (Resnevičas¹)–Sinjorelli (1883–1973) 140. dzimšanas dienas atceres gads. Viņa ir viena no pirmajām latvietēm, kas devās studēt uz ārzemēm, un, iespējams, vienīgā latviete līdz mūsdienām, kas ieguvusi ārsta diplomu Romas Universitātē. Resnevas dzīve un darbība galvenokārt saistāma ar Itāliju, kur viņa publicējusi plašus pētījumus. Ciešās saites ar dzimteni pārtrūka Otrā pasaules kara laikā un neatjaunojās. Liela daļa no latviešu valodā rakstītās korespondences pieejama Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumā, to vidū ir arī daļa no Austras Kārkliņas vēstulēm Resnevicai. Tās ļauj izsekot, kā tapuši Resnevas raksti par Latvijas kultūru Itālijas presē, kā arī informē par atgriezenisko saikni – Resnevas monogrāfijas “La Duse” (“Eleonora Dūze”) tulkojuma izdošanu Latvijā.

RAKSTURVĀRDI: Olga Resneva-Sinjorelli, Astra Kārkliņa, Latvijas un Itālijas kultūras sakari.

SUMMARY

In 2023, we commemorated the 140th anniversary of the birth of Olga Resneva (Resnevič²)–Sinjorelli (1883–1973). Resneva was one of the first Latvian women to study abroad, and perhaps the first and only to receive a Doctor of Medicine degree from the University of Rome. Her life and activities are primarily associated with Italy, as evidenced by several studies published in this country. Resneva maintained close ties with Latvia, which were abruptly severed during the Second World War. A significant portion of her correspondence in Latvian is preserved in the collection of the National Library of Latvia. This correspondence includes letters from Astra Kārkliņa, which illuminate the process of creating articles about Latvian culture for the Italian press. Additionally, they offer insights into the process of publication of a translation of Resneva's monograph “La Duse” in Latvia.

KEYWORDS: Olga Resneva-Sinjorelli, Astra Kārkliņa, cultural relations between Latvia and Italy.

¹ Daļa no avotiem dubultuzvārda pirmā daļa norādīta kā Resnevič[a] (Garetto 2008, Garetto, Rizzi n.d., Garetto, D'Amelia et al. 2012; u. c.).

² In some sources, the first part of the surname appears as Resnevič (Garetto 2008; Garetto, Rizzi n.d.; Garetto, D'Amelia et al. 2012; a. o.).

Ārstes un literātes Olgas Resnevas-Sinjorelli³ (turpmāk Resnevas, 1883–1973) mūžs un devums Latvijā joprojām ir pētīts fragmentāri, un tam ir arī objektīvs skaidrojums – Resnevas lielāko dzīves daļu, sākot ar studiju laiku Bernē⁴, pavadījusi ārzemēs. Turklāt pēc Otrā pasaules kara viņa vairs nav bijusi dzimtenē. Itālijā, kur pagājis Resnevas mūžs, viņas vārds iekļauts krievu-itāļu kultūras vēstures pētījumos: sērijā “Archivio italo-russo = Russko-ital’janskij arhiv” (Garetto et al. 2010–2012) trīs apjomīgos sējumos aplūkota viņas darbība, dzīve un sarakste. Savukārt interneta vietnē “Russi in Italia” (“Krievi Itālijā”, Garetto, Rizzi [n.d.]) šī personība ierindota starp krievu kultūras darbiniekiem; līdzīga neprecizitāte skārusi arī baletdejoitāju Mirdzu Kalniņu (1912–1974), mākslinieku Niklāvu Strunki (1894–1966), žurnālistu un revolucionāru Jāni Straujānu (īstajā vārdā Jānis Masters, 1884–1938) un vācbaltiešu mākslinieces Elizabeti Kēlbranti-Dzanelli (*Elisabetta*⁵ *Kaehlbrandt-Zanelli*, 1880–1970) un Editu fon cur Milenu⁶ (*Edita von Zur-Mühlen*, 1886–1977). Nonākuši Romā no cariskās Krievijas, visi impērijā dzimušie automātiski tika pieskaitīti krieviem. Resnevas gadījumā papildus izskaidrojums rodams viņas sirsnīgajās attiecībās ar krievu inteliģences pārstāvjiem, kas kādu laiku pavadījuši Itālijā, piemēram, rakstniekiem Maksimu Gorkiju (*Maxim Gorky*, 1868–1936), Vjačeslavu Ivanovu (*Vyacheslav Ivanov*, 1866–1949) un daudziem citiem. Viņas krievu klasiku darbu tulkojumi lasāmi itāļu presē, un daļa no tiem arī ir izdoti grāmatās. Krievu vēsturnieks Nikolajs Otokars (*Nikolaj Ottokar*, 1884–1957) pat vērsies pie Resnevas kā “krievu inteliģences konsula Romā” (citēts no Garetto 1991: 383).

Taču zīmīgs ir Zentas Mauriņas (1897–1978) sniegtais Resnevas raksturojums, stāstot par abu tikšanos Itālijā, Sorento: “Olga, sakņaina latviete,

absolvēja krievu ģimnāziju, studēja vācu valodā, apprecēja itālieti, ģimenes valoda bija itāliešu, viņas māja kļuva par dažādu nāciju mākslinieku satikšanās vietu, bet savu latviskumu viņa nebija zaudējusi.” (Mauriņa 1965: 183) Tātad Resnevas intelektuālās un mākslinieciskās intereses tālu pārsniedza vienas nācijas robežas, un, runājot par viņu, ir svarīgi to paturēt prātā.

Saglabājušās daudzas liecības – tostarp korespondence latviešu valodā Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumā (Šmite 2017: 51) –, kas apstiprina Resnevas ciešās saites ar dzimteni līdz Otrajam pasaules karam. Pēc Latvijas valsts nodibināšanas viņa ieguva Latvijas pavalstniecību, vairākkārt apciemoja vecākus, viesojās pie draugiem un iepazinās ar tālaika redzamākajiem Latvijas kultūras darbiniekiem. Resnevas vēstuļu partneri bijuši Elza Stērste (1885–1976), Ivande Kaija (1876–1942), Miķelis Valters (1874–1968), Eduards Smiļģis (1886–1966), arī Rainis (1865–1929), viņas brālēns Līgotņu Jēkabs (1874–1942) u. c. Šajā rakstā tiks aplūkota sarakste ar Austru Kārkliņu (1895–1986) (LNB, RXA416, 20).

Olga Resnevas iepazinusies ar pedagogi un literāti Kārkliņu⁷, viesojoties pie rakstnieces Stērstes, jo gan Kārkliņa, gan Resnevas bija Stērstes draugu pulkā. 1936. gadā Resnevai par godu Latvijas akadēmiski izglītoto sieviešu apvienība, kuras vadītāja tolaik bija Kārkliņa, sarīkojusi tējas vakaru. Apvienības 1936. gada pārskatā norādīts pat precīzs datums – 2. novembris (Lazdiņa 1936).

Kā nereti gadās, no korespondences saglabājusies vienpusīga sarakstes daļa, un tās ir Kārkliņas vēstules. 19 vēstules, to vidū arī apsveikuma kartītes, aptver laika posmu no 1937. gada līdz 1940. gadam. Vēstules rakstītas latviešu valodā, izņēmums ir divas 1940. gada vēstules franču valodā. Vairākums – 14 no tām – glabājas Venēcijā, Džordžo Čini institūtā (*Fondazione Giorgio Cini*). Pārējās atrodas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu lasītavas krājumā, Olgas Resnevas-Sinjorelli personālfondā.

3 Pilns īstais vārds ir Olga Malvīne Resnevas (vai Resneviča); dzimusi Zemgalē, Salgaļes pagastā “Ķenkās”. Romā viņas dzīvesbiedrs ilgus gadus bija Anđelo Sinjorelli (*Angelo Signorelli*, 1876–1952). Taču viņi nekad nebija precējušies. Pēc tam, kad dzīves ceļi šķīrās, Resnevas turpināja parakstīties kā Sinjorelli.

4 Resnevas sāka medicīnas studijas Šveicē, Bernē, 1902. gadā. 1904. gadā viņa turpināja tās Itālijā, Sjēnā, un 1906. gadā pārbrauca uz Romu, kur 1908. gadā ieguva ārstes diplomu.

5 *Elisabetta* ir priekšvārda itālisks variants, vācu oriģinālrakstībā priekšvārds ir *Elisabeth*.

6 Pēc laulībām Edita Broljo (*Edita Broglio*).

7 Plašāk par viņu skat. Literatura.lv (b. g.)

Iespēja iepazīties ar Čīni institūtā glabāto vēstulju saturu radās, izmantojot Itālijas pētnieces, profesores Eldas Gareto (*Elda Garetto*), izrakstu konspektu. Tas devis pilnīgāku priekšstatu par Kārkliņas vēstulēm, kas līdz ar Latvijas Nacionālajā bibliotēkā glabāto korespondenci veido vienu veselumu. Kārkliņas vēstules lielā mērā ir viņas personības spoguļi. Tās apliecina, ka rakstītāja dzīvi sekojusi visiem kultūras dzīves notikumiem Latvijā, līdz ar to spējusi sniegt precīzas un uzticamas ziņas tālumā mītošajai tautietei, lai atbalstītu un palīdzētu popularizēt Latviju un tās kultūru Itālijā. Vēstulēs Kārkliņa stāstījusi arī par personīgiem tematiem – par dēla kāzām, par to, ka gatavo publicēšanai sava Spānijas ceļojuma dienasgrāmatu, ka strādā pie mācību grāmatas. Viņa aprakstījusi arī sava vīra, operdziedātāja Jāņa Kārkliņa (1889–1963), 25 gadu darba jubileju. Kārkliņas vēstulēs var izsekot, kādas ziņas nosūtītas Resnevicai, lai taptu trīs Itālijas žurnālos publicēti raksti: pirmais – par teātri Latvijā, nākamais – par kino un noslēdzošais – par Latvijas ievērojamākajām sievietēm, dažādu profesiju pārstāvējām: māksliniecēm, rakstniecēm, aktrisēm, uzņēmējām utt.

Pirmā publikācija lasāma žurnālā "Scenario" 1937. gada aprīļa numurā (Resnevisa 1937a). Raksta nosaukums ir "Scenario di Lettonia" ("Latvijas skatuves dzīve").

Raksta ievada daļā autore īsumā pastāsta par Latvijas valsts tapšanas vēsturi un uzsver – lai gan obligātā izglītība ieviesta nesen, Latvijā vairs nav analfabētu, bet literāro izdevumu skaits pieaudzis tādā mērā, ka Latvija ir otrajā vietā pasaulē pēc izdoto grāmatu daudzuma attiecībā pret iedzīvotāju skaitu. Viņa pauž uzskatu, ka kopš 1934. gada 15. maija, kad beidza pastāvēt vecā kārtība, autoritārais režīms kļuvis par atbalstu ikviena pilsoņa dzīvē, radot drošu pamatu dzīvei. Grāmatas un galvenokārt teātris sniedzot atbildes garīgajiem meklējumiem un vairojot nacionālo pašapziņu. Kā piemēru Resnevisa izceļ nesen noritējušos ražas svētkus ar masu teatralizētajiem uzvedumiem.

Nākamā raksta daļa veltīta latviešu teātra vēsturei, pieminot lielākos Latvijas teātrus un

to režisorus. Rainis ir nodēvēts par modernās drāmas pamatlicēju, un pieminēta luga "Indulis un Ārija", ko uzvedis Dailes teātris. Resnevisa augstu novērtējusi Smiļģa darbu: pateicoties viņam, Latvijā ir teātris, ar kādu varētu lepoties arī tās zemes, kurās teātra māksla pazīstama gadsimtiem ilgi. Autore raksta:

« Dailes teātra vadība prasmīgi izmantojusi latviešu tautas no dabas doto radošo iztēli un lirisko izjūtu, kā arī bagāto nacionālās folkloras mantojumu. Dailes teātra ciņa par pastāvēšanu nav bijusi ne viegla, ne īsa. Tas sāka darboties spaidīgu ekonomisko apstākļu laikā, kad tikko bija beidzies karš. Turklāt publika nebija sagatavota, lai pieņemtu teātra drosmīgos jaunievedumus [...]. » (Resnevisa 1937a: 183)

Autore min vairākus Dailes teātra uzvedumus un noslēgumā īpaši atzinīgi novērtē Rūdolfa Blaumaņa (1863–1908) "Pazudušā dēla" iestudējumu ar Smiļģi galvenajā lomā. Resnevisa savulaik Rīgā tikusies ar Smiļģi. Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā atrodas divas viņas rakstītās vēstules, savukārt Resnevisas pēcteču mājas bibliotēkā Romā joprojām glabājas Smiļģa dāvētā grāmata "Dailes teātra desmit gadi" ([Dailes teātris] 1930). Personīgā pazišanās un uzskatu kopība izskaidro, kāpēc rakstā tik daudz vietas un cildinošu vārdu veltīts tieši Dailes teātrim.

Savā publikācijā Resnevisa pievēršas arī citiem Latvijas teātriem. Par Nacionālo teātri viņa raksta, ka tas palicis uzticīgs senajam psiholoģiskā reālisma principam. Repertuāra lielāko daļu aizņemot latviešu dramaturgu darbi, bet pārstāvētas arī ārzemju autoru lugas, kā tas bijis vērojams "Itāļu nedēļas" laikā, kad uzvesta Gabriēles D'Annuncio (*Gabriele d'Annunzio*, 1863–1938) luga "Frančeska da Rimini". Raksta autore, kā pati izsakās, "spožā iestudējumā" Nacionālajā teātrī redzējusi Viljama Šekspīra (*William Shakespeare*, 1564–1616) "Jautrās vindzorietes".

Resnevisa sniedz ziņas arī par citiem teātriem – Zemnieku drāmas teātri, Mazo teātri, Ebreju teātri un Krievu teātri. Raksta noslēgumā viņa apskata Latvijas Nacionālās operas repertuāru un

piemin jaunā latviešu komponista Jāņa Kalniņa (1904–2000) operu "Hamlets" (1935). Resneviča raksta, ka tas ir patiešām visos aspektos ievērojams muzikāls uzvedums.

Raksta izskaņā autore pauž domu, ka Latvijas teātra darbinieku (ne tikai aktieru) ieguldījumu un devīzi varētu raksturot ar itāļu aktiera Ernesto Rosi (*Ernesto Rossi*, 1827–1896) sacīto. Turklāt viņa citē itāļu aktiera vārdus, kas gadu iepriekš publicēti arī izdevumā "Teātra Vēstnesis":

«Es nekad neatļāvos sev izlaidību un turēju vienmēr sevi rokās. Nekad netiku teicis: "Diezgan, tagad varu atpūsties uz lauriem." Ak, ne! Es zināju, cik kaprīzs radījums ir māksla; es zināju, ka ar savu laipnību un dāvanām viņa apveltī tikai tos, kas viņai bezgalīgi padevīgi; zināju, ka skaistums un aizraujošais mākslā mūžam nenovīst, bet neatturami rauj visu sev līdz, ceļā pamezdam tos, kas izrādījušies bezspēcīgi šim skaistumam sekot, vai kas ceļā jau paguruši. Es pazinu daudz aktieru un aktrišu, kas pulka solīja nākotnē, bet pēc tam neattaisnoja šos solījumus. Un kāpēc neattaisnoja? Nu vienkārši tāpēc, ka negribēja mācīties [..].» (Rossi 1936: 8)

Tā paša gada jūlijā žurnālā "Il Cinema" Resneviča stāstījusi par Latvijas kino rakstā "Il cinema in Lettonia" ("Kino Latvijā") (Resneviča 1937b).

Raksta ievadā lasām: "Tas, kas pārsteidz mūsdienu Latvijā, ir ekonomiskā izaugsme, bet visvairāk spēcīgā garīgā atmoda. Kultūrā līdzās grāmatām un teātrim ievērojamu vietu ieņem kino." Autore turpina:

«Filmas, kuras noskatījos mēneša laikā, uzturoties Rīgā, daudzveidības un kvalitātes ziņā radija iespaidu, ka atrodos kino festivālā. Kā vēl nekad, pārliecināja Eleonoras Dūzes teiktais, ka "kameras objektīvs redz cilvēka dvēselē". Tas patiesi ir vistiešākais līdzeklis, lai iepazītu citu zemju cilvēkus, tautas un kultūru.» (Resneviča 1937b: 15)

Šajā publikācijā Resneviča aplūko latviešu nozīmīgākos kino darbus, starp tiem pirmo dokumentālo skaņu filmu "Gauja" (1934), un arī raksturo Latvijas kino apmeklētāju vidū

populārākās ārzemju filmas. To vidū nosaukta Reinholda Šincela (*Reinhold Schünzel*, 1888 –1954) filma "Meitene Irēna" (*Das Mädchen Irene*, 1936), Villija Forsta (*Willi Forst*, 1903–1980) "Vīns Burgteātris" (*Burgtheater*, 1936) un Hansa Šteinhofa (*Hans Steinhoff*, 1882–1945) "Sieviete bez nozīmes" (*Eine Frau ohne Bedeutung*, 1936).

Resneviča, būdama Latvijā, noskatījusies arī četras padomju filmas, no kurām tikai viena, pēc viņas domām, iemiesojusi pirmo revolucionāro filmu raksturu. Tā bijusi "Mēs no Kronštates" (*My iz Kronshtadta*, 1936). Savukārt slavenā filma "Cirks" (*Cirk*, 1936) sagādājusi vilšanos, jo pārāk jūtama bijusi amerikāņu kino ietekme, īpaši galvenās varones Mērijas tēlā, kuras atveidotāja pat dziedājusi kā Marlēna Dītriha (*Marlene Dietrich*, 1901–1992).

Pirms publikācijas, 1937. gada 15. februārī, Kārklīņa raksta, ka nosūtījusi prasītos materiālus par teātri un kino, bet dažus mēnešus vēlāk, 25. jūnijā, pateicas par Resnevičas atsūtītajiem žurnāliem ar publicētajiem rakstiem. Saņemtie žurnāli Kārklīņai bija īpaši nozīmīgi, jo viņa prata itāļu valodu un varēja pārliecināties, cik noderīgi bijuši viņas ieteiktie materiāli (LNB, RXA416, 20).

Visbeidzot, 1938. gadā Resneviča ievietoja žurnālā "Almanacco della donna italiana" plašu rakstu "Le donne lettoni" jeb "Latviešu sievietes" (Resneviča–Signorelli 1938b). Kopumā tajā aplūkoti 16 ievērojamu sieviešu sasniegumi dažādās jomās. Publikācija aizsākas ar ievaddaļu, kurā autore, raksturojot latviešu tautu, uzsver tās āriešu izcelsmi:

«Latvieši, kas veido četras piektdaļas no iedzīvotājiem Latvijā, – kuras teritorija ir gandrīz vienāda ar Beļģiju un Holandi, – ir tieši pēcteči āriešiem, kas senos laikos dzīvoja Baltijas jūras krastos. Latviešu tautai pieder bagātākais tautasdziesmu mantojums. To veido ap pusmiljons no paaudzes paaudzē mutvārdos nodotas tautasdziesmas (Dainas), kas šobrīd pamazām tiek pierakstītas un kurās atspoguļojas senie āriešu ticējumi un Dieva izpratne. Šis garīgais mantojums ļāvis latviešiem izturēt garos vācu un krievu valdīšanas gadus, kā arī saglabāt un uzturēt neskartas viņu nacionālās īpatnības.» (Resneviča 1938b: 299)

Raksta autore īpaši izceļ to, cik Latvijā daudz sasniegts kultūras jomā. Viņasprāt, šajā zemē nekad nav pastāvējis kāds īpašs sieviešu jautājums, jo neesot bijusi reāla diskriminācija. Resneviņa raksta, ka sievietes Latvijā ir vienlīdzīga ar vīrieti, un kā pirmo piemēru min Emīliju Benjamiņu (1881–1941), kura ir lielākās avīzes “Jaunākās Ziņas” īpašniece.

Raksturoti arī citu sieviešu sasniegumi, minot operdziedoni Mildu Brehmani-Štengeli (1893–1981), aktrises Liliju Štengeli (1891–1958), Ludmilu Špilbergu (1886–1947) un Lilitu Bērziņu (1903–1983), izceļot viņu nozīmīgākās lomas.

Resneviņa īpaši pakavējas pie sievietēm intelektuālēm, kuru vidū ir, piemēram, Anna Rūmane-Ķeniņa (1877–1950), Milda Paleviča (1889–1972) un Berta Pīpiņa (1883–1942?). Viņa iezīmē šo personību darbības jomas, kā arī īsi apskata viņu biogrāfijas un devumu kultūrā. Līdzās teātra un literatūras kritiķei Paulai Jēgerei-Freimanei (1886–1975) pieminēta arī Kārklīņa. Vienā no Kārklīņas vēstulēm Resneviņai (datēta ar 1937. gada 5. novembri) var atrast rakstā izmantoto ziņu avotu: proti, atbildot uz autores lūgumu, Kārklīņa pastāstījusi par sevi un paveikto (LNB, RXA416, 20).

Resneviņa ļoti atzinīgi raksturo arī komponisti Lūciju Garūtu (1902–1977). Liela vieta publikācijā ierādīta latviešu sievietēm rakstniecēm, jo īpaši Aspazijai (1865–1943) un Annai Brigaderei (1861–1933). Autore uzsver, ka interesanta personība ir Zenta Mauriņa (1897–1978), izceļot viņas devumu latviešu kultūras popularizēšanā ārzemēs. Resneviņa saskata Mauriņā savu gara radinieci, jo abām bija tuva Eiropas un īpaši itāļu kultūra, kā arī krievu rakstnieks Fjodors Dostojevskis (*Fjodor Dostoevsky*, 1821–1881).

Otra Kārklīņas vēstule daļa saturiski saistāma ar Resneviņas sarakstītās grāmatas “La Duse” (Resneviņa 1938a) tulkošanu latviešu valodā. Vēstulē, kas datēta ar 1938. gada 4. jūliju, Kārklīņa pateikusies Resneviņai par atsūtīto grāmatu (LNB, RXA416, 20). Tagad šī Itālijā izdotā monogrāfija ar autores veltījumu Kārklīņai glabājas Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa

bibliotēkā (LU AB, A792 (092); skat. 1. attēlu).

Taču stāsts par latviešu valodā publicēto grāmatas tulkojumu nebūtu pilnīgs, ja neatbildēts paliktu jautājums: kāpēc Resneviņa uzrakstīja grāmatu par slaveno itāļu aktrisi Eleonoru Dūzi (*Eleonora Duse*, 1858–1924)⁸?

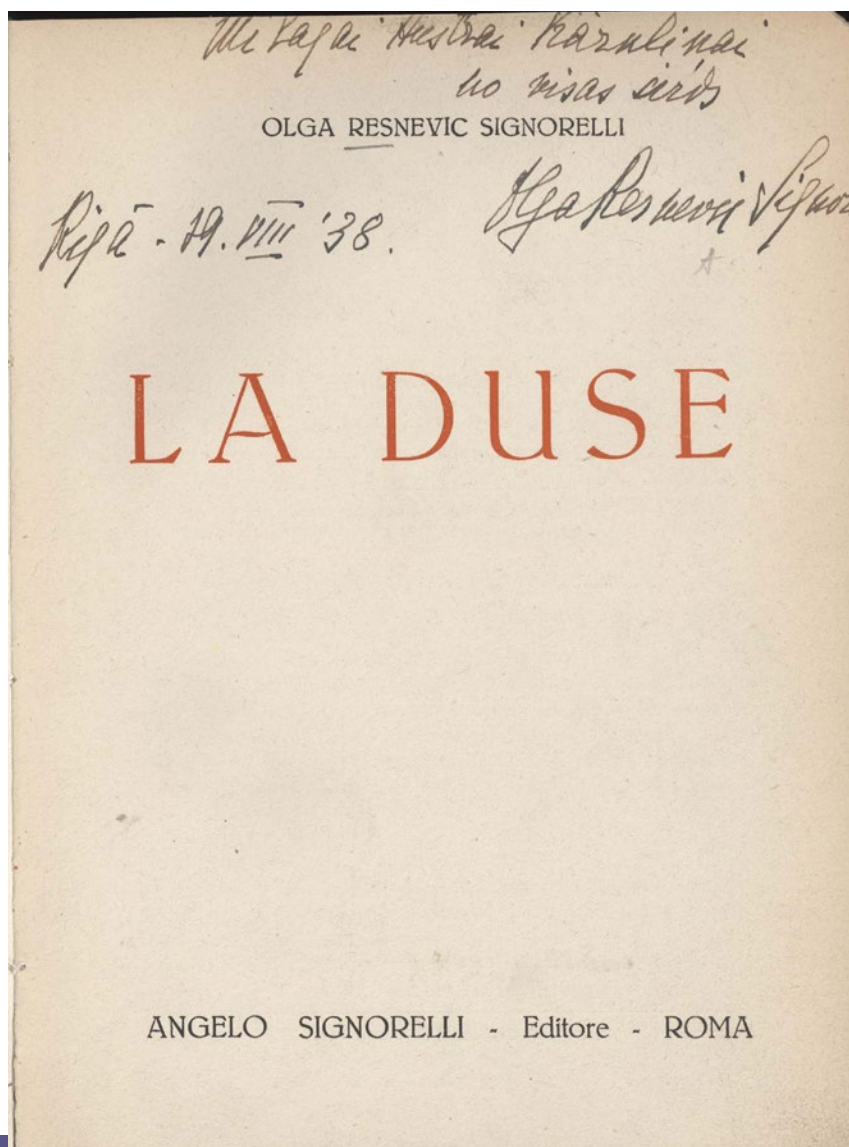
Ir jāatkāpjas krietni senākā laikā, 1900. gadā, kad Resneviņa kopā ar skolas biedrenēm bija braukusi uz Berlīni, lai redzētu Dūzi viesizrādēs Vācijā. Par to varam lasīt viņas nepabeigtajā autobiogrāfijā “Memorie inedite”, kas iekļauta “Archivio russo-italiano” [...] VI sējuma 2. daļā (Garetto, Rizzi 2012):

« Mēs bijām dzirdējušas par kādu lielu itāļu aktrisi ar skanīgu vārdu – Eleonora Dūze. Viņa vairākas reizes bija viesojusies Krievijā, bet nekad nebija atbraukusi uz Rīgu. 1900. gada septembrī izlasījām ziņu, ka Dūze Berlīnē tēlos strīdīgajā itāļu dzejnieka Gabriēles D’Anuncio drāmā. Mēnesi pirms izrādēm ar Zelmas⁹ radniecības palīdzību, kas bija aizprecējusies uz Berlīni, mēs nopirkām biļetes. Kopā ar Zeltu un viņas paziņu vienuvakar izbraucām trešās klases vagonā, lai nākamajā dienā būtu Berlīnē. Tika izrādīta “Džokonda”. Es nezināju ne vārda itāļu valodā, bet sapratu gandrīz visu. Man šķita, ka pa aktrises baltā apģērba krokām plūda visas pasaules sāpes [...] »
(Garetto, Rizzi 2012: 178)

Liktenis pavērsās tā, ka, dzīvojot Romā, Resneviņa sadraudzējās ar Dūzi, turklāt tas notika pašas latviešu autores namā, Pirmā pasaules kara laikā, kādā no viņas trešdienās rīkotajām mūzikas pēcpusdienām. 1915. gadā, kad Dūze jutās īpaši nomākta, viņu kādu vakaru uz ielas satika itāļu rakstnieku Džovanni Čenu (*Giovanni Cena*, 1870–1917), kurš aizveda slaveno aktrisi pie Resneviņas. Pēc šī vakara abas satuvinājās un kļuva labas draudzenes. Ciešā draudzība turpinājās līdz pat Dūzes mūža beigām 1924. gadā (Resneviņa 1940: 237).

8 Šogad (2024) Itālijā piemin Eleonoras Dūzes nāves 100. gadadienu.

9 Zelma Elizabete Nātiņš (dzimis Lejnietis, 1883–1942) bija Olgas Resneviņas jaunības draudzene.

1. attēls. Olgas Resnevic-Signorelli grāmatas "La Duse" (1938) titullapa ar veltījuma ierakstu Austrai Kārkliņai. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēka, LU AB A792 (092)

Pēc Dūzes nāves draugi mudināja Resnevicu rakstīt grāmatu par aktrisi. Monogrāfija "La Duse", kurai tika veltīti vairāki gadi, Itālijā nāca klajā 1938. gadā. Kārkliņa laikrakstā "Brīvā Zeme" par to rakstīja:

«Garajai grāmatu rindai par ģeniālo itāliešu teātra mākslinieci Eleonoru Duzi, pievienojusies vēl viena. Tā ir šogad Romā iznākušais Dr. Olgas Resnevic-Signorelli kundzes darbs, kas latviešu lasītājam var būt divkārt interesants. Vispirms

grāmata pati par sevi ir saistošs un ļoti iejūtīgs Duzes dzīves un mākslinieciskās radišanas raksturojums; otrkārt, grāmata ar vielas izvēli, notikumu attēlojumu un iztulkojumu raksturo arī pašas autore, mūsu tautietes O. Resnevic-Signorelli dziļi kulturālo personību. » (Kārkliņa 1938)

Grāmata un Dūzes personība Kārkliņu bija tā iedvesmojusi, ka viņa izlēma ķerties pie tulkošanas. Pazišanās ar Resnevicu deva iespēju saņemt atļauju tulkojumam no pašas autore.

Kaut arī tulkojums tapis salīdzinoši ātri, grāmatas iznākšanu aizkavēja dramatiskie notikumi, kas vēlās pār Latviju, sākot ar 1939. gadu. Kārklīņas latviski tulkotā grāmata par Dūzi (Resnevic 1940), par spīti saspringtajai situācijai, 1940. gadā tomēr tika iespiesta. Filoloģe un kritiķe Anna Dārziņa (1911–1998) tai veltīja recenziju "Latvijas grāmata par Eleonoru Duzi" laikrakstā "Tēvija", kuras ievad-daļā rakstīja:

«*Skatuves mākslas vēsturē spožu sliedi ievilkusi ģeniālā itāliešu aktrise Eleonora Dūze, kuras dzīvei un darbam veltīta plaša literatūra. Tajā izcila vieta piekrīt latvijas O. Resnevic-Sinjorelli kundzes grāmatai (Olga Resnevic Signorelli: Eleonora Duse, Roma 1938), kas radījusi lielu saviļņojumu Itālijā un kuras tulkojums Vācijā izpirkts īsā laikā. Tagad šis darbs iznācis arī latviešu valodā, pēc tam, kad veselu gadu nogulējis boļševiku cenzūrā. Visumā pieklāvīgu, kaut arī vietām pabrīvu tulkojumu devusi Austrā Kārklīņa.*» (Dārziņa 1941)

Resnevic 1940. gada publikācijas par Dūzi ietver gan rakstus Itālijas periodikā, gan arī vairākas grāmatas, īpaši pievēršoties tādām tēmām kā Dūze un kino, aktrises pirmie ārzemju braucieni un Dūzes npublicētās vēstules. Arī 1962. gadā Itālijā izdotā monogrāfija par aktrisi (Resnevic 1962) ir pieejama latviešu tulkojumā (Resnevic 1978), ko veikusi Maija Kvelde (1923–2011).

Veiktā izpēte ļauj secināt, ka Kārklīņas un Resnevic 1940. gada sarakste sniedz nelielu, bet zīmīgu ieskatu Latvijas un Itālijas kultūras sakaru vēsturē. Resnevic 1940. gada popularizējusi Latvijas kultūras panākumus pazīstamos Itālijas teātra un kino nozaru žurnālos. Viņa īpaši izvērsti aprakstījusi vairāku latviešu sieviešu nozīmīgo devumu un lomu Latvijas sabiedrībā. Savukārt Kārklīņa, iztulkojot Resnevic 1940. gada grāmatu par itāļu aktrisi Dūzi, iepazīstinājusi latviešu publiku ar vienu no Itālijas teātra mākslas spožākajām legendām.

Vienlaikus, iepazīstoties ar Resnevic 1940. gada publicētajiem rakstiem Itālijas presē, nepārprotami atklājas laikmeta fons un kopīgais Itālijas un Latvijas politiskajā dzīvē. Raksturīgi, ka visus rakstus par Latvijas kultūru Resnevic 1940. gada sākusi ar ievadu, kurā cildināts Latvijas autoritārais režīms, kas esot devis

iespēju uzplaukt kā saimnieciskajai, tā kultūras dzīvei. Rakstu ilustrācijai izmantotas fotogrāfijas ar masu teatralizēto pasākumu skatiem, kas bija raksturīgi arī tālaika Itālijai. Rakstā par sievietēm īpaši akcentēta latviešu āriskā izcelsme. Tomēr viss minētais vēl neļauj spriest par Resnevic 1940. gada personīgajiem uzskatiem, iespējams, ka tās bijušas "nodevas" Musolini laika Itālijas režīmam un tobrīd valdošajiem politiskajiem spēkiem.

Sarakste ar Kārklīņu ļauj iepazīt Resnevic-Sinjorelli literārās darbības latvisko šķautni, kas līdz šim nav plašāk izziņāta, kaut arī Resnevic 1940. gada pieder pie ievērojamākajām 20. gadsimta latviešu sievietēm. Nākdama no zemnieku sētas, viņa kļuva par Romas mākslinieku salona namamāti un starptautiski pazīstamu parsonību. Ne velti mākslinieks Juris Soikans savā Romas dienasgrāmatā atzīmējis, ka Resnevicai

«*[...] Romā bija neiedomājama teikšana mākslas dzīvē, bet it sevišķi teātra un baleta lietās.*» (Soikans 1952)

AVOTI

AŠ = Elda Gareto (*Elda Garetto*). Itālijā, Džordžo Čīni institūtā (*Fondazione Giorgio Cini*) glabāto un Olgai Resnevicai adresēto Austras Kārklīņas vēstuļu izrakstu konspekts (kopijas). Astras Šmites privātais arhīvs.

LNB, RXA416 = Olgas Resnevic-Sinjorelli rokrakstu personālfonds: autogrāfi, fotogrāfijas, dažādu personu rokraksti, mašīnraksti, vēstules, iespieddarbu reprodukcijas, laikraksti. 19. gadsimta beigas – 20. gadsimta 70. gadi. Latvijas Nacionālā bibliotēka, RXA416.

LNB, RXA416, 20 = Austrā Kārklīņa (1937). Vēstules Olgai Resnevicai-Sinjorelli. Latvijas Nacionālā bibliotēka, RXA416, 20.

LU AB A792 (092) = Olga Signorelli. *La Duse*. Roma: Signorelli, 1938. Grāmata ar autores veltījuma ierakstu Austrai Kārklīņai. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, LU AB A792 (092).

LITERATŪRA UN INTERNETA RESURSI

[Dailes teātris] (1930). *Dailes teātra desmit gadi: 1920–1930*. Rakstu krājums. Rīga: [Dailes teātris].

Dārziņa, Anna (1941). Latvietes grāmata par Eleonoru Dūzi. *Tēvija*, 29.11.: 12.

Garetto, Elda (1991). Materiali sull'emigrazione russa. Dall'archivio di Olga Resnevic Signorelli. *Europa Orientalis* 10: 383–428. <http://www.europaorientalis.it/uploads/files/1991/1991.14.pdf> (skatīts 20.10.2024.).

Garetto, Elda; D'Amelia, Antonella; Kumpan, Ksenija; Rizzi, Daniela (eds.) (2012). *Archivio russo-italiano / Russko-ital'janskij arhiv. IX: Ol'ga Resnevič Signorelli e l'emigrazione russa: Corrispondenze / Ol'ga Resnevich-Sin'orelli i russkaja emigracija: perepiska*. Salerno: Collana di Europa Orientalis.

Garetto, Elda; Rizzi, Daniela (eds.) (2010–2012). *Archivio russo-italiano / Russko-ital'janskij arhiv. VI, 2 vv.: Olga Signorelli e la cultura della sua epoca / Ol'ga Sin'orelli i kul'tura ejo vremeni*. Salerno: Collana di Europa Orientalis.

Garetto, Elda; Rizzi, Daniela (n.d.). Ol'ga Resnevič Signorelli. *Russi in Italia: dizionario*. <https://www.russinitalia.it/dizionario.php> (skatīts 01.02.2024.).

Garetto, Elda (2008). "Russkaja v Rime": Ol'ga Resnevich Sin'orelli i ee latyshskie korni. *Rīgas teksts = Rizhskij tekst*. Red. Ludmila Sproģe. Rīga: Latvijas Universitāte, 28–37.

Kārklīņa, Austra (1938). Grāmata par Eleonoru Dūzi. *Brīvā Zeme*. 5.11.: 9.

Lazdiņa, A. (1936). Latvijas akadēmiski izglītoto sieviešu apvienības valdes darbības pārskats. *Latvijas Akadēmiski Izglītoto Sieviešu Apvienības Ziņojumi = Bulletin de l'Association Lettone des femmes diplômés des Universités* 24/25: 463.

Literatura.lv (b. g.). Austra Kārklīņa. <https://www.literatura.lv/personas/austra-karklina> (skatīts 15.03.2024.).

Mauriņa, Zenta (1965). *Trimdas traģika: Zviedrijas dienasgrāmata*. [Bruklina]: Grāmatu draugs.

Resnevic, Olga (1937a) = O.R.S. Scenario di Lettonia. *Scenario XV(4)*: 183–186.

Resnevic, Olga (1937b) = Olga Signorelli. Il cinema in Lettonia. *Cinema – quindicinale di divulgazione cinematografica* 25: 15–16.

Resnevic, Olga (1938a) = Olga Signorelli. *La Duse*. Roma: Signorelli.

Resnevic, Olga (1938b) = Olga Signorelli. Le donne lettoni. *Almanacco della donna italiana* XIX: 299–306.

Resnevic, Olga (1940) = Olga Resnevic-Sinorelli. *Eleonora Duse*. Tulk. Austra Kārklīņa. Rīga: Valters un Rapa.

Resnevic, Olga (1962) = Olga Signorelli. *Eleonora Duse*. [Bologna]: Capelli.

Resnevic, Olga (1978) = Olga Sinjorelli. *Eleonora Duze*. Tulk. Maija Kvelde. Rīga: Liesma.

Rossi, Ernesto (1936). Par aktiera meistarību. *Teātra Vēstnesis* 2: 8.

Soikans, Juris (1952). *Via Parenzo*. Veltīts Dr. Martai Rasupei. Dienasgrāmata pāvesta Pija XII (*Pius XII*) stipendijas laikā Itālijā. 18.03.–13.05. Manuskripts. Ludzas novada bibliotēka.

Šmite, Astra (2017). Romā saglabātā Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma atgriešanās dzimtenē: Par Olgas Reķas dāvinājumu Latvijas Nacionālajai bibliotēkai. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas zinātniskie raksti* 23(3): 51–61. <https://dom.lndb.lv/data/obj/97672.html> (skatīts 15.03.2024.).

Dr. philol. **Ingus Barovskis** /
Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs

LITERĀRAIS SAMIZDATS LATVIJAS NACIONĀLĀ RAKSTNIECĪBAS UN MŪZIKAS MUZEJA KRĀJUMĀ. "QUO VADIS" PIEMĒRS

LITERARY SAMIZDAT IN THE LATVIAN NATIONAL MUSEUM OF LITERATURE AND MUSIC COLLECTION. THE EXAMPLE OF "QUO VADIS"

KOPSAVILKUMS

Rakstā aplūkots viens no ievērojamiem literārā samizdata piemēriem, kas glabājas Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā, proti, Rīgas jauno literātu žurnāls "Quo vadis" (1969). Tas ir alternatīvs jauno autoru literārs izdevums, kas oficiāli nav publicēts, bet pavairots ar rotaprinta mašīnu; šobrīd "Quo vadis" pieejams tikai vienā eksemplārā muzeja rakstniecības krājumā. Žurnāla saturs vērtējams kā sava laika avangarda un alternatīvās kultūras (kontrkultūras) piemērs; autoru vidū bijuši, piemēram, Uldis Bērziņš, Ināra Kaija Eglīte, Uldis Auseklis, Laima Livena u. c. Var secināt, ka "Quo vadis" ir laikmetam neraksturīgs un savdabīgs latviešu padomju samizdata piemērs, kas atklāj tā brīža nevēlamās tēmas, modernisma ietekmes un radošo personību domu lidojumu, atspoguļojot šajā periodā vērojamo sociokulturālo vilņošanās un jaunās idejas.

RAKSTURVĀRDI: samizdats, alternatīvā kultūra, pagrīdes literatūra, sociālistiskais reālisms.

SUMMARY

The article examines one of the notable examples of literary samizdat in the collection of the Latvian National Museum of Literature and Music, namely the 1969 Riga Young Writers' Magazine "Quo vadis". The magazine is an alternative literary edition of young authors, not officially published, but reproduced with a rotary printing machine; currently, only one copy of the magazine is officially available in the museum's collection of writing. The content of the magazine can be seen as an example of avant-garde and alternative culture, in fact counterculture of the time, publishing authors such as Uldis Bērziņš, Ināra Kaija Eglīte, Uldis Auseklis, Laima Livena, etc. It is possible to conclude that "Quo vadis" is a rather peculiar example of Latvian Soviet samizdat, revealing the undesirable themes of the time, the modernist influences and the flight of thought of creative personalities, showing the socio-cultural ripples and innovativeness of the ideas.

KEYWORDS: samizdat, alternative culture, underground literature, socialist realism.

IEVADS UN KONTEKSTS

Raksta mērķis ir deskriptīvi analizēt būtisku latviešu literatūrvēstures fenomenu, proti, Rīgas jauno literātu žurnālu "Quo vadis", kas tika izdots 1969. gada septembrī un uzskatāms par vērā ņemamu tālaika alternatīvās kultūras fenomenu. Lai rosinātu raksta pamattēmas labāku izpratni, uzmanība pievērsta arī t. s. samizdatam, sniedzot nelielu ieskatu tā vēsturiskajā kontekstā.

Rīgas jauno literātu žurnāla "Quo vadis" pirmais un vienīgais numurs ir šī laikposma avangarda literatūras piemērs, kas atspoguļo kontrkultūras principus: proti, žurnāla veidotāji uzsver to, ka lasītāju uzmanībai tiks piedāvāti jaunākie meklējumi/eksperimenti literatūrā (RTMM 770185). Tātad te parādās alternatīva pieeja literatūras izpratnei 20. gadsimta 60. gadu beigās, kad toreizējās PSRS kultūrtelpā valdošais joprojām ir sociālistiskā reālisma kanons ar saviem noteikumiem, literatūras mērķiem un uzdevumiem, piemēram, veidot un audzināt padomju pilsoņa attieksmi pret sociālistisko sabiedrību. No tā izriet īpašas prasības literāro darbu saturam un formai, piemēram, priekšroka tiek dota tradicionālajām panta formām dzejā u. tml. Sociālistiskā reālisma literatūras standarti tiek ievēroti, balstoties, piemēram, Grigorija Abramoviča (*Grigory Abramovich*) 1955. gadā izdotajā "Ievadā literatūras zinātnē":

«[...] sociālistiskā reālisma kā padomju literatūras un kritikas metodes jēdzienu devis J. V. Staļins 1932. gada sarunā ar rakstniekiem [...]. Tas nozīmē, pirmkārt, pazīt dzīvi, lai prastu to pareizi attēlot mākslas darbos, attēlot nevis sholastiski nedzīvi, nevis vienkārši kā "objektīvo realitāti", bet gan attēlot īstenību tās revolucionārajā attīstībā. Pie tam mākslinieciskā tēlojuma patiesīgumam un vēsturiskajai konkrētībai jāapvienojas ar uzdevumu idejiski pārveidot un audzināt darbaļaudis sociālisma garā.» (Abramovich 1955: 203)

Īpaša uzmanība vēršama uz citāta pēdējo teikumu: tas nosaka padomju literatūras mērķus un uzdevumus, kuri ir spēkā visnotaļ ilgu laiku.

Tiesa, 60. gados, kad iznāk arī "Quo vadis", ideoloģiskie groži arī literatūrā kļūst brīvāki; bet tas nenozīmē brīvdomību, kaut gan parādās avangarda un/vai alternatīvas literatūras iezīmes.

Ar jēdzienu *avangardisks* šajā rakstā apzīmēti literārie procesi, kas ir nepieņemami attiecīgajā laikposmā dominējošajai mākslinieciskajai valodai, poētikai un kopumā sociālistiskā reālisma pakļautībā tapušajai literatūrai (Cuddon, Preston 1991: 74). Attiecībā uz žurnālu "Quo vadis" iespējams lietot arī jēdzienu *kontrkultūra*. Amerikāņu sociologs Teodors Rozaks (*Theodore Roszak*) to izmanto, lai apzīmētu jaunus virzienus mākslā, kuru iedvesmas avoti ir pretnostatīti tradicionālai kultūrai, turklāt priekšplānā izvirzot emocionāli juteklisko pasaules uztveri (Roszak 1969: 15); savukārt kultūru pētnieks Ēriks Donalds Hiršs (*Eric Donald Hirsch*) runā par kontrkultūru kā par meinstrīma kopienu, kas nostājas pret valdošajām vispārpieņemtajām normām, veidojot tām pretēju uzvedības modeli (Hirsch et al 1993: 419). Abus šos aspektus iespējams saskatīt izdevumā "Quo vadis". Tas atspoguļo pretošanos vispārpieņemtajām literārajām tradīcijām, autoriem un tematiskajam lokam, un šī tēma tiks sīkāk atspoguļota raksta turpinājumā.

Tomēr sākotnēji nepieciešams iepazīstināt ar jēdziena samizdats nozīmi, kā arī sniegt ieskatu tā izcelsmē. Samizdata vēsture latviešu kultūrā ir plaša, ietiecoties ne tikai literatūras un citu mākslu jomā, bet arī, piemēram, sociālās vēstures, t. i., dzīvesstāstu kontekstā; atmiņu telpa par samizdata izplatīšanu, sagatavošanu vai pat tikai lasīšanu saistās ar aizrautību, bailēm, apziņu par to, ka tiek darīts kas varas aizliegts un bīstams. Šai ziņā trāpīgs ir viens no mazliet anekdotiskiem, tomēr patiesiem samizdata definējumiem, ko sniedz Vladimirs Bukovskis (*Vladimir Bukovskij* (1942–2019)) autobiogrāfiskajā romānā "Un vējš atgriežas...": "Samizdats: es pats rakstu, rediģēju, cenžēju, publicēju, izplatu pats, un pats arī par to sēžu." (Bukovskij 1978: 126)

Kā dzīvesstāsta piemērs ir minamas Lidijas Doroņinas-Lasmanes (1925) atmiņas par

samizdata pārrakstīšanu un izplatīšanu viņas laika lasītāju vidē. 1970. gadā Doroņina–Lasmane tiek apcietināta un notiesāta par aizliegtās literatūras lasīšanu un norakstu izplatīšanu. Sods par to ir divi gadi cietumā; atbilstoši PSRS likumdošanai, “noziegums” tiek definēts kā apzināti nepatiesu izdomājumu izplatīšana, kas diskreditē padomju valsts un sabiedrisko iekārtu (Doroņina–Lasmane 2016).

Terminu samizdats ir ieviesis krievu dzejnieks Nikolajs Glazkovs (*Nikolaj Glazkov, 1919–1979*), apvienojot divus krievu vārdus ar nozīmi *paša izdots* un *publicēts* (Komaromi 2004: 598). Paša fenomena vēsture gan ir daudz senāka, nekā sākotnēji varētu šķist. 18. gadsimtā Krievijā samizdata formātā sāk izplatīties satīriski, aizliegti teksti, bet 19. gadsimtā tekstu pārrakstīšana jau kļūst par biežu parādību. Latvijas kontekstā tiek uzskatīts, ka lielākos apjomos samizdats parādās līdz ar latīņu drukas aizliegumu, kas notiek Latgalē 1865. gadā. Vietējie ļaudis līdz ar to ir spiesti pārorientēties uz pārrakstīšanas metodi, t. s. rokrakstu grāmatniecību; tāpat rokrakstu grāmatniecība ir vērojama brāļu draudžu kustībā, izplatot reliģiskos materiālus (Zanders 2024).

Samizdata materiāli ir oficiālās varas aizliegta literatūra – piemēram, Rietumeiropā vai Amerikā izdoti darbi, kuru pieejamība oficiāli nav atļauta. Sociālās vēstures pētnieks Gordons Džonstons (*Gordon Johnston*) uzskata, ka samizdats lielākoties veidojas uz interešu pamata: proti, tā sagatavotāji/izdevēji atlasa rietumos tapušus tekstus atbilstoši savam interešu lokam, paturot tos personīgā lietošanā vai arī izplatot personu tīklam ar līdzīgām interesēm. Šāds samizdata definējums varbūt ir mazliet sašaurināts, jo neietver tos tekstus, kurus sarakstījuši lokālās kontrkultūras (šajā gadījumā arī žurnāla “Quo vadis”) pārstāvji. Tomēr arī Džonstons norāda, ka samizdats cieši saistāms ar opozīciju un disidentismu (Johnston 1999).

Formāli samizdata izdevumus iespējams klasificēt divās lielās grupās, no kurām pirmā grupa ir aizliegtu rietumu (vai aizliegtu lokālo) izdevumu tekstu pavairošana, bet otrā grupa ir necenzētu oriģināltekstu pavairošana samizdata tehnoloģijā.

Padomju samizdats uztverams kā specifiska subkultūra. Tas radies 20. gadsimta 60. gadu sākumā, plašu izplatību piedzīvojot 70. gados, kad šajā jomā izceļas vairāki aktivisti. Viens no viņiem ir Aleksandrs Danieļs (*Aleksandr Danijel'*), kas definē to kā sociāli nozīmīgu necenzētu tekstu pastāvēšanas veidu, turklāt svarīgi, ka šo tekstu pavairošana notiek lasītāju vidē ārpus autora un jebkādas citas kontroles (Barbakadze 2005: 33). Otrs aktivists ir jau minētais Bukovskis.

Arī Latvijā samizdats kļūst aktuāls padomju periodā, ņemot vērā, ka iespējas publicēties ir tikai oficiālās varas dibinātos izdevumos, kas pakļauti cenzūrai: teksti tiek rūpīgi pārbaudīti un sankcionēti, atļaujot publicēt tikai tos, kuri saturiski saskan ar attiecīgā laikposma politiskajām nostājām. Viens no populārākajiem samizdata piemēriem padomju periodā ir Aleksandra Solžeņicina (*Aleksandr Solzhenicin, 1918–2008*) “Gulaga arhipelāgs”. Tas sarakstīts laikā no 1958. līdz 1968. gadam un ieguvis populārākā samizdata piemēra slavu, jo to izplatījuši un pārrakstījuši ļoti daudzi; arī jau minētā Doroņina–Lasmane atmiņās stāsta, ka ticis pārrakstīts/lasīts Solžeņicina darbs, par kuru vēlāk sekojušas represijas – iepriekšminētais (jau otrais) apcietinājums 1970. gadā (Lasmane 2016). Sodu viņa izcietusi Ilguciema sieviešu cietumā.

Šis fakts pilnībā parāda samizdata politisko un juridisko nopietnību. Pastāv arī versija, ka Solžeņicina darba samizdats ir pārrakstīts ar toreizējās Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes profesores Dzidras Kalniņas (1927–1984) rakstāmmašīnu. Pēc tam Kalniņa bijusi spiesta pārcelties darbā uz Voronežas universitāti, kas ir vēl salīdzinoši maigs sods par “nodarīto” (plašāk skat. Barovskis 2016). Doroņinas–Lasmanes dzīvesstāsts (atmiņas) arī parāda, kā samizdata materiāli nonākuši Latvijā: piemēram, disidente un tulkotāja Maija Silmale (1924–1973) devusies uz Maskavu un atvedusi tekstu, tā lapas apsietas viņai apkārt, un viņa bijusi “trīsreiz resnāka”. Izkāpjot no lidmašīnas, saprotams bijis Silmales uztraukums, ka “man izbirs, man izbirs, man jābrauc ar taksi” (Doroņina–Lasmane 2016).

Plašāku ieskatu pelnījusi arī samizdata veidošanas tehnika. Lielākoties visa pamats ir rakstāmmašīnu

pārraksti, kas bieži veikti caur kopppapīru, un tas ietekmē gan lasīšanas kvalitāti, gan arī materiālu saglabātību. Te jāpiezīmē, ka arī rakstāmmašīnas padomju periodā bija uzskaitē, tāpēc šādi pārraksti saistījās ar zināmām problēmām un risku tikt atklātiem. Pavairošanas tehnoloģijās sava loma bija t. s. rotaprinta mašīnām, ar kuru palīdzību varēja tekstu kopiju skaitu palielināt. Rotaprints ir poligrāfijas mašīna maztirāžas izdevumu iespēšanai, un, vērtējot samizdata izdevumus, secināms, ka tas relatīvi bieži lietots šādu izdevumu pavairošanai, kaut gan plašāk izplatīts piemērs ir mašīnraksts. Žurnāls "Quo vadis" veidots divkrāsu mašīnrakstā, kas pavairots tieši ar rotaprinta mašīnu.

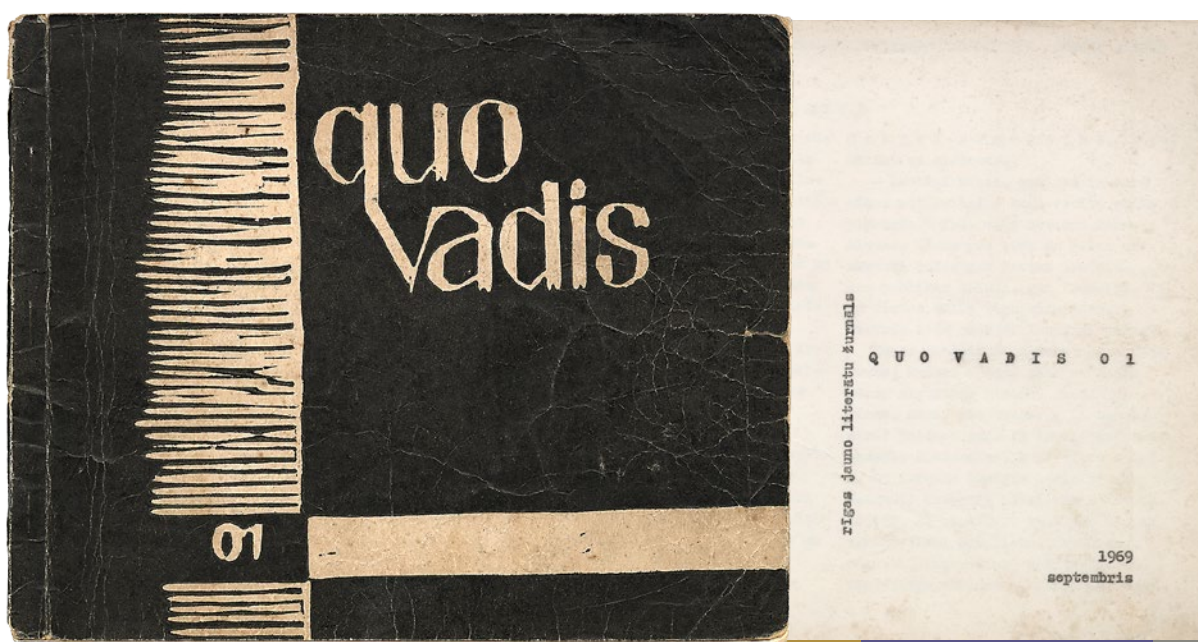
"QUO VADIS" — KURP EJ?

Žurnāls "Quo vadis" (skat. 1. attēlu) līdz šim literatūras vēsturē palicis aizplānā; plašākais apraksts, kas par to pieejams, ir iekļauts Eižena Valpētera (1943–2024) sastādītajā albumā "Nenocenzētie. Alternatīvā kultūra Latvijā. XX gs. 60-tie un 70-tie gadi", kas laists klajā 2010. gadā un ir veltīts Latvijas alternatīvās kultūras reprezentācijai atmiņu stāstu, fotogrāfiju un komentāru formātā. Līdz ar šī albuma iznākšanu arī 2010. gadā Rakstniecības un mūzikas muzejā tika rīkota diskusija ar Ulda Ausekļa

(1941), Ulda Bērziņa (1944–2021) un Val-pētera, kā arī mākslinieka Andreja Ģērmaņa (1942) u. c. lietpratēju piedalīšanos. Izņemot minēto albumu, žurnāls pētnieku vai publicistu uzmanības lokā nav nonācis nedz izdošanas laikā, nedz arī pēc tam.

Kā jau iepriekš norādīts, "Quo vadis" ir Rīgas jauno literātu apvienības žurnāls, ko tā veidotāji definējuši kā alternatīvu literāro izdevumu. Tas sagatavots 1969. gadā, un mašīnraksta teksti pavairoti ar rotaprinta mašīnu "Ēra". Izdevumā pārstāvēti gan vairāki mūsdienās ievērojami, gan pusaizmirsti literāti. Piemēram, autoru vidū ir Bērziņš, Ināra Eglīte (1948–2020) (plašāk pazīstama kā Ināra Kaija Eglīte), Uldis Leinerts (1936–1969), Ilze Binde (1941–2021), Laima Livena (1943–2006), Osvalds Kravalis (1942–2008), Imants Pijols (1944–1999), Imants Tilbergs un citi. Krājuma redaktors ir Kravalis.

Plašākā informācija par žurnāla tapšanu ir pieejama jau minētajā albumā "Nenocenzētie": proti, Igaunijā iznāk tikai jaunajiem autoriem paredzēts žurnāls, bet latviešu literārajā vidē tāda nav, tāpēc Kravalis uzņemas šādu žurnālu izveidot (A. A. 2010: 178). Tas arī tiek izdarīts, un žurnāla pirmais numurs tiek lasītājiem piedāvāts 1969. gada septembrī.

1. attēls. Žurnāla "Quo vadis" vāks un Andreja Ģērmaņa zīmējums. RTMM 770185

		S A T U R S	
DZEJAS DIENAS		Malgorzata Hillara. Dzejoļi	42
Redakcijas fantāzija	2	Lion Feuchtwanger	49
Uldis Bērziņš. Dzejoļi	3	LITERĀRAIS MANTOJUMS	
Inara Eglīte. Dzejoļi	4	Rainis. Nakotnes cilvēks (Par-	
Miervaldis Kalniņš. Dzejoļi	5	domas par daivi un dzeju)	55
"Dzejas septembris"	6	LASĪTĀJU IZVĒRĪBAI	64
Uldis Bērziņš. Dzejoļi	9		
Imants Tilbergs. Dzejoļi	15		
Miervaldis Kalniņš. Dzejoļi	16		
Uldis Leinerts. Dzejoļi	19		
MŪSU INTERVIJA			
Andris Gaspersons. Priekšles			
Ikars (poēmas fragmenti)	20		
Saruna ar A. Gaspersonu	20		
PĀRRUNU KĀRTĪBA			
Elze Rinde. Dzejoļi	25		
Uldis Ausēdijs	28		
Leima Līvona	29		
Oskolds Krevolis	30		
Imants Pijols	33		
ATDZEJOJUMI			
Janina Degutīte. Dzejoļi	36	REDAKTORS: Oskolds Krevolis	
Mēnija B. Isotamns. Dzejoļi	37	MĀKSLINIEKS: Andris Ģermanis	

2. attēls. Žurnāla "Quo vadis" satura rādītājs. RTMM 770185

Izdevums ietver piecas nodaļas – "Dzejas dienas", "Mūsu intervija", "Pārrunu kārtībā", "Atdzejojumi" un "Literārais mantojums" (skat. 2. attēlu). Iekļautas ilustrācijas, krājuma mākslinieks un noformētājs ir Andrejs Ģermanis (1941).

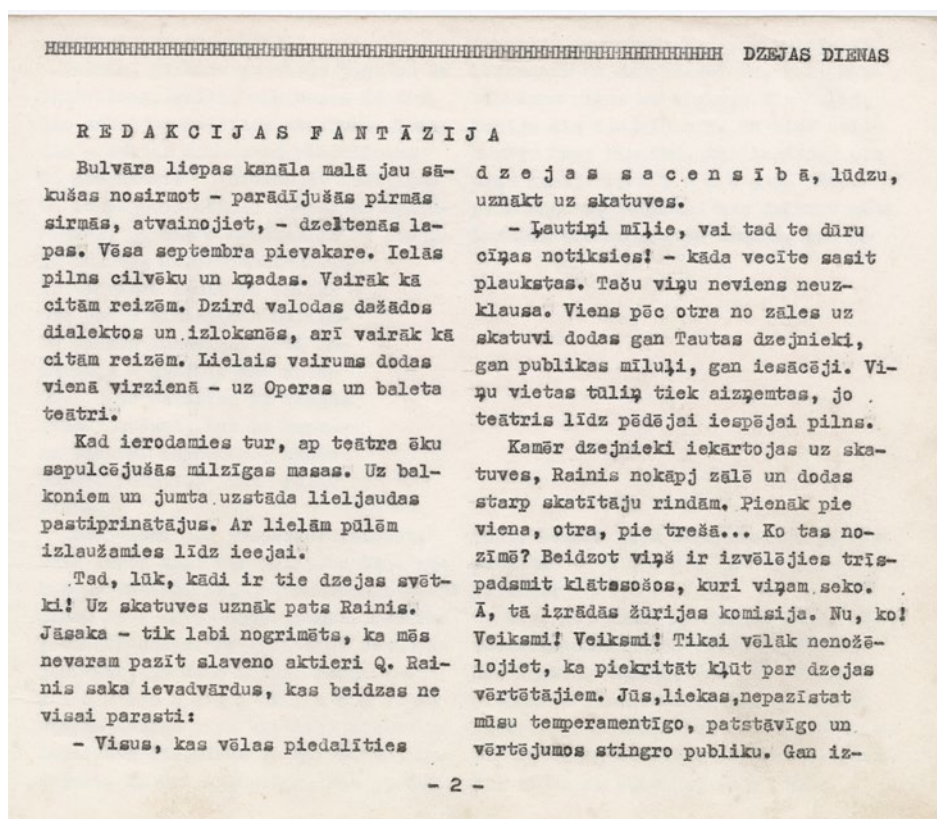
Savdabīgs ir krājuma iekārtojums, kas atspoguļo ideju "teksts tekstā". Piemēram, pirmajā nodaļā "Redakcijas fantāzijas" tekstā ir iekļauti Bērziņa dzejoļi sarkanās krāsas mašīnrakstā. Stila un formas eksperimenti, izaicināšana, pastāvošo vērtību noliegšana, subjektīvisms un individuālisms kā Eiropā valdošā modernisma virziena pazīmes ir saskatāmas šajā izdevumā, veidojot tā koncepciju atbilstoši alternatīvās kultūras (kontrkultūras) principiem.

Par izdevuma izplatību ir maz informācijas; pēc redakcijas pēcvārda var spriest, ka tas bijis pieejams tikai Rakstnieku savienības vai Jauno autoru apvienības biedriem un nav izplatīts

ārpus Rakstnieku savienības. Šis fakts ir vērā ņemams, jo Rakstnieku savienība bija viena no politiski korektākajām padomju rakstnieku organizācijām, ko varas iestādes atbalstīja, taču nebūt ne visi tās biedri sirdī bija padomju varas piekritēji.

Ērtākai pārskatāmībai turpmākie žurnāla izpētes rezultāti izklāstīti deskriptīvas analīzes veidā.

Krājuma centrālā, visplašāk aptvertā tēma ir **Dzejas dienas**, kas arī ir pirmās nodaļas centrā. Tām veltīta "Redakcijas fantāzija" (skat. 3. attēlu) un astoņi dzejas publicējumi – piemēram, Bērziņa, Eglītes, Miervalža Kalniņa (1938–2024) u. c. autoru darbi. "Redakcijas fantāzija" veidota literārizēti: tajā tiek attēlota Raiņa (1865–1929) performance, kur Rainis praviēša togā ar ozolvainagu galvā aicina piedalīties dzejas sacensībās, un par centrālo domu kļūst ideja, ka latvieši ir dzejnieku un mākslinieku tauta.

3. attēls. "Redakcijas fantāzija". RTMM 770185

Tomēr šajā tekstā ir vērojamas arī aktuālas atsaucē uz laikmeta īpašiem notikumiem un reālām personām: piemēram, ironiski tiek tēlota kāda nepacietīga dzejniece M., kura ir sajutusi, ka zaudējusi sacensībās, un arī viņai veltītie publikas aplausi ir atturīgi. Bet sevišķi jāuzsver, ka šī "Redakcijas fantāzijas" veidotā varone sacensībās ir lasījusi dzejojumu "Galvaspilsēta neklusēs". Te skaidri saskatāma atsaucē uz dzejnieci Mirdzu Ķempi (1907–1974) un laikrakstā "Cīņa" publicēto viņas dzejoli "Rīga neklusēs"; tādējādi Ķempe iesaistās netiešā ideoloģiskā cīņā, kas vērstspretdzejnieci Vizmu Belševicu (1931–2005) un viņas dzejoli "Rīga klusē" (Ķempe 1969: 3).

Te nepieciešama neliela atkāpe. Belševiča krājumā "Gadu gredzeni" (1969) pievēršas vairākām jūtīgām tēmām. Viens no piemēriem ir garākais dzejojums "Indriķa Latvieša piezīmes uz Livonijas hronikas malām", kas faktiski nosoda Padomju Savienības atbalstītājus no pašu tautas vidus, bet otrs – jau minētais dzejolis "Rīga klusē", kas ietver līdzīgu ideju; pateicoties šiem un citiem darbiem,

Belševica kļūst par intelektuālās nepadevības simbolu. Belševičas daiļrades pētniece Anda Kubuliņa (1942) komentē šo dzejoļu publicēšanu un sekojošo reakciju: proti, līdz 1968. gada atvasarai Rīgas literārā vide ir saglabājusī atkušņa relatīvo brīvību, taču 1968. gada notikumi Čehoslovākijā pastiprina kompartijas bailes no liberālisma un tā sekām. Tāpēc notiek savveida paraugprāva (Kubuliņa 1997: 56): laikā no 1969. gada marta līdz 1971. gada novembrim tiek publicētas vairākas negatīvas recenzijas par Belševičas dzeju, un piecus mēnešus turpinās diskusija laikrakstā "Literatūra un Māksla", kauninot Belševicu par kļūdainu vēstures interpretāciju, buržuāziskā nacionālisma propagandu un komunistiskās audzināšanas apdraudējumu. Tas viss noved pie publicēšanas aizlieguma un turpmākām politiskām sekām. Arī Ķempe iesaistās šajā reakcijā pret Belševicu, publicējot dzejoli "Rīga neklusēs", kas arī ir pamatā "Quo vadis" parodijai. Jāpiezīmē, ka šeit aplūkoto kontekstu var saistīt arī ar "Quo vadis" straujo aizliegšanu.

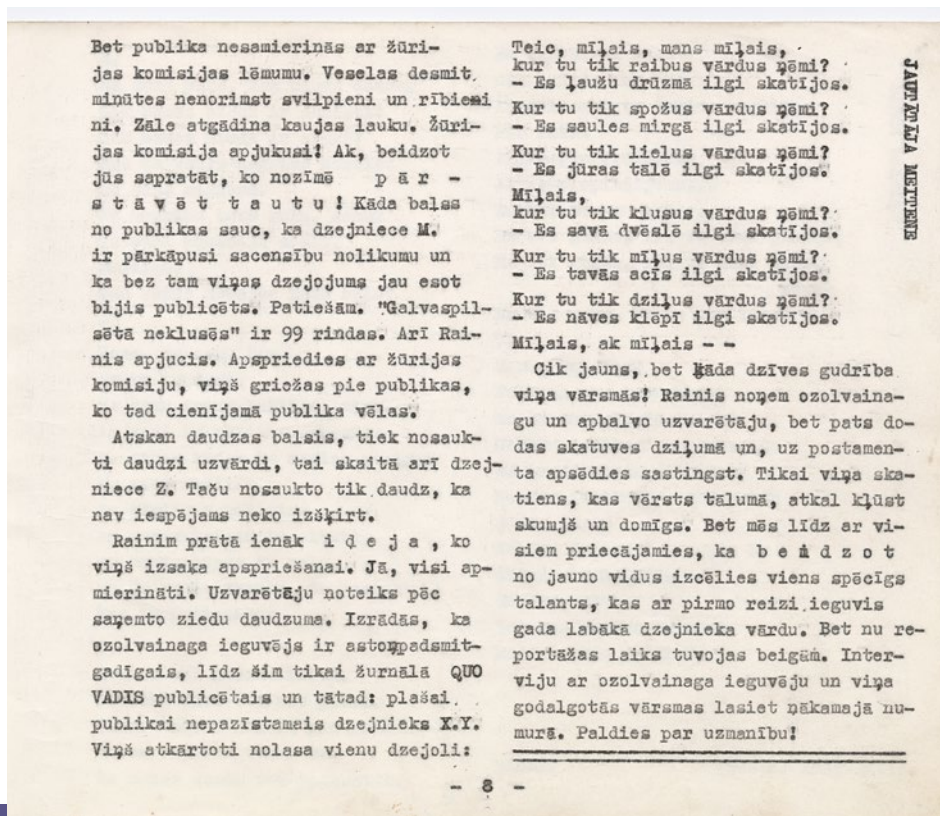

Turpmākajā "Redakcijas fantāzijas" sižetā dzejniece M. piekrit palikt pasākumā, tikai Raiņa īpaši lūgta, un arī uzvar, bet rodas publikas iebildumi par konkursa noteikumu pārkāpumu (viņas dzejējums iepriekš ir publicēts). Beigās uzvarētāju nosaka pēc saņemto ziedu daudzuma, un tas ir tikai žurnālā "Quo vadis" publicēts dzejnieks X. Y., kurš nolasa savu tekstu, kas arī ievietots "Redakcijas fantāzijā" (skat. 3. attēlu). Šis dzejolis "Teic, mīlais, mans mīlais, / kur tu tik raibus vārdus ņēmi?" arī uztverams kā vērsšanās pret Ķempi. Jau iepriekš minēts, ka tieši "Redakcijas fantāzija" kļūst par vienu no žurnāla aizlieguma iemesliem, uz ko savā rakstā albumā "Nenocenzētie" arī norāda pusanonīmais autors A. A. (2010: 179). Konceptuāli Ķempes loma attiecīgajā laikposmā ir vērtējama neviennozīmīgi: viņa ir gan sociālistiskā reālisma varas rupors, gan jauno dzejnieku paaudzes veidotāja, pildot Rakstnieku savienībā dzejas konsultantes pienākumus, gan arī tomēr brīvdomīga un neatkarīga persona (Kursīte 2024: 467). Tomēr acīmredzami Ķempes parodēšana šajā žurnālā uztverta kā nepieņemama rīcība, tā turpmāku iznākšanu aizliedzot. Vismaz pagaidām

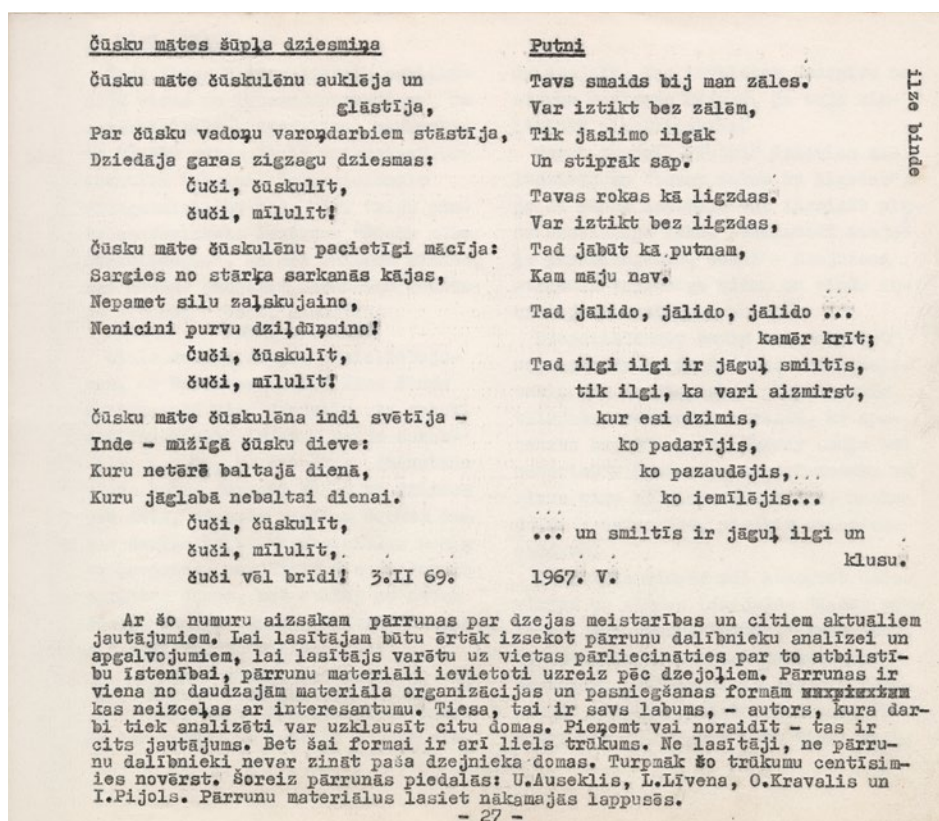
nav pieejami nekādi materiāli par to, vai šī lēmuma pamatā ir pašas Ķempes ietekme.

Seko plašāka Bērziņa dzejoļu kopa, ieskaitot "Dzejoli par vecumu", kas nākamreiz publicēts tikai viņa 1980. gadā izdotajā krājumā "Pieminekļi kazai". Pēc tam lasāmi Kalniņa, Leinerta un Andra Gaspersona (1940) darbi; pēdējo autoru pārstāv teksts "Priekules Ikars, reālistiskas poēmas fragmenti", kura turpinājums publicēts 1969. gada žurnāla "Liesma" oktobra numurā. Šo tekstu arī apskata literatūrzinātnieks Valdis Ķikāns pētījumā "Dziedi man, mūza...", definējot to kā "reālistisku poēmu", tās nozīmību pielīdzinot liroepikas slavenāko autoru, piemēram, Viļa Plūdoņa (1874–1940), Herberta Dorbes (1894–1983) un Ojāra Vācieša (1933–1983) darbiem; saturiski Gaspersona teksts tiek traktēts kā muižnieku neierobežotās varas un patvaļas pret zemniekiem tēlojums (Ķikāns 1972: 158). Poēmā skarti vēsturiski jautājumi, un tās literārā kvalitāte ir diskutabla; Gaspersons tā arī nav kļuvis par atzītu rakstnieku.

1 Vienīgais krājums "Lidojums" izdots 1979. gadā.

4. attēls. "Redakcijas fantāzija" un dzejnieka X. Y. dzejolis. RTMM 770185

5. attēls. Ilzes Bindes dzeja. RTMM 770185

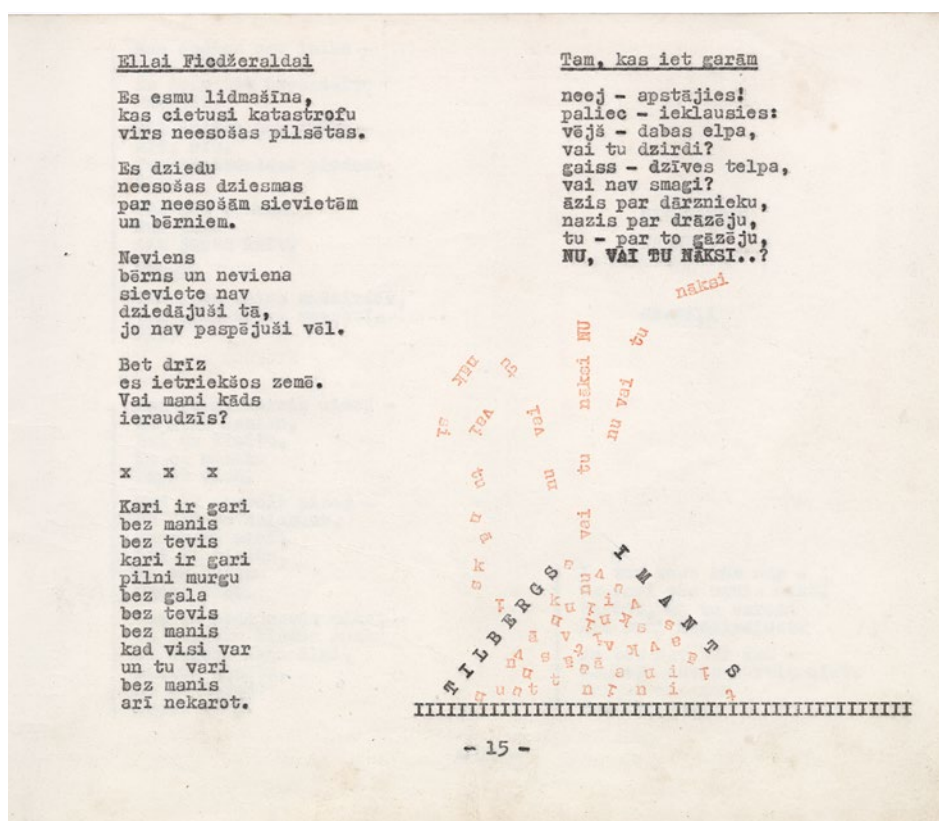
Turpinājumā piedāvāti dzejnieces Bindes dzejoļi (skat. 5. attēlu). Viņas krājums "Traki circeņi" 1971. gadā tiek atzīts par labāko debiju. Tomēr 1969. gadā "Quo vadis" slejās uzreiz pēc Bindes dzejoļiem lasāma diskusija par to kvalitāti, izsakoties Līvenai, Auseklim (skat. 6. attēlu), Pijolam un Kravalim, kuri, diezgan kritiski izvērtējot Bindes dzeju, atrod tajā eklektiku un rekomendē Bindei vairāk pievērsties sižetiskajai dzejai. Paradoksāli, ka šiem tekstiem seko redakcijas komentārs, kas recenzentiem aizrāda nespēju izteikties lakoniski. Šāda pieeja, iespējams, skaidrojama ar modernismam raksturīgo ironiju.

Atsevišķs fenomēns ir grafiskā dzeja, kas krājumā parādās vairākkārt Bērziņa tekstos (skat. 7. attēlu), piemēram, "Kā tas būs, kad manis vairs nebūs". Latviešu literatūrvēsturē grafisko dzeju pieņemts saistīt ar Leonu Briedi (1949–2020), piemēram, viņa darbu "Mariagrammas" (Rīga: Neputns, 2013), bet "Quo vadis" pierāda, ka viņš ir bijis tikai viens no grafisko tekstu autoriem un to pazīmes

latviešu literatūrā ir saskatāmas jau daudz agrāk. Jāpieņem, ka 1969. gadā arī šādi eksperimenti oficiālajos izdevumos ("Karogs" u. c.) netiktu akceptēti, un tie apliecina "Quo vadis" veidotāju novatorismu. Grafiskā dzejoļa piemēru piedāvā arī Tilbergs (skat. 8. attēlu), ietiekdamies modernisma estētikā. Tilbergs ir Rīgas alternativās paaudzes personība, kas turpmāk īpašu ievēribu nav guvis līdz pat 2013. gadam, kad apgādā "Neputns" laists klajā viņa dzejoļu krājums "Nāka". Pastāv uzskats, ka vienīgās Tilberga publikācijas ilgu laiku bija poļu dzejnieces Elžbetas Zehenteres-Splaviņskas (*Elżbieta Zechenter-Splawińska*, 1935) dzejoļu tulkojumi žurnālā "Liesma" (1970) un laikrakstā "Literatūra un Māksla" (1972) (Satori.lv 2023)², bet, pārskatot izdevumu "Quo vadis", var secināt, ka pirmā publikācija tomēr ir atrodama jau šajā žurnālā.

Vērā ņemams ir arī Eglītes teksta publicējums, jo tieši 60. gadu pašās beigās, iespējams, ap "Quo

2 Šajā nekroloģā dzejnieces uzvārds minēts kā Zehindere.

8. attēls. Imanta Tilberga grafiskā dzeja. RTMM 770185

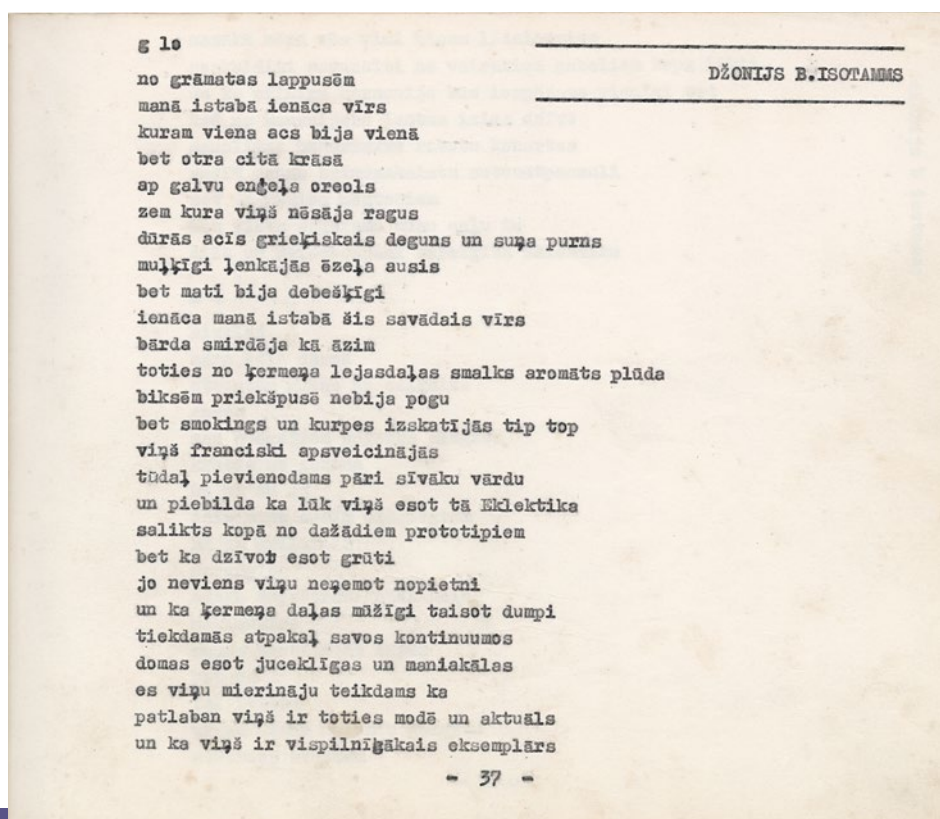
vadis" iznākšanas laiku, Eglīte jau ir nonākusi Valsts Drošības komitejas ("čekas") uzmanības lokā par aktivitātēm tolaik alternatīvās un kontrkultūras pārstāvju iecienītajā kafejnīcā "Kaza": viņa atteikusies ziņot par tur iepazītajiem cilvēkiem, tāpēc bijusi nevēlama autore ar nelielām publicēšanās izredzēm. Eglītes pirmais un vienīgais dzejas krājums "Kliedziens starp āboliem" izdots tikai 2018. gadā.

Žurnālā uzmanība pievērsta arī **atdzejojumiem** – Lietuvas PSR Tautas dzejnieces Janīnas Degutītes (*Janina Degutytė*, 1928–1990) tekstiem Līvenas atdzejojumā, kā arī igauņu dzejniekam Jānam Isotamam (*Jaan Isotam*, 1939–2014), kurš pazīstams ar pseidonīmu Džonijs B. Isotamms (*Johnny B. Isotamm*; skat. 9. attēlu). Viņa dzeju no igauņu valodas tulkojis Laimonis Kamara (1938–1983).

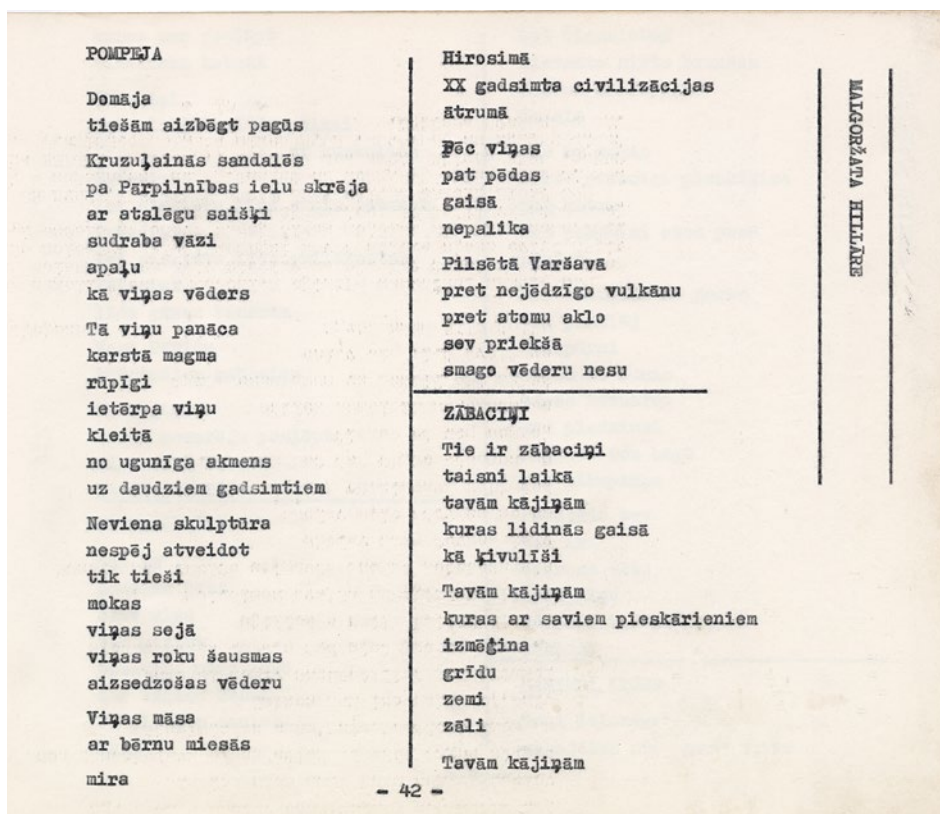
Igauņu dzejnieks Isotamms 1956. gadā nonācis cietumā par pretpadomju jaunatnes organizācijas veidošanu. Pēc labošanas darbiem Mordvijā viņš atbrīvots 1963. gadā, un viņa dzeja konceptuāli ir balstīta modernisma ietekmēs ārpus sociālistiskā reālisma kanona (University of Tartu). Kaut gan

1967. gadā jau ir iznākusi Isotamma dzejoļu grāmata igauņu valodā, tomēr arī viņa publikācija "Quo vadis" žurnālā apliecina tā veidotāju inovatīvo pieeju, jo iepriekš šis autors latviešu valodā nav publicēts. Igauņu esejists Tenns Sarvs (*Tõnn Sarv*, 1949), kas pētījis 20. gadsimta 50. un 60. gadu igauņu "pagrīdes publikācijas", uzsver: 60. gadu vidū šādas publikācijas kļūst par jaunās paaudzes galveno forumu, ļaujot pievērsties dažādiem režīmam neērtiem tematiem ar lielāku atklātību un runāt gan par vēstures, gan, piemēram, ekoloģiskām problēmām, attiecībām ar krievu kultūru un Krievijas migrantiem. Sarvs arī norāda, ka represijas tika vērstas pret daudziem "pagrīdes publikāciju" autoriem – Arvo Pestī (*Arvo Pesti*, 1956–2010), Otu Arderu (*Ott Arder*, 1950–2004), Džoniju B. Isotammu, mākslinieku Leonardu Lapinu (*Leonard Lapin*, 1947–2022) un citiem (Sarv 1987: 51). Tāpēc Isotamma publikācija uztverama kā simboliska "Quo vadis" pašnorāde šādu "pagrīdes izdevumu" konceptam.

Izdevumā pārstāvēta arī latviski npublicētā poļu dzejniece Malgožata Hillare (*Małgorzata Hillar*,

9. attēls. Džonija B. Isotamma dzejas piemērs. RTMM 770185

10. attēls. Malgoržatas Hillares dzeja. RTMM 770185

1926–1995): Eglītes tulkojumā lasāma viņas dzeja ar atomkara baiļu manifestāciju un erotiskiem akcentiem, kas sociālistiskā reālisma vidē ir kas jauns un faktiski nepieņemams (skat. 10. attēlu). Seko vācu rakstnieka Liona Feichtwanger (*Lion Feuchtwanger*, 1884–1958) dzejoļi oriģinālvalodā ar aicinājumu lasītājiem atdzejot tos pašiem un iesūtīt redakcijai. Jāpiezīmē arī, ka redakcija sola aizsākt jaunas tulkotu grāmatu sērijas.

Nākamā sadaļa ir **“Literārais mantojums”** (RTMM 770185: 55–62), un tajā publicēts Raiņa apcerējums “Nākotnes cilvēks”. Tādējādi žurnāla redakcija arī definē savu lasītāju – noliedzēju un jaunā meklētāju. Starp citu, žurnālā norādīts, ka ar pilnu “Nākotnes cilvēka” tekstu var iepazīties RMM (tagad Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja) lasītavā.

Izdevums noslēdzas ar redakcijas sleju **“Lasītāju ievēribai”** (RTMM 770185: 63). Tajā aicināts nepieprasīt šo žurnālu publiskās tirdzniecības vietās, kur tas nav un nebūs pieejams, un šādi jautājumi tikai “bojās nevainīgo darbinieku nervu sistēmu” (RTMM 770185: 63). Nākamais numurs tiek solīts decembrī ar jaunām rubrikām – proti, vēsturi, publicistiku, estētiku un literatūrzinātņi, socioloģiju, psiholoģiju³ un kritiku, liekot uzsvaru uz jauniem meklējumiem un eksperimentiem. Taču kā jau iepriekš norādīts, žurnāla 2. numurs netiek izdots.

NOSLĒGUMS

Jāsecina, ka “Quo vadis” ir savdabīgs latviešu padomju samizdata un vienlaikus alternatīvās literatūras un kultūras piemērs, atspoguļojot šajā periodā vērojamo sociokulturālo vilņošanos un jaunās idejas. Žurnāls iezīmē vienu no alternatīvās jeb kontrkultūras daļām, demonstrējot jaunās paaudzes radošo personību piederību tai un atklājot šīs kultūras raksturīgās izpausmes sociālistiskā reālisma laikmetā. Numurā ir pārstāvēti gan latviešu tālaika jaunākās paaudzes dzejnieki, gan Baltijas valstu un citu padomju reģionu

alternatīvie autori. “Quo vadis” sniedz ieskatu vietējās literatūras alternatīvā piedāvājumā, kā arī iepazīstina ar citautu mazzināmiem vai nezināmiem autoriem, kas darbojušies 20. gadsimta 60. gados. Žurnāla politiskais un sociālais virziens ir vērsts novatorismā un brīvdomībā, un tieši šo iemeslu dēļ bija iespējams izdot tikai vienu tā numuru.

³ Socioloģija un psiholoģija padomju periodā bija īpaši pakļautas valdošajai ideoloģijai un šauram skatījumam; tāpēc “Quo vadis” solījumu tām pievērsties (visticamāk, no alternatīva skatpunkta) var vērtēt kā potenciāli teju skandaložu.

AVOTI UN LITERATŪRA

A. A. (2010). *Quo vadis. Nenocenzētie: alternatīvā kultūra Latvijā, XX gs. 60-tie un 70-tie gadi*. Sast. Eižens Valters. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 178–179.

Abramovičs, Grigorijš (1955). *Ievads literatūras zinātnē*. Tulkojuši Vitolds Valeinis un Jāzeps Osmanis. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Barbakadze, M. Sh. (sost.) (2005). *Antologija samizdata. Nepodcenzurnaja literatura v SSSR. 1950e – 1980e*. Tom 1. Pod obshhej redakciej V. V. Igrunova. Moskva: Mezhdunarodnyj institut humanitarno-politicheskikh issledovanij.

Barovskis, Ingus (2016). Okeāns aiz dzelzs priekšvara. Versija par Dzidru Kalniņu. *Domuzīme* 1: 60–63.

Bukovskij, Vladimir (1978). *I vozvrashhaetsja veter....* New York: Hronika.

Doroņina-Lasmane, Lidija (2016). Intervija ar Ingu Barovski. Rīga. Pieraksts Ingus Barovska privātajā arhīvā.

Cuddon, Charles; Preston, David (1991). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. New York: Wiley-Blackwell.

Hirsch, Eric Donald, et al. (1993). *The Dictionary of Cultural Literacy*. Minnesota: Houghton Mifflin.

Johnston, Gordon (1999). What is the History of Samizdat? *Social History* 24(2): 115–133. <http://www.jstor.org/stable/4286559> (skatīts 20.10.2024.).

Komaromi, Ann (2004). The Material Existence of Soviet Samizdat. *Slavic Review* 63(3): 597–618 (doi:10.2307/1520346).

Kubuliņa, Anda (1997). *Vizma Belševica*. Rīga: Preses nams.

Kursīte, Janīna (2024). Mirdza Ķempe par un pret. *Kamolkoks*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 467–498.

Ķempe, Mirdza (1969). Rīga neklusēs. *Cīņa*, 20.06.: 3.

Ķikāns, Valdis (1972). *Dziedi man, mūza...* Rīga: Liesma.

Roszak, Theodore (1969). *The Making of a Counter Culture: Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition*. Doubleday, New York: University of California Press.

RTMM 770185 = *Quo vadis* 1: žurnāls. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 770185.

Sarv, Tönn (1987). Oma kulu ja kirjadega: [Kāsikirjalistest almanahhidest]. *Vikerkaar* 7: 51.

Satori.lv (2023). *In memoriam. Miris dzejnieks un bitniks Imants Tilbergs*. 10.02. <https://satori.lv/article/miris-dzejnieks-un-bitniks-imants-tilbergs> (skatīts 20.10.2024.).

University of Tartu (n.d.). Johnny B. Isotamm. *Estonian Writers' Online Dictionary. Eesti kirjanije e-leksikon*. <https://sisu.ut.ee/ewod/i/isotamm/> (skatīts 20.10.2024.).

Zanders, Viesturs (2024). Grāmatniecība Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. [https://enciklopedija.lv/skirklis/22533-grāmatniecība-Latvijā](https://enciklopedija.lv/skirklis/22533-gramatnieciba-latvija) (skatīts 20.10.2024.).

Zechenter-Spławińska, Elżbieta (1970) = Elżbeta Zehentere. Epigrāfija dievgosniņai [u. c. dzejoļi]. Atdzejojis Imants Tilbergs. *Liesma* 11: 28.

Zechenter-Spławińska, Elżbieta (1972) = Elżbeta Zehentere. Kapapiemineklis Kružānos augustiniešu klosterī [u. c. dzejoļi]. Atdzejojis Imants Tilbergs. *Literatūra un Māksla*, 04.03.: 10.

Mg. hist. **Sarmīte Balčiņa** / Latvijas Kara muzejs

LIECĪBAS PAR BRĪVPRĀTĪGO KĀRTĪBAS SARGU VIENĪBĀM LATVIJAS KARA MUZEJA KRĀJUMĀ

ARTEFACTS OF THE VOLUNTEER ORDER GUARDS UNITS IN THE COLLECTION OF THE LATVIAN WAR MUSEUM

KOPSAVILKUMS

Latvijas valsts neatkarības atjaunošana norisinājās, Latvijas Tautas fronteī (LTF) organizējot plašas masu demonstrācijas un protestus. Lai nodrošinātu sabiedrisko kārtību un novērstu dažādas provokācijas, tika organizētas Brīvprātīgo kārtības sargu vienības. Pēc 1990. gada 4. maija Neatkarības Deklarācijas pieņemšanas to nozīmība vēl palielinājās. Latvijas Republikas valdības rīcībā nebija nacionālas armijas.¹ Tālaika iekšlietu struktūras (mūsdienu policija) ieņēma nogaidošu pozīciju. Latvijas lielajās pilsētās, īpaši Rīgā, to personālsastāva vairākums bija migranti no Padomju Savienības reģioniem, kuri nezināja Latvijas vēsturi, neprata latviešu valodu un neizprata centienus atgūt Latvijas neatkarību. Brīvprātīgo kārtības sargu vienības (BKSV) kļuva par valdībai uzticamu kārtības nodrošināšanas struktūru. Tās nebija bruņotas. Šīs vienības organizēti piedalījās 1991. gada janvāra barikādēs.

1 1991. gada 23. augustā Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma likumu "Par Latvijas Republikas Zemessardzi". Zemessardze ir brīvprātīgs militārs sabiedrības paš aizsardzības formējums. Zemessardzes priekšnieks bija Latvijas Republikas Augstākās Padomes prezidija priekšsēdētājs, vēlāk Valsts prezidents. 1991. gada 13. novembrī Augstākās Padomes deputāti nobalsoja par Aizsardzības ministrijas atjaunošanu, un tika uzsākta Latvijas Aizsardzības spēku organizēšana. 1994. gada 24. novembrī, apvienojot Zemessardzi un Aizsardzības spēkus, izveidojās Nacionālie bruņotie spēki (NBS).

Muzeja krājumā ir apjomīgas Fotografiju, Dokumentu un Vēsturisko priekšmetu kolekcijas par Trešās Atmodas laiku un Latvijas valstiskuma atjaunošanu. Kolekcijas ietver arī Kara muzejam dāvētās BKSV dalībnieku vai viņu tuvinieku liecības; tās tapušas laikposmā, kad dokumentācija vēl bija papīra formātā, tika rakstīta ar rakstāmmašīnu un pavairota, kā arī izsūtīta adresātiem. Vēlākos gados šīs liecības lielākoties glabājās privātajos arhīvos. Priekšmetu dāvinājumu vidū ir kārtības sargu lietotās atpazīstamības zīmes – rokas apsējs/lente un nozīme.

Latvijas Kara muzeja Pēckara vēstures perioda kolekciju liecības par Brīvprātīgo kārtības sargu vienībām sniedz ieskatu to darbībā, sākot ar Latvijas neatkarības atjaunošanu, piedalīšanos 1991. gada janvāra barikādēs un beidzot ar iekļaušanos Ministru Padomes Sabiedrības drošības departamentā.

Raksta mērķis ir aktualizēt muzeja krājumu kā vēstures avotu, kas ietver nozīmīgu potenciālu nesenās vēstures pētniecībai.

RAKSTURVĀRDI: Brīvprātīgo kārtības sargu vienības, Trešā Atmoda², Latvijas Tautas fronte, Barikādes, Latvijas Kara muzejs.

2 Turpmāk tekstā "Atmoda".

SUMMARY

The Popular Front of Latvia (LTF) organized extensive mass demonstrations and protests to further the restoration of Latvia's independence. In order to ensure public order and to prevent various provocations, Volunteer Order Guard Units were organized. After the adoption of the Declaration of Independence on 4 May 1990, the importance of the activities of these units increased. At this time, the government of the Republic of Latvia did not have a national army at their disposal. The Volunteer Order Guard Units (BKSV) became a reliable policing body for the government. However, they were unarmed. These units took part in the Barricades of January 1991 in an organized manner.

The Latvian War Museum holds an extensive collection of photographs, documents and artefacts on the so-called Third Awakening and the restoration of Latvia's statehood. The collection also includes materials on the Volunteer Order Guard Units, most of which were donations to the museum from former unit members or their relatives. These materials can be considered witnesses of a time when documents were written on paper and typed, duplicated and sent to recipients. Later, they were kept in private archives. Donations of historical artefacts to the museum mostly contain the insignia used by the volunteers. Overall, the collection of the Latvian War Museum provides an insight into the activities of these units starting from the restoration of Latvia's independence, participation in the events of the Barricades in January 1991, up to their inclusion in the Public Security Department of the Council of Ministers.

The aim of the article is to showcase the museum's collection as a historical source that can contribute to the research of contemporary history.

KEYWORDS: Volunteer Order Guard Units, Third Awakening, Barricades, Popular Front of Latvia, Latvian War Museum.

IEVADS

20. gadsimta 80. gadu beigu politiskā situācija Padomju Savienībā bija labvēlīga sabiedriski politisku organizāciju dibināšanai okupētajās Baltijas valstīs. Latvijā kā mērenās, tā arī radikālās organizācijas apvienojās Tautas frontē. Valsts neatkarības atjaunošanu sekmēja plašas masu demonstrācijas un mītiņi. 1988. gada 27. aprīlī Vides aizsardzības kluba organizētajā demonstrācijā un mītiņā pret migrāciju un metro būvi Rīgā piedalījās apmēram 10 000 cilvēku, 7. oktobra manifestācijā Mežaparkā "Par tiesisku valsti" – jau vairāk nekā 100 000 (Bleiere 1996: 10). Lai novērstu iespējamus provocētus incidentus, sabiedriskās organizācijas izveidoja kārtības uzturēšanas vienības.

Latvijas nesenās vēstures pētnieku interešu lokā ir politisko procesu norise un analīze. Brīvprātīgo kārtības sargu vienības, to izveidošana un darbība šajos pētījumos pieminēta reti, tomēr īpašu izcēlumu pelna trīs avoti, kas arī izmantoti šajā rakstā. Pēc biedrības "Latviešu strēlnieku apvienība" iniciatīvas tapa Jāņa Aivara Baškera vadīta darba grupa. 2007. gadā nāca klajā tās sagatavotais apjomīgais izdevums "Latvija, kur tavi dēli...". Tajā publicēti Latviešu strēlnieku apvienības biedru, vēsturisko notikumu dalībnieku, raksti, kas balstīti atmiņās un privāto arhīvu materiālos. Izdevumā ietverts plašs tēmu loks, sākot no Atmodas laika notikumiem līdz Latvijas atjaunoto bruņoto spēku pirmsākumiem, pievēršoties arī Brīvprātīgo kārtības sargu vienībām. Informācija par šo vienību organizēšanu sniegta Atmodas laika notikumu aprakstos (Baškers 2007: 76–93). Vienību darbībai 1991. gada janvāra barikādēs veltīta atsevišķa sadaļa (Baškers 2007: 155–163). Izdevumā "Latvija, kur tavi dēli..." vienkopus atrodamā plašākā publicētā informācija par Brīvprātīgo kārtības sargu vienībām.

Atzīmējot 1991. gada janvāra barikāžu desmitās gadskārtas atceri, 2001. gadā "1991. gada barikāžu dalībnieku atbalsta atklātais sabiedriskais fonds" izdeva atmiņu krājumu "Barikādes: Latvijas mīlestības grāmata". Krājuma sastādītājs un redaktors bija Viktors Daugmalis

(1952). Visbeidzot, 2021. gadā nāca klajā 1991. gada barikāžu dalībnieku biedrības izdotās Romualda Ražuka (1955) atmiņas un pārdomas "Latvijas Tautas fronte barikādēs". Barikāžu laikā Ražuks bija Latvijas Tautas frontes priekšsēdētājs, aktīvs notikumu dalībnieks. Savas atmiņas un pārdomas viņš papildinājis, izmantojot vēstures avotus. Atsevišķās epizodēs Ražuks pieminējis Brīvprātīgo kārtības sargu vienības, to dalībniekus un notikumus.

Latvijas Kara muzeja krājumā ir apjomīgas Fotografiju, Dokumentu un Vēsturisko priekšmetu kolekcijas, kas atspoguļo Atmodas laiku un Latvijas valstiskuma atjaunošanas periodu. Skaitliski neliela kolekciju daļa ir liecības par Brīvprātīgo kārtības sargu vienībām. Tās ir vienību dalībnieku vai viņu tuvinieku dāvinājumi muzejam. Apjomīgākais ir Valdas Milleres dāvinājums – viņas vīra Roberta Millera privātais arhīvs, kuru muzejs saņēma 2016. gadā. Millers bija Rīgas rajona Brīvprātīgo kārtības sargu vienības komandieris. Materiāli ir datēti ar 1990. un 1991. gadu. Tās ir dokumentu kopijas, kas sūtītas vienību komandieriem un sniedz fragmentāru ieskatu vienību organizēšanā un darbībā. Tādējādi gūstam liecības par laiku, kad organizāciju dokumentācija bija papīra formātā, rakstīta ar rakstāmmašīnu, pavairota, izsūtīta adresātiem un vēlāk ilgstoši glabāta privātajos arhīvos. Dāvinājumā bija vairākas vienības kārtības sargu apliecības un kārtības sargu rokas apšēji/lentes.

Arī citi bijušo dalībnieku dāvinājumi daudzveidīgi atspoguļo viņu darbību Brīvprātīgo kārtības sargu vienībā. Kopumā Latvijas Kara muzeja Pēckara vēstures perioda kolekcijas sniedz ieskatu vienību darbībā, sākot ar Latvijas neatkarības atjaunošanu, piedalīšanos 1991. gada janvāra barikādēs un beidzot ar iekļaušanos Ministru Padomes Sabiedrības drošības departamentā.

Raksta mērķis ir aktualizēt muzeja krājumu kā vēstures avotu, kas ietver nozīmīgu potenciālu nesenās vēstures pētniecībai.

BRĪVPRĀTĪGO KĀRTĪBAS SARGU VIENĪBU ORGANIZĒŠANA UN DARBĪBA LATVIJAS KARA MUZEJA KOLEKCIJU LIECĪBĀS

Brīvprātīgo kārtības sargu vienības tika organizētas Trešās Atmodas laikā. Pirmā šādas vienības izveidoja Latvijas Nacionālā Neatkarības kustība (LNNK). LNNK kārtības sargu skaits sasniedza 250 vīru. 1988. gada 29. oktobrī LNNK organizēja plašu demonstrāciju pret migrāciju un nepamatotu darbaspēka ieviešanu Latvijā. Drošību un sabiedrisko kārtību demonstrācijā nodrošināja LNNK kārtības sargi. Gājiens sākās pie Daugavas sporta nama Krišjāņa Barona ielā un noslēdzās Pārdaugavā, Uzvaras parkā. Demonstrācijā piedalījās no septiņiem līdz astoņiem tūkstošiem dalībnieku (Baškers 2007: 80).

1988. gada otrajā pusē kārtības sargu vienības tika izveidotas Rīgā, Jelgavas pilsētā un rajonā, kā arī Balvos. 1989. gada oktobrī tika organizēta Rīgas Proletāriešu rajona (tagadējās Vidzemes priekšpilsētas) Latvijas Tautas frontes (LTF) nodaļas kārtības sargu vienība. Tajā darbojās 315 cilvēki. Lai novērstu vienību darbības sadrumstalotību, LTF valde jau 1989. gada 9. augustā apstiprināja nolikumu, saskaņā ar kuru visu kārtības sargu formējumu darbības koordinēja LTF (Baškers 2007: 80). Vienībās iesaistīja vīriešus ar kaut vai nelielu militāru pieredzi un nacionālu stāju – aktīvus tās vai citas LTF grupas dalībniekus. Brīvprātīgo vienību izveidošanas nepieciešamību noteica neuzticēšanās padomju milīcijai; lai arī mūsdienu policijas priekštece, tolaik tā bija daļa no padomju represīvās sistēmas.

1989. gada decembrī notika Latvijas pašvaldību vēlēšanas. Tajās pārliecinoši uzvarēja LFT atbalstītie kandidāti. Līdz ar to radās iespēja organizēt Brīvprātīgo kārtības sargu vienības pašvaldībās. Pirmā šāda vienība tika izveidota Siguldas Tautas deputātu padomē, un par tās štāba priekšnieku iecēla Robertu Milleru (1942–2009). Vienībā darbojās Mālpils, Krimuldas, Inčukalna, Garkalnes un Vangažu pārstāvji – kopā 150 kārtības sargi (Baškers 2007: 81).

Latvijas Kara muzeja Vēsturisko priekšmetu kolekcijā ir viena liecība par pašvaldībās organizētajām vienībām. Tas ir Brīvprātīgā kārtības sarga rokas apsējs, ko muzejam dāvinājis Ģirts Ozoliņš. Viņš darbojās Rīgas rajona Brīvprātīgo kārtības sargu vienībā. Apsējs izgatavots 1990. gadā. Tas ir no tumši sarkana auduma, taisnstūra formā, un aizmugurē piešūta balta ieveramā gumija. Apsēja centrā ir Rīgas rajona ģerboņa atveids – identisks Rīgas apriņķa ģerbonim, kāds tika lietots no 1936. līdz 1940. gadam. Ģerbonim ir vairoga forma. Vairoga augšdaļā uz gaiša fona redzams trīs mastu burinieka un viļņu atveids, bet tā lejasdaļā attēloti trīs zelta rudzu statī uz melna fona. Jāpiebilst, ka tieši Atmodas laikā, 1988. gadā, darbu uzsāka Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Heraldikas komisija, kuras darbības pamatmērķis bija vēsturisko pilsētu ģerboņu atjaunošana. Līdz 1993. gadam bija atjaunoti visi 20. gadsimta sākumā tapušie Latvijas pilsētu ģerboņi.

1. attēls. Rīgas rajona Brīvprātīgā kārtības sarga Ģirta Ozoliņa rokas apsējs/lente. 1990. gads. Latvijas Kara muzejs. LKM 6-55899/5513-LP

Uz rokas apsēja redzams baltas krāsas uzraksts "KĀRTĪBAS SARGS / RĪGAS APRINĶIS" (skat. 1. attēlu). Jēdziens "apriņķis" apzīmē tolaik neeksistējošu teritoriālu vienību, taču ar šo uzrakstu apsēja nēsātāji apliecināja savas ilgas pēc tās Latvijas atgūšanas, kas pastāvēja pirms okupācijas. Ģimenes lokā stāstītās bērnības un jaunības atmiņas, ar kurām dalījās pirms Otrā pasaules kara dzimušie vecāki un vecvecāki, saglabātās ģimenes relikvijas uzturēja ticību Latvijas

valstiskuma atjaunošanai. Cerības un ilgas piepildījās 1990. gada 4. maijā līdz ar Latvijas Neatkarības deklarācijas pieņemšanu.

Pirmais Latvijas neatkarības pretinieku organizētais uzbrukums notika 1990. gada 15. maijā. Civilās drēbēs pārgērbti Rīgas kara skolu kursanti mēģināja ielauzties Augstākās Padomes ēkā (Jundzis 2015: 57). Pie tās bija sapulcējušies apmēram 400 iedzīvotāju. Viņu vidū atradās arī Brīvprātīgie kārtības sargi (Baškers 2007: 82). Muzeja krājumā glabājas divas Pēteris Eglīša fotogrāfijas, kas raksturo šo saspringto situāciju (skat. 2. un 3. attēlu). Zināms, ka 2. attēlā redzami vīri ir LNNK biedri. Aiz viņiem cieši viens pie otra stāvēja jaunieši. Visiem ir saspringti

2.–3. attēls. Brīvprātīgie kārtības sargi pie Augstākās Padomes ēkas. 1990. gada 15. maijs. Foto: Pēteris Eglītis. Latvijas Kara muzejs. LKM 6-47473/1813-FT un LKM 6-47471/1811-FT

skatieni. 3. attēls (fotografēts ar skatu no augšas) pārliedina par organizētu pretimstāvēšanu mēģinājumam ielauzties ēkā. Fotografijās nav skatāmi kārtības sargu rokas apsēji. Tas varētu liecināt, ka tie netika plaši lietoti.

Notikums raksturo tā brīža politisko situāciju. Latvijai nebija nedz savas nacionālas armijas, nedz arī ieroču vai naudas. Zemessardze, pirmais brīvprātīgais bruņotais paš aizsardzības formējums, tika dibināta 1991. gada augustā, bet Latvijas Robežsardzes, Aizsardzības spēku, Jūras un Gaisa spēku organizēšana tika uzsākta 1991. gada novembra beigās. Vienīgais bruņotais formējums valdības rīcībā bija padomju milicija. Rīgas un citu lielo pilsētu milicijas personālsastāva lielākā daļa bija migranti no Padomju Savienības reģioniem. Viņi neprata latviešu valodu un necentās to apgūt, neatbalstīja un nesaprata centienus nostiprināt Latvijas neatkarību. Bija nepieciešams veidot savas kārtību nodrošinošas struktūras. Tas bija sarežģīts uzdevums. Latvijā turpināja pastāvēt padomju bruņoto spēku kara komisariāti, kas centās īstenot 1990. gada rudens iesaukumu. Jaunieši izvairījās no dienesta, slēpās, kara komisariāti ar okupācijas armijas vienību palīdzību viņus meklēja un centās piespiestu kārtā mobilizēt. Latvijā Padomju Savienības spēka struktūru skaits bija milzīgs: šeit atradās apmēram 400 karaspēka daļas, un to dislokācija aptvēra vairāk nekā 500 objektus. Militārpersonu skaits pārsniedza 50 tūkstošus (Upmalis et al. 2016: 80).

Šādos apstākļos Ivara Godmaņa valdība uzsāka sabiedrisko kārtību sargājošas struktūras organizēšanu. Tālaika situācijā tā varēja būt tikai brīvprātīga un nemilitāra. Ministru Padome (tagadējās Ministru kabineta institūcijas priekštece) 1990. gada 30. maijā apstiprināja Brīvprātīgo kārtības sargu vienību (turpmāk BKSĻ) nolikumu. Vienību darbības koordinēšanai tika dibināts BKSĻ republikāniskais štābs, ko vadīja Ministru Padomes priekšsēdētāja pirmais vietnieks Ilmārs Bišers. Par štāba priekšnieka pirmo vietnieku iecēla atvaļinātu milicijas pulkvežleitnantu Georgu Bezhlebņikovu (vēlāk Maiznieks) (Baškers 2007: 83). Latvijas valdībai izdevās izveidot sistēmu, kas palīdzēja uzturēt kārtību un drošību sabiedriskās vietās, kā arī apsargāt valsts iestādes un objektus. BKSĻ

radās visā valstī, izņemot Daugavpili un Krāslavu. Tās nebija bruņotas (Baškers 2007: 84).

No 1990. gada 30. jūnija līdz 8. jūlijam notika XX Vispārējie latviešu dziesmu un X deju svētki – pirmie kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas. Tajos piedalījās arī kori un deju kolektīvi no latviešu trimdas organizācijām visā pasaulē. Ieradās liels skaits skatītāju no savām mītnes zemēm, daudziem tā bija pirmā atgriešanās dzimtenē pēc ilgajiem trimdas gadiem. BKSĻ vienību vadītāji tikās ar Rīgas milicijas Galvenās pārvaldes vadību, lai panāktu brīvprātīgo kārtības sargu iesaisti kārtības nodrošināšanā dziesmu svētku koncertos. Ilgstošu sarunu rezultātā izdevās panākt, ka Mežaparka Lielajā estrādē dziedātāju zonu ar skatuvi apsargāja brīvprātīgie kārtības sargi (Baškers 2007: 84). Liecība par to ir fotogrāfija ar Zigfrīdu Teikmani Mežaparka estrādē (skat. 4. attēlu). Viņa vadīja LTF nodaļu savā darba vietā – Tramvaju un trolejbusu pārvaldē, kā arī bija LTF domniece. Teikmane bija tērpusies formas tērpā, kuru pati pagatavoja, pielāgojot pārvaldes darbinieku formas tērpu. Šo pašdarināto tērpu viņa

4. attēls. Zigfrīda Teikmane. Mežaparks, 1990. gada jūlijs. Foto: nezināms. Latvijas Kara muzejs. LKM 6-12084/121-FT

uzdāvināja muzejam, un tā ir liecība cilvēku pašiniciatīvai, kas bija raksturīga Atmodas laikam.

BKSV dalībniekiem bija apliecības un numurētas nozīmes. Kārtības sarga nozīme ir veidota apļa formā no sudraba krāsas metālu sakausējuma. Nozīmes centrā ir Latvijas mazā valsts ģerboņa atveids, tas ir iekrāsots. Zigfrīdas Teikmanes nozīmes numurs ir "00111" (skat. 5. attēlu), tas liecina, ka viņa kārtības sargu vienībā iestājās šādu vienību veidošanās sākumperiodā.

5. attēls. Zigfrīdas Teikmanes kārtības sarga nozīme. 1990. gads. Latvijas Kara muzejs. LKM 6-69847/3074-NS

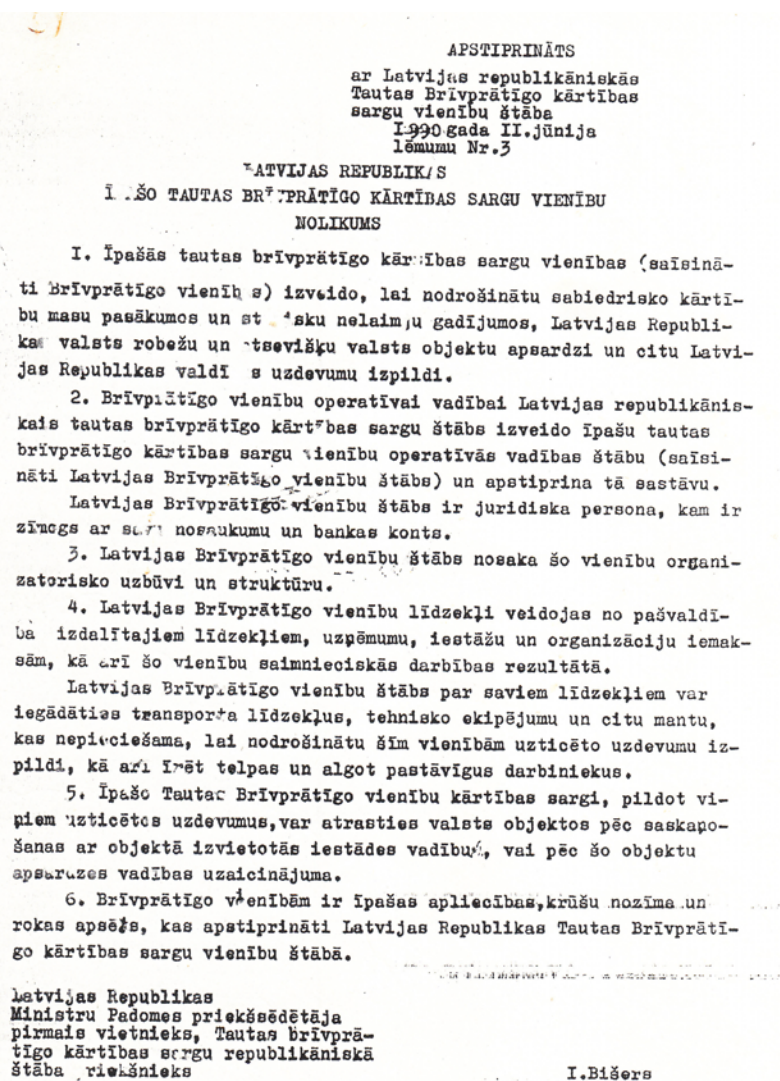
Katram kārtības sargam tika izsniegta apliecība ar fotogrāfiju (skat. 6. attēlu), un apliecību parakstīja vienības štāba priekšnieks. Tās derīguma termiņš bija 1995. gada 4. maijs. Brīvprātīgo vienību štāba kadru un apmācības daļas priekšnieks Imants Vingolds 2006. gada janvārī, uzstājoties konferencē "Nevardarīgā pretošanās. Latvijas pieredze", uzsvēra, ka datums tika izraudzīts apzināti, jo, jau uzsākot brīvprātīgo

6. attēls. Egila Gelderiņa kārtības sarga apliecība. 1990. gads. Latvijas Kara muzejs. LKM 6-59275/5377-DK

vienību darbību 1990. gadā, bija pārliecība par Latvijas neatkarības ilgtspēju (LKM 6-51447/4750-DK). Apliecības augšdaļā ir nodrukāts BKSV pilns nosaukums: "LATVIJAS REPUBLIKAS TAUTAS BRĪVPRĀTĪGĀ KĀRTĪBAS SARGA APLIECĪBA". Nosaukuma labajā pusē redzams Latvijas mazā valsts ģerboņa atveids.

1990. gada 11. jūnijā BKSV štābā tika pieņemts lēmums par Īpašo tautas brīvprātīgo kārtības sargu vienību izveidošanu un apstiprināts to nolikums (skat. 7. attēlu). Šo vienību darbu organizēja operatīvās vadības štābs, saīsināti dēvēts par Latvijas Brīvprātīgo vienību štābu.

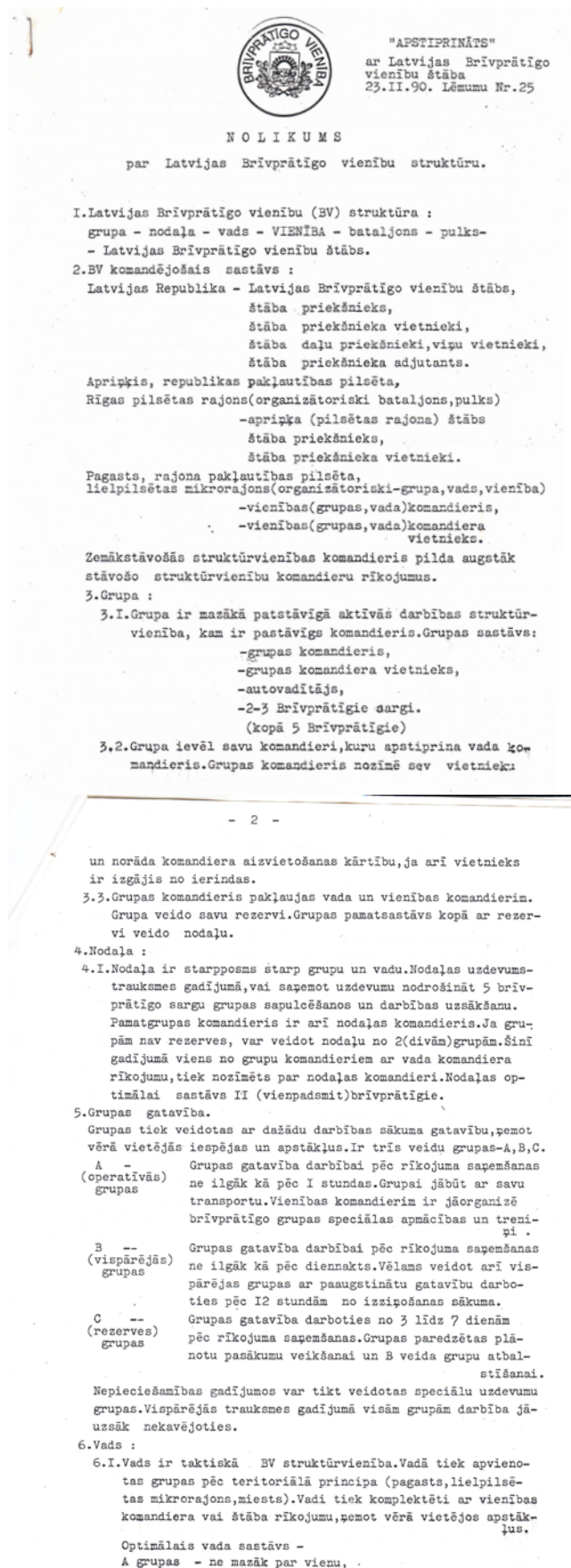
7. attēls. Īpašo tautas brīvprātīgo kārtības sargu vienību nolikums. 1990. gads. Latvijas Kara muzejs. LKM 6-6023-DK/p

Nolikumā teikts, ka Īpašās tautas brīvprātīgo kārtības sargu vienības (saīsināti Brīvprātīgo vienības) tiek veidotas, lai Latvijas valdības uzdevumā nodrošinātu sabiedrisko kārtību masu pasākumos un dažādos ārkārtas gadījumos, tai skaitā ir iespējama iesaiste arī valsts robežu apsardzībā. Būtībā Nolikums paredzēja no BKSĻ izraudzīties pieredzējušākos, spējīgākos un labāk sagatavotos kārtības sargus, lai organizētu tos atsevišķās vienībās – Īpašajās tautas brīvprātīgo kārtības sargu vienībās (turpmāk tekstā arī abreviatūra ĪBV). Nolikums noteica, ka Latvijas ĪBV štābs ir juridiska persona, kam ir zīmogs ar savu nosaukumu un bankas konts. Vienību līdzekļi veidojās no pašvaldību atvēlētā finansējuma, uzņēmumu, iestāžu un organizāciju iemaksām un vienību saimnieciskās darbības rezultātiem. ĪBV dalībniekiem bija apliecības, krūšu nozīme un rokas apsējs, kas atšķīrās no BKSĻ dalībnieku apliecībām. BKSĻ nozīmes bija sudraba krāsā, ĪBV nozīmes – bronzas krāsā.

1990. gada vasaras beigās un īpaši rudenī situācija valstī kļuva saspīlētāka. Rīgā tika organizēti bieži sprādzieni ar mērķi destabilizēt situāciju. Viens no tiem septembrī nogranda Vecrīgā, Mazajā Smilšu ielā, pie Mākslas darbinieku nama un kafejnīcas "Māksla" ieejas durvīm; šajā ēkā bieži pulcējās tālaika intelektuāļi. Sprādzieni notika arī citviet Rīgā, tai skaitā decembrī pie tagadējā Rīgas Kongresu nama, toreiz Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Izglītības nama. Saspridzināti tika vairāki piemiņas akmeņi Otrā pasaules kara laikā kritušajiem latviešu leģionāriem Džūkstē un Morē. Sprādzienos vainīgos neizdevās noskaidrot. Tie tika izpildīti profesionāli, tā, lai nenodarītu būtisku postījumus ēkām, bet piemiņas akmeņi bija iznīcināti. Tas pat cilvēkiem bez militārām zināšanām viesa pārliecību par okupācijas militāro struktūru iesaisti. Augstākās Padomes Prezidijs un Ministru Padome 1990. gada 18. decembrī pieņēma kopīgu paziņojumu par terora aktiem un provokācijām Latvijā, kurā nosodīja jebkuras vardarbīgas metodes un provokācijas, kas mēģina destabilizēt situāciju valstī. Iedzīvotāji tika aicināti saglabāt mieru, vietējās pašvaldības un kārtību sargājošās iestādes – stiprināt modrību un organizētību, lai nodrošinātu sabiedrisko kārtību

(Jundzis 2015: 111). 1990. gada 23. novembrī tika apstiprināts Latvijas Brīvprātīgo vienību (ĪBV) struktūras nolikums (skat. 8. attēlu).

- 3 -

B grupas - 2-4,
C grupas - 3-4,
Sakuru grupa.

Atsevišķos gadījumos vadus var veidot arī no viena tipa grupām (operatīvie vai rezerves vadi). Ja papildinot vadu tā sastāvs palielinās virs 40 (četrdesmit) Brīvprātīgajiem, tiek veidoti vairāki vadi.

6.2.Vadu komande vada komandieris.Vada komandieri izvirza grupu pilnvaroti pārstāvjū un apstiprina vienības komandieris.Vada komandieris nosimē vada komandiera vietnieku, adjutantu un sakarnieku.Ja vada komandējošais sastāvs iziet no ierindas, vadu komandē I.grupas komandieris.

7.Vienība :

7.1. Vienība ir taktiski, administratīvi saimnieciskā BV struktūrvienība. Vienība sastāv no 2-5 vadiem, komandējošā sastāva, speciālās nozīmes atsevišķām grupām un sakaru grupas.

7.2. Vienību ar brīvprātīgo skaitu mazāku kā 50 (piecdesmit) vada vienības komandieris. Ja brīvprātīgo skaits lielāks par 50 (piecdesmit) tiek izveidots vienības štābs.

Vienības komandieri (štāba priekšnieku) izvirza vadu pilnvaroti pārstāvji un apstiprina Latvijas Brīvprātīgo vienību štābs.

8. attēls. Latvijas Brīvprātīgo vienību (ĪBV) struktūras nolikums. 1990. gada 23. novembris. Latvijas Kara muzejs.
LKM 6 -57071/5107-DK

Dokuments ietver trīs lappuses. Informācijas joslā redzams ĪBV krūšu nozīmes atveids. Dokumentā noteikti šādi struktūras hierarhijas līmeni:

- grupa;
- nodaļa;
- vads;
- vienība;
- bataljons;
- pulks;
- štābs.

Vienību štābitika organizēti pēc teritoriālā principa. Dokumentā skaidrots atsevišķu struktūrvienību (no mazākās, "Grupa", līdz vidējai, "Vienība") sastāvs. Grupā darbojās pieci, vienībā – 50 cilvēki. Dokuments apliecina, ka brīvprātīgo vienību struktūra veidota, par pamatu ņemot militāru vienību struktūru.

Jau 1990. gada septembrī BKSĻ uzsāka darbību Rīgas pilsētas administratīvajos rajonos. Vienības tika organizētas arī Jūrmalā, Jelgavā, Liepājā, Rīgas, Ogres, Bauskas, Jelgavas, Jēkabpils un Talsu rajonos (Baškers 2007: 85). Muzeja krājumā glabājas Viktora Sviķļa iesniegums, kas datēts ar 1990. gada 15. septembri (skat. 9. attēlu).

iesnieguma veidlapas aversa augšdaļā
lasāms nosaukums: LATVIJAS REPUBLIKAS
TAUTAS BRĪVPRĀTĪGO KĀRTĪBAS SARGU
VIENĪBAS IESNIEGUMS. Zem tā ir teksts, kurā
parakstītājs labprātīgi apņemas cīnīties pret
Latvijas Republikas likumu pārkāpējiem, ievērot

[illegible]

LATVIJAS REPUBLIKAS IPĀŠAS TAUTS BRĪVPRATĪGO KĀRTĪBAS SARGU VIENĪBAS
 Vēlēt iekļauties Latvijas Brīvprātīgo vienībā, lai aizsargātu savu un tēvzemes drošību, Latvijas Republikas robežas.
 Par sevi mēdzu būt latvis:
175 ISA
 piederību par pārtiku, pabalstiem organizācijā
precējais: Jāņa Jāņa, mētes laipava 57, Priedāle 9.
 dzimšanas vieta
 Dzimēns ariņģis, robeļpilsēnā, mēļiņā vai cits militārais formējums:
SA no 1952 līdz 1987 gadam
 1. kādā dienā vai formācijā, kād (pēc, mēģinājis)
Sauņņiemel PVA komandā, Itāļa, Koro Jāņņiemel.
 2. formācijā vai militārā formā
pulkveļis divīzijas PVA mēķinā, mēķā, mēķinā.
 3. kādā dienā vai formācijā, kād (pēc, mēģinājis)
1974-75-g. PVA komandā, Itāļa, Koro Jāņņiemel.
 4. vai citā dienā vai formācijā, kād (pēc, mēģinājis)
Itāļa komandā, Itāļa, Koro Jāņņiemel.
 5. vai varat apmēķi jaunāko dienā vai formācijā, kād (pēc, mēģinājis)
 Kā varat pētīt dienā Latvijas Republikā (latvis)
 Visu ieteikumu.
 6.1. Nepierādītais savu pamatnodarbošanos uz ilgāku laiku.
 6.1.1. Vair
 a) brīvvaldī, dienā 1. pusē
 b) brīvvaldī, dienā 2. pusē
 c) darba dienā, dienā 1. pusē
 d) darba dienā, dienā 2. pusē
 e) _____
 citā laikā, laikā periodā _____
 6.1.2. Vair atbrīvoties no pamatdarbo, par to laiku
 pērtu savu atbrīvoties vāļiņiņā: _____
 a) vienā dienā
 b) 3 dienā
 c) 10 dienā
 d) mēķinā
 6.1.3. Vair sātis savu darbu vienā, sākas no izpērtu
 mēķinā, pēc
 — 1 stunda
 — 3 stunda
 — 12 stunda
 — dienā
 — 3 dienā
 — nedēķā
TA3 2188-01 C. DZĪAT
 7. Ja Jums ir automobiļs, motociķis, kuteris u. c. pārticamā līdzā
 norādīt marķu, vārdu numuru (villānu), gatavību mēķinā
 8. Vai Jums ir (pārticā):
 viedokāms, viedokāmgrozis, kēķināms, fotogrāfs.
 (ar to mēķāt apmēķi)
 dāķmēķi u. c. _____
 Par snieģto ziņu pārticamā atbildē _____
Arņķis Jāņņiemel
 pārticā uz roķēķi vied, uzviedē
 Cits ziņā _____

9. attēls. Viktora Svikļa iesniegums par vēlmi iestāties
BKSV. 1990. gada 12. septembris. Latvijas Kara muzejs.
LKM 6-17553/159-DK

Brīvprātīgo kārtības sargu disciplīnu, sargāt tiesisko kārtību, būt uzticīgs Latvijas Republikai un ievērot tās likumus, godīgi un apzinīgi izpildīt uzticētos uzdevumus. Veidlapas otrās puses augšdaļā ir šāds teksts: "LATVIJAS REPUBLIKAS ĪPAŠĀS TAUTAS BRĪVPRĀTĪGO KĀRTĪBAS SARGU VIENĪBAS / Vēlos iekļauties Latvijas Brīvprātīgo vienībā, lai aizsargātu valsts un pilsoņu drošību, Latvijas Republikas robežas."

Parakstot iesniegumu par iestāšanos BKSĻ, iesniedzējs vienlaicīgi apstiprināja savu piekrišanu darboties arī ĪBV. Iesnieguma aversa lejasdaļā redzama Viktora Svikļa atzīme par nozīmes saņemšanu. Norādīts arī tās numurs. Iesnieguma reversa daļā Sviklis norādījis savu militāro pieredzi, īsumā aprakstot dienesta gaitas padomju armijā.

ĪBV dalībnieku apliecības bija pelēkā krāsā un laminētas (skat. 10. attēlu).

10. attēls. Viktora Svikļa apliecība. 1990. gada septembris. Latvijas Kara muzejs. LKM 6-17551/157-DK

Sviklis bija atvaļināts padomju armijas pulkvedis, kurš aktīvi darbojās biedrībā "Latviešu strēlnieku apvienība"; vēlāk viņš iesaistījās Latvijas Robežsardzes atjaunošanā un 1992.–1994. gadā bija Latvijas Aizsardzības spēku Robežsardzes komandiera vietnieks.

ĪBV pazišanas zīme bija rokas apsējs – balta, divkārtaina atlasa auduma lente. Tās galos bija piešūta ieveramā gumija. Uz lentes bija ar melnu tušu uzrakstīts numurs, kā arī melnas krāsas sietspiedes apdrukā attēlots Latvijas mazais

valsts ģerbonis. Lentes abas puses bija vienādas (skat. 11. attēlu).

11. attēls. ĪBV rokas apsējs/lente. 1990. gads. Latvijas Kara muzejs. LKM 6-59278/5936-LP

ĪBV dalībniekiem tika organizēta apmācība vispārējos aizsardzības pamatos un taktikā, kā arī trenētas prasmes izmantot taktikas paņēmienus kārtības nodrošināšanai sabiedriskos pasākumos. Speciālas nodarbības bija veltītas fiziskās sagatavotības un paš aizsardzības paņēmienu apguvei. Apmācībā iesaistīja Latvijas valdību atbalstošus lekciju ministrijas darbiniekus. 1990. gada nogalē Latvijā bija 5000 Brīvprātīgo kārtības sargu, 1152 no viņiem pārstāvēja ĪBV (Baškers 2007: 86).

1990. gada 13. decembrī laikrakstā "Latvijas Jaunatne" tika publicēts "Latvijas Tautas frontes valdes paziņojums visiem Latvijas neatkarības atbalstītājiem" (LTF valde 1990). Tas bija iecerēts kā savveida rīcības plāns iedzīvotājiem un pašvaldībām, kas akcentēja aicinājumu būt gataviem X stundai, gatavoties manifestācijai Rīgā un iesaistīties ĪBV. Nenoliedzami notika gatavošanās iespējamajai rīcībai militāru draudu gadījumā. LTF priekšsēdētājs Ražuks uzsver, ka 1991. gada 12. janvārī, "sanāksmes pie melnajām klavierēm" laikā, LTF lēma par stratēģiski svarīgu objektu aizsardzību galvaspilsētā un novados.³ Šajā sanāksmē piedalījās arī BKSĻ štāba priekšnieka vietnieks Bezhlebņikovs. Sanāksmē tika lemts, ka uz 13. janvāra manifestāciju jābrauc jau ar skaidru uzdevumu, pie kuriem

3 1991. gada 12. janvārī Latvijas Universitātes Lielajā aulā notika LTF Domes sēde. Tās starplaikā pie aulas melnā flīģeļa sapulcējās LTF valdes locekļi, lai lemtu par stratēģiski svarīgu objektu aizsardzību. No flīģeļa krāsas sanāksme arī ieguva savu nosaukumu.

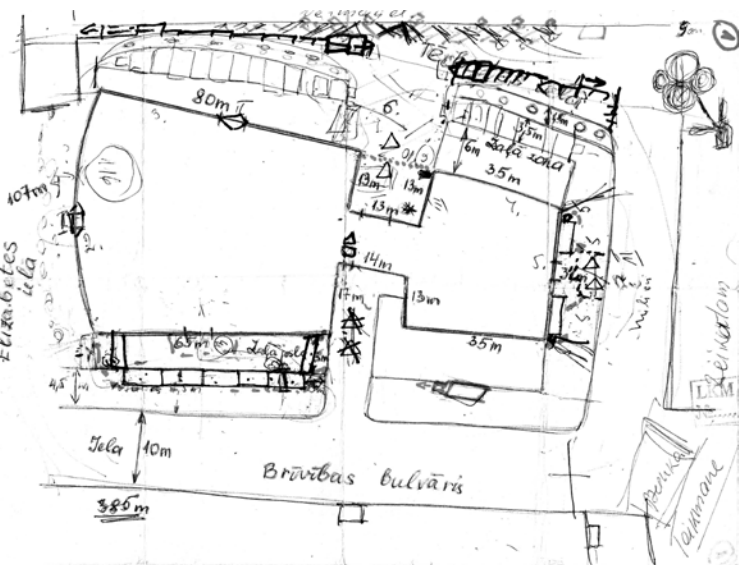
stratēģiski svarīgiem objektiem būs jāpaliek pēc manifestācijas (Ražuks, 2021: 104).

Naktī no 12. uz 13. janvāri padomju armijas daļas un speciālo uzdevumu vienības uzbruka neapbruņotiem cilvēkiem pie Viļņas televīzijas torņa, Lietuvas radio, telegrāfa un Augstākās Padomes ēkas. Tika nogalināti 14 un ievainoti 110 civiliedzīvotāji. Par notikušo Viļņā jau agrā rīta stundā (ap plkst. 4.00) radiorunā paziņoja Latvijas Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja vietnieks Dainis Īvāns (1955). Reaģējot uz traģiskajiem notikumiem Lietuvā, jau 13. janvārī Latvijas Augstākajā Padomē tika izveidots Aizsardzības štābs un tā ietvaros – Operatīvais štābs, kas koordinēja barikāžu aizstāvju darbību. Barikādes bija tautas nevardarbīgās pretošanās spilgts piemērs (Jundzis 2015: 121).

zīmētās Ministru padomes aizsardzības shēmas (skat. vienu no tām 12. attēlā).⁴

Plašajā fotogrāfiju klāstā, kas veltīts barikādēm pie Ministru Padomes ēkas, ir tikai divas fotogrāfijas, kurās attēloti vīri ar ĪBV baltajiem rokas apsējiem. Vienā no tām redzami Ministru Padomes aizstāvji 1991. gada 15. janvārī (skat. 13. attēlu); todien notika Interfrontes mitiņš, kurā piedalījās desmit tūkstoši cilvēku. Mitiņā izskanēja draudi gāzt Latvijas valdību.

4. Lapas otrā pusē ir piezīmes, kā arī norādes par iesaistīto kravas auto numuriem.

12. attēls. Zigfridas Teikmanes zīmētā shēma. 1991. gada janvāris. Latvijas Kara muzejs. LKM 6-113-1-DK/p

Atsevišķu barikāžu posteņu organizēšana un vadība bija uzticēta ĪBV. Tādējādi Ministru Padomes iekšējo un ārējo aizsardzību nodrošināja Iekšlietu ministrijas bruņotās struktūrvienības, atsevišķas brīvprātīgo kārtības sargu vienību grupas un LTF aicinātie cilvēki. Ārējo apsardzi vadīja LTF domniece, ĪBV dalībniece Zigfrīda Teikmane. Latvijas Kara muzejā ir bagātīgs vēsturisko liecību krājums par 1991. gada janvāra barikādēm, taču šajā rakstā pieminētas tikai tās, kas saistītas ar brīvprātīgajiem kārtības sargiem. Piemēram, Latvijas Kara muzeja krājumā ir divas Teikmanes

13. attēls. Ministru padomes aizstāvji. 1991. gada
15. janvāris. Foto: Pēteris Eglītis. Latvijas Kara muzejs.
LKM 6-47505/1845-F

ĪBV dalībnieki veica novērošanu vairākos objektos Rīgas pievārtē un pilsētā. Viens no tiem atradās Latvijas Kara muzejā. Pie muzeja bija barikāžu postenis "Nr. 1, Pulvertornis". Tajā dežurēja arī muzeja darbinieki. Par šī posteņa esamību kļuva zināms tikai pēc vairākiem gadiem. 2001. gadā tā vadītājs Aigars Pērkons muzeja krājumam dāvināja barikāžu laikā izmantoto radiostaciju. Pērkons bija Rīgas Vidzemes priekšpilsētas ĪBV dalībnieks, un viņam bija zināšanas par sakaru sistēmām. Postenī Pērkons iesaistīja divus gadus jaunus muzeja darbiniekus – Valteru Ščerbinski un Jāni Tereško. Postenis atradās muzeja ceturtajā stāvā, pa logu labi bija redzams laukums pie Brīvības pieminekļa, Smilšu ielas un Zigfrīda Annas Meierovica bulvāra krustojums, kā arī Valņu iela. Uzdevums bija novērot un par aizdomīgiem gadījumiem zinot mobilajam

koordinācijas štābam, kas atradās mikroautobusā "Latvija". Ar radiostaciju (skat. 14. attēlu) varēja dzirdēt pārējos posteņus un pārraidīt informāciju. Postenis darbojās visu barikāžu laiku.

14. attēls. 1991. gada janvāra barikādēs Latvijas Kara muzejā ierīkotajā novērošanas postenī lietotā radiostacija. LKM 6-22498/2367-LP

Īpašo brīvprātīgo vienību štābs uzdeva Rīgas rajona ĪBV štāba priekšniekam Milleram vadīt Zaķusalas televīzijas torņa un TV studijas ārējo apsardzi. 13. janvāra rītā Millers ieradās štābā, kur viņš saņēma pilnvaru un tika nozīmēts par Zaķusalas TV kompleksa aizsardzības štāba priekšnieku (Baškers 2007: 145). Latvijas Republikas Radio un Televīzijas komitejas Saimnieciskās pārvaldes priekšnieka Balta vēstulē brīvprātīgo vienības komandierim Milleram norādīts, ka viņa komandētajai vienībai uzdots nodrošināt televīzijas kompleksa apsardzību un tādēļ precizēta kārtība cilvēku un autotransporta ielaišanai kompleksā (skat. 15. attēlu).

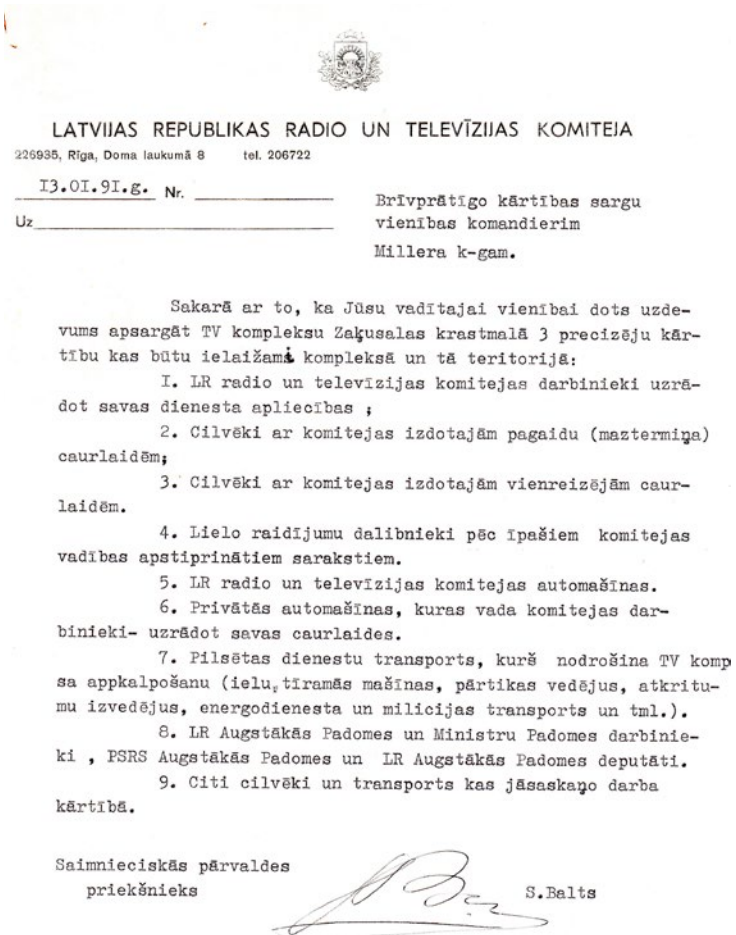
Par ierašanos Zaķusalā Millers atmiņās raksta:

«Apstājāmie stāvlaukumā pie dzeltenās mājas studijas priekšā, kurā bija iekārtotas sardzes pulka miliču atpūtas telpas, televīzijas remonta un celtniecības iecirknis. Mūs sagaidīja ar automātiem bruņoti apsardzes miliči, kuriem uzrādīju savu pilnvaru un teicu, ka turpmāk kopīgi apsargāsim televīzijas kompleksu. Sagaidītāji smīnēdami noklausījās un, sazinoties ar savu priekšniecību, teica, lai gaidām tās ierašanos. Pēc pāris stundām arī ieradās sardzes pulka komandieris un, apskatījis manu pilnvaru, visai neapmierināts apvaicājās, ko tad es no viņa gribot un kā es no savas puses stādoties priekšā šo Zaķusalas kompleksa aizsardzību. Un kas tad bija no mūsu puses – viens bārdainis ar papīru,

kas nosaukta par pilnvaru, vēl trīs vīri un "Latvija" ar rāciju. » (Daugmalis 2001: 255)

Atmiņas precīzi raksturo tābrīža situāciju. Valdība vispārēja neuzticība Rīgas milicijas darbiniekiem. Lai palīdzētu nodrošināt kompleksa apsardzi, pāris dienas vēlāk ieradās miliči no Kurzemes. Millers atzīst:

«[...] pirmo reizi redzēju, ka milicijas darbinieki ir simtprocentīgi mūsējie. Kopā ar viņiem izstaigājām visu studijas ēku un izpētījām reālas vietas, no kurienes jau ar ieročiem varētu aizstāvēt TV studijas ēku. Šai naktī varējām justies drošāk. » (Daugmalis 2001: 255)

15. attēls. Latvijas Republikas Radio un Televīzijas komitejas Saimnieciskās pārvaldes priekšnieka vēstule. 1991. gada 13. janvāris. Latvijas Kara muzejs. LKM 6-57075/5111-DK

Pēc 1991. gada 25. janvāra, kad beidzās barikāžu laiks un to aizstāvji devās mājās, bija jāpārorganizē arī apsardze TV kompleksā. ĪBV dalībniekiem uzticēja turpināt dokumentu pārbaudi visām automašīnām, kuras nobrauca no Salu tilta, kā arī citu drošības pasākumu veikšanu (Baškers 2007: 153). Vienībās bija cilvēki, kuri pamatdarbā pelnīja iztiku, tāpēc visu salāgot un nodrošināt bija grūts uzdevums. Cilvēku piesaiste bija liela problēma. Millers atmiņās atzīst (skat. arī 16. attēlu):

«[...]problēmas ar cilvēkiem kļuva aizvien asākas. Pēc palīdzības griezās pie BĪV [ĪBV] vadītājiem visā republikā, un viņi palīdzēja. Cilvēki brauca gan no Liepājas, Gulbenes, Balviem, Madonas, Valkas, Ogres, Rēzeknes, Bauskas, Preiļiem, Talsiem, Jēkabpils, Kuldīgas, Līvāniem, Jelgavas, Dobeles pilsētām un rajoniem, gan Rīgas rajona, gan no Rīgas pilsētas atsevišķiem uzņēmumiem. Ļoti daudz šai laikā palīdzēja plašā personīgā paziņšanās Tautas frontē, tās Domē un Īpašajās vienībās. Lielākā dienas daļa pagāja, zvanot pa telefonu, meklējot cilvēkus, bet reizēm nelīdzēja nekas.» » (Daugmalis 2001: 267)

Zaķusalas TV torņa un TV studijas ārējo apsardzi

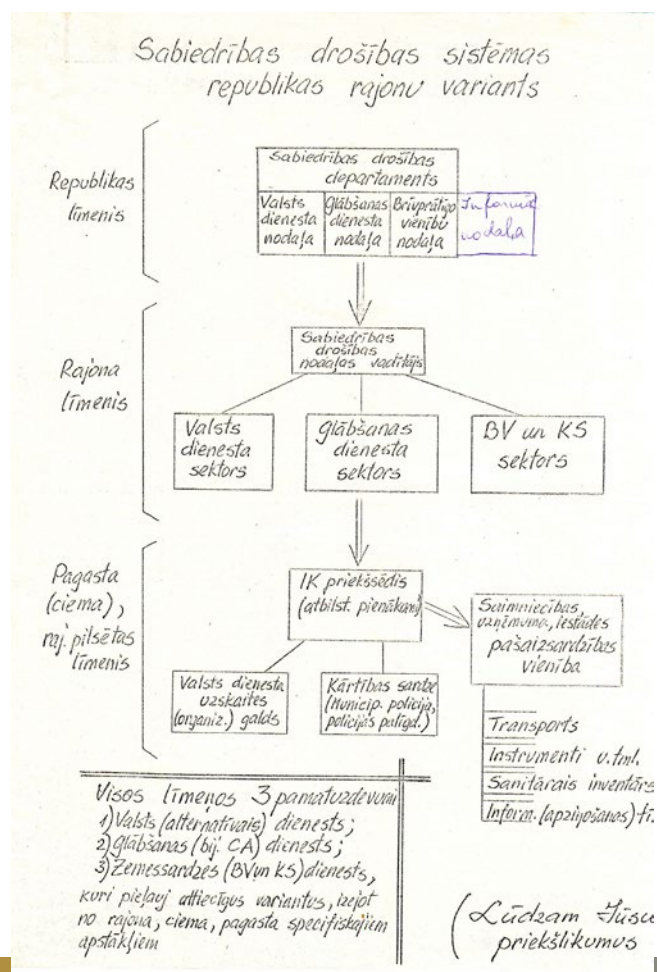
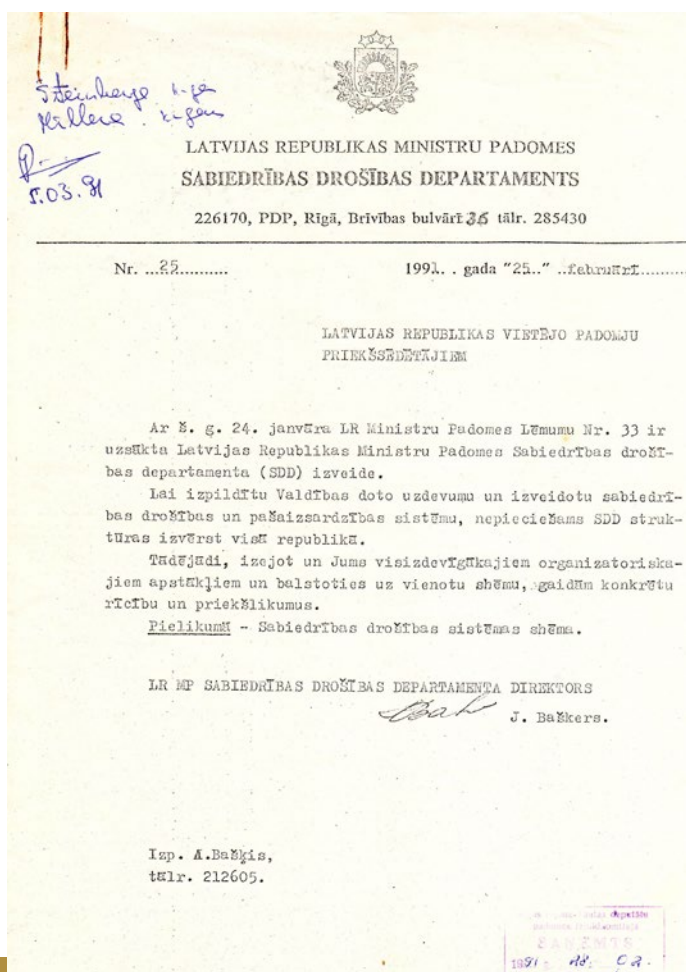
16. attēls. Zaķusalas barikāžu dalībnieku grupa pie Roberta Millera atmiņās pieminētās ēkas. 1. rindā pirmais no kreisās – Roberts Millers. 1991. gada janvāris. Foto: Viktors Gulbis. Latvijas Kara muzejs. LKM 6-42969/1707-FT

Millers kopā ar Gunāru Kurcenbaumu organizēja līdz 20. aprīlim. Kurcenbaums turpināja vadīt apsardzes organizēšanu līdz pat 1991. gada 18. augustam, kad beidzās šim mērķim paredzētais finansējums (Daugmalis 2001: 268). No brīvprātīgo vienību budžeta tika apmaksāts līgumdarbs. Liktenīgā kārtā 19. augustā Maskavā sākās pučs, un TV studiju ieņēma padomju armijas desantnieki un PSRS lešlietu ministrijas Rīgas Sevišķās nozīmes vienība, kas nepakļāvās Latvijas lešlietu ministrijai. Pēc puča izgāšanās tika atjaunota ĪBV piedalīšanās TV kompleksa apsardzībā.

Latvijas Kara muzeja krājuma materiāli apliecina, ka 1991. gada janvāra barikāžu laikā BKS un ĪBV bija uzticēta nozīmīgu objektu apsardzība un tās veica novērošanas uzdevumus Rīgā.

Barikādes pierādīja ne tikai nevardarbīgās pretošanās spēku, bet arī nepieciešamību veidot valstisku sabiedrības drošības un paš aizsardzības sistēmu. Muzeja krājuma dokumenti ļauj izsekot brīvprātīgo vienību attīstībai pēc 1991. gada janvāra barikādēm. 1991. gada 24. janvārī Ministru Padomes paspārnē tika izveidots Sabiedrības drošības departaments (turpmāk SDD). Par departamenta izveidošanu 1991. gada 25. februāra vēstulē pašvaldību vadītājus un brīvprātīgo vienības informēja departamenta direktors Jānis Aivars Baškers. Vēstulē uzsvērts valdības dotais uzdevums departamentam – sabiedrības drošības un paš aizsardzības sistēmas radīšana valstī. Dokumentam pievienota ar roku zīmēta paredzētās sistēmas shēma. Adresāti tika aicināti izteikt savus priekšlikumus (skat. 17. attēlu).

28. februārī Ministru Padome pieņēma lēmumu Nr. 65 "Par Latvijas Republikas tautas brīvprātīgo kārtības sargu vienību vadības reorganizēšanu". Lēmums paredzēja likvidēt štābu un gan tā funkcijas, gan štata vietas, naudas līdzekļus un materiālās vērtības nodot SDD. Lēmuma rezultātā štābs no tiešās pakļautības Ministru Padomes priekšsēdētāja pirmajam vietniekam Ilmāram Bišeram pārgāja SDD kontrolē, kļūstot par SDD struktūrvienību. Departamenta pakļautībā bija Civilās aizsardzības štābs, Valsts dienesta mācību centri un Valsts dienesta pārvaldes. Valsts dienests un tā pārvaldes bija

17. attēls. Sabiedrības drošības departamenta vēstule.
1991. gada 25. februāris. Latvijas Kara muzejs.
LKM 6-57078/5114-DK

18. attēls. Kārtības sargu rokas apsēji/lentes ar
pašdarinātu Zemessardzes simboliku. 1991. gads. Latvijas
Kara muzejs. LKM 6-54444/5384-1-16-LP un
LKM 6-54445/5385-LP

organizatoriskie pirmsākumi Latvijas bruņoto spēku atjaunošanai un obligātā militārā dienesta organizēšanai. Brīvprātīgo vienību štābs darbojās visai autonomi. 1991. gada novembrī darbu sāka Latvijas Aizsardzības ministrija, un decembra sākumā departaments tika likvidēts, bet tā darbinieki turpināja strādāt Aizsardzības ministrijas struktūrās (Sargs.lv 2011).

Idejas un plāni par aizsardzības struktūru organizēšanu tapa ne tikai valdībā, bet arī Augstākajā Padomē. 1991. gada vasarā Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisijā aktīvi tika strādāts pie likuma "Par Latvijas Republikas Zemessardzi", kas pieņemts tā paša gada 23. augustā. Zemessardzes izveidi atbalstīja brīvprātīgo vienības. Latvijas Kara muzeja krājumā ir vienību dalībnieku rokas apsēji, kuriem piestiprināta pašdarināta Zemessardzes simbolika, norādot uz vēlmi un gatavību kļūt par zemessargu (skat. 18. attēlu).

Uz balta auduma sagataves ir attēlots zaļas krāsas vairogs ar burtiem "ZS" (saīsinājums no "Zemessardze"). Sagatave ar metāla skavām bija piestiprināta pie kārtības sarga rokas apsēja. Šos apsējus izgatavoja Millera komandētās brīvprātīgo vienības dalībnieki. Millers piedalījās Zemessardzes organizēšanā un bija to pirmo 60 cilvēku vidū, kuri 1991. gada 17. oktobrī Augstākās Padomes (tagad Saeimas) ēkā zvērēja uzticību Latvijas valstij. Viņš bija Zemessardzes 19. bataljona komandieris no 1991. līdz 2002. gadam. 1991. gada 11. novembrī Millera komandētajā Zemessardzes 19. bataljonā pēc zvēresta ceremonijas uzņēma pirmos 23 zemessargus, viņu vidū arī bijušos brīvprātīgo vienību dalībniekus (Bramanis 2016: 268).

Līdz ar Zemessardzes organizēšanu zuda nepieciešamība pēc brīvprātīgajām vienībām. 1991. gada septembrī BKS konferencē tika pieņemts lēmums par pašlikvidāciju un individuālu stāšanos Zemessardzē.

LATVIJAS KARA MUZEJA KRĀJUMS KĀ VĒSTURES PĒTNIECĪBAS AVOTS

Brīvprātīgo kārtības sargu vienības aktīvi piedalījās Latvijas neatkarības atgūšanas procesā, un liecības par tām Latvijas Kara muzejā ir daļa no vēsturiskā mantojuma. Tās sniedz ieskatu kā Atmodas laika, tā Latvijas valsts atjaunošanas pirmo gadu vēsturē, ļaujot vispārējā notikumu kopumā identificēt atsevišķas organizētas struktūras ieguldījumu procesa attīstībā. Latvijas Kara muzeja krājuma materiāli ir piederējuši konkrētiem cilvēkiem, kuri stiprinājuši Latvijas valstiskuma atjaunošanu, un to izpēte dod iespēju akcentēt katra indivīda devumu. Šīs liecības sniedz kā informatīvu, tā arī vizuālu ieskatu Brīvprātīgo kārtības sargu vienību attīstībā un ir izmantojamas pētījumos par Latvijas Republikas Zemessardzes organizēšanas pirmsākumiem. Latvijas Kara muzeja krājums ir uzskatāms par būtisku avotu Latvijas nesenās vēstures pētniecībā.

BIBLIOGRĀFIJA

- Baškers, Jānis Aivars (darba grupas vadītājs) (2007). *Latvija, kur tavi dēli...*. Rīga: Biedrība "Latviešu strēlnieku apvienība".
- Bleiere, Daina (sast.) (1996). *Latvija 1985.–1996. gadā. Notikumu hronika*. Rīga: Demokrātijas Attīstības centrs.
- Bramanis, Aivars Jānis (sast.) (2016). *Zemessardze*. Rīga: Latvijas Republikas Zemessardze.
- Daugmalis, Viktors (sast.) (2001). *Barikādes: Latvijas mīlestības grāmata*. Rīga: 1991. gada barikāžu dalībnieku atbalsta atklātais sabiedriskais fonds.
- Jundzis, Tālavš (red.) (2015). *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana (1945–1991) dokumentos*. 3. sējums. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs.
- LTF valde (1990). Latvijas Tautas frontes valdes paziņojums visiem Latvijas neatkarības atbalstītājiem. *Latvijas Jaunatne*, 13.12.: 1.
- Ražuks, Romualds (2021). *Latvijas Tautas fronte barikādēs*. Rīga: 1991. gada barikāžu dalībnieku biedrība.
- Sargs.lv (2011). *Sabiedrības drošības departaments – pirmais solis valsts aizsardzības sistēmas veidošanā*. 16.09. <https://www.sargs.lv/lv/vesture/2011-09-16/sabiedrības-drošības-departaments-pirmais-solis-valsts-aizsardzības-sistemas> (skatīts 08.10.2024.).
- Upmalis, Ilgonis, et al. (2016). *Latvija – PSRS karabāze: 1939–1989*. Zinātniskais redaktors Artis Ērglis. Rīga: Zelta Grauds.

Bc. art. **Andrievs Alksnis** /
Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs

II. MŪZIKA UN TĒLOTĀJMĀKSLA / MUSIC AND THE ARTS

TEODORS KALNIŅŠ UN NEIZZINĀTAIS VECBEBROS TEODORS KALNIŅŠ AND THE UNKNOWN IN VECBEBRI

KOPSAVILKUMS

Raksts veltīts pazīstamā kordiriģenta Teodora Kalniņa (1890–1962) personībai un viņa darbībai Vecbebro (Bebru pagastā) – vietā, kas šī mākslinieka dzīves aprakstos tiek lakoniski pieminēta kā kordiriģenta gaitu sākumpunkts. 1909.–1912. gada vasarās Kalniņš šeit vadījis Bebru brīvibibliotēkas jaukto kori un 1918. gada vasarā – Bebru Jaunatnes biedrības jaukto kori.

Pievērsties norādītā laikposma un vietas izpētei rosināja darbs ar Teodora Kalniņa kolekciju Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā. Pētniecības gaitā atklājās, ka jaunāko laiku avotos un literatūrā šī diriģenta vārds Vecbebru kontekstā padziļināti aplūkots netiek, bet vispārīgas atsauces tiek balstītas padomju perioda literatūrā, pamatā Marģera Zariņa (1910–1993) sastādītajā rakstu krājumā “Teodors Kalniņš” (1965), kur Vecbebru tēma skarta vien fragmentāri.

Raksta mērķis ir atklāt Vecbebru perioda nozīmību Kalniņa radošajā biogrāfijā, apkopojot Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja materiālus un salīdzinot tos ar citos avotos atrodamo informāciju, kur fiksētas viņa

gaitas Vecbebro. Lai to paveiktu, izmantota biogrāfiskās izpētes metode, meklējot atbildi uz jautājumu, kā Vecbebru periods ietekmējis Kalniņa turpmāko radošo darbību.

RAKSTURVĀRDI: Teodors Kalniņš, Vecbebri, korespondence, koris, diriģēšana.

SUMMARY

The article is about the well-known conductor Teodors Kalniņš (1890–1962) and his activities in Vecbebri (Bebri township) – a place that is laconically mentioned as the starting point of the conductor's career. In the summers from 1909 to 1912, Kalniņš led the Bebri Free Library mixed choir and in the summer of 1918, the Bebri Youth Society mixed choir.

The Teodors Kalniņš collection in LNRMM prompted research of that specific period and place. Research revealed that recent sources and literature do not delve in depth in the context of Vecbebri and the conductor's work, but general references are based on Soviet era

literature, mainly in the collection of writings edited by Marģeris Zariņš (1910–1993) – “Teodors Kalniņš” (1965) in which Vecbebri is touched upon only in fragments.

The purpose of the article is to reveal the importance of the Vecbebri period in the life of Kalniņš by comparing LNRMM materials with other sources that mention his activities in Vecbebri. Biographical research was used to search for an answer to how Vecbebri influenced the future creativity of Kalniņš.

KEYWORDS: Teodors Kalniņš, Vecbebri, correspondence, choir, conducting.

IEVADS

Kalniņa dzīves gājums un profesionālais devums latviešu mūzikas vēsturē apjomīgi ticis apzināts un fiksēts jau tūlīt pēc viņa nāves 1962. gada 17. oktobrī. 1963. gada nogalē Latvijas PSR Komponistu savienības Mūzikas kritikas sekcija sāka gatavot diriģentam veltītu izdevumu (Krājuma “Teodors Kalniņš” redakcijā 1963). 1963. un 1964. gadā tika vāktas un apkopotas viņa laikabiedru, tostarp tuvinieku, kā arī kolēģu – komponistu, muzikologu un diriģentu – atmiņas, kas publicētas Zariņa sastādītajā krājumā “Teodors Kalniņš” (1965).

20. gadsimta 60. gados Padomju Latvijas muzikoloģijā bija aktualizējusies ideja, ka daudzi izcili latviešu mūziķi būtu pelnījuši monogrāfijas. Par šādu nepieciešamību laikrakstā “Literatūra un Māksla” raksta Ludvigs Kārklīņš, vienlaikus norādot, ka monogrāfijas nevar uzskatīt par vienīgo publikācijas veidu, jo tās ne vienmēr vispusīgi atspoguļo komponista radošo laboratoriju un iedziļinās specifiskos daiļrades jautājumos. Tādēļ Kārklīņš akcentē, ka Kalniņam veltītais rakstu krājums ir sava laika latviešu muzikoloģijā novatoriska formāta izdevums: “Tautas demokrātijas valstīs izplatīta prakse, kad grāmatas par komponistiem rada vairāki autori rakstu krājuma formā, pie mums pagaidām nav vēl ieviesusies, kaut gan pirmā bezdelīga (“Teodors Kalniņš”) ir jau atlidojusi.” (Kārklīņš 1966: 3) Lai gan rakstu krājums par Kalniņu tapis padomju perioda totalitārisma ideoloģijas

apstākļos, tekstu pakļaujot cenzūrai, tas ir vienīgais izdevums, kurā tik plaši atspoguļots viņa mūžs, ietverot pat dažādās sadzīviskās un ikdienišķās norises. Krājumam tapušie laikabiedru atmiņu teksti mašīnrakstā ir saglabājušies un atrodas Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā.

Kalniņa nozīmīgākais devums latviešu mūzikas vēsturē ietver divdesmit darba gadus Latvijas Nacionālajā operā, strādājot par kormeistara palīgu un kormeistaru (1919–1940), dalību VII–XIII Vispārējos latviešu dziesmu svētkos, kā arī pirmā profesionālā latviešu koncertējošā kora – Radiokomitejas kora (1940–1962) jeb tagadējā Latvijas Radio kora – vadīšanu; šim kolektīvam jau 1963. gadā, drīz pēc Kalniņa nāves, nosaukumā tika pievienots viņa vārds (Latvijas PSR Radio un televīzijas Teodora Kalniņa koris).

Kalniņa radošais veikums un ieguldījums Radio kora attīstībā, kā arī ar kori gūtie panākumi aprakstīti divās grāmatās – Vitas Lindenbergas “Ar Teodora Kalniņa vārdu” (1981), kā arī Ilzes Šarkovskas-Liepiņas, Marutas Rubezes un Oresta Silabrieža “Latvijas Radio koris. Fakti. Atmiņas. Attēli” (2016). Abās grāmatās atsevišķas nodaļas tiek veltītas ne tikai korim, bet arī paša Kalniņa biogrāfijas atspoguļojumam. Grāmatas “Ar Teodora Kalniņa vārdu” ievadā uzskaitīts tās tapšanā izmantoto materiālu klāsts, kas primāri ietver atsauces uz Zariņa rakstu krājumu (1965). Pirmajā nodaļā aprakstīta Kalniņa bērnība un viņa dzimtas vēsture, savukārt Vecbebri tiek minēti saistībā ar kordiriģenta gaitu sākumu, norādot, ka “pakāpeniski arvien drošāk iezīmējās nākamā dzīves ceļa meti. Regulāri vasarās vadot Bebru brīvbibliotēkas kori (vēlāk – apvienotos Bebru, Meņģeles un Kokneses korus), nostiprinājās interese par kordiriģēšanu” (Lindenbergas 1981: 8).

Savukārt grāmatā “Latvijas Radio koris. Fakti. Atmiņas. Attēli” norādīts, ka no 1904. līdz 1909. gadam Kalniņš mācījies Krievu Ķeizarkās mūzikas biedrības Rīgas mūzikas skolā, “bet katru vasaru devies uz Pāpuļiem, tēvoča mājām, vai

Ungurpili¹ un mērojis ceļu starp Ērgļiem, Meņģeli, Bebriem un Koknesi". Pēc pirmās diriģenta pieredzes Rīgas makaronu fabrikas "Amplus" strādnieku korī 1908. gadā sekojis darbs ar Bebru brīvbibliotēkas jaukto kori (Šarkovska-Liepiņa 2016: 12).

Atsevišķa nodaļa Kalniņam veltīta arī viņa mazdēla Daumanta Kalniņa grāmatā "Mani laika meti" (2018). Autors iecerējis to kā savu atmiņu vēstījumu par Kalniņu dzimtas pārstāvju iesaistišanos "Tēvzemes likteņa kaldināšanā". Šajā izdevumā par Kalniņa saikni ar Vecbebriem kodolīgi minēts:

«*Kalniņi vācu okupācijas laikā uzturējās vecmāmiņas tēva mājās "Brencēnos" Kokneses pusē. Arī tur – Bebru pagastā – Teodors Kalniņš no vietējiem ļaudīm bija izveidojis kori. 1918. gada septembrī tur pasaulē nāca mans tēvs Indulis.*» (Kalniņš 2018: 12)

Tādējādi var secināt, ka minētajās publikācijās diriģenta dzīves gājums līdz darbības uzsākšanai Radio korī izklāstīts vispārināti – arī informācija par darbības periodu Vecbebros plaši iztirzāta netiek. Raksta turpinājumā tieši šis periods būs uzmanības centrā, un pētījuma bāze līdzās Zariņa rakstu krājumam "Teodors Kalniņš" (1965) būs Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja materiāli – liecības par Vecbebru periodu.

LAIKABIEDRU ATMIŅAS. PIRMIE IESPAIDI

Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā Teodora Kalniņa kolekcijā (topogrāfiskie apzīmējumi R8, R9, R11) atrodami 34 teksti – 1963. un 1964. gadā mašīnrakstā tapuši pieraksti, kuros apkopotas laikabiedru, skolnieku, koru dalībnieku un radnieku atmiņas topošajam rakstu krājumam. Kalniņa agrīnās bērnības un jaunības periodu, tā vidi un personas savās atmiņās raksturo viņa māsa Anna Kalniņa (RTMM 296489).

Kalniņš nācis pasaulē 1890. gada 23. novembrī

Tērbatā (Tartu), kur tolaik viņa tēvs Pēteris Kalniņš bijis pārcelts darbā dzelzceļa militarizētajā žandarmērijā. Māte Anna Kalniņa (dz. Baumane) paralēli bērnu audzināšanai beigusi Tērbatas Universitātes vecmāšu kursus. Vēlāk, kad ģimene atgriezusies Rīgā, viņa uzsākusi vecmātes praksi, bet tēvs iestājies rūpnīcā "AEG" (vācu koncerna Rīgas filiālē) un sācis strādāt par svērāju un sargu. Kalniņu ģimenē (skat. 1. attēlu) tikusi cienīta muzicēšana.

1. attēls. Teodors Kalniņš (priekšā) ar māti, tēvu, vecāko māsu (kreisajā pusē) un divām radniecēm. 1896. gads. Foto: nezināms. Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja jaunieguvums

Vecāki mīlējuši dziedāt paši, mācījuši to arī bērniem, un tēvs spēlējis līdzīgu savu monohordu. Vasarās bērni dzīvojuši Krustpils pusē pie Teodora tēvoča Indriķa Kalniņa Medņu pagasta Ungurkrogā, kā arī Ungurmuižas "Pāpuļos" – otra tēvoča Jēkaba Kalniņa ģimenē (RTMM 296489).

¹ Domāta Ungurmuiža (toreizējā Daugavpils apriņķī, tagadējā Jēkabpils novadā Medņu pagastā).

«Arī "Pāpuļos" allaž skanēja dziesmas. Tēvocis bija piedalījies ar vietējo kori trijos pirmajos Dziesmu svētkos un ar sajūsmu stāstīja par tiem. Ja mājā salasījās jaunieši un dziedāja, tad tēvocis staroja. Māja bija ar plašiem kambariem un augstiem griestiem – skanēja labi. Dažkārt te noturēja arī kora mēģinājumus.» (RTMM 296489)

Ziemās Kalniņu ģimene mitinājusies Rīgā. 1898. gadā Kalniņš uzsācis mācības toreizējā Nikolaja ģimnāzijā, tomēr mātes nāves dēļ 1902. gadā bijis spiests mācības skolā pārtraukt. Šajā laikā par Kalniņu ģimenes draugu bija kļuvis daiļkrāsotājs Eduards Neijs, kurš ģimenē jau vairākus gadus nomājis istabu. Neijs uzdāvinājis Kalniņam vijoli, mudinot viņu stāties mūzikas skolā. Tolaik Rīgā mācījušies arī tēvoča Indriķa Kalniņa bērni Paulīne un Jānis, kuri Kalniņam kļuvuši par jaunības dienu draugiem (RTMM 296489). Domājams, ka pēc Paulīnes Kalniņas ieprecēšanās Vecbebras arī Teodors Kalniņš sācis regulāri tur ciemoties. Diriģenta nākamās dzīvesbiedres Hermīnes Kalniņas (dzimusi Ungure, 1892–1984) rakstītais (RTMM 296490) sniedz plašu un detalizētu ieskatu Vecbebru periodā. 1960. gadā tika atzīmēta Kalniņa 70 dzīves un 50 darba gadu jubileja. Kalniņa, reiz būdama viena no pirmajām Bebru kordziedātājām Kalniņa vadībā, jubilejas vakarā vēlējusies dalīties ar savām atmiņām par jauno puisi ar kuplajiem, tumšajiem matiem, kurš Vecbebras pirmoreiz stājies kora priekšā 1909. gada vasarā. Tomēr Kalniņš šādas godināšanas nav cietis, turklāt pats ļoti negribīgi piekritis svinībām, tādēļ stingri uzstājis, ka nekādas viņa slavināšanas nenotiks. Kalniņa atceras: "Man runāt uz stingrāko tika noliegts. Sāksot viņu slavēt un tad kauns vien būšot. Ja ir kādam kas ko teikt, lai saka, bet es lai to nedarot." (RTMM 296490)

Abu jauniešu pirmā sastapšanās notikusi jau 1908. gada jūlijā. Kādā saulainā pēcpusdienā, kad pa lielceļu no Bebriem uz Kokneses staciju virzījies ganāmpulks, Kokneses stacijā pienācis vilciens no Rīgas. Izkāpuši vairāki pažiņas, starp kuriem bijis arī kāds jauns puisis, melniem matiem un baltā filca platmalē. Kalniņas divi suņi atbraucējiem metušies virsū, tāpēc jaunais cilvēks lūdzis meiteni

savaldīt suņus. Lai arī jau trīs gadus skolojusies Rīgā, viņa tobrīd izskatījusies kā īsta ganumeita, ko ļoti pārdzīvojusi (RTMM 296490).

1908. gada rudenī skolas sarīkojuma vakarā Kalniņas paziņa Paulīne Kalniņa iepazīstinājusi viņu ar savu brālēnu Teodoru. Ziemā abi sastapušies arī Vecgada vakara ballē Vecbebras, kur kopā dejujuši. Draudzība turpinājusies, tiekoties Rīgā, bet skolas brīvlaikos viņi atgriezušies laukos Vecbebras (RTMM 296490).

Katru skolas brīvlaiku Vecbebras notikuši dažādi sarīkojumi. Pavasaros iestudētas teātra izrādes. Arī Kalniņš devies turp un regulāri piedalījies teātra mēģinājumos. Kalniņas atmiņās fiksētas divas Vecbebras kopīgi uzvestās lugas – 1909. gada pavasarī iestudēts Rūdolfa Blaumaņa "Pazudušais dēls", Kalniņam atveidojot Krustiņa lomu, bet viņa nākamajai dzīvesbiedrei – Matildi. Gadu vēlāk, 1910. gada pavasarī, spēlēts Aspazijas "Neaizsniegts mērķis", kur Kalniņš ieturējis Jausmiņa tēlā, bet Kalniņai tikusi Veltas loma (RTMM 296490).

Ap 1964. gadu mašīnrakstā top arī bebreņieša un Bebru kora dalībnieka, Kalniņas brāļa Arvīda Ungura atmiņas (RTMM 296508). Nezināmu iemeslu dēļ 1965. gadā izdotajā rakstu krājumā tās nav tikušas iekļautas. Krājuma redakolējija 1964. gada 15. februāra laikrakstā "Literatūra un Māksla" publicē aicinājumu visiem interesentiem piedalīties grāmatas veidošanā, vēl līdz 1964. gada februāra beigām papildinot jau savākto materiālu klāstu (Krājuma redakolējija 1964). Nav zināms, pēc kādiem kritērijiem atmiņas publicēšanai krājumā atlasītas, tomēr, pārskatot Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja Teodora Kalniņa kolekciju, var secināt, ka no 1963.–1964. gadā tapušajiem 34 tekstiem rakstu krājumā iekļauti vien trīspadsmit. Acīmredzot arī Ungura atmiņas ietilpst starp tiem "nevajadzīgajiem sīkumiem", par kuriem krājuma ievadā Zariņš raksta:

«Esam pēc iespējas izmantojuši visu materiālu, kas, atmetot nevajadzīgus sīkumus, varētu dot ko spilgtu un būtisku par Teodoru Kalniņu – cilvēku un sabiedrisku darbinieku.» (Zariņš 1965: 5)

2. attēls. Teodors un Hermīne Kalniņi (aizmugurē, pa vidu) ar Hermīnes vecākiem un trim brāļiem. Koknese, 1916. gada aprīlis. Foto: nezināms. Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja jaunieguvums

Ungura atmiņas sniedz ieskatu gan 20. gadsimta sākuma Vecbebru kultūras dzīves norisēs, gan raksturo Kalniņu kā Bebru kora diriģentu un arī parāda, kā viņš Vecbebras ienācis Unguru ģimenē “Brencēnu” mājās (skat. 2. attēlu).

Unguru ģimenes tēvs bijis ilggadīgs Bebru bezmaksas tautas bibliotēkas biedrības priekšsēdētājs, bet māte aktīvi piedalījies vietējās teātra izrādēs. Sabiedriskajā dzīvē un teātra izrādēs tikuši iesaistīti arī ģimenes bērni. Ja kādā izrādē ir bijis nepieciešams puika, tad šī loma uzticēta tieši Unguram. Iepazīšanos ar Kalniņu viņš atceras šādi:

«*Kolektīvā ieradās jauns patīkama izskata cilvēks un, kā jau tas uz laukiem parasts, notika sačukstēšanās: kas šis tāds būtu? Drīzi vien noskaidrojās, ka tas esot Teodors Kalniņš – vijoļu mākslinieks. Tanī reizē man ne prātā nenāca, pat iedomāties nevarēju, ka šis jaunais patīkama izskata cilvēks kādu reizi ienāktu mūsu ģimenē, kā tās līdztiesīgs pārstāvis. Pirmo reizi ar Teodoru tuvāki iepazīnāties, uzvedot Blaumaņa “Pazudušais dēls”, kurā Teodors tēloja Krustiņu. Pēc šīs izrādes viņš sāka biežāk apmeklēt mūsu māju. Tikai vēlāk sapratu, ka tam bija citi “dibināti” iemesli, proti – mana*

māsa. Tad arī Teodors palika mums visiem mīļš un gaidāms viesis. » (RTMM 296508)

DARBS AR BEBRU KORI. KORRESPONDENCE

Vasarās Vecbebras notikušas zaļumballes ar vietējā kora piedalīšanos; gatavojoties šiem pasākumiem, apgūtas 5–6 dziesmas, kas dziedātas Bebru svētku laukumā. Mēģinājumi rīkoti svētdienās Bebru pagastskolā, tos diriģējis skolotājs un kora vadītājs Miķelis Jaunozoliņš. Tomēr 1909. gada vasarā – nedēļu pirms zaļumballes – skolotājs Jaunozoliņš saslimis. Kalniņa korim ieminējusies par Kalniņu, atceroties, ka viņš reiz stāstījis par kora mēģinājumiem un tieši tobrīd dzīvojis Vecbebras.

«*Mūs, divas meitas, koris pilnvaroja vest sarunas ar Kalniņu. Savāda sajūta bija atkal tiekoties. Kalniņš sarka un bālēja, kad es ņēmos pārliecināt, ka viņam jānāk mums palīgā. Un viss būs labi! Nav jau pilsēta! Uz laukiem priecājas par katru dziesmu. Beidzot jaunais diriģents apsoliņās, tikai ar norunu, ja iespējams, noturēt vēl divus mēģinājumus ar pilnu sastāvu.* » (RTMM 296490)

Koncertā koris jaunā diriģenta vadībā uzņemts ar lielu sajūsmu un atzinību. Nācies atkārtot gandrīz visas dziesmas, pēc kurām diriģents ticis apbērts ar lauku ziediem un komplimentiem. Pēc koncerta abi šķīrušies, lai satiktos atkal Rīgā, un jau drīzumā Kalniņš sācis rakstīt viņai vēstules (RTMM 296490)

Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā Teodora Kalniņa kolekcijā glabājas 366 Kalniņai sūtītas Kalniņa vēstules un atklātnes, kopumā aptverot laikposmu no 1909. līdz 1949. gadam (skat. 1. tabulu). Sarakste īpaši aktīvi izvērsusies pirmajos iepazīšanās gados līdz Pirmajam pasaules karam. Tas ir laiks, kad tikko pilngadību sasniegušais Kalniņš Rīgā jau apguvis vijoļspēles prasmes un 1910. gadā nolēmis iestāties Pēterburgas konservatorijā. Tomēr mācības viņš uzsācis mūzikas skolā, jo konservatorijā iekļūt uzreiz nav izdevies. Šajos gados jaunā mākslinieka dzīve ritējusi starp Pēterburgu, Rīgu un Vecbebrim,

ko apliecina Kalniņa norādītās vēstuļu izsūtīšanas vietas. Līdz Pirmajam pasaules karam vēstules Hermīnei pienākušas no Pēterburgas, Rīgas un vietām Vecbebru apkaimē – Zilāniem, Krustpils, Ungurmuižas un Kokneses.

Diemžēl Kalniņas rakstītās atbildes vēstules muzeja krājumā saglabājušās ļoti mazā skaitā – 21 vēstule sniedz vien fragmentāru priekšstatu par abu jauno cilvēku saziņu (skat. 2. tabulu). Var noprast, ka Kalniņš saņemtās vēstules nav rūpīgi glabājis, iespējams, pat apzināti tās ir iznīcinājis. Jau sākotnēji, 1909. gada 1. decembra vēstulē, viņš piekodinājis, lai par abu saraksti tiek klusēts:

«*Tā tad Jūs ziniet, ka nevēlos, lai citi cilvēki zinātu, lūdzu nerādīt manas vēstules it nevienam cilvēkam; ja neatzīstiet par vajadzīgu – tad vismaz iznīciniet viņas, jo tas jau nav nekāds grūtums, saplēst un iesviest krāsnī.*»
(RTMM 228967\4)

1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	20. gs. 20. gadi	20. gs. 30. gadi	20. gs. 40. gadi
7	68	59	46	51	15	5	22	30	9	31	18	3	2
K1\1	K1\8-75	K2\1-59	K3\1-46	K4\1-51	K4\52-66	K5\1-5	K5\6-27	K5\28-57	K6\2-10	K6\11-41	K6\42-59	K6\60-62	K6\63-64

1. tabula. Teodora Kalniņa vēstules Hermīnei Ungurei (Kalniņai) 1909.–1949. gadā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs. 1. rindā – vēstules tapšanas gads vai (pēc 1919) desmitgade, 2. rindā – vēstuļu skaits, 3. rindā – Teodora Kalniņa kolekcijas korespondences mapes (K) kārtas numurs un priekšmetu kārtas numuri mapē.

1910	1911	1912	1913	1928	1931	1936
1	2	7	3	4	1	3
K7\1	K7\2-3	K7\4-10	K7\11-13	K7\14-17	K7\18	K7\19-21

2. tabula. Hermīnes Ungures (Kalniņas) vēstules Teodoram Kalniņam 1910.–1936. gadā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs. 1. rindā – vēstules tapšanas gads, 2. rindā – vēstuļu skaits, 3. rindā – Teodora Kalniņa kolekcijas korespondences mapes (K) kārtas numurs un priekšmetu kārtas numuri mapē.

Tomēr daudzu saglabāto Kalniņa vēstuļu fragmentus Kalniņa plaši citē savās rakstu krājumam tapušajās atmiņās (RTMM 296490), īpaši atlasot tos fragmentus, kas skar viņa gaitas mūzikā, tai skaitā diriģenta darbā. Atraitne izraudzījusies, viņasprāt, būtiskāko vēstuļu saturu, ar zīmuli pasvītrojot rindkopas vai atsevišķus teikumus (skat. 3. attēlu). Citātiem atlasītās rindkopas bieži ir papildinātas ar komentāriem.

No 1909. gada Kalniņa gaitas Vecbebras iespējams izzināt, pētot viņa paša rakstīto Kalniņai. Arī 1910. gada vasaras sarīkojumā, līdzīgi kā gadu iepriekš, skolotājam Jaunozoliņam iet secen darbs ar Bebru kori. Šoreiz lauku skolotājiem saistībā ar cara Nikolaja II viesošanos Rīgā pienācis rīkojums doties ar pieciem skolēniem uz Rīgu. Korim atkal nepieciešams meklēt aizvietotāju. 1910. gada 16. jūnijā Kalniņš no Ungurmuižas raksta:

Bebrs 6 feb. 1910
Mīļā Hermīn!

Nobraucis Romsē grieķu uz fas kar-
finas vainasi uzrakstīt, bet nebij iespējams
biancā darīšanās pēc ceņģtēva - uz
mācītāja muižu. Draucot laiks aizgāja
loti ātri - taisījām visādus sūnēdumus,
Valdis stāstīja par valodām, kādas tīkšas
ruinas, pagājušos "labos laikos", tas ir
par mūsu abiem. Grieķu pārplīst no
smeklēm, dzirdot tikai šādus vārdus:
"tapat jau no deeva norodīto mīfētis veu-
esot" Dasi nu veids cilvēks, cīr fa pēa-
fa faim "garmēlēm", pats vēl par lāgu nec-
li padomājis par padam ķetām, mī cīfēm
preks runasāns maforiālos deergān.
Bet par visām ķetām darīt to ķetn labi
klusu, lai tev mājās nedabon zināt,
jo fas vareņdarīt nīcēm ķelas rūpes nī
nepatīšanās, * Vīni saprā zinā sīfīses

3. attēls. Teodora Kalniņa vēstule Hermīnei Ungurei. 1910. gada 6.
februāris. RTMM 228967\17

«*Pagājušo reiz, kad biju Koknesē, Jaunozoliņš mani lūdza, ja dzīvojot Bebras – kori vadīt. Nezinu, vai viņa izteiktos vārdos bij taisnība jeb liekulība. Bet par to it nemaz arī neuzbudinātos, ja tā būtu bijusi liekulība un pie pirmā izdevīgā gadījuma ietu ar lielāko prieku kādas reizes uz mēģinājumiem. Vēlāk, ja grib, tad lai runā, lai izsaka pārmetumus, kuri uz mani neatstāj it ne mazāko iespaidu! Es par tiem pasmejies!*» (RTMM 228967\38)

Jau pēc aizvadītā koncerta skolotājs Jaunozoliņš sācis mēlot, ka Kalniņš patiesībā kori vadījis savtīgos nolūkos, tāpēc nolēmis viņam nepiešķirt atalgojumu par darbu ar kori. 1910. gada 20. jūlijā Kalniņš par to stāsta vēstulē, kas sūtīta no Zilāniem:

«*Nu, lai tad iet vispirms tas joks no tā paša diriģenta kunga! Kāds no dziedātājiem mēģinājis Jaunozolam iestāstīt, ka nepieciešami būtu bijis vajadzīgs samaksāt vismaz manus ceļa izdevumus, kurus izdevu braucot uz mēģinājumu un arī vēlāk. Bet, kur tu dieviņ! Jaunozols sācis pretoties. Motivējis savu negribēšanu ar to, ka es tā kā tā neesot braucis biedrībai palīdzēt, bet gan pats sava labuma pēc, tas ir, pie Tevis ciemā. Pareizi trāpīts! Saprotams, ja Tevis tur nebūtu, tad mani viņi ar neredzētu. Bet nenoliedzams ir arī tas, ka esmu ar mieru, kamēr Tevi, Hermīt...» (RTMM 228967\43)*

Abu savstarpējās attiecības šajā laikā nostiprinās, un abpusējās jūtas regulāri izpaužas arī vēstulēs. Savstarpējā saikne veicina Kalniņa vēlmi turpināt strādāt ar Bebru kori, vēl jo vairāk tādēļ, ka Kalniņas vecāku un pašas statuss spēj ietekmēt arī kora plānus. Mācību gada laikā, 1911. gada 16. aprīlī, Kalniņš no Pēterburgas viņai raksta:

«*Tu raksti par vasaru. Nu, labi, es esmu ar mieru ar kori nodarboties, tikai izgādā Tu tā, ka tas lai varētu notikt. Es esmu ļoti ar mieru un pa lielākai daļai tikai tamdēļ, ka Tu tur būsi. Viss būtu labi, ja tik Tu varētu izvest cauri. Tas Tev jāizdara, jo Tu tur tuvāki stāvi ar visiem biedrības vīriem. Tev jādara arī tāpēc, ka Tu mani iekārdināji uz to. Līdz šim es par to nemaz nebiju iedomājies. Un tas galvenais, ja Tu pate vēlies, lai tas tā notiktu, tad mēģini kādam iestāstīt.*» (RTMM 228968\22)

Arī 1911. gada vasarā Kalniņš labprāt piekrit Bebru kori sagatavot vasaras zaļumballei. 1911. gada 29. marta vēstulē no Rīgas atklājas, ka jau ar lielu interesi un aizrautību Kalniņš gatavojas kora vadīšanai, izvēloties sešas kompozīcijas: Emīļa Melngaiļa (1874–1954) oriģināldziesmu "Nogrimusi pils" un tautasdziesmas apdari "Ar laiviņu ielaidosi", kā arī citas tautasdziesmu apdares – Jāzepa Vītola (1863–1948) "Aun, meitiņa, baltas kājas", Pāvula Jurjāna "Jūriņ' prasa smalku tiklu" un "Pūt, vējiņi!", kā arī Jurjānu Andreja (1856–1922) "Aiz upītes es uzaugu". Kalniņš atklāj, ka

«*"Nogrimusi pils" nav sarežģīta, taču dziļu iespaidu radīs tikai, ja tiks dziedāta ar "sevišķi labu noskaņojumu."*» (RTMM 228968\17)

Rīgā Kalniņš devies lūgt padomu arī pie paša Melngaiļa, no kura guvis vērtīgas norādes un ieteikumus diriģenta darbā. 1911. gada 20. jūlija vēstulē viņš raksta:

«*Ko domā, sagudroju vakar iet pie Melngaiļa un paprasīt no viņa dažu labu padomu kuru lietā. Un izdariju. Bija ļoti laipns, deva paskaidrojumus uz maniem jautājumiem. Vēlāk paliku arī uz mēģinājumu, kur daudz ko mantoju. Uz nākošo mēģinājumu Bebras būšu daudz gudrāks.*» (RTMM 228968\30)

Aizvadot jau trešo vasaru ar Bebru kori, Kalniņš guvis vietējo ļaužu cieņu, atzinību un mīlestību. Vienā no nedaudzajām Kalniņas atbildes vēstulēm Kalniņam, kas tapusi viņas ģimenes mājā "Brencēnos" un datēta ar 1912. gada 1. jūliju, lasāms, ka šajā – ceturtajā vasarā – bebbrenieši Teodoru Kalniņu pieņem par kora jauno diriģentu.

«*Ak, Tu, muļķis! Par ko bēgi projām? Redzi, nu kas par prieku: bebbrenieši šodien nosprieda pieņemt Tevi par diriģentu. [...] Mazu jau laikam Tev dos gan to mācības laiku, bet lai vai kā – uzņemies. Mācīs tās pašas vecās dziesmas nu un kādas īsākas arī no jauna. Tā runāja, ka Tev maksāšot 25 rub. Nu, un par mazāk Tu arī neuzņemies. Varbūt atbrauksi trešdien Jāņam līdz, tad sagudrosim tos dziedātājus, kas norakstīs ielūgumus, lai ierodies nākoš svētdien no rīta uz mēģinājumu.*» (RTMM 228976)

4. attēls. Bebru brīvibibliotēkas biedrības koris un diriģents Teodors Kalniņš (1. rindā centrā). 1912. gada jūlijs. Foto: nezināms. Nr. 1 Teodora Kalniņa fotoalbumā. RTMM 229202\1

Ungurs savās atmiņās atzīmē, ka, skolotājam Jaunzoliņam aizejot no diriģenta darba vecuma dēļ, Bebru koris pilnīgi paputējies. Šajā laikā, kad Kalniņš visai bieži apciemojis "Brencēnus", pavadot tur savu vasaras atvaļinājumu, viņš kopā ar Kalniņu un Unguriem nolēmis kori atjaunot spēcīgākā sastāvā. Ticis sagatavots saraksts ar jaunuzņemamiem dziedātājiem, kuri ātri snieguši savu piekrišanu, un darbs pie repertuāra sagatavošanas varējis sākties.

«Teodors lika priekšā uzvest Melngaiļa Līgo svētkus². Tā arī nolēma. Sākās mēģinājumi. Te tikai mēs nu galīgi iepazīnām Teodoru, kā viņš mūs dresēja un slīpēja, ar kādu neatlaidību un enerģiju viņš strādāja. Personīgi mani, kam uzticēja Jānīša lomu un tātad jādzied arī solo, dresēja gan mēģinājumos, gan mājās, kad vien man bija brīvs brītiņš. » (RTMM 296508)

Liecību par vasaras koncertu Vecbebbros 1912. gada jūlijā sniedz kopbilde ar Bebru brīvibibliotēkas biedrības kori Kalniņa vadībā (skat. 4. attēlu) un foto ar Kalniņiem un kādu kora dalībnieci (skat. 5. attēlu).

5. attēls. Teodors Kalniņš ar Hermīni Unguri (pa kreisi) un kādu radinieci Koknesē. 1912. gada vasara. Foto: nezināms. Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja jaunieguvums

2. Emiļa Melngaiļa "Līgosvētki" (1903) ir skatuvisks uzvedums ar 15 Jāņu dziesmu apdarēm, kas tapušas pēc Andrieva Niedras veidotas programmas un ar Pētera Kalniņa režijas piezīmēm. 1914. gadā Emiļa Melngaiļa kordziesmu krājuma "Bīrzs i norās" 3. burtnīcā ievietota papildināta un pārstrādāta iepriekšējo "Līgosvētku" versija, kas sastāv no 14 tautasdziesmu apdarēm un trim oriģinālmelodijām (Stumbre 1959: 46, 374).

Informācija par Kalniņa darbu ar Bebru kori 1913. gada vasarā Mārgera Zariņa sastādītajā rakstu krājumā (Zariņš 1965: 170) un citos avotos ir pretrunīga. Sākotnēji, 1913. gada 16. martā, Kalniņš ar lielu pārliecību vēstulē no Pēterburgas Kalniņai rakstījis, ka vasarā ar kori cītīgi strādās:

«*Vasaru pavadīšu Koknesē ar kolēģi [Teodoru] Reiteru. Līdz vasaras svētkiem būšu Rīgā. Pašos svētkos piedalīšos Dobelē sarīkojamā koncertā un tad no turienes uz Koknesi. [Pēteris Jūlijs] Liepiņš, skolotājs no Bebriem, raksta, ka sākot drīzumā rīkoties uz bazara sarīkošanu. Vasarā laikam mācīsim kori, notis jau viņam aizsūtīju. Bez tam uz Koknesi vedīsim arī klavieres līdzī, būs liela muzicēšana. Viesi arī jau apsoliņās braukt: dziedātāji un pianisti.*» (RTMM 228970\12)

Tomēr Kalniņa plāni mainījušies. Jau tā paša gada 30. aprīlī viņš no Pēterburgas atkal raksta:

«*Koknesē laikam nedzīvošu. Nav man bailes no tā priekšnieka un ne man kāda darišana ar viņu. Ja es palīdzētu to kori mācīt, tad tas nāktu par labu Liepiņam un arī nekad par sliktu biedrībai un priekšniekam. Atlīdzības nekādas nevēlos, jo pats apsoliju turpmāk palīdzēt. Pats jau nekad nedomāju tur ar savu radniecību uzbāzties.*» (RTMM 228970\19)

Lai gan Kalniņš 1913. gada vasarā uzturējies Vecbebras un Kokneses tuvumā, tomēr nav atrodamas liecības, kas apstiprinātu rakstu krājumā (Zariņš 1965: 170) minēto par darbu ar Bebru kori šajā vasarā. Turpretī 1913. gada 13. jūnija vēstulē Kalniņai Kalniņš pauž gandarījumu par maija mēnesī saņemto diriģenta vietu Daugavgrīvas palīdzības biedrības korī un 12. jūnijā iegūto otrā diriģenta vietu Rīgas Latviešu palīdzības biedrības korī. Lielākā daļa 1913. gada vasaras aizrit jau Rīgā:

«*Milulīt! Man lieli prieki: vakar saņēmu otru diriģenta vietu pie Rīgas Latviešu Labdarības biedrības par 20 rub. mēnesī. Mēģinājumi divas reizes nedēļā. Jāsaģatavo ir tas koris priekš apvienotā kora koncerta 4. augustā. Pirmdien būs dziedātāju pieņemšana. Sludinās avīzēs,*

tikai apskaties. Tomēr, par abiem koriem kopā 1 rub. par dienu nopelnu. Nauda vien ir!» (RTMM 228970\27)

TEODORS KALNIŅŠ UN KOMPOZĪCIJA

Gan Kalniņa dzīves laikā, gan vēlāk tapušos literatūras avotos nepelnīti maz izcelts fakts, ka līdzās diriģenta darbam viņš jau kopš agras jaunības nodarbojies arī ar kompozīciju. Sava krājuma ievadā Zariņš raksta:

«*Teodors Kalniņš pats arī komponēja – galvenokārt kora un solo dziesmas. Bet, būdams ārkārtīgi paškritisks, reti kādam tās rādīja, vēl retāk deva izpildīt. Tagad, pēc viņa nāves, ir nepieciešams pārskatīt arī šo Teodora Kalniņa atstāto mantojumu.*» (Zariņš 1965: 7)

Muzikologs un komponists Oļģerts Grāvītis (1926–2015) šajā pašā grāmatā savukārt atzīmē:

«*Pat mākslinieka tuvākajiem draugiem īsti nebija zināms, cik un kādi skaņdarbi atrodas Teodora Kalniņa rakstāmgaldā. Ar savām muzikālās daiļrades tieksmēm viņš nelepojās, par saviem radošajiem nodomiem nekad ne ar vienu nerunāja.*» (Grāvītis 1965: 141)

Vien pēc Kalniņa nāves tikuši apzināti vairāk nekā 130 viņa skaņdarbi un dažādas pabeigtības skices. Zināms, ka, vēl mācoties Ķeizariskās mūzikas biedrības Rīgas mūzikas skolā, 1907. gadā Teodors Kalniņš pirmo reizi izmēģinājis savus spēkus un kādā sajūsmas brīdī laukos sacerējis dziesmu "Beverīnas dziedonis" (Delle 1935). Tomēr nopietnāk kompozīcijai Kalniņš pievērsies Pēterburgas mācību laikā. Grāvītis akcentē, ka, pateicoties jau iepriekš gūtajai vijolnieka un kordiriģenta pieredzei, kā arī Pēterburgas mūzikas dzīves, konservatorijas pasniedzēju un tuvāko studiju biedru ietekmei, Kalniņš sācis fiksēt savus pirmos sacerējumus (Grāvītis 1965: 143). To veicinājis arī vijoļspēlē pārpūlētais kreisās rokas mazais pirkstiņš, kā dēļ Kalniņš bija spiests vijoles mācības 1913. gadā pārtraukt, un sācis patstāvīgi apgūt klavierspēli, lai Pēterburgas konservatorijā iestātos ērģeļu

klasē. Komponēšanas faktu Kalniņš tomēr pirmoreiz apraksta jau pirms konservatorijas studijām, no Kokneses sūtītā vēstulē Kalniņai 1912. gada 25. jūnijā, stāstot par savu jauno skaņdarbu, kas radies mīlas iespaidā:

«*To dziesmu ar klavieru pavadījumu kādreiz aizsūtīšu. Nav jau nekas sevišķis. Ja gribēsi – arī vēl kādu labāku no beidzamā laikā rakstītām. Ir daudz labākas. Beidzamajās ir vairāk īpatnības. Pēterburgas mūziķi, latvieši, ieteic man bez vijoles mācīties arī kompozīciju. Esmu drusku iedomīgs palicis. Gluži gan tā nav, ka nespēju neko uzrakstīt. Šo dziesmu rakstīju ar sajūsmību – viņa ir radusies caur Tevi. Vai patīk labāk par [Jāņa] Zālīša "Ceļinieks"? Cik viņa "laba", to es zinu. Skāde, ka nav pie rokas pavadījums – tad būtu pilnīgāks iespaids."*» (RTMM 228969\24)

Attīstot komponēšanas praksi, Kalniņš nonācis pie atziņas, ka kompozīcija varētu kļūt par viņa turpmāko ceļu. Kārtējā vēstulē Kalniņai, kas tapusi 1913. gada 1. februārī Pēterburgā, viņš dalās pārdomās:

«*Lai saprastu mūziku pienācīgi, lai viņā spētu vairāk nodziļināties, atrast līdzekļus, ar kuriem varētu savu mazumiņu izteikt – vijole vien ir par niecīgu. Es jūtu pats, ka man ir tā stīga, kura vajadzīga komponistam. To pat man [Alfrēds?] Kalniņš teica un piekodināja katrā ziņā studēt kompozīciju. Un to nu es darišu.*» (RTMM 228970\4)

Liecība par jaunības gadu centieniem kompozīcijā ir Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā glabātā piezīmju grāmatiņa ar Kalniņa skaņdarbu skicēm, uzmetumiem un piezīmēm, kas datētas ar 1913./1914. gadu (RTMM 209003). Vairums tajā fiksēto ieceru tapušas Pēterburgā, tomēr starp piezīmēm atrodamas arī divas miniatūras formas skices klavierēm, kas radītas Unguru ģimenes mājā "Brencēnos" 1914. gada jūnijā un jūlijā. Abas skices atšķiras pabeigtības ziņā, tomēr interesanta un padziļinātas analīzes vērtā ir kompozicionāli noapaļotā, ar 1914. gada 24. jūliju datētā skice klavierēm (skat. 6. attēlu).

6. attēls. Notis. Teodora Kalniņa piezīmju grāmatiņa ar viņa kompozīciju skicēm un piezīmēm (1913–1914). Kompozīcijas skice. "Brencēni", 1914. gada 24. jūlijs. RTMM 209003

Šis materiāls pierakstu grāmatiņā aizņem vienu atvērumu, bet tapis ar vairākiem papildinājumiem un kombinētā veidā – kompozīcija aizsākas atvēruma labajā pusē (I), lappuses apakšā pēc norādes “turpinājums” turpinās atvēruma kreisajā pusē (II) no otrās sistēmas līdz lappuses beigām un ar norādi “beigas” noslēdzas atvēruma kreisās puses pirmajā sistēmā ar dubultsvītru.

Kompozīcijas stilistika interpretējama priekšstats par laikmetam raksturīgo stila paņēmieni kopumu. Analizējot mūzikas izteiksmes līdzekļus, skicē ir saskatāma impresionismam raksturīgā balstīšanās acumirkļa iespaidā un mirkļa apstādināšanā, kas mijiedarbojas ar liriski romantiskās mūzikas valodas principiem. Tomēr detalizēts stilistiskais raksturojums nav iespējams, jo skicē trūkst konkrētas norādes par tādiem parametriem kā temps, raksturs, dinamika, pedalizācija un frāzējums. Analīze veikta, aplūkojot citus mūzikas izteiksmes līdzekļus.

Skices ievadā rodamā tīrā kvinta (mibemol–sibemol) basa līnijā (1.–4. t.³) funkcionāli liecina par tonalitātes klātbūtni (Mibemol mažors), tomēr attīstības turpinājumā tā tiek nostiprināta kvantitatīvi un uztverama jau kā modālais centrs. Ar bezsprieguma harmoniju tiek radīta krāsainība, spēlējoties ar subdominantes funkcijas akordu, VI (6. t.) un II (8. t.) pakāpes trijskaņiem. Nelielajā skaņdarbā izmantota galvenokārt homofona faktūra, kuru pirms kulminācijas nomaina divbalsīgs posms ar hromatisku lejupejošu kustību basa līnijā (14.–16. t.), bet kulminācijas brīdī atgriežas sākotnējā faktūra. Kompozīcijai raksturīga diatonika ar atsevišķiem hromatisma elementiem, kas arī kulminācijā (17.–20. t.) kļūst par pamatu pamazinātu septakordu krītošai sekvencei – te izpaužas vēlīnajam romantismam un arī impresionismam raksturīgais disonanšu koloristisko iespēju izmantojums.

Kompozīciju vieno iezīmīgas ritma figūras melodijā (ceturtdaļnots ar punktu, astotdaļa + divas astotdaļas) un basa līnijā (ceturtdaļnotis), apliecinot vienmērīgu un nepretenciozu ritma pulsu, kas ļauj saglabāt vienu raksturīgo noskaņu. Melodija būtībā “miņājas” uz vietas –

līdzāspakāpeniska kustībai un sekundugājieniem tajā bieži ieskanas arī kvartas lēcieni, radot pastorālu iespaidu. Tomēr pamatā visi aplūkotie mūzikas valodas līdzekļi – melodija, harmonija, ritms, faktūra – liecina par apstādināta mirkļa dramaturģiju, kas nepretendē uz attīstību, tādējādi paliekot impresionismam raksturīgajā stilistikā, kas tobrīd šķita saistoša daudziem Pēterburgā studējošiem jauniešiem.

Šāds rakstības stils ar Kalniņa personībai piemītošo smalkumu un vieglumu var atgādināt gan Emila Dārziņa (1875–1910), gan Jāņa Zāliša (1884–1943) mūzikas izteiksmi. Zīmīgs ir fakts, ka ar Zāliti Kalniņš kompozīcijas jautājumos konsultējies, gatavojoties studijām Pēterburgas konservatorijā, un abus arī saistījusi tuva pazišanās. Zālītis 1913. gada vasarā mitinājies turpat netālu esošajos Jaunbebru “Siljāņos” – dzejnieka Ata Ķeniņa (1874–1961) lauku mājās. Tur vasarā dzīvojis arī dzejnieks Antons Austrīņš, ciemos braucis diriģents Teodors Reiters, filozofs Pauls Dāle, kā arī Kalniņš ar Kalniņu (Dāle 1992). Pēc kāda iedvesmas pilna komponēšanas brīža Kalniņš 4. jūlija vēstulē Hermīnei aprakstījis savu radošo procesu:

«Gribēju jau Tev agrāk rakstīt, tad, kad sajutu vislielākās ilgas... bet iesāku vienu darbu, pie kura vakar visu dienu nosēdēju – līdz pusei tiku – un tagad galva pilna ar motīviem. Nevar nemaz vairs atkratīties. Zālītis ļoti grib redzēt kādu manu “ražojumu” un tad jāpagatavo jau kādreiz iesāktu dziesmu, ko viņam parādīt. Kad braukšu uz Bebrēm, tad iešu arī uz Siljāņiem.» (RTMM 228970\33)

Jau trīs dienas vēlāk, 1913. gada 7. jūlijā, Kalniņš nākamajā vēstulē turpina:

«Visas šās dienas esmu pamatīgi nostrādājis. Pašureiz beidzu to dziesmu. Tagad rādīšu Zālītim. Rudenī vajadzēs rādīt pie iestāšanās kompozīcijas klasē. Tā liekas, ka šī būs tā labākā izdevusies satura i formas ziņā.» (RTMM 228970\34)

Par vēlākajām, jau 20. gadsimta 20. gados tapušajām kompozīcijām Grāvītis rakstījis, ka Kalniņš savus skaņdarbus it kā uzlūko par muzikālās dienasgrāmatas turpinājumiem

3 t. – šeit un turpmāk takts.

(Grāvītis 1965: 145). Intīmo izjūtu pasauli viņš grib saglabāt tikai sev, tāpēc arī daudzi no muzikāli nobriedušākajiem Kalniņa kompozīciju paraugiem līdz pat autora nāvei plašākai sabiedrībai palikuši nepazīti un nepieejami. Tam pamatā arī viņa personībai raksturīgās iezīmes – kautra atturība, stingras prasības pašam pret sevi un paškritiska meistarības neizcelšana.

PIRMĀ PASAULES KARA GADI

Pirmais pasaules karš 1914. gadā pārtrauc māksliniecisko ieceru īstenojumu. Detalizētu ieskatu šī perioda norisēs sniedz Kalniņas atmiņas, kas izklāstītas rindkopas turpinājumā. Saskaņā ar tām, arī Vecbebras sabiedriskā dzīve apstājas, jo daļa no dziedātājiem tiek mobilizēti un tradicionālā vasaras zaļumballe netiek sarīkota (RTMM 296490: 40–41). Kalniņš 1914. gada rudenī tiek uzņemts Pēterburgas konservatorijas ērģeļu klasē pie profesora Žaka Handšina (*Jacques Handschin, 1886–1955*). Jau gadu vēlāk, nespējot samaksāt mācību maksu, Kalniņš spiests studijas pārtraukt un tiek pakļauts karaklausībai, bet vājā veselības stāvokļa dēļ viņu no dienēšanas uz gadu atbrīvo (RTMM 296490: 42). 1916. gada pavasarī Pēterburgā Teodors Kalniņš salaulājas

ar Hermīni Unguri, bet rudenī tomēr tiek iesaukts armijā. Pildot dažādus dienesta pienākumus, Kalniņš sākotnēji nosūtīts uz Kazaņu, tomēr, uzklusot viņa lūgumu, pārcelts uz strēlnieku pulku Valmierā un darbojies tur nodibinātajā simfoniskajā orķestrī (RTMM 296490: 42). Visus darbus pārtraucis vācu pēkšņais iebrukums Valmierā 1918. gada februārī. Tobrīd vienīgā izeja bijusi doties pie Hermīnes vecākiem uz Vecbebru “Brencēniem”. Atgriežoties Vecbebras, Kalniņam radusies doma atjaunot vietējo kori. Šajā laikā dibināta Bebru Jaunatnes savienības biedrība, kurā darbojušies daudzi no kādreizējiem kora dziedātājiem (RTMM 296490: 49). Sākušies mēģinājumi, lai sagatavotos vasaras zaļumu svētkiem (skat. 7. attēlu).

Lai gan Ungura atmiņās Vecbebru notikumi netiek precīzi datēti, tomēr atmiņu noslēgumā lasāmais par Kalniņa darba stilu acīmredzot attiecas uz 1918. gadu. Šīs vasaras izskaņā Vecbebru apkārtnē plosījusies gripas epidēmija, kas prasījusi arī labākās kora altistes Ernestīnes Liepiņas (1891–1918)⁴ dzīvību. Kalniņš, uzzinot šo ziņu, steidzīgi sasaucis kopā kori, lai ar dziesmām

4 Dzīves dati aizgūti no vietnes *Cemety.lv*.

7. attēls. Bebru Jaunatnes savienības koris un diriģents Teodors Kalniņš (4. rindā trešais no kreisās). 1918. gada jūnijs. Foto: nezināms. Nr. 2 Teodora Kalniņa fotoalbumā. RTMM 229202\2

8. attēls. Kokneses, Bebru un Meņģeles apvienoto koru koncerts. Vecbebris, 1918. gada 1. septembris. Foto: nezināms. No ģimenes albuma. Imanta Kākuļa fotokopija, 1991. gads. RTMM 447368

viņu pavadītu kapu kalniņā. Ungurs raksta:

«*Bija pats steidzīgākais ražas novākšanas laiks un veselie kora dziedātāji visi ļoti aizņemti, bet līdz bērū dienai atlika tikai 4–5 dienas. Mēģinājumus noturējām pa naktīm. Arī kora sastāvā trūka vismaz trešā daļa dziedātāju, kas slimoja ar gripu. Kā jau tas pie Teodora bija parasts, dziesmas tika iemācītas un noslīpētas un beidzot ļoti jauki skanēja. Kā šodien redzu Teodoru kapu kalniņā meklējot vietu korim uzkalniņā un lai dziesmas izskanētu pa vējam. Pavadītāju bija ārkārtīgi daudz.*» (RTMM 296508)

Sanākot kopā arī kaimiņpagastu koru diriģentiem, 1918. gada 1. septembrī Vecbebru muižas šķūnī sarīkots apvienotais Bebru, Meņģeles un Kokneses koru koncerts (skat. 8. attēlu). Teodoram Kalniņam tas ir pirmais apvienoto koru koncerts. Ungurs turpina:

«*Kopmēģinājumi dažreiz svētdienās ievilkās*

no rīta līdz vēlām vakaram, jo Teodora prasības bija stingras. Koncerts izdevās labi. Publikas bija ārkārtīgi daudz. Vairākas dziesmas dabūjām atkārtot. Aplausi nerimās. Izsauca diriģentu. Mēs domājam, ka viss labi izdevies, bet Teodors nebija apmierināts: varējis būt vēl labāk.» (RTMM 296508)

Turpat "Brencēnos" 1918. gada 15. septembrī dzimis Kalniņa dēls, nākamais komponists Indulis Kalniņš (1918–1986). Tomēr jau 1918. gada beigās Kalniņš nonāk Rīgā, kur sākotnēji veic dažādus īslaicīgus diriģenta pienākumus, bet 1919. gada rudenī kļūst par kormeistaru Latvijas Nacionālajā operā un sāk vadīt vairākus korus. Viņa diriģenta gaitās iezīmējas jauns posms, un turpmāk Vecbebras viņš atgriežas pie ģimenes, profesionālu darbu vietējā Bebru korī vairs neizvērsot.

NOSLĒGUMS

Pētniecības gaitā apzinot un salīdzinot gan publicētos, gan nepublicētos avotus, kā arī analizējot Kalniņa Vecbebras tapušās kompozīciju skices, var secināt:

1. Vecbebru perioda nozīme Kalniņa radošajā darbībā līdz šim pētīta nepietiekami, un visspilgtāk tā atklājas viņa dzīvesbiedres Kalniņas atmiņās. Nākotnes pētniekiem, rakstot par diriģentu, būtu nepieciešams ņemt vērā arī nepublicētos Kalniņa laikabiedru atmiņu oriģinālus, kas glabājas Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā.
2. Dokumentētās Kalniņa gaitas Vecbebras aizsākas 1908. gada vasarā. Vecbebras un tuvajā apkārtnē Kalniņš uzturas skolu brīvlaikos, jo sākotnēji mācās Rīgā, bet 1910. gadā dodas studēt uz Pēterburgu. Kordiriģenta jaunības periods Vecbebras un piedalīšanās Vecbebru sabiedriskās dzīves norisēs, kā arī darbs 1909.–1912. un 1918. gada vasarās ar vietējo kori būtiski ietekmē viņa turpmākās profesionālās gaitas. Tieši Vecbebras Kalniņa ciešā saikne ar kori un vēlme nākotnē turpināt kordiriģenta darbu pakāpeniski atklājas arvien spilgtāk. Rakstu krājumā (Zariņš 1965: 170) norādītajam faktam par darbu ar Bebru kori 1913. gada vasarā nav izdevies gūt apstiprinājumu, balstoties pieejamajos literatūras avotos, tomēr avotos rodams fakts, ka Kalniņš Vecbebras arī togad ir mitinājies, ciemojoties savas nākamās dzīvesbiedres Kalniņas ģimenē "Brencēnos".
3. Kalniņa sarakste ar dzīvesbiedri laikposmā no 1910. līdz 1914. gadam – Pirmā pasaules kara sākumam – ļauj gūt pilnīgāku priekšstatu par norisēm Vecbebras, vietējo kultūras dzīvi, kā arī abu savstarpējām attiecībām.
4. Pēterburgas muzikālās vides ietekmē Kalniņš 1912. gada vasarā uzsāk aktīvākas komponista gaitas. Sacerēto darbu klāsts plašāk atklājies vien pēc mūziķa nāves, kad kopumā apzinātas ap 130 viņa kompozīcijas. Arī divas Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā saglabājušās skaņdarbu skices Kalniņa piezīmju grāmatiņā tapušas Vecbebras, un mūzikas izteiksmē jūtama saikne gan ar

romantisma, gan impresionisma tradīcijām.

5. Jau Vecbebru periodā atklājušās Kalniņa personībai raksturīgās īpašības – vienkāršība, atturība un paškritiska attieksme pret paveikto, stingras prasības pret darbu, kas bija galvenie iemesli, kāpēc Kalniņš savas kompozīcijas neaizsūtīja, kā arī vadīja kori ar lielu rūpību un neatlaidību, slīpējot ikkatru smalkāko skaņdarba niansi.

Veiktā izpēte pilnībā apstiprinājusi Vecbebras gūtās pieredzes izšķirīgo lomu kordiriģenta gaitu uzsākšanai, ko visspilgtāk apliecina paša Kalniņa rakstītais vēstulē Kalniņai 1912. gada 28. janvārī:

«*Bez kora es laikam arī nākotnē nevarēšu iztikt. Man liekas, ka viņš ir daļa no manas dvēseles. Man ir kāds projekts nākošā rudenī, tik diez vai tas būtu izvedams. Laiks rādīs. Ja es tur Bebras dzīvotu, tad gan es izmēģinātu savu roku. Cerēsim, ka vasaru būs iespējams trīcināt ar dziesmām mežus un laukus bebreņiešos. Muļķi jau viņi būtu, ja nevēlētos. Atlīdzību jau no viņiem nekādu neprasu un negribu. Tas viss aiz mākslas mīlestības un... arī aiz mīlestības.*»
(RTMM 228969\6)

AVOTI⁵ UN LITERATŪRA

⁵ Visi norādītie avoti pārstāv Teodora Kalniņa kolekciju Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā.

NOŠU ROKRAKSTS

RTMM 209003 = Teodors Kalniņš. Piezīmju grāmatiņa ar viņa dziesmu uzmetumiem u. c. piezīmēm. Petrograda, 1914. gada janvāris – oktobris (galvenokārt). 32 lp. rokr. ar zīmuli un tinti + 6 neaprakstītas lp., iesietas pelēkos vākos. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 209003.

KORESPONDENCE

RTMM 228967\4 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. 01.12.1909. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228967\4.

RTMM 228967\38 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. 16.06.1910. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228967\38.

RTMM 228967\43 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. Zilāni. 20.07.1910. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228967\43.

RTMM 228968\17 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. Rīga. 29.03.1911. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228968\17.

RTMM 228968\22 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. Pēterburga. 16.04.1911. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228968\22.

RTMM 228968\30 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. Rīga. 20.07.1911. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228968\30.

RTMM 228969\6 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. 28.01.1912. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228969\6.

RTMM 228969\24 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. Koknese. 25.06.1912. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228969\24.

RTMM 228970\4 = Teodors Kalniņš. Vēstule

Hermīnei Ungurei. Pēterburga. 01.02.1913. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228970\4.

RTMM 228970\12 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. Pēterburga. 16.03.1913. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228970\12.

RTMM 228970\19 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. Pēterburga. 30.04.1913. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228970\19.

RTMM 228970\27 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. Rīga. 13.06.1913. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228970\27.

RTMM 228970\33 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. Rīga. 04.07.1913. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228970\33.

RTMM 228970\34 = Teodors Kalniņš. Vēstule Hermīnei Ungurei. Rīga. 07.07.1913. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228970\34.

RTMM 228976 = Hermīne Ungure. Vēstule Teodoram Kalniņam. "Brencēni", 01.07.1912. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 228976.

ATMIŅU RAKSTI

RTMM 296446 = Oļģerts Grāvis. *Teodora Kalniņa skaņdarbi*. Raksta pirmvariants grāmatai "Teodors Kalniņš" (1965). Ap 1964. gadu. 15 lp. mašīnrakstā, autogrāfs un labojumi ar tinti. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 296446.

RTMM 296489 = Anna Kalniņa. *Mazliet par mana brāļa Teodora Kalniņa bērnības un jaunības dienām*. Raksta pirmvariants grāmatai "Teodors Kalniņš" (1965). Ap 1964. gadu. 11 lp. mašīnrakstā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 296489.

RTMM 296490 = Hermīne Kalniņa. *Teodors Kalniņš manās atmiņās*. Raksta pirmvariants grāmatai "Teodors Kalniņš" (1965). Ap 1964. gadu. 59 lp. mašīnrakstā, labojumi, svītrojumi rokrakstā ar tinti, ar zīmuli. Tekstā citētas Teodora Kalniņa vēstules. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 296490.

RTMM 296508 = Arvīds Ungurs. *Atmiņas par Teodoru Kalniņu* (arī par T. Kalniņu kā Bebru kora diriģentu). Ap 1964. gadu. 2 lp. mašīnrakstā. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 296508.

RTMM 296512 = Mārgēris Zariņš. *Ievads*. Raksts grāmatai "Teodors Kalniņš" (1965). Ap 1964. gadu. 5 lp. rokrakstā ar tinti. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 296512.

LITERATŪRA UN INTERNETA RESURSI

Cemety.lv. (b. g.). *Ernestīne Liepiņa (1891–1918)*. <https://cemety.lv/public/deceaseds/880794?type=deceased> (skatīts 08.07.2024.).

Dāle, Austra (1992). *Atmiņas. Varavīksne 1992. Literārā mantojuma gadagrāmata*. Sastādītāja Līvija Volkova. Rīga: Artava, 102–103.

Delle, T. (1935). Teodors Kalniņš. *Universitas* 1: 329–330.

Grāvītis, Oļģerts (1965). Teodora Kalniņa skaņdarbi. *Teodors Kalniņš*. Rakstu krājums. Sast. Mārgēris Zariņš. Rīga: Liesma, 140–158.

Kalniņš, Daumants (2018). *Mani laika meti*. Cēsis: D. Kalniņa meistardarbnīca "Seno rotu kalve".

Kārkliņš, Ludvigs (1966). Augstāku vilni mūzikas propagandā. *Literatūra un Māksla*, 28.05.: 3.

Krājuma "Teodors Kalniņš" redakcijai (1963). LPSR Komponistu savienības Mūzikas kritikas sekcija [...]. *Literatūra un Māksla*, 02.11.: 7.

Krājuma redakcijai (1964). Aicinājums. *Literatūra un Māksla*, 15.02.: 7.

Lindenberga, Vita (1981). *Ar Teodora Kalniņa*

vārdu. Rīga: Liesma.

Mediņš, Klements (1964). Teodoru Kalniņu atceroties. *Latviešu mūzika*, III. Sakārtojais Arvīds Darkevics. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 227–230.

Stumbre, Silvija (1959). *Emīlis Melngailis*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Šarkovska-Liepiņa, Ilze (2016). 1940–1962. *Latvijas Radio koris. Fakti. Atmiņas. Attēli*. Red. Orests Silabriedis. Rīga: Latvijas Koncerti, 10–40.

Zariņš, Mārgēris (sast.) (1965). *Teodors Kalniņš*. Rakstu krājums. Rīga: Liesma.

Mg. hist. **Ieva Ezeriete** /

Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs

NEIEPAZĪTAIS GUSTAVS KLAUSTIŅŠ

THE UNKNOWN GUSTAVS KLAUSTIŅŠ

KOPSAVILKUMS

Raksta mērķis ir pievērst uzmanību inženiera un sabiedriskā darbinieka Gustava Klaustiņa (1880–1937) personībai, mēģinot koriģēt un paplašināt vienpusīgos priekšstatus par cilvēku, kurš līdz šim, šķiet, vairāk atpazīstams kā viens no strīdniekiem VII Vispārējo latviešu dziesmu svētku sakarā un arī pats sava – Klaustiņa kora – izveidotājs un vadītājs. Klaustiņš savas organizatora spējas pierādījis arī kā VI Vispārējo latviešu dziesmu svētku¹ rīcības komitejas priekšsēdētāja biedrs un tehniskais rīkotājs. Mazāk runāts un rakstīts par citām viņa darbības sfērām – talantu pulcēt ap sevi kora dziedātājus visur, kur dzīves un darba ceļi viņu veduši, aizrautību ar ērģeļu spēli, arī veiksmīgo inženiera karjeru un iesaisti labdarībā, kas Klaustiņu lieliski raksturo kā cilvēku. Pazīstamais teiciens lietaino VII dziesmu svētku² sakarā – tās jau "Klaustiņa asaras" – folklorizējies no kādas nenopietnākas publikācijas laikrakstā "Latvis" ([Anon.] 1931), bet rada drīzāk negatīvu priekšstatu. Latvijas Nacionālajā arhīvā / Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk LNA/LVVA) glabātie Latvju dziedātāju kora diriģentu biedrības sanāksmju protokoli skaidri fiksē Klaustiņa uzskatus un centienus (viņš bijis viens no šīs organizācijas līderiem), ļaujot izprast viņa rīcības motīvus. Pamudinājums pārskatīt līdz šim zināmo bija arī presē uzietā Emila

Dārziņa (1875–1910) recenzija par Jāzepa Vītola (1863–1948) autorkoncertu 1908. gada 3. maijā, kurā Dārziņš tobrīd mazpazīstamo Klaustiņu dēvē par "reti spējīgu diriģentu" (Dārziņš 1908). Savukārt Klaustiņa pēdējā iecerētā koncerta programmas lapiņa, kas glabājas Latvijas Nacionālajā rakstniecības un mūzikas muzejā, radīja vēlmi plašāk iepazīt viņa sabiedrisko darbību. Rakstā, pirmkārt, pievērsīšos Klaustiņa personības veidošanās laikam, kas vienlaikus skaidro viņa dziļo interesi par kora mūziku. Otrkārt, pētišu, kāda bija Klaustiņa loma Latvju dziedātāju kora diriģentu biedrības aktivitātēs, un, treškārt, izzināšu Valsts darbinieku jeb t. s. Klaustiņa kora un šī kolektīva dibinātāja radošās gaitas. Izpētes process, kas pamatā balstīts uz LNA/LVVA avotiem un publikācijām presē, sniedz jaunas atziņas par neiepazīto Klaustiņu. Informācijas analīze ļauj izprast arī viņa cilvēcisko dabu un rīcības motīvus.

RAKSTURVĀRDI: "Zemgalija", Latvju dziedātāju kora diriģentu biedrība, Klaustiņa koris, Elza Klaustiņa, Pāvuls Jurjāns.

SUMMARY

The purpose of the article is to reveal who engineer and social activist Gustavs Klaustiņš (1880–1937) really was by rectifying and expanding the one-sided perception of a man who, until now, seems to be more recognisable as one of the disputants in connection with the

1 Pilns tālaika nosaukums ir Latvju Sestie (VI) vispārējie dziesmu un mūzikas svētki

2 Pilns tālaika nosaukums ir Latvju septītie (VII) vispārējie dziesmu svētki.

6th Latvian Song Festival but also as the founder and leader of his own choir – the Klaustiņš Choir. Klaustiņš proved his organisational skills as a member of the organising committee of the 6th Latvian Song Festival. Less has been said and written about his other activities – his ability to gather singers around him wherever his life and work took him, his passion for playing the organ, his successful career as an engineer, or his social activism, which describe Klaustiņš perfectly. The catchphrase that described the rainy 7th Song Festival – "Klaustiņš' tears" – was folklorised in the lesser-known publication "Latvis" ([Anon.] 1931) but creates a rather negative image. The minutes of meetings of the Latvian Singers' Choir Conductor Society, stored in the Latvian National Archives/Latvian State Historical Archives (LNA/LVVA), clearly record Klaustiņš' views and efforts (he was one of the leaders of this organisation), allowing us to understand his motives. The incentive to review what was already known about him was the discovery of a review written by Emīls Dārziņš (1875–1910), about a concert featuring the works of Jāzeps Vītols (1863–1948) on 3 May 1908 in which Dārziņš called Klaustiņš, who was little known at the time, a "rarely talented" conductor (Dārziņš 1908). Additionally, the programme from Klaustiņš' last planned concert, stored in the Latvian National Museum of Literature and Music, created a desire to learn more about his social activities. I focus on the formative period of Klaustiņš' life, which also explains his deep interest in choral music. I also address Klaustiņš' activities in the Latvian Singers' Choir Conductor Society and discover his creative role as social activist through the founding of the Klaustiņš Choir. My research is primarily based on archive sources (LNA/LVVA) and publications in the press and provides new insights about the little-known Klaustiņš. Analysis of the information also allows us to better understand his nature and motives for his actions.

KEYWORDS: "Zemgalijs", Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrība, Klaustiņa koris, Elza Klaustiņa, Pāvuls Jurjāns.

SKOLAS UN STUDIJU GADU MUZIKĀLĀS GAITAS. PERSONĪBAS VEIDOŠANĀS

1. attēls. Inženieris un kordiriģents Gustavs Klaustiņš
Fotogrāfija uzņemta 1924. gada 27. martā.
Foto: Mārtiņš Lapiņš. RTMM 308307

Klaustiņa tēvs bijis Dobeles apriņķa Mežmuižas draudzes skolotājs, savulaik viens no Irlavas skolotāju semināra audzēkņiem, Jāņa Bētiņa (1830–1912) skolnieks ērģeļu spēlē, aktīvs pagasta sabiedriskās dzīves rosinātājs. Arī māte ir baudījusi tālaika labāko izglītību, pārvaldījusi vairākas valodas un bijusi ļoti muzikāla. Tēva vadībā Klaustiņš septiņu gadu vecumā ir labi apguvis klavierspēli, bet deviņos gados jau strādā baznīcā par ērģelnieku. Mācoties Jelgavas reālgimnāzijā, Klaustiņš turpina izglītoties ērģeļspēlē un 1899. gadā noorganizē savu pirmo kori, kurā dzied viņa vienaudži un domubiedri.

Par šo laiku lasām Klaustiņa skolas un kora biedra Nikolaja Dombrovskā (1886–1964) atmiņās: “Nemiers par vācu virskundzību, un uzsākto pārkrievošanu arvien vairāk pieauga [...]. Jaunstrāvnīku kustība gāja plašumā. Skolniekos radās nelegāli pulciņi, kuri interesējās par politiku un jaunām idejām.” (Dombrovskis 1963: 8)

Nepatikšanās iekuļas kora biedri, arī Klaustiņš, un kora darbība ir jāizbeidz.

1901. gadā, stājoties Rīgas Politehniskā institūta Mehānikas nodaļā, Klaustiņš iesaistās arī nelegālajā studentu biedrībā “Zemgalija”.³ Vēlāk viņš kļūst par Latvijas Sociāldemokrātiskās Strādnieku partijas biedru un kā šīs partijas pārstāvis ir viens no Latvijas Tautas padomes⁴ locekļiem tikko dibinātajā Latvijas valstī. Bet, atgriežoties pie “Zemgalijas”, jāsecina: kaut arī tās pārstāvjus primāri interesē sabiedriski politiskas aktualitātes, tās biedriem atliek laiks nodarboties arī ar tēlotājmākslu, literatūru un mūziku. Tajā pašā 1901. gadā pulciņš dziesmu draugu, kurā ietilpst “Zemgalijas” studenti ar Klaustiņu priekšgalā, nodibina nelielu privātu dziedātāju kori, kas paplašinoties pārtop par “Zemgalijas” vīru kori un jau 1902. gada novembrī krievu biedrības “Uļei” zālē rīko koncertu (Augusts 1927a). Kori uzstājas gan Rīgā, gan provincē, taču tā darbību apgrūtina pastāvīgā policijas uzmanība. Mēģinājumi tiek noturēti mazā jumta istabiņā virs neapdzīvotiem spīķeriem Matīsa ielā, kur vietas pietiek vien desmit cilvēkiem, bet koris jāvada vairāk nekā 20 dziedātāju sastāvā. Šajā vīru kori dzied vairākas sabiedrībā pazīstamas personas. Viņu vidū ir lieliskas plaša diapazona balss īpašnieks Teodors Hermanovskis (1883–1964) – vēlāk arhitekts un inženieris, pirmais Latvijas Republikas Satiksmes un darba ministrs. Kori dzied arī mūzikas apskatnieks Mārtiņš Augusts (1860–1935), kurš turpmākajos gados rūpīgi

seko līdz Klaustiņa muzikālajai un sabiedriskajai darbībai.⁵

Pēc īsa pārtraukuma studentu vajāšanu dēļ “Zemgalijas” koris 1907. gada rudenī atjauno darbību kā jauktais koris. Sieviešu balsu grupā tiek aicinātas Maldoņa ģimnāzijas vecāko klašu audzēknes. Šādā sastāvā koris 1908. gada 3. maijā Rīgas latviešu biedrības zālē rīko profesora Vītola kompozīciju vakaru, par kuru kritiķi, viņu vidū Dārziņš, atsaucas ļoti atzinīgi.

«[...] Klaustiņa kungs parādījās kā reti spējīgs diriģents, kurš prot no kora izdabūt vissīkākos dinamiskos smalkumus. Tikai vienu mazu ierunu. Pēc manām domām Klaustiņa kungs tempu un dinamiku ziņā parāda pārāk lielu rūpību [...]. Katrā ziņā Klaustiņa kungs jāapsveic kā krietns spēks, kurš, cerēsim, palīdzēs strādāt pie mūsu kora dziedāšanas mākslas tālākas izkopšanas.»
(Dārziņš 1908)

Ši “pārāk lielā rūpība” un “individualizēšana” arī būs galvenie aspekti, kas attiecībā uz Klaustiņa veidotajām interpretācijām raisīs kritikas iebildes turpmākajos gados. Savukārt par kora “Zemgalija” gaitām pēc 1908. gada pagaidām nav izdevies iegūt sīkākas ziņas.

INŽENIERA KLAUSTIŅA DIENESTA GADI

Līdz jaunās Latvijas valsts dibināšanai Klaustiņa dzīve rit Krievijā. Agrā 1909. gada pavasarī jaunais inženieris ierodas Maskavā, lai stātos Maskavas–Kazaņas dzelzceļu dienestā, bet jau nākamajā dienā ķeras pie Maskavas latviešu Izglītības biedrības kora veidošanas.⁶ Kori dzied

5 Mārtiņš Augusts 20. gadsimta 20.–30. gados strādā par līdzredaktoru vairākos žurnālos (“Mūzikas Nedēļa” u. c.), kā arī raksta apcerējumus par ievērojamiem mūzikas dzīves notikumiem, piemēram, par pirmajiem pieciem Vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem. Viņa uzmanības lokā ir arī izcili mūzikas darbinieki: Jurjānu Andrejs, Ādams Ore, Jānis Reinholds, Jēkabs Kārklis un citi. Būdams Viskāļu kora dibinātājs un diriģents, kā arī citu kora dziedātājs, Augusts piedalījies Trešajos un Ceturtajos Vispārējos dziesmu svētkos. Pirmā pasaules kara laikā viņš nodibinājis latviešu biedrības kori Harkivā.

6 Minētajā laikposmā Maskavā darbojas trīs latviešu kori – Maskavas latviešu biedrības (Māmuļas) koris Rumpētera vadībā ar 50 dziedātājiem, Mūzikas un dziedāšanas biedrības koris Vigneru Ernesta vadībā (60 dalībnieki) un Klaustiņa dibinātais Izglītības biedrības koris ar aptuveni 70 dziedātājiem.

3 Kreisi orientētā jaunstrāvnīciskā studentu biedrība “Zemgalija” dibināta 1895. gada 1. oktobrī kā literāri tehnisks studentu pulciņš un slēgta pēc jaunstrāvnīku arestiem 1897. gadā. Tomēr no 1897. līdz 1908. gadam “Zemgalija” turpināja darbību nelegāli.

4 Latvijas Tautas padome bija pagaidu likumdevēja iestāde, kas pastāvēja no 1918. gada 17. novembra līdz 1920. gada 30. aprīlim.

pārsvārā jauni cilvēki: Arnolds Spekke (1887–1972), Jūlijs Pētersons (1880–1945) un viņa māsa – brīnišķīga alta īpašniece Ida, kā arī Annija Vītola (1890–1982) un māsas Celmiņas – Alma un Elza (1885–1971).⁷ Elza Celmiņa, kas vēlāk kļūst par Klaustiņa dzīvesbiedri, atceras: “Klaustiņš prata tā saņemt kori savās rokās, ka neviena balss tam nespēja pretoties.” (Klaustiņa 1968: 56)

Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā glabājas 1927. gadā, Klaustiņa 25 gadu koru vadoņa jubilejas atzīmēšanas periodā, rakstīts Jūlija Pēterona apsveikuma uzmetums (skat. 2. attēlu), kas atsauc atmiņā šos diriģenta jaunības gadus. Šķiet, Klaustiņu ģimenē valdījusi patiesi sirsnīga saskaņa, un to ievērojuši arī apkārtējie.

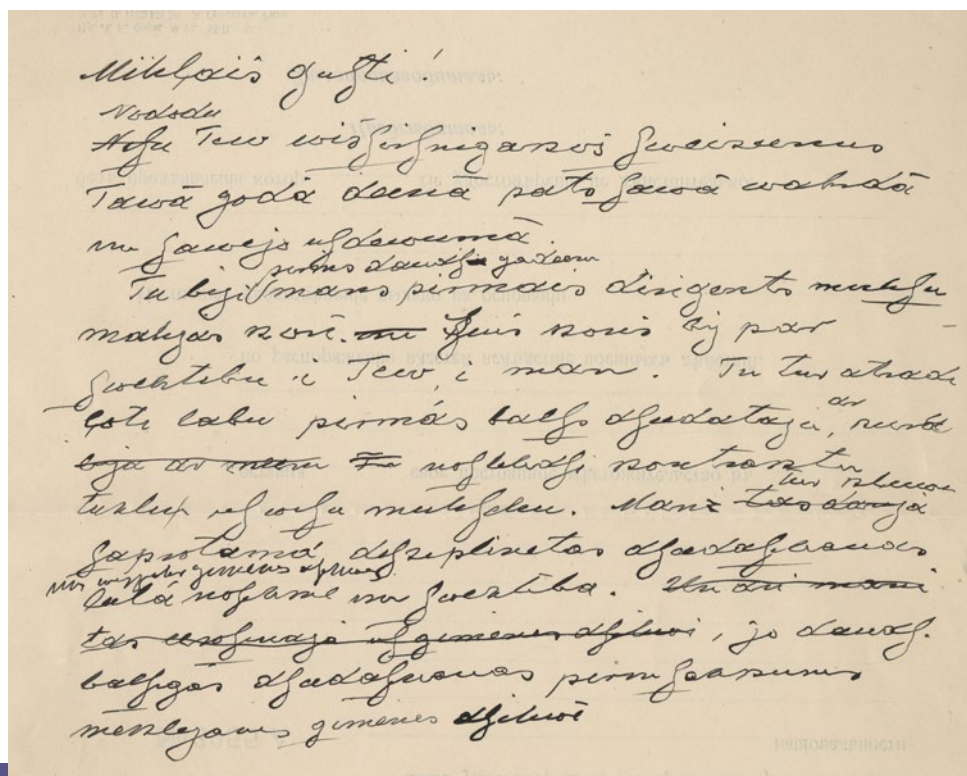
7 Arnolds Spekke vēlāk darbojies kā filologs, vēsturnieks un diplomāts, Jūlijs Pētersons – kā literāts, tostakt tulkotājs. Annija Vītola ir Jāzepa Vītola nākamā dzīvesbiedre. Savukārt Elza Klaustiņa (dzimusi Celmiņa) bijusi sabiedriska darbiniece un literāte. Viņa mācījies Šaņavska Tautas universitātē Maskavā, kā arī Kerkovas un Boļšakova mākslas studijā (*Literatura.lv*).

«*Miļo, Gusti! Nosūtu Tev vissirsnīgākos sveicienus tavā goda dienā pats savā vārdā un savējo uzdevumā. Tu biji pirms daudziem gadiem mans pirmais diriģents mūsu mājas korī. Šis koris bij par svētību i Tev i man. Tu tur atradi ļoti labu pirmās balss dziedātāju, ar kuru noslēdzi kontraktu [...] uz visu mūžu. Man tad izliekas saprotama disciplinētas dziedāšanas labā nozīme un svētība. Un arī mani tas ierosināja uz ģimenes dzīvi, jo daudz balsīgas dziedāšanas pirmsākums meklējams ģimenes dzīvē.*» (Izcēlums mans – I. E.) » (RTMM 81247)

Par lielu notikumu Maskavas latviešiem kļūst Andreasa Romberga (*Andreas Romberg*, 1767–1821) “Zvana dziesmas”⁸ atskaņojums 1910. gada Lieldienās.⁹ Tā ir arī kāzu diena (Klaustiņa 1968: 68). Maskavas mūzikas kritika ļoti atzinīgi izsakās par Klaustiņa vadīto latviešu kori. Vērtējot 1911. gada janvārī Dabaszinību un etnogrāfijas

8 Šīs dziesmas vārdu autors ir Frīdrihs Šillers (*Friedrich Schiller*, 1759–1805).

9 Andreass Rombergs bijis vācu komponists un vijolnieks. Viņa kantāte “Zvana dziesma” (*Das Lied von der Glocke*) op. 25 ir komponēta 1808. gadā.

2. attēls. Jūlijs Pēterona vēstule Gustavam Klaustiņam. 1927. gads.
RTMM 812447

biedrības mūzikas komisijas rīkoto koncertu, tā Klaustiņa dziedoņus "dziesmu izpildīšanas ziņā nostāda [...] vispirmā vietā" ([Anon.] 1911).

1911. gadā Klaustiņš tiek norīkots darbā Minskas depo kā jaunākais inženieris. Kaut latviešu Minskā nav daudz, Klaustiņš organizē Dzelzceļnieku kori, pirmo koncertu notur vagonu krāsošanas hallē un vāc ziedojumus Aspazijas balvai ([Anon.] 1912: 4).

1913. gadu Klaustiņi pavadā Omskā, kur dibina latviešu biedrību un no latviešu kolonijas locekļiem jau atkal organizē kori. 1914. gadā vasarā jaunā ģimene ir atpakaļ Minskā, kur paspēj nodibināt dzelzceļnieku pūtēju orķestri, bet 1917. gadā izveido latviešu kara bēgļu kori (Augusts 1927b).

ATGRIEŠANĀS DZIMTENĒ. PAR KO LIJA "KLAUSTIŅA ASARAS"

1918. gada decembrī Klaustiņš, sava drauga, pirmā Satiksmes un darba ministra Teodora Hermanovska (1883–1964) personīgi aicināts, atgriežas Latvijā un tiek komandēts uz Liepāju, kur vada vagonu darbnīcas (Klaustiņa 1968: 90). Ir sācies 1919. gads, janvāra beigās lielākā Latvijas daļa ir padomju spēku okupēta, izņemot nelielu Kurzemes teritoriju, un te Klaustiņš jau atkal ķeras pie kora veidošanas; uz to viņu februārī mudinājusi Liepājas Izglītības biedrības valde ([Anon.] 1919). 18. jūlijā entuziastiskais diriģents kopā ar komponistu Alfrēdu Kalniņu (1879–1951) un Frici Spingu (1894–1942)¹⁰ vada Liepājas apvienoto koru koncertu Liepājas Pilsētas teātrī, savukārt 20. jūlijā līdzīgs koncerts notiek Durbē¹¹ ([Anon.] 1919).

1919. gada 1. augustā Klaustiņu ieceļ par valsts pirmo Galveno dzelzceļu direktoru. Ģimene

atgriežas Rīgā. Latvijas dzelzceļam jātop, un tieši Klaustiņš uzsāk Dzelzceļu virsvaldes darba vadīšanu un satiksmes atjaunošanu kara postītajā Latvijā. 1921. gadā kustība ir gandrīz pilnībā atjaunota, un norit regulāra satiksme.

Rudenī Latvijas Universitātes Inženierzinātņu fakultāte piedāvā Klaustiņam docenta vietu. Turpmāk te ir viņa maizes darbs. Viņš lasa lekcijas par dzelzceļu ekspluatāciju un mašīnu elementiem, darbojas komisijās, vairākkārt ieņem Inženierzinātņu fakultātes dekāna amatu un 1929.–1931. gadā ir arī prorektors.

Līdzās neskaitāmajiem pienākumiem Klaustiņš atrod laiku un nodibina Latvijas dzelzceļnieku kori, ar kuru koncertē līdz 1921. gadam. Neilgu laiku Klaustiņš vada Raiņa kluba kori, ar kuru 1922. gada 18.–22. jūnijā piedalās I Latvju jaunatnes svētkos (skat. 3. attēlu). Svētki liecina, ka koru kustība un it īpaši jaunatnes iesaistīšanās koros pēckara sarežģītajos apstākļos atdzimst un atjaunojas (Straume 1922).

3. attēls. I Latvju jaunatnes svētki Rīgā. Kori diriģenti svētku estrādē Esplanādē. No kreisās: 1. rindā otrais – Bernhards Muižnieks, trešais – Hermanis Prūsis; 2. rindā ceturtais – Jānis Grienfelds; 3. rindā otrais – Sergejs Duks, piektais – Teodors Reiters, septītais – Janis (Jānis) Adamovičs (pelēkā uzvalkā); 4. rindā pirmais – Gustavs Klaustiņš; no labās 4. rindā trešais – Voldemārs Bišers. 1922. gada 18.–20. jūnijs. Foto: Jānis Rieksts. RTMM 86711

¹⁰ Diriģents Fricis Spinga ir dzimis Liepājā. Viņš mācījies Keizariškās mūzikas biedrības Rīgas mūzikas skolā čeha Alberta Jaroši-Orahovica (*Albert Jarosy-Orahovic*) vijoļklasē, Pirmā pasaules kara laikā dienējis 1. Daugavgrīvas bataljonā, studējis Petrogradas (tagadējās Sanktpēterburgas) konservatorijas ērģeļu klasē pie profesora Žaka Handšina (*Jacques Handschin*, 1886–1955). Krievijas revolucionārā apvērsuma laikā Spinga devies uz Somiju, kur Helsinkos pabeidzis izglītošanos ērģeļspēlē un mūzikas teorijā. Pēc Latvijas neatkarības iegūšanas viņš atgriezies Liepājā. Vēlāk Spinga aktīvi un daudzveidīgi iesaistījies Kuldīgas mūzikas dzīvē.

¹¹ Koncertā piedalījušies Liepājas latviešu dziedāšanas un mūzikas biedrības un Liepājas Izglītības biedrības kori.

1922. gada rudens pusē dzimst Latvijas Valsts darbinieku arodbiedrības koris, kas tad arī plašāk pazīstams kā slavenais KLAUSTIŅA KORIS. Turpmākos gadus Klaustiņš nenoguris darbojas Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrībā¹² un ar misijas apziņu rūpējas par Vispārējo latviešu dziesmu svētku rīkošanu, kur bez uzskatu sadursmēm dažādu mūziķu biedrību vidū neiztikt. Izdaudzināto VII Vispārējo latviešu dziesmu svētku rīkotāju konflikta "sakni" jau tūlīt pēc pašiem svētkiem meklē komponists un mūzikas kritiķis Jūlijs Sproģis (1887–1972) (Sproģis 1930). No jaunākajām publikācijām par šo tēmu jāatzīmē muzikoloģes Lauras Švitiņas raksts (Švitiņa 2023). Savā pētījumā vairāk pakavēšos tikai pie viena aspekta – ar kādiem argumentiem šajos "cīņiņos" uzstājas Klaustiņš un vai patiesi viņš akli un spītīgi nostājas pret Vitola vadīto Latvijas Skaņražu kopu.¹³ Tolaik Klaustiņš līdzdarbojas arī Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības pirmajā valdē (skat. 4. attēlu).

12 Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrība pastāvēja no

1923. gada 15. aprīļa līdz 1936. gada 1. jūlijam.

13 Latvijas Skaņražu kopa dibināta 1923. gada 5. decembrī.

4. attēls. Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības pirmā valde. Rīga, 1924. gads. No kreisās: sekretārs Jānis Grienfelds, Komponistu biedrības delegāts Jēkabs Kārklīšs, priekšsēdētājs Teodors Reiters, mantzinis Roberts Eglentāls, priekšsēdētāja biedrs Gustavs Klaustiņš, valdes loceklis Bernhards Muižnieks. Stāv: valdes loceklis Jānis Reinholds, koru pārstāvji M. Karsons un J. Ķīsis. Foto: nezināms. RTMM 30837

Latvijas Valsts vēstures arhīva glabātie Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības (turpmāk arī saīsināti: Diriģentu biedrības) valdes sēžu protokoli (un sēdes notiek vai ik nedēļu) turpat desmit gadu garumā dokumentē biedrības darbu, tā atklājot ne tikai kaislības par un ap dziesmu svētku rīkošanu, bet arī citus jautājumus, kas ir Diriģentu biedrības redzeslokā. Pārlasot šos protokolus un skatot tos mūsdienu dziesmu svētku procesa kontekstā, atklājas daudz kopīga. Izrādās, pēc simts gadiem diriģenti ceļ trauksmi par tām pašām problēmām – svētku kolektīvu vadītāju pazemojošo atalgojumu, kas vienlaikus nozīmē arī mūziķa amata prestiža degradāciju, dziedāšanas stundu skaita samazināšanu skolās, dziedāšanas skolotāju un diriģentu trūkumu. Kāds teiktajam sakars ar Klaustiņu? Vistiešākais. Būdam Diriģentu biedrības valdes loceklis, regulāro sēžu vadītājs, referents un dažādu praktisko darbu veicējs, Klaustiņš ļoti labi pārrēdz situāciju kora dziedāšanas laukā un ķeras pie līdzīgu problēmu risināšanas tieši pirms simts gadiem. Viņš ir klāt Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības dibināšanas sapulcē 1923. gada 15. aprīlī un piedalās tās statūtu izstrādāšanā; tā paša gada 26. septembrī tie apstiprināti Apgabaltiesā. Statūti par primāro jautājumu izvirza centienus "uzlabot savu biedru arodniecisko un tiesisko stāvokli un veicināt koru dziedāšanu" (LNA/LVVA 3724-1-3799: 1-4). Ar to jāsaprot kā profesijas prestiža celšana, tā arī diriģenta darba materiāls novērtējums. Jānis Grienfelds (1873–?), viens no biedrības dibinātājiem, rūpīgs sēžu protokolists un Rīgas nomaļu savienības kora diriģents, 1923. gada 4. oktobrī raksta emocionālu vēstuli VI Vispārējo latviešu dziesmu svētku pagaidu rīcības komitejai. Tajā viņš iezīmē reālo diriģenta darba ikdienu un lūdz izskatīt jautājumu par atlīdzības piešķiršanu tiem koru diriģentiem, kuri sagatavoja savus dziedātājus Pirmo vispārējo latviešu dziesmu svētku 50 gadu atceres dziesmu dienām 1923. gada 16. un 17. jūnijā. Vēstulē minēts, ka diriģentiem kopš janvāra nav bijis brīvs neviens vakars, neviena svētdiena. Pēc dienas darbiem viņi ik vakaru devušies no viena kora pie otra, vējā un salā, neapkurinātās telpās, bez siltām pusdienām. Atalgojums par visu to – "ne sarkana graša" (LNA/LVVA 6479-1-54: 6). Turklāt naudu ir kur ņemt – atlikums no Dziesmu dienām un Dziesmu svētku

atskaņu koncertiem jūlija beigās ir 30 8504 rubļi jeb 6170 lati (LNA/LVVA, 6479-1-201: 18(?¹⁴), 17. augusta ieraksts).

Lai arī par Diriģentu biedrības valdes priekšsēdētāju vienbalsīgi ievēl Teodoru Reiteru (1884–1956), praktiski darbu veicējs un biedrības dvēsele ir un paliek Klaustiņš, kurš jau pirmajā pilnsapulcē norāda uz vairākām steigšus risināmām problēmām:

- lai rīkotu dziesmu svētkus, vajadzīgi kori. No laukiem nāk vēstis, ka koru nav, un dibināt jaunus korus ir ļoti grūti;
- trūkst diriģentu;
- šie abi jautājumi aktualizē arī diriģentu skološanu un dziedāšanas mākslas izkopšanu. Ir jāriko diriģentu kursi (LNA/LVVA 6479-1-201: 22; ieraksts 1924. gada 3. janvārī).

Pēdējā apgalvojuma patiesumu spilgti apliecina pēc pāris mēnešiem rīkotais Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības atklāšanas koncerts Nacionālajā operā.¹⁵ Koncerts izgaismo diriģentu kongresā izceltās koru problēmas – koru vokālās tehnikas līmeni un diriģentu profesionālo sagatavotību. Īpaši kritisks ir Skaņražu kopas pārstāvis Zālīts: "4 stundas klausīties viduvēju koru solo uzstāšanās nebūt nebija šī nozīmīgā atklāšanas koncerta uzdevums." Ja daži kori sevi parādīja labi, tad Kārkliņa debija virsdiriģenta lomā, pēc Zālīša domām, bija pilnīga izgāšanās.

«*Debija vis nerādīja kā vajag, bet kā nevajaga dirigēt.*» (Zālīts 1924)

Neba jau nu Klaustiņš nedzirdēja trūkumus, kur pie vainas daļēji arī opernama nepateicīgā akustika, tomēr viņš vienīgais prot pateikt sirsniņu paldies visiem dalībniekiem – koriem un diriģentiem – par uzdrīkstēšanos un veikto darbu.

14 Arhīva lapas numurs nav skaidri salasāms.

15 1924. gada 10. marta biedrības atklāšanas koncertā piedalās 23 kori (14 no tiem sniedz atsevišķu programmu), kas apvieno 1100 dziedātājus; dalībnieku vidū ir arī Valsts darbinieku arodbiedrības koris Artūra Bobkovica (1885–1959) vadībā.

Jau no darbības sākuma Diriģentu biedrība strādā ciešā sasaistē ar nesen izveidoto VI Vispārējo latviešu dziesmu svētku rīcības komiteju.¹⁶ Tādējādi būtu vajadzējis veidoties arī produktīvai sadarbībai ar skaņražiem, bet, kā rādīs turpmākais izklāsts, šajā ziņā gan īpaši neveicās.

Tieši Diriģentu biedrība un Klaustiņš, vienlaikus arī svētku tehniskais rīkotājs, veic galvenos dziesmu svētku sagatavošanas darbus. Priekšsēdētājs Reiters savas aizņemtības dēļ sanāksmēs praktiski nepiedalās. Savukārt Klaustiņš neiztrūkstoši ir klāt, vada sēdes, referē un ķeras pie sāpīgo jautājumu šķetināšanas. Pirmkārt, tiek apspriesti komponistu honorāri par izdoto nošu eksemplāriem. Diriģentu biedrība aicina komponistus pašus izteikt savas vēlmes saistībā ar honorāru lielumu. Klaustiņš vēl pirms lēmuma pieņemšanas tiek lūgts privāti runāt ar profesoru Vitolu un ņemt vērā viņa viedokli.¹⁷ Otrs steidzamais uzdevums ir diriģentu profesionālā līmeņa celšana: Pāvuls Jurjāns (1866–1948) tiek aicināts uzņemties teorētisko un praktisko priekšmetu pasniegšanu diriģentuursos (LNA/LVVA, 6479-1-203: 4; ieraksts 1925. gada 2. oktobrī). Visbeidzot, aktuāla ir repertuāra apguve, īpašu uzmanību veltot grūtākajām dziesmām, sagatavojot Rīgas un apkārtnes koru koncertu. Šo darbu kā virsdiriģentiem, tā koru vadoņiem nolemts veikt par velti (LNA/LVVA 6479-1-203: 6; ieraksts 1925. gada 18. oktobrī).

Diriģentu biedrības valdes gada pārskata pilnsapulcē par 1925. gadu Klaustiņš ar prieku var ziņot, ka valde pērn panākusi dziedāšanas skolotāju materiālu un tiesisku nodrošinājumu likumdošanas ceļā. Viņa pārlicība ir, ka tautas kultūras līmeņa celšana

16 1924. gada 23. aprīlī VI Vispārējo latviešu dziesmu svētku rīkotāju kongresā pēc Klaustiņa priekšlikuma tiek apstiprināta nākamā svētku Rīcības komiteja 15 locekļu sastāvā. Tajā ietilpst Jāzeps Vitols, Teodors Reiters, Ludvigs Grieza, Pauls Jozuuss, Emīlis Melngailis, Alfrēds Kalniņš, Jānis Brigaders, Jānis Zālīts, Gustavs Klaustiņš, Jūlijs Madernieks, Roberts Eglentāls, Bernhards Muižnieks, Jānis Grienfelds, Pāvuls Jurjāns un viens koru priekšstāvis – Jānis Reinholds.

17 Saskaņā ar veiktajiem aprēķiniem Melngailim par astoņām dziesmām pienāktos 400 Ls, Vitolam par deviņām – 450 Ls, Kalniņam par astoņām – 400 Ls; utt. Tātad jāsecina, ka diriģenti ir prasījuši komponistu viedokli, pirms pieņemtu jebkādas lēmumus honorāru lietā.

«*jāsāk no skolas, no kuras nedrīkst izstumt idejiskumu, mūzikas un mākslas mīlestību.*»

(LNA/LVVA 6479-1-203: 12; ieraksts 1926. gada 21. janvārī)

Pilnsapulce nolemj sastādīt īpašu komisiju, pieaicinot pamatskolas un vidusskolas dziedāšanas skolotājus, lai izstrādātu un iesniegtu Saeimā projektu, saskaņā ar kuru dziedāšana skolās būtu obligāts priekšmets. Un vēl: svarīgi ir apvienot diriģentus vienā korporācijā, dibinot diriģentu klubu, uzdot valdei izstrādāt diriģentu atalgošanas plānu, nosakot minimumu, un nodrošināt korporācijas biedru materiālās, juridiskās un morālās tiesības. Klaustiņš vienlaikus arī kā VI Vispārējo latviešu dziesmu svētku rīcības komitejas priekšsēdētāja biedrs un tehniskais rīkotājs ziņo par novadu kopmēģinājumiem, estrādes būvi, orķestriem, nošu iespiešanu un apgārbiem. Un, lai nu vēl Klaustiņam nebūtu par maz darba, viņam jāuzņemas dziedātājas Malvīnes Vīgneres-Grīnbergas (1871–1949) jubilejas organizēšana. Tas viss liek secināt, ka Diriģentu biedrības, neapšaubāmi arī Klaustiņa, paveiktais ir cieņas vērts.

Bet sākas strīdi. Kā dalīt iepriekšējo svētku peļņu, 58 000 Ls, un kad vispār nākamās svētkus rīkot? Šis jautājums uzvirza Diriģentu biedrības sasauktajā ārkārtējā pilnajā biedru sapulcē 1927. gada 3. janvārī (LNA/LVVA 6479-1-203: 36)

un sekojošajās dienās presē. Vairāki skaņraži, viņu vidū komponisti Jēkabs Graubiņš (1886–1961) un Alfrēds Kalniņš, ir pret Bernharda Muižnieka (1868–1940) ierosinājumu 1/3 peļņas ieskaitīt kā atlīdzību diriģentiem. Virsdiriģenti – tā cita lieta, bet pārējie taču esot amatieri un saņemot algas no savām koru biedrībām. Tomēr ne jau visi kori ir biedrību paspārnē un maksā algas saviem diriģentiem. Arī Klaustiņš savu Valsts darbinieku kori vada par velti. Kā redzam, līdzīga problemātika ir aktuāla mūsdienās. Valdība sola diriģentiem jaunu atalgojuma modeli, bet tikām pašvaldībām (tāpat kā savulaik koru biedrībām) jānodrošina kaut kas "iespēju robežās" virs valsts maksājumiem nepilnajiem 40 eiro.

Arī liela daļa preses vēršas pret diriģentiem. Jēkabs Vītoliņš (1898–1977) "Rīgas Ziņās" apgalvo, ka naudas piešķiršana diriģentiem un korīm ir tās nelietderīga izšķiešana, apvaino diriģentus, ka tie grib kontrolēt naudu, kas paredzēta nošu izdošanai (kaut arī Diriģentu biedrība šo darbu līdz šim labi veikusi), apsmej iespēju, ka, sadalot naudu "uz galviņām", katram dziedātājam sanāktu 25 santīmi (Vītoliņš 1927).

Savukārt strīds par svētku rīkošanas gadu faktiski noved pie bēdīgi slavenās diriģentu un skaņražu šķelšanās 1929. gada 20. augusta kongresā (skat. 5. attēlu).

5. attēls. Rīcības komitejas organizētais Latvju VII vispārējo dziesmu svētku kongress Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātes aulā 1929. gada 20. augustā. Pie galda: no kreisās otrais – Teodors Reiters, trešais – Gustavs Klaustiņš, ceturtais – Pāvuls Jurjāns. Foto: nezināms. RTMM 691107

Dziesmu svētku rīcības komiteja 1928. gada 28. oktobrī vienbalsīgi bija lēmusi, ka nākamās (VII) Vispārējās latviešu dziesmu svētkus tā organizēs tikai 1933. gadā, kas saskanētu ar I Dziesmu svētku 60 gadu atceri. Pamatojums: ir labi jā sagatavojas. Klaustiņš 1929. gada 4. martā ziņo, ka no koriem pamazām aiziet gados vecāki dziedātāji, dzied tikai jaunatne, arī studējošā. Koros ieplūst arī inteliģence, bet pastāvēt var tikai lielie kori, mazie nīkuļo. Jācer, ka stāvoklis uzlabosies nākamajos piecos gados (LNA/LVVA 6474-1-204: 14). Te atkal būtu velkamas paralēles ar šodienu. Kas un kā būs labāk pēc pieciem gadiem, ja svētku starplaikā visi tikai "vilks dzīvību"? Trāpīgi situāciju ir raksturojis Dziesmu svētku biedrības valdes priekšsēdētājs Ints Teterovskis:

«*To nevar atstāt absolūtā novārtā un tikai ik pa pieciem gadiem uzsvilpt, un tad nu būs baigie svētki!*» (Kuške 2023)

Vēl 1929. gada 21. marta sēdē norādīts, ka rīcības komiteja jau otrreiz atzinusi 1933. gadu par visizdevīgāko svētku rīkošanai. Tiek izvērtētas pastāvīgas dziesmu svētku estrādes būvniecības iespējas, viens no variantiem paredz arī tās izvietojumu Mežaparkā, Klaustiņš jau ievēlēts būvniecības komisijā. Tiek diskutēts par repertuāru, kam jābūt sabalansētam ar lauku koru spējām, sargājoties no "pārmērīga modernisma" (A. 1928).

Latvijas Skaņražu kopas viedoklis ir citāds – svētki jā rīko 1931. gadā. Klaustiņš domstarpības formulē šādi: "Pēc Skaņražu kopas uzskatiem kā bijušiem, tā nākamajiem dziesmu svētkiem jābūt mākslas progresa uzplaukumam, bet diriģentu biedrība uz to skatās tā, ka vispārējiem dziesmu svētkiem jābūt tautas svētkiem un mākslas svētkiem." (LNA/LVVA 6474-1-204: 15–16)

Konflikta rezultātā tiek dibinātas divas viena otru neatzīstošas dziesmu svētku biedrības un vienotu dziesmu svētku vietā tiek plānoti divi. Vienus

6. attēls. Dziesmu svētku organizatoru un koru diriģentu sanāksmes dalībnieki (saistīti ar Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrību). Rīga, ap 1930.–1933. gadu. 1. rindā no kreisās pirmais – Aleksandrs Valle, trešais – Ernests Brusubārda, ceturtais – Jānis Grienfelds, sestais – Bernhards Muižnieks, septītais – Pāvuls Jurjāns, astotais – Gustavs Klaustiņš; 2. rindā otrais no kreisās – Jānis Reinholds. Foto: nezināms. RTMM 259994

iecerējusi organizēt Latvju VII vispārējo Dziesmu un mūzikas svētku padome¹⁸ Pāvula Jurjāna un Klaustiņa vadībā, otru – Latvijas Skaņražu kopas kongresā 1929. gada 6. oktobrī sastādītā VII Dziesmu svētku rīcības komiteja¹⁹.

Acīmredzot šie notikumi – neskaidrības, apvainojumi, aicinājumi rīkot goda tiesu, laika novilcināšana – postoši ietekmē Klaustiņa veselību. Sevišķi nepatīkami ir tas, ka daudzi kori atsaka savu dalību svētkos, neizprotot, kas tad ir svētku rīkotāji un kad tie galu galā notiks. Abu biedrību nesaskaņas atspoguļo aicinājumi ignorēt vienus vai otru svētkus (LNNA/LVVA, 6479-1-60: 35). Šajā kontekstā izskan arī Ata Ķeniņa (1874–1961), tobrīd Centrālās Izglītības savienības valdes priekšsēdētāja, īpaši sāpinošie vārdi presē pāris nedēļas pēc 20. augusta kongresa:

«Diriģentiem ir vara un tagad diriģenti savā varas apziņā šķiet aizmirsuši, ka viņiem jābūt par vidutājiem starp komponistiem un dziedātājiem, ka viņu uzdevums ir atminēt, ko vieni ar savu darbu gribējuši, kas otriem darāms [...]. Mezdami springuļus starp dziedātājiem un komponistiem, diriģenti noziedzīgi dezorganizē tautas muzikālo attīstību, tautas dailes gaumi un darba prieku.» (Ķeniņš 1929)

Un vēl:

«Ieteicams god. diriģentu biedrības priekšsēdētājam, mūzikas druvā nenozīmīgajam [mans izcēlums. – I. E.] inženierim G. Klaustiņa kungam, netiekties pēc VII dziesmu svētku rīcības komitejas priekšsēdētāja varas un goda, ja viņu uz to neizvirza liela vienprātība. Citādi viņš reizē ar to varētu, gribot negribot izcelties kā VII dziesmu svētku būru biroja iniciators [...].» (Ķeniņš 1929)

¹⁸ Kā jau minēts, diriģenti, kas apvienojušies Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrībā, svētkus vēlējās rīkot 1933. gadā. Galvenās personības, kas aizstāvēja šo ideju, bija Klaustiņš un Pāvuls Jurjāns. Viņi kopā ar domubiedriem sākotnēji rīkojas kā Latvju VII dziesmu un mūzikas svētku padome, līdz 1931. gadā nodibināja koru un orķestru apvienību "Dziesmu svētki".

¹⁹ Komponisti, kas apvienojušies Latvijas Skaņražu kopā, svētkus vēlējās rīkot 1931. gadā. Galvenās personības, kas aizstāvēja šo ideju, bija Jāzeps Vītols un Emīlis Melngailis. Viņi kopā ar domubiedriem (pārsvarā komponistiem) sākotnēji izveidoja VII dziesmu svētku rīcības komiteju, kas pēc dažiem mēnešiem, 1930. gada 20. martā, likvidējās, nododot svētku rīkošanu pašu sastādītai Latviešu Dziesmusvētku biedrībai ar Jāzepu Vitolu kā priekšsēdi.

Pēc tādiem apvainojumiem Klaustiņš, protams, jūtas satriekts un aizvainots. 1929. gada 14. novembra sēdē viņš ierodas, bet sliktas pašsajūtas dēļ nevar to vadīt. Protokolā norādīts: "Saspīlētais stāvoklis dziesmu svētku lietā, satrauc viņa nervus." Sēde tiek pārtraukta (LNNA/LVVA, 6474-1-204: 28).

Kopš 1929. gada 16. decembra līdz 1930. gada beigām Latvju VII Dziesmu un mūzikas svētku padomes priekšsēdētājs ir Pāvuls Jurjāns, vēlāk vismaz līdz 1931. gada beigām viņš vada šīs organizācijas pēcteci, koru un orķestru apvienību "Dziesmu svētki". Arī turpmāko saraksti ar Latviešu dziesmusvētku biedrību, Vitolu personīgi un Izglītības ministru Edmundu Ziemeli (1880–1970) biedrības vārdā veic Pāvuls Jurjāns (1866–1948). Vītols sarakstē lieto vārdu salikumu "Jurjāna grupa". Klaustiņa paraksta nekur vairs nav.

VII svētki 1931. gada vasarā notiek, kaut daudzi kori, tajā skaitā Klaustiņa vadītie dziedātāji, svētkos nepiedalās. Klaustiņiešus neredz arī VIII svētku dziedātāju pulkā 1933. gadā. Tālab gan (un arī domājot par spārnoto teicienu – latviešiem kā "mazu, kašķīgu tautiņu pie Baltijas jūras"), iespējams, lija gan Klaustiņa, gan Klaustiņa kora dziedātāju asaras, kas pieminētas jau citētajā laikraksta "Latvis" publikācijā ([Anon.] 1931).

"Draudzības akts" svētku rīkotāju starpā tiek parakstīts tikai 1934. gada 24. novembrī. Turpmāk Vispārējo dziesmu svētku organizēšana ir vienīgi Latviešu Dziesmusvētku biedrības pārziņā (LNNA/LVVA, 6479-1-44: 23). Bet pirms koru un orķestru apvienības "Dziesmu svētki" gaidāmās oficiālās pievienošanās Latviešu dziesmusvētku biedrībai Vītols 1934. gada 16. novembrī raksta sirsnīgu vēstuli ar uzrunu "mīļais Gustav Klaustiņ" un izsaka "dziļu gandarījumu un neliekuļotu prieku par jaunām, draudzīgām vēsmām mūsu darbā" (LNNA/LVVA, 6479-1-44: 20).

Viens liels, nemierīgs darba cēliens dziesmu svētku vēsturē bija noslēdzies, bet tas sagādāja daudzus rūgtus brīžus, līdz pat veselības traucējumiem – Klaustiņam pilnīgi noteikti un, visticamāk, Jurjānam un Vitolam arī.

7. attēls. Gustava Kļaušīņa koris. 1928. gada 12. oktobris. 1. rindā ceturtais no kreisās – diriģents Gustavs Kļaušīņš. Foto: nezināms. RTMM 648320

KLAUŠIŅA KORIS

1920. gadā, dibinot Latvijas Valsts darbinieku biedrību, veicamo darbu sarakstā ir arī kora veidošana (LNNA/LVVA, 3724-1-10778). Ideja par kori dzimst 1920. gada pavasarī izbraukumā pa Daugavu ar motorjahtu "Asta", tajā piedalās sava laika "sabiedrības krējums". Šis romantiskais brauciens aprakstīts Oļģerta Liepiņa (1906–1983) romānā "Pieci Hermanovski" (publicēts turpinājumos laikrakstā "Londonas Avīze", 1976–1979):

«*Daugavbūves vadītājs un dzelzceļu cēlējs Razums, kam bija laba balss, nostājās klāja vidū un patīkamā tenorā nodziedāja: "Dzim – rūdi – follerā! Es brauc uz Bolderaa!" Dzelzceļu galvenais direktors universitātes prorektors Gustavs Kļaušīņš tūdaļ iedegās mūzikas kaislē, sastādīja mazu kori, kurā ietilpa inženiera Artura Tramdaha kundze Johanna, kara tiesas prokurora māsa Kulmanes jaunkundze un nepārspējamā Elza Kļaušīņa, un diriģēja tautas dziesmu "Es redzēju jūriņā".*» (Liepiņš, Hermanovskis 1978)

Dažādu iemeslu dēļ kora dibināšana aizkavējās līdz 1922. gada rudenim. Savu darbību Kļaušīņa vadībā tas uzsāk 22. septembrī Latvijas Valsts darbinieku biedrības telpās Rīgā, Kalpaka

8. attēls. Programma. Latvijas Valsts darbinieku biedrības simfoniskā orķestra Pirmais simfoniskais koncerts 1922. gada 13. novembrī diriģenta Antuāna Karlē (Oto Karla) vadībā. Piedalās Ādolfs Kaktiņš un biedrības koris Gustava Kļaušīņa vadībā. RTMM 745152

bulvārī 4. Jau tā paša gada 13. novembrī koris 100 dziedātāju sastāvā debitē Nacionālajā teātrī, atklājot biedrības simfoniskā orķestra koncertu ciklu (skat. programmu 8. attēlā), bet pēc nepilna mēneša Amatnieku biedrības zālē notiek Valsts darbinieku arodbiedrības 1. populārais koncerts diriģentu Antuāna Karlē (*Antoine Carlé*)²⁰ un Klaustiņa vadībā, piedaloties solistei Adai Benefeldei (1884 vai 1887–1967) ([Anon.] 1922).

Jau no paša darbības sākuma koris aktīvi iesaistās Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības rīkotajos koncertos, uzstājas publiskos pasākumos, jubilejās. Nelielam ieskatam: 1924. gads iesākas ar jau pieminēto Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības atklāšanas koncertu 10. martā Nacionālajā operā, savukārt 14. septembrī notiek diriģentu biedrības rīkotais

Rīgas apvienoto koru koncerts Vērmaņa parkā (tagadējā Vērmanes dārzā) – starp 19 koriem ir arī Valsts darbinieku arodbiedrības koris Klaustiņa vadībā (LNA/LVVA 6479-1-208: 7). Gads izskan Jurjāna 35 gadu radošās darbības jubilejas zīmē, kas vainagojas ar trijdaļīgu koncertu Nacionālajā operā 12. decembrī un sumiņāšanu konservatorijā (Ramats 1924: 3; skat. arī 9. attēlu). 1926. gada 8. martā Valsts darbinieku arodbiedrības koris piedalās Rīgas dziesmu svētkos (LNA/LVVA 6479-1-211: 20), bet rudenī līdzās vēl 18 koriem uzstājas Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības rīkotajā Jāzepa Vītola 40 gadu radošās darbības koncertā Nacionālajā operā virsdiriģentu Paula Jozuus (1873–1937) un Reitera vadībā (jubilejas mielastu skat. 10. attēlā).

20 Īstajā vārdā Oto Karls (*Otto Karl*, 1886–1944).

9. attēls. Pāvuls Jurjāns ar apsveicējiem savā 35 darba gadu jubilejā uz Latvijas konservatorijas skatuves. 1924. gads.

No labās:

1. rindā pirmā – Ērika Milzarāja (?),
otrais – Jāzeps Vītols, trešais –
Gustavs Klaustiņš, piektais – Pāvuls
Jurjāns ar ziediem, sestā – Pāvula
Jurjāna dzīvesbiedre Natālija.

Foto: nezināms. RTMM 259962

10. attēls. Jāzepa Vītola 40 darba
gadu jubilejas mielasts Armijas
Virsnieku klubā. 1926. gada
13. decembris. Foto: Krišs Rake.
Latvijas Nacionālais rakstniecības
un mūzikas muzejs, RTMM 511138

Īpaši jāizceļ abu Klaustiņu ilgstošā iesaiste labdarībā. Kopš 1923. gada Klaustiņa ir atjaunotās Vidzemes, vēlāk Latvijas Tuberkulozes apkarošanas biedrības priekšsēde. Klaustiņa koris piedalās biedrības rīkotajās Baltās puķes dienās, lai vāktu līdzekļus cīņai ar šo slimību.²¹ Gaujas sanatorijai Klaustiņš personīgi no savas dzimtās Mežmuižas pārved 500 ķiršu stādu. Ne reizi vien viņš kopā ar dziedātājiem Paulu Saksu (1878–1966), Jāni Vītiņu (1894–1941), Bertu Ķuzi (1893–1966) un citiem viesojas skaistajā Hermanovska būvētajā Īles sanatorijā, spēlē ērģeles t. s. lejas baznīcā, palīdzot uzturēt tās darbību. Svarīgu atbalstu biedrības darbā sniedz pirmais Latvijas Valsts prezidents Jānis Čakste (1859–1927). Prezidenta nāves gadadienā Klaustiņš un Valsts darbinieku biedrības koris rīko Čakstes piemiņas koncertu Vecajā Sv. Ģertrūdes baznīcā par labu Tuberkulozes apkarošanas biedrībai. Kritikas atsauksmes ir pozitīvas, piemēram, Grienfelds raksta:

«*Klaustiņa vārdu tagad pauž viņa veiktais koncerta darbs pats par sevi, bet sevišķi koncerta nagla – Taņejeva kantāte, kura no kora un diriģenta prasījusi daudz pūļu iestudēšanas ziņā, lai to godam veiktu. Varēja redzēt, ka viss ir darīts, ko vien kora balsu materiāls un tehnika atļāva.*» (Grienfelds 1928: 80)

21 Katra Baltās puķes diena deva ap 25 000 latu ienākumus. Jau 1924. gadā par savāktajiem līdzekļiem sāka ierīkot tuberkulozes aizgādniecības punktus, kā arī sanatorijas bērniem un pieaugušiem (Gaujas sanatoriju Ilķenes muižas centrā, vasaras atpūtas vietas bērniem Cesvainē, Zaļeniekos, Krāslavā, Mazsalacā, Ropažos, Valmierā un Baldones Baltajā pili).

Klaustiņa koris sava diriģenta vadībā piedalās arī Latvijas radiofona programmu ieskaņojumos.

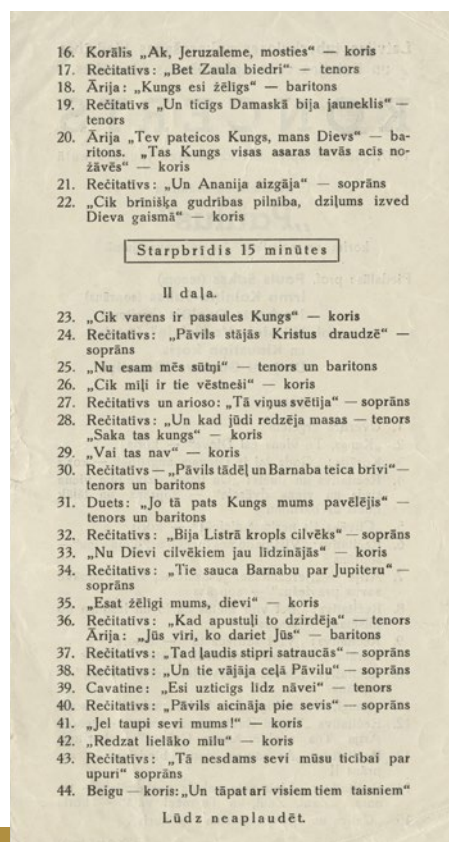
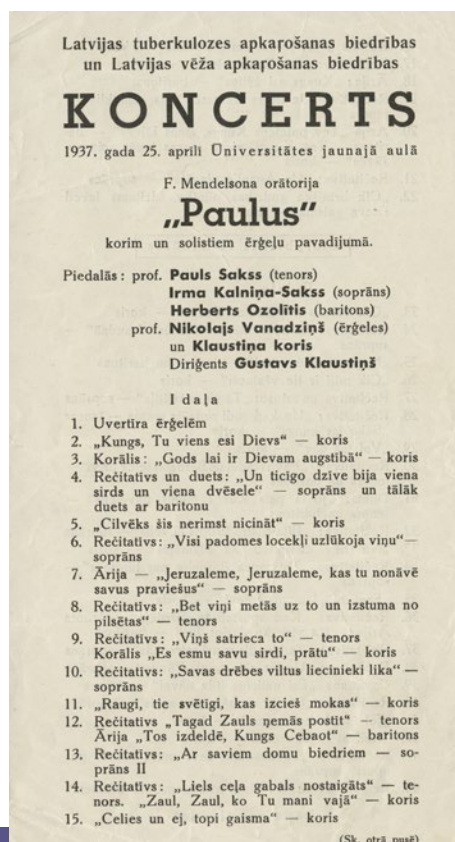
1927. gada 12. novembrī Latvijas konservatorijas zālē tiek atzīmēta Klaustiņa 25 gadu kora diriģenta darbības jubileja. Viņu sveic izglītības ministrs Rainis, biedrības "Zemgalijas" filistri, Diriģentu biedrība, Reitera koris, Raiņa klubs, profesors Vītols, ļoti daudzi jubilāra draugi, darbabiedri un paziņas. Viss liecina par lielo popularitāti un atzinību, ko Klaustiņš ieguvis sabiedrībā kā cilvēks, kas "savam darbam atdodas ar entuziasmu un tanī atrod sev atalgojumu un prieku" (Augusts 1927b: 4). Vienlaikus uz saviem pieciem pastāvēšanas gadiem atskatās Latvijas Valsts darbinieku arodbiedrības koris, kas nu jau sasniedzis stabilu māksliniecisko līmeni.

Koncertā izskan vairāki pirmatskaņojumi, kas lielākoties veltīti jubilāram un viņa korim: profesora Vītola "Ar kristālspodriem stariem" un "Mākoņlaivas", Jāņa Reinholda "Maijpulkstenītis", Aleksandra Valles "Ziedonis". Jēkabs Poruks pēc jubilejas atzīst: "Klaustiņš ir cilvēks, kas runā no sirds uz sirdi." Viņa diriģēšanas tehnika nav jāmēra "ar smalkajiem teorētiskajiem ķīmiskajiem svāriem", viņš diriģē, kā pats sajūt, izteic to, ko Dievs sirdī licis:

«*Klaustiņš ir organizējošs, vienojošs, sabiedriska spēks, kas stiprāks, nekā diriģenta amatnieciskā prasme. Un viņa kā iejūsminātāja, organizētāja sasniegumi ir tie paliekošie.*» (Poruks 1927)

11. attēls. Gustava Klaustiņa kora dziedātāji izbraukumā Dobeles pilsdrupās. 1936. gada vasara. Foto: nezināms. RTMM 731519

12. attēls. Gustava Klaustiņa iecerētā pēdējā koncertprogramma.
Latvijas Universitātes Jaunā aula, 1937. gada 25. aprīlis. RTMM 21827

Pāris mēnešus pirms aiziešanas mūžībā Klaustiņš piepilda kādu skaistu sapni. 1937. gada 11. aprīlī, Latvijas valdībai piedaloties, ar krāšņu koncertu tiek atklātas Valkera (*Walcker*) firmas (Vācija) būvētās un par tehnikas brīnumu nodēvētās Latvijas Universitātes ērģeles. Šīs idejas īstenošanai un praktisko darbu uzraudzībai Klaustiņš ir veltījis dzīves pēdējos gadus. Instruments, kas atspoguļo tehnikas jaunākos sasniegumus, ar savām 4000 stabulēm spēj uzburt tembru dažādību, kas raksturīga pilnam simfoniskajam orķestrim (R. 1937). 25. aprīlī ir paredzēts Fēliksa Mendelsoņa (*Felix Mendelssohn*, 1809–1847) oratorijas "Pāvils" (*Paulus*) atskaņojums jauno ērģeļu pavadījumā (skat. 12. attēlu), taču pats diriģents to vairs nepiedzīvo. Ilgstoši intensīvais darbs un pārpūle ir darījuši savu: uzveduma ģenerālmēģinājumā diriģents, triekas ķerts, sabrūk (Klaustiņa 1968: 158).

Koncerts tomēr notiek, lai arī oratorijas atskaņojums šajos apstākļos, protams, nav viegls uzdevums nedz korim, nedz arī diriģentam Kārlim Martinovskim (1886–1968), kuram nākas vadīt izpildījumu no lapas, bez mēģinājuma. Tā paša gada 3. maijā Klaustiņš aiziet mūžībā.

1937. gada 9. decembrī tiek dibināts Gustava Klaustiņa piemiņas fonds ar mērķi uzturēt un kopt viņa piemiņu, izdot rakstus, dibināt stipendijas, pabalstīt studentus un uzcelt pieminekli (LNA/LVVA 3724-1-11511). Par fonda priekšsēdētāju kļūst Mārgers Skujenieks (1886–1941) (LNA/LVVA, 3724-1-11508). Savukārt koris nonāk jaunā, ievērtīgā diriģenta Haralda Medņa (1906–2000) rokās (skat. 13. attēlu). Fonds pastāv līdz 1940. gada 30. novembrim, kad Tautas komisāru padome paraksta tā likvidācijas dokumentu (LNNA/LVVA, 3724-1-11510).

13. attēls. Gustava Klaustiņa koris pēc koncerta Latvijas konservatorijā. 1939. gada 7. decembris. 1. rindā no kreisās: astotā – soliste Olga Skudra (Pijola), devītā – pianiste Rita Medne, desmitais – diriģents Haralds Mednis, vienpadsmitā – pianiste Ērika Freimane, piecpadsmitā – kora dziedātāja Marija Zārte; pēdējā rindā pirmais no kreisās – Jānis Zicmanis.
Foto: Jānis Lerhs. RTMM 73151

NOSLĒGUMS

Izskatot LNA/LVVA dokumentus, var pārliccināties par Klaustiņa erudīciju un inteliģenci komunikācijā, kas ļauj apgalvot, ka viņš ļoti profesionāli vadījis Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības darbu un ar izpratni uzklauzījis pretējus viedokļus. Jau Klaustiņa dzīves laikā viņa devums novērtēts ar dažādiem apbalvojumiem: 1926. gadā viņš saņēmis Somijas Baltās Rozes II šķiras komandiera ordeni, bet 1927. gadā – III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. Un tomēr, isi atskatoties uz šīs personības mūža gājumu, vēlreiz jāuzsver, ka tas joprojām nav līdz galam izzināts. Klaustiņš bijis inženieris, diriģents, ērgelnieks, dziesmu svētku kustības veicinātājs. Viela turpmākai pētniecībai būtu viņa vadītā studentu biedrības "Zemgaliņa" kora vēsture. Šobrīd nav pieejami arhīvi Krievijā, kas varētu ko vairāk atklāt par daudzu kultūras darbinieku

ceļiem sarežģītajā 20. gadsimta sākuma revolūciju laikā. Klaustiņa sieva, kā arī dēli Jānis un Juris Otrā Pasaules kara gados emigrēja, līdzī paņemot arī atmiņas par vīru un tēvu, vienlaikus iesaistoties trimdas tautiešu dziesmu svētku kustībā.

Pētnieku uzmanību pelnījušas arī Klaustiņa gaitas, veicot docenta pienākumus Latvijas Universitātes Inženierzinātņu fakultātes Ceļu katedrā. Ceļot kvalifikāciju, viņš piedalījies dažādās starptautiskās konferencēs Vācijā, Beļģijā, Dānijā un Zviedrijā. 1936. gada maijā viņš ieguvis inženierzinātņu doktora grādu. 1923. gadā Klaustiņš bijis arī Darba ministrs Zigfrīda Annas Meierovica (1887–1925) valdībā. Visus šos tik dažādos darbus viņš veicis ar aizrautību, nežēlojot spēkus Latvijas labā. It visā Klaustiņš pierādījis izcilas organizatora spējas, enerģiju un pašaieliedzību.

AVOTI

LNA/LVVA 3724-1-3799 = Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļas akte Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības lietā. Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3724. fonds, 1. apraksts, 37999. lieta.

LNA/LVVA 3724-1-10788 = Latvijas Valsts darbinieku aroddarboorganizācijas dokumenti. Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3724. fonds, 1. apraksts, 10778. lieta.

LNA/LVVA 3724-1-11508 = Latvijas Valsts darbinieku aroddarboorganizācijas dokumenti. Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3724. fonds, 1. apraksts, 11508. lieta.

LNA/LVVA 3724-1-11510 = Biedrības "Gustava Kļaušņa piemiņas fonds" likvidācijas materiāli. Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3724. fonds, 1. apraksts, 11510. lieta.

LNA/LVVA 3724-1-11511 = Biedrība "Gustava Kļaušņa piemiņas fonds". Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3724. fonds, 1. apraksts, 11511. lieta.

LNA/LVVA 6474-1-204 = Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības valdes sēžu protokolu grāmata. 1928.–1936. gads. 6474. fonds, 1. apraksts, 204. lieta.

LNA/LVVA 6479-1-44 = Latvju vispārējo dziesmu un mūzikas svētku padomes dokumenti. 6479. fonds, 1. apraksts, 44. lieta.

LNA/LVVA 6479-1-54 = Latvju VI Vispārējo dziesmu un mūzikas svētku Rīcības komitejas iekšējās darišanas. Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6479. fonds, 1. apraksts, 54. lieta.

LNA/LVVA 6479-1-60 = Latvju VI Vispārējo dziesmu un mūzikas svētku Rīcības komiteja. Sarakstīšanās ar koriem. Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6479. fonds, 1. apraksts, 60. lieta.

LNA/LVVA 6479-1-201 = Protokoli par biedrības dibināšanas ierosināšanu kopā ar Vigneru Ernesta "Atskaņu" protokoliem. Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6479. fonds, 1. apraksts, 201. lieta.

LNA/LVVA 6479-1-203 = Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības valdes sēžu protokolu grāmata. 1925.–1928. gads. Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6479. fonds, 1. apraksts, 203. lieta.

LNA/LVVA 6479-1-211 = Rīgas dziesmu svētki 8. martā 1926. [gadā]. 6479. fonds, 1. apraksts, 211. lieta.

RTMM 812447 = Jūlijs Pētersons – Gustavam Kļaušņam. 1927. gads. 1 lp. rokrakstā ar tinti, melnraksts. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, RTMM 812447.

LITERATŪRA UN INTERNETA RESURSI

A. (1928). VII. vispārējie dziesmu svētki 1933. gadā. *Mūzikas Nedēļā*, 3–4: 17.

[Anon.] (1911). Maskava. Etnogrāfisks koncerts. *Dzimtenes Vēstnesis*, 22.01.: 7.

[Anon.] (1912). Aspazijas balvai. *Dzimtenes Vēstnesis*, 11.12.: 4.

[Anon.] (1919). Māksla. *Kurzemes Vārds*, 05.07.: 3.

[Anon.] (1922). Valsts darbinieku arodbiedrības 1. populārais koncerts [sludinājums]. *Valdības Vēstnesis*, 08.12.: 2.

[Anon.] (1931). Svētku dienu kuriozi. *Latvis*, 26.06.: 2.

Augusts, Mārtiņš (1927a). Gustavs Kļaušņš. Sakarā ar viņa 25 g. diriģenta darbību š. g. 12. novembrī. *Mūzikas Nedēļā*, 25–26: 14.

Augusts, Mārtiņš (1927b). Gustavs Kļaušņš. *Mūzikas Nedēļā*, 27–28: 4.

Dārziņš, Emīls (1908). Māksla. *Dzimtenes Vēstnesis*, 07.05.: 3.

Dombrovskis, Nikolajs (1963). *Bijušās dienas. Atmiņas*. Čikāga. Alfrēda Kalnāja apgāds.

Grienfelds, Jānis (1928). Apskats. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 4: 80.

Klaustiņa, Elza (1968). To nevar aizmirst. *Patriotiskā un sociālā darbā*. [Bruklina:] Grāmatu draugs.

Kušķe, Baiba (2023). *Ilgstoši savilktās jostas. Kultūras darbinieku zema is atalgojums rada satraucošas sekas*. 17.11. <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/17.11.2023-ilgstosi-savilktas-jostas-kulturas-darbinieku-zemais-atalgojums-rada-satraucosas-sekas.a532038/> (skatīts 03.10.2024.).

Ķeniņš, A[tis] (1929). Latvju dziesma apdraudēta. 7. Vispārējo dziesmusvētku lietā. *Jaunākās Ziņas*, 03.09.: 1.

Liep[ājas] Izgl[ītības] biedr[ības] valde (1919). Liepājas bilance. *Latvijas Sargs*, 26.02.: 3.

Liepiņš, Oļģerts; Hermanovskis Egils (1978). Pieci Hermanovski. Romāns par laimes un brīvības sapņiem. 119. turpinājums. *Londonas Avīze*, 03.11.: 4.

Literatura.lv (b. g.). *Elza Klaustiņa*. <https://www.literatura.lv/personas/elza-klaustina> (skatīts 10.10.2024.).

Poruks, Jēkabs (1927). Māksla. Gustava Klaustiņa jubilejas koncerts. *Pēdējā Brīdī*, 13.11.: 12.

R. (1937). Universitātes jaunās ērģeles – tehnikas brīnums. *Latvijas Kareivis*, 09.04.: 4.

Ramats, Ed[uards] (1924). Pāvula Jurjana 35 gadu muz[ikālās] darbības jubilejas koncerts. *Mūzikas Nedēļa* 50: 3.

Sproģis, Jūlijs (1930). *Ko runā dokumenti par vispārējo dziesmu svētku rīkotāju konfliktu*. Rīga: Latvijas zemnieku savienības spiestuve.

Straume, Jānis (1922). Mūsu tagadējie dziedātāju kori. *Latvju Mūzika*, 01.04.: 5.

Švitiņa, Laura (2023). Kurš rīkos Vispārējos dziesmu svētkus? *Stāstnesis* 20. <https://rmm.lv/storyteller/kurs-rikos-visparejos-dziesmu-svetkus/> (skatīts 12.02.2023.).

Vitoliņš, Jēkabs (1927). Skandalozs diriģentu kongress. *Rīgas Ziņas apvienotas ar Latvijas Vēstnesi*, 05.01.: 6.

Zālīts, Jānis (1924). Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrības atklāšanas koncerts [...]. *Jaunākās Ziņas*, 11.03.: 2.

PIELIKUMS

Gustava Klaustiņa dibinātie un vadītie kori

Jelgavas skolu jaunatnes koris: 1899–1900

Studentu biedrības “Zemgalija” koris: 1901–1906, 1907 (rudens) – 1908 (jūnijs)

Maskavas latviešu Izglītības biedrības koris: 1909 (pavasaris) – 1911

Minskas latviešu Dzelzceļnieku koris: 1911

Omskas latviešu biedrības koris: 1913–1914 (vasara)

Minskas latviešu un cittautiešu koris un Dzelzceļnieku pūtēju orķestris: 1914 (rudens) – 1917

Liepājas Izglītības biedrības valdes koris: 1919 (februāris – jūlijs)

Latvijas dzelzceļnieku koris: līdz 1921 (jūlijs)

Raiņa kluba koris: 1921–1922 (vasara)

Latvijas Valsts darbinieku arodbiedrības koris: 1922 – Otrā pasaules kara beigas (kopš 1937. gada nogales diriģents Haralds Mednis)

Dr. art. **Inese Žune** /

Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs

LOCIŅINSTRUMENTU KOLEKCIJA LATVIJAS NACIONĀLAJĀ RAKSTNIECĪBAS UN MŪZIKAS MUZEJĀ

BOWED INSTRUMENT COLLECTION IN THE LATVIAN NATIONAL MUSEUM OF LITERATURE AND MUSIC

KOPSAVILKUMS

Mūzikas instrumenti ir mūzikas dzīves liecinieki, kas atklāj daudz jauna par to būvētājiem, izgatavošanas periodu, lietotajiem materiāliem, kā arī par atskaņotājiem dažādos laikmetos. Raksta mērķis ir sniegt priekšstatu par lociņinstrumentu kolekciju Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā, to saglabātību un restaurācijas nepieciešamību. Pētījuma bāze ir paši instrumenti, ko pēc krājuma komplektēšanas kritērijiem var iedalīt vairākās grupās:

- 1) Latvijas vijolbūvētāju darināti koncertinstrumenti;
- 2) Latvijā spēlēti dažādu jomu kultūras darbiniekiem, tostarp mūziķiem, piederējuši instrumenti;
- 3) instrumenti, ko tautas muzikanti un amatiermūziķi meistarējuši savām vajadzībām;
- 4) suvenīrinstrumenti.

Pētījumā izmantota arī pieejamā informācija par lociņinstrumentu būvētājiem, to īpašniekiem un spēlētājiem.

RAKSTURVĀRDI: muzeja krājums, kolekcija, lociņinstrumenti, vijole, vijolbūvētāji.

SUMMARY

Musical instruments are witnesses of the life of music, which tell about their builders, the time of their manufacture and the materials used, as well as about the performers throughout the centuries. The purpose of the article is to present the collection of bowed instruments stored in the Latvian National Museum of Literature and Music, their preservation and the need for restoration. The basis of the research includes the instruments themselves, which can be divided into several groups according to the collection criteria:

- 1) concert instruments made by Latvian violin makers;
- 2) instruments played in Latvia, owned by cultural workers including musicians;
- 3) instruments made by folk musicians and amateur musicians for their own needs;
- 4) Souvenir instruments.

The research also discusses the available information about bowed instrument builders, their owners and players.

KEYWORDS: museum stock, collection, bowed string instruments, violin, violin makers.

IEVADS

Katra muzeja aktivitāšu centrā ir tā krājums, kas ir gan vispusīgas darbības avots, gan arī apzināšanas un izpētes galarezultāts. Amerikāņu muzeologs un antropologs Džordžs Elliss Bērkovs (*George Ellis Burcaw*, 1921–2017) raksta, ka

«muzeja krājumu var definēt kā muzeja apkopotos priekšmetus, kuri vākti un tiek saglabāti to potenciālās vērtības dēļ kā raksturīgi paraugi vai kā priekšmeti, kuriem piemīt estētiska vai izglītojoša vērtība.» (Burcaw 1977: 14)

Baltijas Muzeoloģijas veicināšanas rokasgrāmatā "Muzejisko priekšmetu saglabāšana" norādīts:

«[...] muzeji kultūrvēsturiskās liecības krāj, lai tās tiktu izmantotas sabiedrības izglītošanai, zinātniskiem pētījumiem, atpūtai un citiem mērķiem. Vienlaicīgi ar komunikācijas funkciju nodrošināšanu muzejam ir jārealizē arī otra pamatfunkcija – kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšana nākamajām paaudzēm. Šo divu funkciju sabalansēšana ir uzdevums, kas prasa rūpīgi pārdomātu un profesionālu pieeju.» (Ubarste 2020: 31)

Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja (turpmāk arī LNRMM) nu jau vairāk nekā miljons priekšmetu lielais krājums ietver literatūras un mūzikas personību, institūciju, dažādu norišu (piemēram, Dziesmu svētku) kolekcijas, kā arī mūzikas instrumentu kolekciju. Ir svarīgi, lai katra kolekcija veidotu jēgpilnu priekšmetu kopumu, tādēļ muzejs ir izstrādājis un īsteno savu krājuma komplektēšanas politiku.

Pašlaik muzejā ir vairāk nekā 400 dažādu mūzikas instrumentu, turklāt kolekcija arvien vēl tiek papildināta. Par tās vākumu liela pateicība pienākas mūsu bijušajam kolēģim Elmāram Zemovičam (1938), kurš no 1987. līdz 2010. gadam bija tagadējā LNRMM darbinieks un Mūzikas nodaļas vadītājs.

Rakstā pievēršīšos 107 priekšmetu lielās stīgu instrumentu kolekcijas lociņinstrumentiem, kuru nozīmīgāko daļu veido vijoles – to ir 40, bet muzeja krājumā ir arī viena viola, divas altvijoles un viena basīte. Vecākā vijole datēta ar 1806. gadu,

jaunākā būvēta 1996. gadā.

Lociņinstrumenti ir stīgu instrumenti, kuru stīgas tiek ievibrētas ar lociņa palīdzību un tā astru berzes spēka ietekmē vibrē noteiktā skaņaugstumā, kas atkarīgs no stīgas garuma, biezuma un sprieguma (Žune 2024). Līdzīgi kā citus LNRMM krājuma mūzikas instrumentus, lociņinstrumentus pēc komplektēšanas kritērijiem var nosacīti iedalīt četras grupās:

- 1) Latvijas vijoļbūvētāju darināti koncertinstrumenti;
- 2) Latvijā spēlēti dažādu jomu kultūras darbiniekiem, tai skaitā mūziķiem, piederējuši instrumenti;
- 3) instrumenti, ko tautas muzikanti un amatiermūziķi meistarējuši savām vajadzībām;
- 4) suvenīrinstrumenti.

LATVIJAS VIJOĻBŪVĒTĀJU DARINĀTI KONCERTINSTRUMENTI

Instrumentu skaita ziņā tā ir vislielākā grupa, ko veido dažādu paaudžu Latvijas vijoļbūvētāju – 17 personu – 23 meistardarbi.

Kā zināms, koncertinstrumentu būvētājam jābūt

«cilvēkam ar teicamu muzikālo dzirdi un lielāku vai mazāku šī instrumenta spēles prasmi. Viņam jābūt labam kokapstrādes meistaram, galdniekam, kurš visā pilnībā pārzina apstrādājamā koka īpašības. Viņam jābūt arī zinātniekam, kurš orientējas akustikas likumos, ķīmijā, fizikā, turklāt vēl apveltītam ar pētniecisku prātu, lai prastu analizēt, salīdzināt, vispārināt savus vērojumus un eksperimentu rezultātus» (Geistarts 1958)

Kokrūpnieks un kultūras mecenāts Augusts Nikolajs Dombrovskis (1845–1927) ir ne tikai viens no pirmajiem, bet arī pats raženākais lociņinstrumentu būves meistars Latvijā, jo savā mūžā izgatavojis vairāk nekā 1200 instrumentus – pārsvarā vijoles, bet arī apmēram 160 altus, vismaz 65 čellus un vismaz 10 kontrabasus (Dombrovskis

1923: 38). Daudzi viņa būvētie instrumenti dažādos apstākļos gājuši bojā, daži glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā un privātkolekcijās.

Varam lepoties, ka LNRMM pieder samērā liela Dombrovskis instrumentu kolekcija; tās eksponāti pārstāv 19. gadsimta beigas. Katram no četriem (vijole, 1883, RTMM 316831\1; vijole, 1887, RTMM 864161; vijole, 1897, RTMM 436075; altvijole, 1897, RTMM 629159) Dombrovskis instrumentiem mūsu muzeja krājumā ir savs stāsts, kas tā vai citādi atspoguļo šī neparastā cilvēka dzīvi un eksperimentus vijoļu būvē.

1. attēls. Augusts Dombrovskis savā darbnīcā. 1927. gads. RTMM 88871

Dombrovskis interese par vijoļbūvi aizsākās 1875. gadā, kad viņš mācījās spēlēt vijoli un meklēja sev piemērotu instrumentu, kam būtu spilgta un sulīga skaņa. Tādu neatradis, viņš nolēma vijoli uzbūvēt pats (Žune 2016: 219). Sekoja speciālās literatūras studijas un mokošu meklējumu un eksperimentu laiks, kas turpinājās līdz pat 80 gadu vecumam. Visā šajā periodā Dombrovskis tiecās panākt instrumenta labāku un pilnīgāku skaņu. Galveno uzmanību viņš veltīja vāku biezumam, tos vairākkārt pat pārtaisot. Meistars daudz

2. attēls. Augusta Dombrovskis būvēta vijole, 1883. gads. RTMM 316831\1

eksperimentējis arī ar kokmateriāliem. Zaļākus kokus viņš esot septiņas dienas vārijis tvaika katlā un divas nedēļas sutinājis benzīnā. Tāpat instrumenti gatavoti arī no 100 līdz 200 gadus vecu šķirstu, māju, skolu un baznīcu ēku kokiem (Dombrovskis 1923: 16).

Pēc 1905. gada revolucionārajiem notikumiem Dombrovskim bija jābēg no soda ekspedīcijas izrēķināšanās (viņš bija devis atļauju strādniekiem noturēt sapulces Ziemeļblāzmas pili, tādēļ tā tika nodedzināta, bet pašam draudēja nošaušana). Meistars ar savu kuģīti devās uz Somiju, kur rada patvērumu Jaņa Rozentāla (1866–1916) dzīvesbiedres Ellijas Forseles-Rozentāles (*Elli Forssell*, 1871–1943) tēva mājās. Līdzī atvestos instrumentus viņš bija piesūcinājis ar pernicu, cenšoties pasargāt tos no bojāejas, ja gadījumā tie nokļūtu ūdenī (Žune 2023: 216). Šiem instrumentiem blakus podziņai ir neliels caurumiņš, pa kuru, kā savulaik secinājis vijoļmeistars Zigurds Elsbergs (1932–1923), iespējams, pernica instrumentos iepludināta; tas redzams, piemēram, altvijoļes apakšmalas attēlā (skat. 3. attēlu).

3. attēls. Augusta Dombrovskis būvēta altvijole. 1897. gads. RTMM 629159

Nr.	Vijoļbūvētājs	Instruments	Gads	Saglabātība
1.	Augusts Nikolajs Dombrovskis (1845–1927)	Vijole ar 2 lociņiem un futlāri	1883	Laba
2.		Vijole nr. 377	1887	Laba
3.		Vijole nr. 402 ar lociņu un futlāri	1897	Laba (melni lakota)
4.		Altvirole	1897	Vidēja. Nav vairāku detaļu
5.	Johans Retseps (<i>Johann Rätsepp</i>) (1864?–?)	Vijole	1908	Laba, sīki lakas defekti
6.	Jānis Ozols (1871–1932)	Vijole nr. 26 Piederējusi Artūram Madrēvičam	1918	Laba, lakas defekti
7.	Voldemārs Zviedris (1903–1990)	Vijole nr. 108	1929	Laba

1. tabula. Lociņinstrumenti, ko Latvijas meistari būvējuši 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajās trīs desmitgadēs.¹

¹ Šajā un turpmākajās tabulās minēti instrumenti, kas ir Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā. Visas tabulas veidojusi raksta autore Inese Žune.

Savukārt 1897. gadā būvētā melnā vijole ir liecība tam, ka Pirmā pasaules kara laikā instrumenti ar meistara dēla, vijolnieka Augusta Jēkaba Dombrovskā (1878–1937) palīdzību tika nogādāti Petrogradā, kurp devās arī pats Dombrovskis seniors. Daudzas viņa vijoles šajā laikā pārļakotas melnas, lai izskatītos mazāk pievilcīgas, jo toreizējā Krievijas metropolē tika pārdzīvotas gan revolūcijas, gan visas lielinieku kratīšanas un rekvizīcijas.

4. attēls. Augusta Dombrovskā būvēta vijole.
1897. gads. RTMM 436075

Dombrovskā instrumentos ir iededzināta meistara zīme (AUG. DOMBROWSKY. LATVIS), arī vieta, gads un instrumenta numurs. Tā savulaik bijusi liela uzdrīkstēšanās, jo ne visi latvieši baronu kundzības un rusifikācijas laikā uzturējās atzīt savu tautību. Instrumentos nereti atrasti arī citi interesanti ieraksti, jo meistars vijolēm mēdzis uzticēt savas visslēptākās domas.

Protams, ne visas Dombrovskā vijoles atbilst koncertinstrumenta prasībām, bet ir arī ļoti izdevušies eksemplāri, ko labprāt spēlējuši pieredzējuši un atzīti mūziķi, tai skaitā paša Dombrovskā dēls Augusts Jēkabs. Savukārt Dombrovskā seniora vārds minēts vairākos enciklopēdiskos izdevumos, piemēram, Vilhelma Jozefa fon Vasiļevskā (*Wilhelm Joseph von Wasielewski*, 1822–1896) Leipciģā publicētajā grāmatā "Vijole un tās meistari" (*Die Violine und ihre Meister*, Wasielewski 1903), kā arī čehu muzikologa Karela Jalovecā (*Karel Jalovec*, 1892–?) "Vijoļbūves enciklopēdijā" (*Enzyklopädie des Geigenbaues*, Jalovec 1965: 249). Tas vien jau liecina, ka šīs vijoļbūvētājs bijis pazīstams ne tikai Latvijā.

20. gadsimta sākumā Rīgā darbojies igauņu izcelsmes galdniekmeistars un instrumentu būvētājs **Johans Retseps** (1864–?), kura 1908. gadā izgatavotā vijole ir muzeja krājumā (Zemovičs 2024: 134).

Liels retums mūsdienās ir arī **Jāņa Ozola** (1859–1906) būvētās vijoles, kas bijušas kopskaitā 72. Tās visas veidotas no rūpīgi izmeklēta koka, tām ir skaista apdare un caurspīdīgs lakojums, bet skanējums atbilst koncertinstrumentu prasībām. Ozola vijoles atzinīgi vērtējuši daudzi ievērojami viņa laika mūziķi, piemēram, vijolnieki Edmondo

5. attēls. Jāņa Ozola būvēta vijole nr. 26.
1918. gads. RTMM 576940

Lučini (*Edmondo Luccini*, 1886–1922), Jākobs Gurvičs (*Jacob Gurwitsch*, 1881–1943) u. c. Tās tikušas izstādītas arī Starptautiskā izstādē Rīgā, bet diemžēl pats meistars dzīvojis un miris lielā trūkumā (Žune 2016: 217). LNRMM krājumā ir Ozola vijole nr. 26, kas būvēta 1918. gadā un piederējusi vijolniekam un instrumentu kolekcionāram Artūram Madrēvičam (1901–1975).

Daudz neskaidrību saistās ar brāļu **Voldemāra** (1903–1990) un **Aleksandra** (1905–1993) **Zviedru** vijolbūvi. Zināms, ka viņi savas darbības sākumā 1925. gadā nopirkuši no meistara Ozola atraitnes visu viņa darbnīcas inventāru, kur bijuši arī vairāki nepabeigti instrumenti. Zviedri vijoles esot būvējuši kopā pēc Stradivāri (*Stradivari*) un Gvarnēri (*Guarnieri*) modeļiem. Kopumā viņi

6. attēls. Voldemāra Zviedra būvēta vijole nr. 108.
1929. gads. RTMM 446898

darinājuši 118 vijoles, 6 altus un vienu čellu. Puse šo instrumentu ir ar Voldemāra, puse – ar Aleksandra etiķetēm (Žune 2016: 221–222). Voldemārs pirmskara Latvijā bijis pazīstams vijolnieks un vijolbūvētājs. Vijolnieks un mūzikas kritiķis Jūlijs Sproģis (1887–1972) pēc viņa koncerta rakstījis:

«*Voldemārs Zviedrs ir kaislīgs vijolu būvētājs, un daži jaunie vijolnieki ir lieli viņa vijolu cienītāji [..]. Viņam laba vijoles spēles mehānikas un toņa izjūta [..]. Uz V. Zviedra darinātiem instrumentiem: vijolēm, violas un čella Grīga stīgu kvartetu spēlēja Madrēvičs, Ozols, Miķelsons un Teihmanis.*»
(Sproģis 1933)

7. attēls. Aleksandra Zviedra būvēta vijole nr. 102.
Ap 1966. gadu. RTMM 629158

1944. gadā Voldemārs devies trimdā uz Zviedriju un tur arī miris. Vieni uzskata, ka visas vijoles būvējis Aleksandrs, bet, tā kā Voldemārs ir bijis ļoti labs vijolnieks, tad nolēmuši, ka viņa darinātās vijoles būs vieglāk pārdot. Šis pieņēmums balstās Aleksandra Zviedra intervijā, kas savulaik sniegta vijolmeistaram un vijolbūves vēstures pētniekam Šāndoram Gotvonī (1992). Citi atkal pieļauj, ka veiksmīgāks vijolbūvē bijis tieši Voldemārs. Katrā ziņā šajā jautājumā vēl daudz ko pētīt. Līdz šim mūsu muzeja krājumā bija Voldemāra 1929. gadā būvēta vijole nr. 108, bet 2023. gadā radās izdevība iegūt arī gleznotāja, slavenā burātāja un vijolmeistara Aleksandra izgatavotu instrumentu nr. 102. Tas datēts ar 1966. gadu, lai gan varbūt izgatavots agrāk, bet to droši apgalvot nevar.

Nr.	Vijoļbūvētājs	Instruments	Gads	Saglabātība
8.	Jānis Barabančiks (1879–1947)	Vijole	1930	Laba
9.	Arturs Norēns (1902?–?)	Vijole	1931	Laba (nevienmērīgs lakojuums)
10.	Reinholds Kasparsons (1889–1966)	Vijole nr. 6 ar futlāri	1933	Vidēja, dekas plisumi
11.	Kārlis Ieviņš (1888–1977)	Vijole	1940	Laba

2. tabula. Locīnstrumenti, ko Latvijas meistari būvējuši laikposmā no 1930. līdz 1940. gadam.

8. attēls. Reinholda Kasparsona būvētā vijole nr. 6.
RTMM 446892

Vairākas vijoles mūsu muzeja krājumā pārstāv 20. gadsimta 30. gadu periodu.

Šajā grupā interesi raisa gleznotāja, grafiķa un kolekcionāra **Reinholda Kasparsona** (1889–1966) vijole. Arī viņš pats bijis amatiermūziķis. Savu pirmo vijoli Kasparsons izgatavojis 14 gadu vecumā, bet muzeja krājumā ir viņa 1933. gadā būvētā sestā vijole. Tolaik Kasparsonu jau dēvēja par Benjamiņu galma mākslinieku, jo no 1926. līdz 1940. gadam viņš bija žurnāla "Atpūta" ilustrators. Katru savu vijoli meistars darinājis ar lielu rūpību un iebildis pret rūpniecisku to ražošanu. Intervijā Aleksandram Čakam viņš savulaik atzinis:

«Tagad jau vijoles fabrikās taisa tikpat standartizēti kā dāmu zeķes. Bet katrai vijolei vajaga ielikt iekšā sirdi.» (Čaks 1939)

Vijoļbūve bijusi arī rakstnieka un vēlāk vienlaikus gleznotāja **Kārļa Ieviņa** (1888–1977), istajā vārdā Kārļa Viktora Paķuļa, aizraušanās.

Pašmācības ceļā Ieviņš apguvis vijoļspēli, ieguvis tautskolotāja tiesības un no 1907. līdz 1914. gadam strādājis par skolotāju Jaunpilī. Tur viņš mācījis vijoli arī saviem audzēkņiem un katru rītu lūgšanu laikā atskaņojis ar šo instrumentu kādu korāli. Jaunībā Ieviņš bieži viesojies pie dzejnieka un skolotāja Friča Hunhena (1874?–?), kopā ar brāļiem Hunheniem piedaloties mājas koncertos un uzstājoties kā vijoles solists.

9. attēls. Kārlis Ieviņš. 20. gadsimta 50. gadi Zviedrijā.
No raksta autores privātā arhīva

10. attēls. Kārļa Leviņa būvēta vijole. 1940. gads.
RTMM 323534

11. attēls. Kārļa Leviņa būvēta vijole. 1976. gads.
RTMM 541393

12. attēls. No kreisās: vijolbūves meistari Reinis Māsēns, Nikolajs Dreika, Mārtiņš Roberts Zemītis, Edgars Tone (stāv), vijolnieks Artūrs Madrēvičs un vijolbūves meistars Aleksandrs Zviedris. 1968. gads. Foto: nezināms. No raksta autores privātā arhīva

Vijolbūves mākslu leviņš apguvis pašmācības ceļā un konsultējoties ar latviešu vijolbūves celmlaužiem Dāvi Knospi (1866–1955), Augustu Nikolaju Dombrovski un Mārtiņu Robertu Zemīti (1896–1995). Dzīvodams Zviedrijā, leviņš gandrīz katru gadu apmeklējis pasauleslaveno vijolbūves centru Mitenvāldē, Dienvidvācijā, kur iepircis visu nepieciešamo savu vijolu būvei un apspriedies ar speciālistiem par šī amata smalkākajām niansēm (Žune 2016: 471).

Latvijā leviņš uzbūvējis desmit, bet Zviedrijā – apmēram 150 vijoles. Divas no tām atrodas Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja kolekcijā. 1940. gadā izgatavotā vijole atbilst koncertinstrumenta prasībām un ir rūpīgi izstrādāta, turpretī 1976. gadā būvētā vairāk atgādina tautas muzikanta instrumentu ar paviršu lakoju un diezgan neveiklu apdari. Muzeja krājumā ir daudzas leviņa instrumentu sagataves un šabloni.

Par vijolbūves uzplaukumu Latvijā, neskatoties uz visiem padomju iekārtas noteiktajiem ierobežojumiem, var uzskatīt laiku no 20. gadsimta 60. gadu vidus līdz 90. gadu beigām, kad Latvijā šajā jomā darbojās vesela virkne pazīstamu meistaru. Apstākļos, kad spēlēšanai un arī mācībām kaut cik atbilstošas kvalitātes instrumentus veikalā nopirkt nevarēja, viņi spēja nodrošināt ne tikai instrumentu remontu, bet arī būvēja jaunus locīnstrumentus, tai skaitā nepilna izmēra – 1/8, ceturtdaļas, puses un 3/4 vijoles mūzikas skolu vajadzībām.

Viens no ievērojamākajiem instrumentu meistariem šajā laikā bija **Mārtiņš Roberts Zemītis** (1896–1995), kurš ar vijolbūvi sācis nodarboties jau pirmskara periodā. Zemīšu tēvs, kā viņu dēvējusi Latvijas vijolnieku saime, savā garajā un raženajā mūžā uzbūvējis vismaz 550 instrumentus: 425 vijoles, 50 bērnu vijoles, 70 altus un piecus čellus.

Nr.	Vijoļbūvētājs	Instruments	Gads	Saglabātība
12.	Alfrēds Krastiņš (1903–1975)	Vijole	1957	Laba
13.	Mārtiņš Roberts Zemītis (1896–1995)	Vijole op. 339, piederējusi Indulim Sūnam	1963	Laba
14.		½ vijole	~1964	Vidēja. Dekā ieplaisājusi, nav sliekšņiņa, dvēselītes, ieplaisājusi pirkstu laipa
15.	Ādams Antons (1895–1982)	Vijole nr. 20	1964	Laba
16.	Aleksandrs Zviedris (1905–1993)	Vijole nr. 102	1966?	Laba, neliels lakas nodilums
17.	Edgars Tone (1919–2006)	Vijole ar futlāri	1975	Laba
18.	Kārlis Ieviņš (1888–1977)	Vijole ar lociņu un futlāri	1976	Vidēja

3. tabula. Lociņinstrumenti, ko Latvijas meistari būvējuši 20. gadsimta 50.–70. gados.

13. attēls. Mārtiņš Roberts Zemītis savā darbnīcā Rīgā, Hermana ielā 13. 20. gadsimta 70. gadu sākums. Foto: nezināms. No raksta autorei privātā arhīva

Zemīša vijoles ir ļoti rūpīgi veidotas un liecina par māksliniecisku gaumi, tās segtas ar caurspīdīgu, gaiši dzeltenu vai iesarkanu dzintara eļļas laku, kas ļauj izcelties skaistajam koka šķiedras zīmējumam. Latvijā šos instrumentus spēlējuši vijolnieki

14. attēls. Mārtiņa Roberta Zemīša būvēta vijole. 1963. gads. Piederējusi Indulim Sūnam. RTMM 880226

Arvīds Zvagulis seniors (1920–2016), Valdis Zariņš (1942–2018), Andris Baumanis (1951–2009) un citi pazīstami mūziķi. Ilgu laiku mūsu krājumā nebija nevienas Zemīša būvētās vijoles, bet pēdējo divu gadu laikā esam ieguvuši trīs viņa darinātos instrumentus. Vienu no tām pēc savas aktīvās koncertdarbības beigšanas muzejam dāvināja bijušais Latvijas Valsts filharmonijas solists Indulis Sūna, kurš kopš 1990. gada dzīvojis un strādājis Toronto, Kanādā.

Nr.	Vijoļbūvētājs	Instruments	Gads	Saglabātība
19.	Mārtiņš Roberts Zemītis (1896–1995)	Vijole ar futlāri	~1983	Labā, jāatbrīvo no pūkām
20.	Nikolajs Dreika (1904–1998)	Vijole "Dagnija"	1984	Labā
21.	Juris Jēkabsons (1949)	Vijole nr. 7	1984	Labā, lakas skrāpējumi
22.	Reinis Māsēns (1918–1998)	Altvijole nr. 113	1989	Labā
23.	Valdis Vanags (1943–2011)	Vijole nr. 16 ar lociņu (bez astriem)	1996	Labā

4. tabula. Locīņinstrumenti, ko Latvijas meistari būvējuši 20. gadsimta 80.–90. gados.

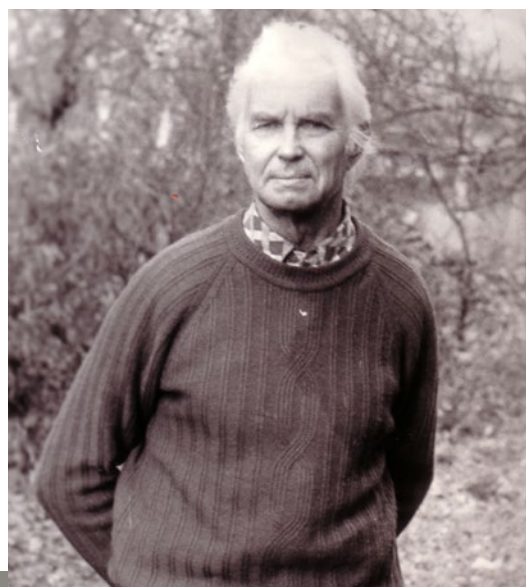

15. attēls. Nikolajs Dreika, 1956. gads.
Foto: nezināms. RTMM 578990

No 20. gadsimta otrajā pusē būvētajiem instrumentiem vēlos izcelt iecienītā vijoļmeistara **Nikolaja Dreikas** (1904–1998) pēdējo, 1984. gadā būvēto vijoli "Dagnija", ko viņš veltījis radniecei, rakstniecei Dagnijai Dreikai (1951). Mūža otrajā pusē Dreika savas vijoles vairs nav numurējis, bet devis to būtībai un raksturam atbilstošus vārdus ("Vija", "Venēra", "Glorija") vai veltījis kādai radniecei: vijoli "Astrīda" viņš nosaucis meitas Astrīdas Tabūnes (1935–2008) vārdā, "Marita" tapusi par godu mazmeitai (Tabūne 2004: 135 u. c.).

Nozīmīga vieta locīņinstrumentu būvē Latvijā ir **Reinim Māsēnam** (1918–1998). Jau divpadsmit gadu vecumā viņš apguvis vijoļspēli un mēģinājis arī uzbūvēt savu pirmo vijoli, bet nopietni šai nodarbei pievērsies 20. gadsimta 40. gados. Māsēns daudz eksperimentējis, vislielāko vērību pievēršot kokmateriāla kvalitātei, kā arī pareizam

vijoles vāku biezumam un skaņojumam. Kopumā meistars uzbūvējis 320 vijoles, vismaz 113 altus, 88 čellus un darinājis arī ap 200 lociņu. Meistara darbnīca atradās Dobelē.

16. attēls. Reinis Māsēns Dobelē. Iespējams, 20. gadsimta 80. gadi. Foto: nezināms. No raksta autorei privātā arhīva

17. attēls. Reiņa Māsēna būvēta altvirole.
RTMM 446907

LATVIJĀ SPĒLĒTI, MŪZIĶIEM UN CITIEM KULTŪRAS DARBINIEKIEM PIEDERĒJUŠI INSTRUMENTI

Nr.	Kultūras darbinieks	Pamatnodarbošanās	Instruments	Saglabātība
1.	Nezināms	?	Vijole ar futlāri. Ar ielīmētu meistara zīmi <i>Carl August Neumärker</i> , 1842. gads (Karls Augusts Neimerkers, 1842)	Vidēja. Nav dvēselītes, apbružāta, zodturis nolauzts
2.	Jūlijs Madernieks (1870–1955)	Latviešu ornamentu meistars, grafiķis, gleznotājs	Vijole ar lociņu un futlāri	Vidēja. Atlīmējusies pirkstu laipa, bez stīgu balstiņa un trim stīgām
3.	Jānis Jansons-Brauns (1872–1917)	Literatūrkritiķis un publicists	Vijole ar lociņu, Vācija, 19. gadsimta 2. puse. Piederējusi tēva brālim Andrejam Jansonam	Slikta. Bez stīgu balstiņa, pirkstu laipa ar kakliņu atdalījusies
4.	Jānis Akuraters (1876–1937)	Rakstnieks un politiķis	Vijole ar lociņu un futlāri, 20. gadsimta sākums	Labā, restaurēta 2018. gadā
5.	Fricis Bārda (1880–1919)	Rakstnieks un skolotājs	Vijole ar lociņu un futlāri, 19. gadsimta beigas	Labā
6.	Nikolajs Krauklis (1900–1945)	Aktieris, režisors	Vijole ar lociņu un futlāri	Vidēja, bez stīgu balstiņa, stīgām, plaisas dekā
7.	Žanis Grīva (1910–1982)	rakstnieks	Vijole ar lociņu	Vidēja. Bez stīgu balstiņa, dvēselītes un stīgām

5. tabula. Latvijas kultūras darbiniekiem (literātiem, teātra un tēlotājmākslas pārstāvjiem) piederējuši instrumenti.

Šajā grupā ir 13 lociņinstrumenti – 12 vijoles un viena viola. Gandrīz visi tie būvēti 19. gadsimtā, pārsvarā Vācijā.

Ornamentu meistars **Jūlijs Madernieks** (1870–1955) savu vijoli iegādājies ceļojuma laikā Berlīnē 1899. gada 17. februārī. Tā izgatavota Jūliusa Altrihtera (*Julius Altrichter*¹, 1842–1915) mūzikas instrumentu fabrikā 1880. gadā. Madernieku dzimtas pārstāvji jau izsenis bijuši gan dziedātāji, gan muzikanti. Tādēļ nav brīnums, ka vēl zēna gados Madernieks pašmācībā apguvis vairāku mūzikas instrumentu, tai skaitā vijoles, spēli. Kopā ar brāli Aleksandru Madernieku (1865–1898) un vēl dažiem radniekiem viņš muzicējis zaļumballēs, kāzās un citos godos. Pēterburgā Madernieks iepazinies

18. attēls. Jūlijs Madernieks. 1899. gads. Foto: Reitlingers (*Reutlinger*) Parīzē. RTMM 215239\31

¹ Pilnā vārdā Ferdinands Jūliuss Hermanis Altrihters (*Ferdinand Julius Hermann Altrichter*).

Nr.	Kultūras darbinieks	Pamatnodarbošanās	Instruments	Saglabātība
8.	Jurjānu Andrejs (1856–1922)	Komponists, mežradnieks, folklorists	Vijole ar lociņu, 19. gadsimta 2. puse	Laba
9.	Ansis Rudēvičs (?–1938)	Nažu kalējs, amatiermūziķis	Viola, Polija, 19. gadsimta 2. puse	Laba
10.	Teodors Reiters (1884–1956)	Dirigents	Vijole ar lociņu un futlāri, ar meistara zīmi « <i>Johann Böhm</i> » <i>Leopoli</i> , 1809. gads (Johans Bēms Ļvivā, 1806)	Laba
11.	Rūdolfs Vanags (1892–1977)	Dirigents, kormeistars	Vijole ar lociņu un futrāli, izgatavota pēc Džovanni Paolo Madžini (<i>Giovanni Paolo Maggini</i> , 1580–1630) modeļa no 1683. gada, 20. gadsimta sākums	Vidēja. Stīgturis nokritis, nav stīgu balstiņa un stīgas
12.	Teodors Kaizers (1902–1964)	Izklaides žanra vijolnieks	Vijole ar lociņu un futlāri. Vācija pēc Džuzepes Gvarnēri del Džezū (<i>Giuseppe Guarneri del Gesù</i> , 1698–1744) modeļa, Vācija, 19. gadsimta 2. puse.	Laba
13.	Raimonds Pauls (1936)	Pianists, komponists	¼ vijole, vācu ražojums pēc Antonio Stradivāri (<i>Antonio Stradivari</i> , ~1644–1737) modeļa	Laba. Mazliet nobraukāta

6. tabula. Latvijas mūziķiem un amatiermūziķiem piederējuši lociņinstrumenti.

19. attēls. Jānis Akuraters, 1894. gads.
Foto: nezināms. RTMM 41374

un satuvinājies ar Jāzepu Vitolu (1863–1948), Emilu Dārziņu (1875–1910), Emili Melngaili (1874–1954) un Alfrēdu Kalniņu (1879–1951), ar kuru kopā pat ir bijis viens istabu. Tieši pēdējā iespaidā Madernieks nopietni pievērsies mūzikas teorijas apguvei un spēlējis vijoli Kalniņa pavadījumā. Arī Latvijā viņš kopā ar komponistu bieži muzicējis dievkalpojumos.

Dzejnieka un rakstnieka **Jāņa Akuratera** (1876–1937) vijoli, kas deponēta uz Akuratera muzeju, restaurējis vijolbūves meistars Ingars Rancevičs (1981), un pēc tam šis instruments spēlēts kādā muzeja sarīkojumā. Pats Akuraters vijolspēles prasmi apguvis no vecākā brāļa Pētera Akuratera (1873–1943), un tā viņam īpaši noderējusi, kad jaunībā, būdams skolotājs, viņš rītos mācījis bērniem dziedāt korāļus. Akuraters kā vijolnieks piedalījies arī Ceturtajos Vispārējos latviešu dziesmu un mūzikas svētkos Jelgavā (1895). Viņa vijole būvēta Vācijā 19. gadsimta beigās pēc itāļu

20. attēls. Teodors Reiters. 1922. gads.
Foto salonā "Klio". RTMM 160936

meistara Karlo Annibales Tononi (*Carlo Annibale Tononi*, 1675–1730) modeļa (Cimdiņa 2018).

Pati vecākā kolekcijas vijole būvēta 1806. gadā un piederējusi pazīstamajam diriģentam **Teodoram Reiteram** (1884–1956). Ģimenes iespaidā zēnu jau no agras bērnības interesējusi mūzika, un, neviena nemudināts, viņš agri iemācījies spēlēt sava mirušā tēva vijoli; šo instrumentu savukārt nav cietis viņa patēvs, kas dusmu brīdī to iznīcinājis. Toties mātes brālis kādā ciemošanās reizē atvedis jaunu, brūnganu un skanīgu vijoli melnā lakotā kastē. Tā nākamajam diriģentam bijusi pati dārgākā dāvana un pavadījusi viņu visu mūžu. Kopā ar saviem muzikālajiem pusbrāļiem viņš izveidojis t. s. "Reiteru kapelu". Arī vēlāk Reiteru vilinājusi vijolnieka karjera, un Pēterburgas konservatorijā viņš, sākumā gan nesekmīgi, mēģinājis kārtot iestājek sāmenu vijoles specialitātē, tomēr vēlāk līdzās dirigēšanas studijām neilgi papildinājies arī vijoļspēlē (Rudzītis 1961: 13).

Ansis Rudēvičs (?–1938), līdzīgi kā viņa dzimtas pārstāvji vairākās paaudzēs, bijis nažu kalējs un amatiermūziķis. Viņa spēlēto violu būvējis nezināms poļu meistars 19. gadsimta sākumā. Arī Rudēviča senči Latvijā ieceļojuši no Polijas. Violu saimes instrumenti Eiropā, tai skaitā arī Rīgas vāciskajā

vidē, bijuši izplatīti jau kopš 16. gadsimta. Laika gaitā tie mainījušies, jo, parādoties vijoļu saimes instrumentiem, nācās sacensties ar tiem skanējuma spēkā. Šī viola iezīmē pāreju no violas uz altvijoli. Instrumenta apakšējā deka ir pilnīgi plakana, savukārt augšējā deka (vāks) – stipri izliekta, velvēta, apmales ir platas, pleci – nolaideni, korpusa stūrīši – asi. Rezonanses spraugas, līdzīgi kā violām, atgādina stilizētas iekavas, bet uz grifa (pirkstu laipas) nav violām raksturīgās ladas jeb šķērssvītras un, tāpat kā altvijolēm, ir tikai četras stīgas (violām tās parasti ir no piecām līdz septiņām, turklāt mēdz būt arī rezonanses stīgas).

21. attēls. Violas īpašnieks, nažu kalējs
Ansis Rudēvičs. Foto: mazdēla Ulža
Rudēvica (1933) privātais arhīvs

22. attēls. Viola. 19. gadsimta beigas. RTMM 857026

TAUTAS MUZIKANTU UN AMATIERMŪZIĶU MEISTAROTI UN PAŠU SPĒLĒTI INSTRUMENTI

Nr.	Autors	Instruments	Saglabātība
1.	Nezināms Piebalgas mājamatnieks	Vijole, 20. gadsimta sākums	Slikta
2.	Piebaldzēns J. Bērziņš	Vijole, ~1950. gads, nepabeigta Deponēta uz Emīla Dārziņa muzeju	Vidēja
3.	Piebaldzēns E. Gulbis	Basīte, 1933. gads Deponēta uz Emīla Dārziņa muzeju	Slikta
4.	Nezināms Rucavas meistars	Vijole, 20. gadsimta vidus	Vidēja
5.	Amatiermūziķis Pēteris Strazdiņš (1880–?)	Vijole, 1931. gads	Labā, trūkst triju stīgu

7. tabula. Tautas muzikantu un amatiermūziķu savām vajadzībām meistaroti instrumenti.

Tautas muzikantu darināto instrumentu stāvoklis nav nevainojams – daļai no tiem trūkst detaļu, citi vispār nav pabeigti, tomēr tie sniedz interesantu liecību par cilvēku vēlmi muzicēt un būvēt sev instrumentus no pieejamiem materiāliem. Šos instrumentus restaurēt arī eksponēšanas gadījumā nav nepieciešams, jo tie runā paši par sevi.

Šajā grupā īpaši izceļama gleznotāja, pedagoga un amatiervijolnieka **Pētera Strazdiņa** (1880–?) darinātā neparastā vijole. Tās savdabība izpaužas gan veidolā, gan materiālu izvēlē – melnajā, necaurspīdīgajā lakojumā un dzeltenā perlamutra imitācijas lietojumā. Bet vispārsteidzošākais, ka vijoles darinātājs ir vēlējies sevi iemūžināt, stīgturī iestrādājot savu fotoportretu ovālā. Tajā mēs redzam Strazdiņu jaunības plaukumā ar švītīgu tauriņu ap kaklu; šis attēls rada priekšstatu par ekstravagantu salonmūziķi, kurš vēlas dižoties un pārsteigt ar savu vijoli.

23. attēls. Nezināma Rucavas tautas spēlmaņa darināta vijole. 20. gadsimta 20. gadi. RTMM 632789

24. attēls. Pētera Strazdiņa vijole un stīgturī iestrādātais portrets. 1931. gads. RTMM 784942\1-3

SUVENĪRINSTRUMENTI

Nr.	Dāvanas saņēmējs	Dāvinātājs	Instruments	Saglabātība
1.	Elfrīda Pakule (1912–1991), operdziedātāja (koloratūrsoprāns)	Latvijas Valsts filharmonijas kamerorķestris mākslinieces 60 dzīves un 35 darba gadu jubilejā 1972. gada 2. jūnijā	1/8 vijole, ražojusi Maskavas fabrika LIRA, 1965. gada 26. novembris. Ar diriģenta Tovija Lifšica (1928–2015) un kamerorķestra mūziķu parakstiem	Laba
2.	Voldemārs Stūresteps (1909–1985), vijolnieks, vijoļspēles pedagogs	Gidona Krēmera (1947), Filipa Hiršhorna (1946–1996), Arkādija Fomina (1946–2014), Rasmas Lielmanes (1945) u. c. vēlāk slaveni vijolnieku dāvana savam skolotājam Stūrestepam 60 dzīves un 40 darba gadu jubilejā 1969. gada 16. novembrī	1/8 vijole, ražojusi Maskavas fabrika LIRA, 1965. gada 29. janvāris. Ar Stūrestepa audzēkņu parakstiem	Laba. Nav stīgu balstiņa un vienas stīgas. Viegli var sakārtot.

8. tabula. Suvenīrvijoļes.

Vēl kā pamatskolas audzēknis Strazdiņš, smagas slimības piemeklēts, nonācis slimnīcā, kur arī sācis ar nazi izgriezt vijoli. Vēlāk viņš to pilnveidojis. Strazdiņš studējis Latvijas Mākslas akadēmijā, strādājis par daiļkrāsotāju, noformētāju un dekoratoru Jaunatnes teātrī, rūpnīcā VEF un citur, bijis zīmēšanas skolotājs Rāmuļu skolā, gleznojis vērienīgus lielformāta darbus, un visur viņu pavadījusi paša darinātā vijole, ko viņš aizrautīgi spēlējis dažādos sarīkojumos.

Pašām šīm Maskavas fabrikā "Lira" ražotajām astotdaļvijolēm lielas vērtības nav, toties ievēribu pelna uz tām atstātie dāvinātāju vēlējumi un paraksti.

25. attēls. Voldemārs Stūresteps 60 gadu jubilejā uz Latvijas Valsts konservatorijas skatuves saņem apsveikumus no Emīla Dārziņa speciālās mūzikas vidusskolas jauniešiem vijolniekiem. 1969. gada 17. novembris. Foto: Vladimirs Nikolajevs. RTMM 865398

26. attēls. Latvijas Valsts filharmonijas kamerorķestra dāvana Elfrīdai Pakulei. RTMM 511851

SECINĀJUMI

Locīņinstrumentu saglabātība un tehniskais stāvoklis Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā ir kopumā labs, daudzi no tiem ir spēlējami. Protams, pirms eksponēšanas, demonstrēšanas un ieskaņošanas tie būtu jātīra un jāsakārto.

Instrumentu
saglabātība

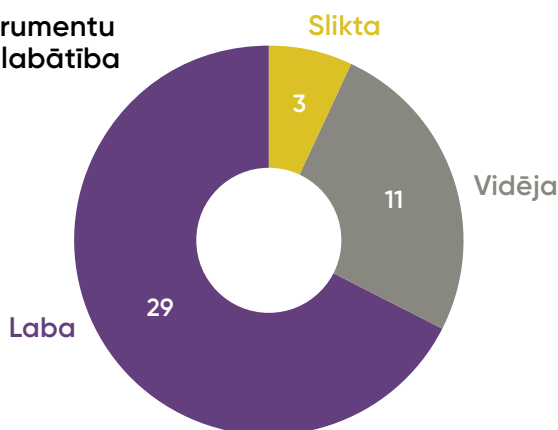

Diagramma. Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja locīņinstrumentu saglabātība.
Veidojusi Inese Žune

Tomēr nedrīkst aizmirst, ka šie instrumenti ilgstoši nav skanējuši, un to stīgas ir atslābušas. Nospriegošana tām var būt liktenīga, tādēļ šādus darbus var veikt tikai augsti profesionāls vijolbūves meistars. Ir aprēķināts, ka vijoles korpusam ir jāiztur milzīgs stīgu spriegums, kas, mērīts horizontālā virzienā, ir ap 35 kg, bet vertikālā – ap 10 kg. Stīgu instrumentus nav nepieciešams uzglabāt vienmēr spēlēšanai gatavus. Taču locīņinstrumentu stīgām būtu jāpaliek tādā spriegojumā, lai noturētu vietā stēķīti, dvēselīti un stīgturi.

27. attēls. Fabrikas "Lira" ražota 1/8 vijole ar Voldemāra Stūrestepa audzēkņu parakstiem. RTMM 882674

Arī uz locīņinstrumentiem var pilnībā attiecināt pieredzējušā ērģeļu restauratora Alva Melbārža atziņu:

«*Vairumam mūzikas instrumentu to galvenā vērtība ir skaņa, taču daudzi ir arī brīnišķīgi lietišķās mākslas paraugi. Nonākot muzejā, tos vajadzētu uzlūkot kā autentiskus dokumentus, kas atspoguļo instrumentu būves un muzicēšanas tradīcijas.*» (Melbārdis 2020: 182)

Muzeja krājumā ir arī locīņinstrumenti, kas laika gaitā zaudējuši kādu detaļu, atlimējušies vai citādi bojāti. Tiem nepieciešama nopietna restaurācija. Tomēr jāpiekrīt Baltijas Muzeoloģijas veicināšanas biedrības izdotajā rokasgrāmatā "Muzejisko priekšmetu saglabāšana" paustajai atziņai:

«*Muzeja darbības sistēmā nozīmīga vieta ir krājuma aprūpei. Primārais nosacījums muzeja krājuma saglabāšanā ir maksimālas stabilitātes nodrošināšana objektam. Krājuma saglabāšanas aktivitātes nedrīkst aizvietot ar centieniem visu konservēt un restaurēt – pareiza saglabāšana ļauj objektam nodrošināt neskartu autentiskumu.*» (Ubarste 2020: 15)

Noslēgumā var secināt:

- 1) locīņinstrumentu kolekcija Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā ir bagāta ar vairākiem unikāliem instrumentiem;
- 2) tajā pārsvarā ir vijoles, kuras būvējuši dažādi Latvijas meistari laikposmā no 19. gadsimta līdz 20. gadsimta 90. gadiem;
- 3) lielākajai daļai vijolu ir labs tehniskais stāvoklis, un nav nepieciešama nopietna restaurācija, bet gan attīrīšana un sakārtošana;
- 4) pilnīgākas locīņinstrumentu kolekcijas veidošanai būtu lietderīgi papildināt muzeja krājumu ar kādu čellu un kontrabasu, jo šo zemākā skanējuma instrumentu pagaidām kolekcijā nav.

AVOTI UN LITERATŪRA

Burcaw, George Ellis (1997). *Introduction to Museum Work*. Third Edition. Walnut Creek, etc.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Cimdiņa, Ruta (2018). Jāņa Akuratera vijole – senais stāsts un mūsdienas. Intervija Intai Pīrāgai. *Latvijas Radio 3*. 10.12. <https://klasika.lsm.lv/lv/raksts/parmijas/jana-akuratera-vijole--senais-stasts-un-musdienas.-rutas-cimdina.a112519/> (skatīts 10.10.2024.).

Čaks, Aleksandrs (1939). Mākslinieks un vijoloļburvis. *Atpūta* 776 (15.09.): 24.

Dombrovskis, Augusts (1923). *Mana vijole*. Rīga: Autora izdevums.

Geistarts, I. (1958). Amatnieks, zinātnieks un mākslinieks. *Rīgas Balss*, 21.02.: 6.

Gotvonī, Šandors (1992). *Latviešu vijoļmeistari*. Diplomdarbs. Rīga. Glabājas Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā.

Jalovec, Karel (1965). *Enzyklopädie des Geigenbaues*. Bd. 1. Prag: Artia Praha.

Melbārdis, Alvis (2020). Mūzikas instrumenti. *Muzejisko priekšmetu saglabāšana*. Red. Anita Jirgensone. Rīga: Baltijas Muzeoloģijas veicināšanas biedrība, 182–190.

Rudzītis, Jānis (red.) (1961). *Teodors Reiters un viņa kori*. Stokholma: Daugava.

Sproģis, Jūlijs (1933). Valdemāra Zviedra atvadkoncerts. *Brīvā Zeme*, 25.04.: 12.

Tabūne, Astrīda (2004). *Bet vijole skanēs mūžam*. Rīga: Mācību grāmata.

Ubarste, Ārija (2020). Priekšmetu izmantošanas nosacījumi. *Muzejisko priekšmetu saglabāšana*. Red. Anita Jirgensone. Rīga: Baltijas Muzeoloģijas veicināšanas biedrība, 31–32.

Wasielewski, Wilhelm Joseph von (1903). *Die Violine und ihre Meister*. Leipzig: Breitkopf und Härtel.

Zemovičs, Elmārs (2024). *Mūzikas instrumenti un to būvētāji Latvijā*. Rīga: Rakstniecības un mūzikas muzejs.

Žune, Inese (2016). *Vijole Latvijas mūzikas kultūras vēsturiskajā attīstībā*. Rīga: Zinātne.

Žune, Inese (2023). Kad parasts koks sāk skanēt. *Koks un cilvēks Ziemeļeiropā no senvēstures līdz mūsdienām*. Red. Toms Ķikuts. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 210–221.

Žune, Inese (2024). Locīninstrumenti. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/104694-loci%C5%86instrumenti> (skatīts 19.10.2024.).

Petrs Kunca (Petras Kunca) /
Lietuvas Mūzikas un teātra akadēmijas profesors

ĀDOLFS MECS UN CITI LATVIJAS VIJOLNIEKI 20. GADSIMTA 30. GADU KAUNAS MŪZIKAS DZĪVĒ

ADOLF METZ AND OTHER LATVIAN VIOLINISTS IN THE MUSICAL LIFE OF KAUNAS IN THE 1930S

* RAKSTU NO ANGLŪ VALODAS TULKOJUSI BAIBA JAUNSLAVIETE.

KOPSAVILKUMS

Raksta pamatā ir savulaik uzklusētās mana vijolspēles pedagoga Vladas Varčika (Vladas Varčikas) atmiņas, kā arī arhīva materiāli, kas atspoguļo Kauņas mūzikas dzīvi 20. gadsimta 30. gados. Tajā nozīmīga vieta bija vairākiem Latvijas vijolniekiem un īpaši Ādolfam Mecam (Adolf Metz (1888–1943)), kurš bieži koncertēja, kā arī bija Kauņas konservatorijas profesors 1935.–1940. gadā. Viņš veicināja savu studentu iekļaušanos koncertdzīvē, par ko liecina cildinošas recenzijas šī perioda vietējā presē (piemēram, Jakubēnas 1994a: 170, 190; Jakubēnas 1994b: 698).

Mecs Kauņā dibināja un vadīja stīgu kvartetu, kurā darbojās arī viņa kolēģi – konservatorijas pedagogs Roberts Stenders (1906–1941) (Meca vijoļklases absolvents Latvijas konservatorijā, kvartetā spēlēja altu), čellists Pauls Berkovičs (Povilas Berkavičius, arī Berkovičius), un vijolnieks Ādolfs Sadausks (Adolfas Sadauskas, arī Sadovskis). Visi trīs Meca partneri bija Kauņas Valsts teātra orķestra dalībnieki, Stenders un Berkovičs – arī šī orķestra koncertmeistari. Mecs izveidoja arī klavieru trio, kurā spēlēja kopā ar Berkoviču; trešais partneris bija pianists, vēlāk pazīstamais komponists Balis Dvarjons (Balis Dvarionas, (1904–1927)).

Meca pedagoģisko metodi viņa audzēknis Vlads Varčiks raksturo šādi:

«*Tehniskās bāzes stiprināšanas nozīmība tika izskaidrota katram studentam. Intonācija kā galvenais izteiksmes līdzeklis vijoļspēlē, muzikālā teksta izpildījuma tīrība, iedziļināšanās autoru agoģisko un dinamikas zīmju individualizētā lasījumā bija profesora Meca vijoļspēles metodikas centrā. [...] Ar savu pedagoģisko principialitāti un godīgumu Mecs pozitīvi ietekmēja gaisotni tālaika Kauņas konservatorijas stīginstrumentālistu vidē.*»
(Varčikas b. g.)

Meca darbība Lietuvā liecina, ka viņš turpināja Eiropas vijoļspēles pedagoģijas labākās tradīcijas; vērojama pēctecība Jožefa Joahima (József Joachim), Leopolda Auera (Leopold Auer) un Ežēna Izaī (Eugène Ysaÿe) pedagoģiskajai pieejai, ko raksturoja akcents uz individuālo nodarbību un ansambļa (īpaši stīgu kvarteta) spēles apmācības paralēlu norisi.

RAKSTURVĀRDI: Latvijas vijolnieki, Ādolfs Mecs, Roberts Stenders, Arvīds Norītis, Kauņas konservatorija, Kauņas Valsts teātris.

SUMMARY

The article is based on the memories of my teacher, violinist Vladas Varčikas as well as archival materials. In the musical life of Kaunas during the 1930s, an important place was occupied by Latvian guest violinists and especially Adolf Metz

who often performed and also was a professor at Kaunas Conservatory (1935–1940). He encouraged the concert activities of his students – we find favourable reviews about his and their concerts in the local press of the time (for example, Jakubėnas 1994a: 170, 190; Jakubėnas 1994b: 698).

Metz formed and led a string quartet in Kaunas, including his colleagues, Conservatory teacher Roberts Stenders (graduate of Metz's violin class at the Latvian Conservatory, played viola in the quartet), cellist Povilas Berkavičius (Berkovičius), and violinist Adolfas Sadauskas (Sadovskis). They were also members of the State Theatre Orchestra; Stenders and Berkavičius were its concertmasters. Metz also formed a piano trio in which he played with Berkavičius, the third ensemble member was a pianist and later an outstanding composer Balys Dvarionas.

Varčikas described the essence of the pedagogical method by Metz:

«*The importance of strengthening his/her technical base was explained to each student [...]. Intonation as the main means of expression in violin playing, the cleanliness and purity of the musical text performance, and the delving into an individualised reading of the authors' agogic and dynamic signs were at the centre of Professor Metz's violin education methodology [...]. With the principled nature and integrity of his pedagogical requirements, Metz positively influenced the professional atmosphere of string players' training at Kaunas Conservatory at that time.*»

(Varčikas b. g.¹)

Metz's activities in Lithuania successfully continued the great European tradition of violin teaching – the educational approaches of Joseph Joachim, Leopold Auer and Eugène Ysaÿe – in which the direction of parallel individual and ensemble training, especially for the string quartet, was clearly expressed.

KEYWORDS: Latvian violinists, Adolf Metz, Roberts Stenders, Arvids Norītis, Kaunas Conservatory, Kaunas State Theatre.

IEVADS

Ierosmi šī raksta tapšanai sniedza Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas emeritētais profesors, vijolnieks Juris Švolkovskis. 2022. gada pavasarī viņš piezvanīja un lūdza apkopot plašāku informāciju par Ādolfu Meca (*Adolf Metz*, 1888–1943), Latvijas konservatorijas pirmskara profesora, pedagoģisko un koncertdarbību Lietuvā. Par šo tēmu interesējās arī viņa audzēkne Arta Lipora, kas izstrādāja Mecam veltītu maģistra darbu (Lipora 2023).

1. attēls. Ādolf Mecs. 20. gadsimta 20. vai 30. gadi.
Salona foto. Pārfotografējusi Milda Lazdiņa 1997. gadā.
RTMM p73063\1-4

¹ b. g. – bez gada (*no date*).

2. attēls. Ādolfs Mecs (2. rindā trešais no kreisās) un viņa vijolklases audzēkņi Latvijas konservatorijā. Rīga. 1924. gads. Foto: Ādolfs Miķelis Zvirbulis (Swirbuls) Rīgā. Kopija. RTMM p149408

Par Mecu, kā arī saviem studiju biedriem – Meca audzēkņiem – man bieži bija stāstījis Vlads Varčiks (*Vladas Varčikas*) – mans vijoles skolotājs Kauņas Desmitgadīgajā mūzikas skolā jeb tagadējā Jozas Naujaļa (*Juozas Naujalis*) Mūzikas ģimnāzijā. Varčiks runāja dzīvi un aizrautīgi, jo viņu vienmēr bija interesējuši Latvijas un Lietuvas muzikālie sakari, turklāt tie būtiski bija iespaidojuši Kauņas mūzikas dzīvi Varčika jaunībā – 20. gadsimta 30. gados, kad šajā pilsētā strādāja un koncertēja vairāki latviešu vijolnieki. Tāpēc, atsaucoties Švolkovska aicinājumam, dalos ar šo atmiņu stāstu. Iespēju robežās esmu to papildinājis ar atsaucēm uz manis iepazītajiem Lietuvas Literatūras un mākslas arhīva (*Lietuvos literatūros ir meno archyvas*) materiāliem un citiem avotiem.

VIJOLMŪZIKAS DZĪVE KAUŅĀ 20. GADSIMTA 30. GADOS

1933. gada 1. aprīlī Kauņas konservatorijas inaugurācijas ceremonijā Valsts teātrī piedalījās Latvijas konservatorijas rektors, profesors Jāzeps Vītols (1863–1948). Domājams, viņš priecājās, sastopot šajā pilsētā savus kolēģus Jozu Naujali,

3. attēls. Stikls. Portrets. Vijolnieks Arvids (Arveds) Norītis divus gadus pēc Latvijas konservatorijas beigšanas. 1923. gads. RTMM N20792

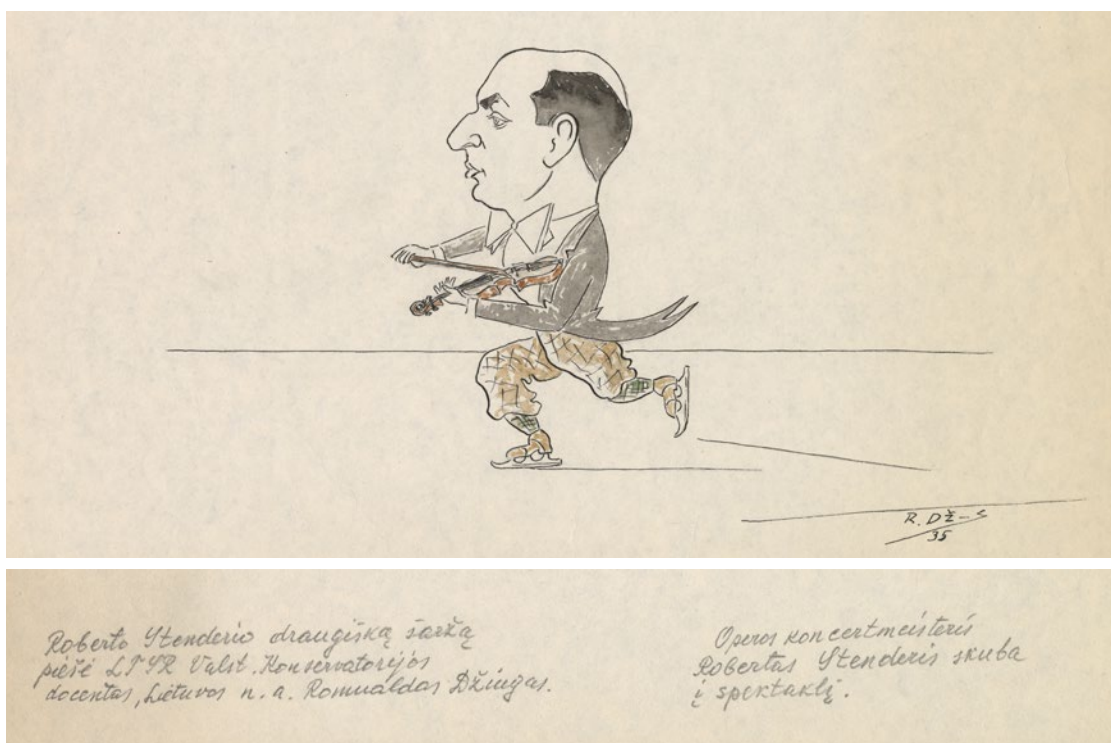
Jozu Grodi (*Jozas Gruodis*) un citus paziņas, arī savas kompozīcijas klases absolventu Vladu Jakubēnu (*Vladas Jakubėnas*), kas tolaik jau bija beidzis Berlīnes konservatoriju un sācis pedagoģisko darbu Kauņas konservatorijā. Un, visticamāk, Vītols šajā svinīgajā vakarā tikās arī ar vijolnieku, tagad Kauņas Valsts teātra koncertmeistaru Arvīdu Norīti (1902–1981) – pirmo Latvijas konservatorijas absolventu, kuram viņš pašrocīgi bija pasniedzis diplomu jau 1921. gadā (skat. 3. attēlu).

Noriša mākslinieciskā darbība Kauņā – toreizējā Lietuvas galvaspilsētā – ilga no 1932. līdz 1934. gadam un bija panākumiem bagāta. Viņš organizēja solo un kamerkoncertus, mācīja konservatorijā vijoles spēli, reizēm arī vadīja orķestri baleta izrādēs. Liecība par šo laiku ir kolēģa, obojista Romualda Džuga (*Romualdas Džiugas*, 1908–1992), vēlāk Lietuvas Valsts konservatorijas Pūšaminstrumentu katedras vadītāja (1949–1957), zīmēts draudzīgs šaržs (skat. 4. attēlu).

4. attēls. Arvīds Norītis – Kauņas Valsts teātra orķestra koncertmeistars savā kolēģa Romualda Džuga zīmētā šaržā. 1933. gads (kserokopija)¹. Glabājas Jura Švolkovska privātajā arhīvā

¹ Oriģinālu Juris Švolkovskis savulaik, 20. gadsimta 70. gadu sākumā, tiekoties nodevis Arvīdam Norītim.

5. attēls. a) Kauņas Valsts teātra koncertmeistars Stenders savā kolēģa Romualda Džuga zīmētā šaržā. 1935. gads; b) lapas otrajā pusē uzraksts lietuviešu valodā: "Operas koncertmeistars Roberts Stenders steidzas uz izrādi." Glabājas Jura Švolkovska privātajā arhīvā

1934. gada rudenī Norīti nomainīja cits spilgts Latvijas vijolnieks – Roberts (pirms vārda nomaiņas Ruvins) Stenders, kādreizējais Meca audzēknis Latvijas konservatorijā. Kauņas konservatorijā viņš pasniedza gan vijoles, gan alta speciālos kursus, tādējādi iedvesmojot alta spēles skolas attīstību Lietuvā. Arī Stenderam viņa kolēģis Džugs veltījis šaržu (skat. 5. attēlu).

Tādējādi profesors Mecs turpināja Kauņā jau labi iesāktu Latvijas un Lietuvas mūziķu sadarbību. Pilsētas tālaika presē atrodam atzinīgas recenzijas gan par viņa (Jakubēnas 1994a: 170, 190), gan viņa studentu (Jakubēnas 1994b: 698) koncertiem.

ĀDOLFA MECA PEDAGOĢISKĀ DARBĪBA KAUŅĀ VLADA VARČIKA SKATĪJUMĀ

Pirms pievērsamies Varčika atmiņām, īsi atgādināsim jau dažādos avotos (Brauns 1962: 179–184; Žune 2016: 592, Lipora 2023) izklāstītos Meca biogrāfijas faktus. 1904. gadā viņš beidza Leopolda Auera (*Leopold Auer*) vijoļklasi Sanktpēterburgas konservatorijā², pēc tam mācīja vijoli Rostovas mūzikas skolā un sniedza solo koncertus Krievijā. Vēlāk jaunais vijolnieks divus gadus studēja pie Ežēna Izaī (*Eugène Ysaÿe*) Beļģijā un koncertēja Eiropā. Sākoties Pirmajam pasaules karam, Mecs atgriezās Krievijā un bija vijoles skolotājs Maskavas Filharmoniskās biedrības Mūzikas skolā. 1922. gadā viņš sāka strādāt Latvijas konservatorijā, kur 1930. gadā kļuva par vijoļspēles profesoru. 1935.–1940. gadā Mecs paralēli pasniedza Kauņas konservatorijā un koncertēja Lietuvā. Līdzīgi kā Rīgā, arī šeit viņš dibināja un vadīja konservatorijas pasniedzēju stīgu kvartetu un klavieru trio.

20. gadsimta 30. gadu nogale un 40. gadu pirmā puse bija politiski nemierīgs laiks. Agresīvi svešu varu ultimāti, padomju okupācija, nacistu iebrukums un atkārtota padomju okupācija atstāja ietekmi jaunā vijolnieka Varčika turpmākajā dzīvē. Varčikam nācās pārtraukt 1935. gadā uzsāktās

studijas 1940. gada rudenī, un šajā grūtajā laikā Mecs nolēma atgriezties Rīgā. Jau pēc kara, daloties atmiņās par profesoru, Varčiks ar siltumu atminējās viņa augstās prasības skaņas kvalitātei un ieteikumu katram audzēknim izkopt solidu mūzikas kultūras bāzi. Tolaik tas bija Lietuvas vijoļspēlē aktuāli, jo studentu sagatavotības līmenis bija ļoti dažāds. Sevišķi palicis atmiņā Varčika stāstītais par pirmo tikšanos ar profesoru:

“Mecs uzaicināja studentus sapulcēties viņa klasē Kauņas konservatorijā, lai iepazītos. Daži no studentiem jau bija šeit mācījušies pie citiem pedagogiem, bet izvēlējās jauno skolotāju. Jau šajā tikšanās reizē Mecs apliecināja sevi kā uzmanīgs, patikams sarunu biedrs un lūdza katru nospēlēt kādu brīvi izraudzītu skaņdarbu. Studenti spēlēja cits pēc cita, un Mecs klausījās ar interesi, sākotnēji bez komentāriem. Protams, lai parādītu savu talantu un radošās ambīcijas, studenti bija izraudzījušies visslavenākos vijoles repertuāra darbus un centās demonstrēt savu muzikālo slīpējumu, cik labi vien varēja. Pēc šiem priekšnesumiem Mecs izskatījās nopietns un noraizējies. Piecēlies no krēsla, viņš sasauca studentus sev apkārt un katram adresēja dažus teikumus. Viņš cieņpilni uzrunāja visus uz jūs, bet pašā sākumā viņš teica: “Vai jūs saprotat, ka šodien jūs izpildījāt izcilu vijoļdarbu, līdz kuram vēl tāls ceļš ejams, lai atrastu īsto atslēgu? Piemēram, jūs spēlējāt Brāmsu, jūs – Bēthovenu, jūs – Čaikovski, jūs – Bruhu³, bet vai jūs saprotat, kāds sagatavotības līmenis nepieciešams, lai šos darbus labi izpildītu publiskā koncertā? Tas ir tas, ko mēs tagad darīsim: no šodienas atlieciet šos koncertus malā, un atgriezīsimies pie Kreicera un Donta etidēm, Hržimali “Gammu arpēdžiju skolas”, Šrādika “Vingrinājumiem” op. 1, kā arī citiem derīgiem vijoļspēles materiāliem.”⁴ Studenti sākumā bija šokēti, taču laika gaitā viņiem nācās pierast pie profesora konsekventi izvirzītajām prasībām. Lielākā daļa saprata Meca metodisko principu būtību un to progresīvo

3 Pilni pieminēto komponistu vārdi ir Johanness Brāmss (*Johannes Brahms*), Ludvigs van Bēthovens (*Ludwig van Beethoven*), Pēteris Čaikovskis (*Pyotr Tchaikovsky*) un Makss Bruhs (*Max Bruch*).

4 Pilni pieminēto komponistu vārdi ir Rūdolfs Kreicers (*Rodolphe Kreutzer*), Jākobs Donts (*Jakob Dont*), Jans Hržimali (*Jan Hřímaly*) un Henrijs Šrādiķs (*Henry Schradieck*).

2 Atskaņotājmākslas vēstures pētnieks Ļevs Rābens (*Lew Raaben*) kā Meca studiju gadus Auera vijoļklasē min 1895.–1900. gadu (Raaben 1962: 171). Tomēr šķiet mazticami, ka Mecs būtu beidzis konservatoriju jau 12 gadu vecumā.

raksturu. Tehniskās bāzes stiprināšanas nozīmība tika izskaidrota katram studentam. Intonācija kā galvenais izteiksmes līdzeklis vijoļspēlē, muzikālā teksta izpildījuma tīrība, iedziļināšanās autoru agoģisko un dinamikas zīmju individualizētā lasījumā bija profesora Meca vijoļspēles metodikas centrā. "Tam visam jākalpo, lai atklātu visu stīdzinieku repertuāra emocionālo saturu," viņš bieži atkārtoja.

«*Ar savu pedagoģisko principialitāti un godīgumu Mecs pozitīvi ietekmēja gaisotni tālaika Kauņas konservatorijas stiginstrumentālistu vidē. Viņa kolēģi tolaik arī bija pazīstami vijolnieki – Vlads Motiekaitis (Vladas Motiekaitis), Roberts Stenders, čellists Pauls Berkovičs [Povilas Berkavičius, arī Berkovičius; Kauņā ieradās 1929. gadā no Rīgas], kontrabasists Emeriks Gailevičs [Emerikas Gailevičius] un citi. Tomēr Meca prasībām bija raksturīga īpaša metodiskā konsekvence.*»
(Varčikas b. g.)

Arī pats varu apliecināt, ka Varčiks radoši pielietoja profesora Meca metodi, bagātinot to ar jaunu pieredzi, ko guva, attīstot Lietuvā Dāvida Oistraha (*David Oistrakh*) vijoļskolas tradīcijas, kā arī vērojot citu vijoļspēles pedagogu, piemēram, Aleksandra Livonta (*Aleksandras Livontas*), Viktora Radoviča (*Viktor Radovich*) u. c. stundas.

Un vēl no Varčika atmiņām:

«*Mecs parasti ieradās uz nodarbībām Kauņā ik nedēļu ar vilcienu no Rīgas caur Jonišķu robežpunktu; ceļa izdevumus apmaksāja konservatorija, bet reizēm, lai ietaupītu laiku, viņš atlidoja ar lidmašīnu.*

Mecam konservatorijā bija ļauts mācīt svešvalodā, komunikācija klasē parasti noritēja krieviski.

Meca izveidotā konservatorijas stīgu kvarteta dalībnieki bija viņa kolēģi, konservatorijas pasniedzēji – Roberts Stenders (prof. Meca vijoļklases audzēknis Latvijas konservatorijā, kvartetā altists), čellists Pauls Berkovičs un vijolnieks Ādolfs Sadausks [Adolfas Sadauskas] jeb Sadovskis. Pēdējie trīs bija arī Kauņas Valsts teātra orķestra mākslinieki, turklāt Stenders un Berkovičs – tā koncertmeistari. Mecs

arī izveidoja klavieru trio, kurā spēlēja kopā ar Berkoviču, trešais partneris bija pianists un vēlāk pazīstamais komponists Balis Dvarjons [Balyš Dvarionas].»

Laikā, kad Mecs darbojās Kauņas konservatorijā, pilsētas koncertzālēs un radio koncertus sniedza slaveni vijolnieki, kurus profesors varēja klausīties kopā ar saviem studentiem, vēlāk klasē diskutējot par dzirdēto. Lūk, daži no šiem vārdiem:

- 1935 – Roberts Sētenss (*Robert Soetens*), Osijš Renardi (*Ossy Renardi*), Jānis Kalējs (Latvijas konservatorijas 1934. gada absolvents Augusta Junga (*August Jung*) klasē);
- 1936 – Dāvids Oistrahs kopā ar pianistu Grigoriju Ginzburgu (*Grigory Ginzburg*); Efremš Cimbalisti (*Efrem Zimbalist*), Žaks Tibo (*Jacques Thibaud*), Lea Lubošuca (*Lea Luboshutz*), Ibolika Zilcere (*Ibolyka Zilzer*);
- 1937 – Miša Elmanis (*Mischa Elman*), Jožefs Sigeti (*József Sziget*), Dāvids Oistrahs, Sāra Rašina – Meca studente un tā gada Latvijas konservatorijas absolvente, kas veiksmīgi piedalījusies arī prestižajā Ežēna Izaī (tagadējā Beļģijas karalienes Elizabetes) konkursā Briselē. Viņas vieskoncertam cildinošu atsauksmi veltījis mūzikas kritiķis Vlads Jakubēns (Jakubēnas 1994a: 236);
- 1938 – Roberts Sētenss;
- 1939 – Rikardo Odnoposovs (*Ricardo Odnoposoff*), Roberts Sētenss.

Varčiks pats aizrautīgi apmeklēja koncertus; savā stāstījumā viņš vairākkārt uzsvēra, ka tie ļoti bagātinājuši Kauņas kultūras dzīvi.

1940. gada maijā Mecs, pēc Varčika atmiņām, spoži atskaņoja Pjotra Čaikovska Vijolkoncertu ar Viļņas Simfonisko orķestri, diriģents bija Balis Dvarjons. Iespējams, ka tā bija Meca pēdējā uzstāšanās Lietuvā, jo tā paša gada rudenī viņš

nolēma atgriezties Rīgā. Lietuvas Literatūras un mākslas arhīvā glabātās Meca personas lietas beigās ar 1940. gada 15. oktobri ir datēts ieraksts: "Saskaņā ar izglītības tautas komisāra rīkojumu Kauņas Valsts konservatorijas pedagogs Mecs Ādolfs pēc paša lūguma tika atbrīvots no dienesta. 1940. gada 1. septembrī." (LLMA 84-4-39)

Žēl, ka, atgriežoties Rīgā, vijolnieka traģisko likteni noteica Otrā pasaules kara paplašināšanās un nacistu okupācija. 1943. gadā Mecs mira koncentrācijas nometnē, ko nacisti bija ierīkojuši Mežaparkā (*Kaiserwald*). Viņš bija tikai 55 gadus vecs. Savukārt cita iepriekšminētā Latvijas cilmes vijolnieka, Meca audzēkņa Stendera mūžs aprāvās 35 gadu vecumā Kauņas geto: 1941. gada augustā šeit tika sarīkota t. s. "inteligentu akcija", kuras laikā nonāvēti 534 izglītoti ebreji. Par to vēsta viņa izdzīvojušās meitas Margalītas Stenderes-Lonkas (*Margalit Stender-Lonke*) atmiņas (Stender-Lonke n.d.).

IEVĒROJAMĀKIE ĀDOLFA MECA AUDZĒKŅI KAUNAS KONSERVATORIJĀ

Varčiks paralēli studijām Meca klasē (1935–1940) apguva ķīmiju Kauņas Vītauta Dižā Universitātē. 1940. gadā viņš kļuva par Viļņas Filharmonijas orķestra vijolnieku un vēlāk – par Kauņas operiteātra vijolnieku. Kauņas konservatoriju Varčiks beidza 1948. gadā profesora Aleksandra Livonta klasē. Visā radošā mūža gaitā viņš ir aktīvi muzicējis kameransambļos. No 1946. gada līdz mūža beigām Varčiks bijis vijoļspēles skolotājs tagadējā Kauņas Joza Naujaļa Mūzikas ģimnāzijā, 1993.–2000. gadā mācījis arī Lietuvas Mūzikas akadēmijas Kauņas fakultātē. 1959.–1971. gadā viņš bijis Kauņas Valsts Muzikālā teātra (*Kauno valstybinis muzikinis teatras*) direktors. 1988. gadā Varčiks saņēmis goda titulu "Taisnīgais starp tautām" par ebreju līdzpilsoņu glābšanu Lietuvā nacistu okupācijas laikā; 1999. gadā viņš ieguvis Lietuvas valsts apbalvojumu – Dzīvības glābšanas krustu.

No Varčika publikācijām īpaši jāizceļ raksts *Žmonės prieš vandalus* ("Cilvēki pret vandaļiem"); tas vēsta par unikālas Amati

(Amati) darinātas vijoles glābšanu nacistu okupācijas laikā; vijole piederējusi Latvijas cilmes māksliniekam Robertam Stenderam (Varčikas 1967: 237).

Albīns Ciplijausks (*Albinas Ciplijauskas*, 1910–1983) beidzis Meca klasi 1938. gadā. Viņš bijis vijolnieks stīgu kvartetā un spēlējis Kauņas Radiofona orķestrī. 1944. gada oktobrī Ciplijausku represēja padomju vara, un viņš ar tuviniekiem tika deportēts uz Sibīriju. Arī vēlāk tika liegts atgriezties Lietuvā. Vijolnieks miris Krievijā un apbedīts Veļikije Luki kapos. Viņa brālis Vītauts Ciplijausks (*Vytautas Ciplijauskas*, 1927–2019) atgriezās no izsūtījuma, studēja Lietuvas Mākslas institūtā un kļuva par izcilu gleznotāju.

Jurģis Fledžinskis (*Jurgis Fledžinskas*, 1924–1988) uzsācis studijas Meca vijoļklasē 1940. gadā. 1949. gadā viņš beidzis Jakova Targonska (*Jakov Targonskij*) klasi Lietuvas Valsts konservatorijā. Fledžinskis bijis altists slavenajā Lietuvas kvartetā (*Lietuvos kvartetas*) no 1946. līdz 1981. gadam. Viņš mācījis alta spēli Lietuvas Valsts konservatorijā un kļuvis par tās profesoru, kā arī nodibinājis un vadījis Kameransambļa nodaļu. Fledžinskis bijis arī studentu simfoniskā orķestra klases vadītājs. Autobiogrāfijā viņš piemin studijas pie profesora Meca Kauņā (LLMA 410-11-781).

Vjačeslavs Možalskis (*Viačeslavs Možalskis*, 1906–?) beidzis profesora Meca klasi Kauņas konservatorijā 1938. gadā. Viņš ar panākumiem darbojies vairākos stīgu kvartetos, kā arī bijis vijolnieks Kauņas Valsts teātra un Radiofona orķestros. Možalskis pasniedzis vijoļspēli Šauļu mūzikas skolā.

Kazis Jodelis (*Kazys Juodelis*, 1911 – pēc 1975) beidzis profesora Meca vijoļklasi, bijis aktīvs stīgu kvarteta dalībnieks un vēlāk – Viļņas filharmonijas Simfoniskā orķestra koncertmeistars. Pēc Otrā pasaules kara Jodelis pārcēlies uz Poliju, kur turpinājis mūziķa gaitas.

Izidors Vasiļausks jeb **Vasiļūns** (*Izidorius Vasiliauskas* (*Vasyliūnas*), 1906–1982) pēc Motiekaiša klases beigšanas Kauņas konservatorijā vēlējies turpināt mācības tieši pie Ādolfa Meca un

kopš 1935. gada studējis pie viņa vēl divus gadus. Viņš bijis Kauņas Valsts teātra orķestra mūziķis un Kauņas Radiofona orķestra koncertmeistars. Vasiļausks bijis labi pazīstams arī kā stīgu kvartetu un citu kameransambļu dalībnieks, tāpat viņš uzstājies solokonzertos. Laikposmā starp 1940. un 1944. gadu Vasiļausks pasniedzis Viļņas un Kauņas konservatorijās. 1944. gadā viņš devies uz Austriju, kur spēlējis Vīnes Radio Simfoniskajā orķestrī, un vēlāk turpinājis mūziķa darbību Kolumbijā un ASV. Vasiļausks miris Kembridžā pie Bostonas, Masačūsetsā.

Kazis Matjuks (*Kazys Matiukas*, 1909–1978) beidzis Meca klasi 1937. gadā. Viņš bijis vijolnieks Kauņas Valsts teātra orķestrī, kā arī docents un direktors Kauņas konservatorijā, savukārt vēlāk mācījis Kauņas Joza Groda Mūzikas skolā. Matjuks vadījis šīs skolas pedagogu stīgu kvartetu, diriģējis kamerorķestrī un spēlējis solokonzertus kopā ar savu dzīvesbiedri, pianisti Eiženiju Matjukieni (*Eugenija Matiukienė*).

Prans Matjuks (*Pranas Matiukas*, 1917–1998), Kaža Matjuka brālis, beidzis Meca klasi Kauņas konservatorijā 1938. gadā un turpinājis vijoļspēles studijas Zolburgas Mocarteum universitātē, G. Šteinera (*G. Steiner*) klasē. Līdz 1946. gadam Matjuks spēlējis Zolburgas Simfoniskajā orķestrī un no 1948. gada bijis vijolnieks Dienvidaustrālijas Simfoniskajā orķestrī Adelaidē.

Aplūkojot Meca personas lietu Lietuvas Literatūras un mākslas arhīvā, viņa klases sarakstos kuplā skaitā redzami arī citu lietuviešu vijolnieku vārdi. Lietai pievienota vēstule Izglītības ministrijai (parakstījis direktors, profesors Grodis), kurā minēts, ka profesoram Mecam ir 16 stundu iknedēļas mācību slodze ar iespēju apmaksāt papildu darba stundas. 1936./37. mācību gadā viņam jau bija 17 stundas, 1937./38. mācību gadā – 18 stundu mācību slodze (LLMA 84-4-39). Starp daudzajiem audzēkņiem var atzīmēt Eleni Kuprevičūti (*Elena Kuprevičūtė*); viņa atstāja Lietuvu kopā ar brāli, pianistu Andriusu Kupreviču (*Andrius Kuprevičius*), un visi ģimenes locekļi 1941. gadā turpināja studijas Prāgā, kā arī Minhenē, uzsākot tur koncertdarbību; radošās gaitas turpinājās Argentīnā, ASV un Eiropā.

Profesora Meca augstās profesionālās prasības iespaidoja arī viņa dotos vērtējumus eksāmenos. Piemēram, 1938. gada maija eksāmenā studentu sniegumā līdzās citiem darbiem izskanēja vairāki koncerti:

- Antonīna Dvoržāka (*Antonin Dvořák*) Koncertu spēlēja Vītauts Kliģis (*Vytautas Klygis*),
- Fēliksa Mendelsona (*Felix Mendelssohn*) Koncertu – Asija Karnaitē (*Asija Karnaitė*) un Albīns Ciplijausks,
- Eduāra Lalo (*Édouard Lalo*) Pirmo koncertu – Aurēlija Kuģiniene (*Aurelija Kuginienė*),
- kādu no Nikolo Paganīni (*Niccolò Paganini*) koncertiem – Zoruhs Levins (*Zoruchas Levinas*),
- Žana Sibēliusa (*Jan Sibelius*) Koncertu – Vjačeslavs Možalskis (*Viačeslavs Možalskis*).

Starpt visiem šiem priekšnesumiem tikai pēdējie divi tika novērtēti kā "ļoti labi".

NOSLĒGUMS

Darbodamies kā pedagogs Kauņas konservatorijā, Ādolfs Mecs turpināja Eiropas vijoļspēles metodikas labākās tradīcijas – virzienu, ko bija aizsākuši Jožefs Joahims, Leopolds Auers un Ežēns Izaī; tam raksturīgs akcents uz individuālo nodarbību un ansambļa (īpaši stīgu kvarteta) spēles apmācības paralēlu norisi.

Profesora Meca darbībai ir ievērojama vieta Lietuvas mūzikas vēsturē, un reizē tā ir vēl viena liecība mūsu valstu savstarpējai sadarbībai kultūrā. Tā nav pārtrūkusi pat vissarežģītākajos apstākļos, paverot iespēju jaunajai mūziķu paaudzei regulāri iepazīstināt ar savu veikumu arī kaimiņvalsts pārstāvjus – daudzās gadījumos tas ir pirmais solis ceļā uz starptautisko karjeru.

2023. gadā, svinot Lietuvas Mūzikas un teātra akadēmijas 90. gadadienu, mēs atceramies arī

ilgo sadarbību ar Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmiju un mūsu kaimiņzemes māksliniekus. Pateicos vijolniekam, profesoram Jurim Švolkovskim, kā arī saviem kolēģiem muzikologiem, kuru lietpratīgie pētījumi noderēja, sagatavojot šo rakstu publikācijai. Viņu vidū bija profesors Dr. Jozs Antanavičs (*Juozas Antanavičius*), Virdžīnija Apanavičienē (*Virginija Apanavičienė*), Aldona Jodeliēne (*Aldona Juodelienė*), profesors Dr. Leonīds Melņiks (*Leonidas Melnikas*), Rita Nomicaitē (*Rita Nomicaitė*), profesore Dr. Danutē Petrauskaitē (*Danutė Petrauskaitė*) un Dr. Aušra Strazdaite-Ziberkiene (*Aušra Strazdaitė-Ziberkienė*).

Paldies arī Rasai Adomavičienēi (*Rasa Adomavičienė*), Lietuvas Literatūras un mākslas arhīva vadītājai, galvenajai arhivārei, kas iepazīstināja mani ar vērtīgu vēsturisko materiālu.

Viļņā, 2023. gada 1. aprīlī.

AVOTI UN LITERATŪRA

Brauns, Joahims (1962). *Vijoļmākslas attīstība Latvijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Jakubēnas, Vladas (1994). *Straipsniai ir recenzijos*. T. 1. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.

Jakubēnas, Vladas (1994b). *Straipsniai ir recenzijos*. T. 2. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.

Lipora, Arta (2023). *Ādolfs Mecs (1888–1943) – vijolnieks un Latvijas Konservatorijas pedagogs*. Maģistra diplomreferāts. Rīga: Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija.

LLMA 84-4-39 = Adolf Metz (n.d.). Personas lieta. Lietuvas Literatūras un mākslas arhīvs (*Lietuvos literatūros ir meno archyvas*), 84. fonds, 4. apraksts, 39. lieta.

LLMA 84-4-42 = Arveds Norits [Arvīds Norītis]. Personas lieta. Lietuvas Literatūras un mākslas arhīvs (*Lietuvos literatūros ir meno archyvas*), 84. fonds, 4. apraksts, 42. lieta.

LLMA 84-4-58 = Ruvins Roberts Stenders. Personas lieta. Lietuvas Literatūras un mākslas arhīvs (*Lietuvos literatūros ir meno archyvas*), 84. fonds, 4. apraksts, 58. lieta.

LLMA 410-11-781 = Jurgis Fledžinskas. Personas lieta. Lietuvas Literatūras un mākslas arhīvs (*Lietuvos literatūros ir meno archyvas*), 410. fonds, 11. apraksts, 781. lieta.

Melnikas, Leonidas (2008). *In the Footsteps of Lithuanian Jewish Musical Heritage*. Vilnius: Charibdė.

Petrauskaitė, Danutė (2006). Music in the Kaunas Jewish Ghetto. *Lietuvos muzikologija* 7: 106–117.

Raaben, Lev (1962). *Leopol'd Semenovich Auer. Ocherk zhisni i dejatel'nosti*. Leningrad: Gosudarstvennoe muzykal'noe izdatel'stvo.

Stender-Lonke, Margalit (n.d.). I Think You are My Mather. *Rescued Lithuanian Jewish Child Tells about Shoah*. <http://rescuedchild.lt/content.php?id=18070> (skatīts 10.10.2024.).

Varčikas, Vladas (b. g.). Atmiņas par Ādolfu Mecu un citiem Latvijas vijolniekiem Kauņā 20. gadsimta 30. gados (stāstījums Petram Kuncam citēts brīvi, pēc atmiņas).

Varčikas, Vladas (1967). *Žmonės prieš vandalus. Ir be ginklo kariai*. Sud. Sofija Binkienė. Vilnius: Mintis, 230–239.

Mg. hist. **Saiva Kuple** /
Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs

NOSLĒPUMS MUZEJĀ. GLEZNAS STĀSTS

MUSEUM DISCOVERY. PAINTINGS' STORY

KOPSAVILKUMS

Lietuviešu mākslinieka Vincenta Smakauskas (*Vincentas Smakauskas*, 1797–1876) glezna "Vilagošas kapitulācija 1849. gada 1.–13. augustā" (*Die Capitulation von Vilagos am 1./13. August 1849*), kas tapusi 1850. gadā, ir pagātnes notikumu un kultūras lieciniece, bijušā Kurzemes Provinces muzeja priekšmets un viens no retajiem batālā žanra paraugiem Latvijas kultūras mantojumā. Gleznas vēsture ir cieši saistīta ar personībām, kas 19. gadsimta vidū darbojušās toreizējā Krievijas Impērijā un tās Baltijas guberņās. Šis darbs pieder **Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja** kolekcijai.

Gleznas izmēri ir 210x270 cm, veidota eļļas tehnikā, un pamatmateriāls ir audekls. Laika gaitā radušies plaši gleznojuma zudumi un audekla deformācijas, tāpēc tika veikta gleznas konservācija un restaurācija. Paralēli restaurācijai notika vēsturiskā izpēte, kas ilga vairākus gadus. Pētniecības procesā ir noskaidrots gleznas autors, pasūtītājs, sižets, tāpat atrasta pēc gleznas izgatavotā grafika. Šī raksta autore – gleznas restauratore – piedāvā lasītāju uzmanībai galvenās atziņas, kas radušās restaurācijas gaitā veiktās mākslinieciskās pētniecības ietvaros.

SUMMARY

Vincentas Smakauskas' (1797–1876) painting "Capitulation of Vilagos, August 1–13, 1849" (*Die Capitulation von Vilagos am 1./13. August 1849*)

Painted in 1850 is a witness of past events and culture, previously stored in the Kurland Provincial Museum, one of the rare battle paintings in Latvian cultural heritage, which contains a series of compelling stories about the mid-19th century – the Russian Empire and the Baltic provinces.

The painting underwent conservation and restoration processes. In parallel with the restoration, a historical study of the painting was carried out, which lasted several years. In the research process, the customer and the plot of the painting were found out, as well as the graphics made after the painting were found. The author of this article – the restorer of the painting – brings to the attention of the readers the main findings that arose on the basis of an artistic research.

IEVADS

2007. gadā Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejā (turpmāk JVMM) tika pieņemts lēmums restaurēt gleznu, par kuru muzeja katalogā nebija ziņu. Gleznas izmēri ir 210x270 cm, tā veidota eļļas tehnikā, un pamatmateriāls ir audekls.

Tika izvirzīti vairāki uzdevumi:

- 1) noskaidrot gleznas autoru, tapšanas gadu un nosaukumu;
- 2) izpētīt gleznas sižetu;
- 3) veikt gleznas konservāciju un restaurāciju.

Visu izvirzīto uzdevumu izpildei raksta autore ir veltījusi desmit darba gadus. Taču pirms galveno šajā laikā tapušo atziņu izklāsta nepieciešams īss ieskats gleznas ceļā līdz muzejam.

JVMM izveidošana un darbība līdz šim nav pētīta, bet tā vēsture ir ieskicēta tagadējās direktores Gitas Grases rakstā, kas lasāms JVMM mājaslapā. Tajā arī norādīts, ka muzejs pārņēmis kādreizējā Kurzemes Provinces muzeja kolekcijas:

«*No dažādu dokumentu analīzes, kuros vienmēr tiek lietots termins "atjaunojīs darbību.." ir noprotams, ka Jelgavas pilsētas vadība šo muzeju (JVMM) neuzskata par kaut ko jaunizveidotu, bet par bijušā Kurzemes provinces muzeja (ne Latvijas Vēstures muzeja Jelgavas nodaļas!) darba turpinātāju. To apliecina arī 1968. gadā ļoti plaši atzīmētā Kurzemes provinces muzeja 150-gades svinēšana – svētkus rīkoja un apsveikumus pieņēma Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, neļaujot šaubīties par tiesību pēctecību.*»
(Grase b. g.)

Pieņemot, ka glezna varētu būt pārmantota no Kurzemes Provinces muzeja, tika iepazīts izdevums "Kurzemes Provinces muzeja Mītavā [Jelgavā] ceļvedis vēsturiskajās, etnogrāfiskajās

un mākslas kolekcijās" (*Führer durch die historischen, ethnographischen und Kunstsammlungen des Kurländischen und Provinzial-Museums in Mitau*). Šajā ceļvedī vācu valodā bija atrodams ieraksts par lielu (grosses) gleznu "Vilagošas kapitulācija 1849. gada 1.–13. augustā" (*Die Capitulation von Vilagos am 1./13. August 1849*), kuru Varšavā esot gleznojis mākslinieks Vincents Smokovskis (*Vincent Smokowsky, 1797–1876*), savukārt ģenerālis Ridigers¹ (*Rüdiger*) ar testamentu novēlējis to muzejam (JVMM 7525).

Salīdzinot gleznas nosaukumu ar restaurējamā priekšmeta sižetu, tika secināts, ka runa ir par vienu un to pašu darbu.

GLEZNAS SIŽETS

Gleznā ir redzama ieleja ar karavīriem, zirgiem un lielgabaliem. Abās audekla malās ir attēlotas divas armijas, kas savstarpēji tuvojas, tiecoties uz satikšanos gleznas centrā. Fonā redzami kalni un plašs debesu joms (skat. 1. attēlu).

1 Grāfs Frīdrihs fon Rīdigers (*Friedrich von Rüdiger*), krieviskotā versijā Fjodors Vasiljevičs Rīdigers (*Fyodor Vasil'evich Ridiger, 1783–1856*).

1. attēls. Glezna *Die Capitulation von Vilagos am 1./13. August 1849* restaurācijas procesā. 2013. gada 9. janvāris. Foto: Saiva Kuple

Sižets nav saistīts ar Latviju, un, ja nebūtu precīzā gleznas nosaukuma, būtu sarežģīti identificēt notikumu. Gleznā redzamās norises atspoguļo svarīgu periodu Ungārijas vēsturē – 1848. gada revolūciju jeb ungāru nacionālo sacelšanos pret Austrijas Impēriju, tiecoties panākt valstiskās neatkarības atjaunošanu. Pēc Austrijas jaunā imperatora lūguma Krievijas impērija iesaistījās Ungārijas revolūcijas apspiešanā. 1849. gada vēlā pavasarī Krievijas armijas ekspedīcijas korpuss 100 000 vīru sastāvā feldmaršala Ivana Fjodoroviča Paskeviča (*Ivan Fyodorovich Paskevich*, 1782–1856) vadībā šķērsoja Ungārijas robežu, un vienā acumirkli ungāru nācija zaudēja visas cerības uz brīvu valsti (Lihutin 1875).

Šajā vēsturiskajā notikumā nozīmīga loma bija ģenerālim Frīdriham fon Rīdigeram (*Friedrich von Rüdiger*). Viņš komandēja vienu no trim Krievijas ekspedīcijas armijas korpusem, un ģenerāļa pakļautībā atradās 45 000 vīru jeb gandrīz puse no visas Krievijas armijas.

Savukārt ungārus pārstāvēja karavadonis Arturs Gergejs (*Artur Görgei*, 1818–1916). Saprotot, ka ungāru vienības ir sakautas, Gergejs nosūtīja grāfam Rīdigeram vēstuli, kurā tika norunāta ungāru armijas kapitulācijas vieta un laiks. Vēstulē Gergejs aicināja grāfu Rīdigeru satikties 12. augustā pie Vilagošas ciemata, kur grāfs varētu pieņemt ungāru padošanos (Lihutin 1875). Tādējādi dramatiskas batālijas pie Vilagošas vairs nerisinājās, tā bija kapitulācija – simboliska ceremonija, kuras rezultātā vienas puses pārstāvji iegūst jaunus ordeņus pie krūtīm, bet otri zaudē pēdējo cerību uz savas nācijas brīvību.

Šis brīdis tad arī attēlots gleznā. Padošanās sižets kompozicionāli ir izkārtots gleznas centrā; labajā pusē ir attēlotas Krievijas Impērijas armijas daļas, bet kreisajā – ungāru vienības. Krāsu slāņu lielie zudumi diemžēl skāruši tieši gleznas interesantākās daļas, un tādējādi varam tikai nepilnīgi izprast kompozīcijas detaļas.

Vilagošas (vācu *Hellburg*, ungāru *Világos*) ciems aizvien vēl pastāv, tikai tagad tas atrodas ne vairs Ungārijas, bet Rumānijas teritorijā, un to

apdzīvo apmēram astoņi tūkstoši iedzīvotāju. Kalna virsotni joprojām vainago pilsdrupas, kas arī attēlotas gleznā.

GLEZNAS PASŪTĪTĀJS

Pētījumā gaitā iegūtie biogrāfiskie dati par Rīdigeru izcelsmi (saistību ar Mītavu/Jelgavu), militāro pieredzi un dalību Ungārijas militārajā kampaņā apstiprināja, ka tieši izdevumā "Vadonis pa Kurzemes provinces muzeja Mītavā vēstures, etnogrāfijas un mākslas krājumu" (*Führer durch die historischen, ethnographischen und Kunstsammlungen des Kurländischen und Provinzial-Museums in Mitau* (1917)) minētais Rīdigers ir gleznas pasūtītājs. Papildus apstiprinājums tika iegūts neformālā sarunā ar mākslas zinātnieci Edvardu Šmiti (ap 2018). Strādājot Herdera institūtā Mārburgā², viņa bija nejauši uzgājusi mākslinieka Jūliusa Dēringa (*Julius Döring*, 1818–1898) ziņojumu par šo pašu gleznu, kas nolasīts 1858. gadā Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības sēdē; šī dokumenta teksts pieejams arī JVMM Zinātniskajā arhīvā (JVMM ZA 4867). Dokumentā ir pieminēts grāfs Rīdigers, kas pasūtījis gleznu un arī licis izgatavot tās virsrāmi.

Ģenerāladjutants grāfs Rīdigers bija Kurzemes guberņas galma virstiesas sekretāra dēls un pārstāvēja senu Kurzemes vācbaltiešu muižnieku dzimtu. Viņš dzimis Mītavā (Jelgavā), turpat arī izglītojies privātskolā un pēc absolvēšanas 1799. gadā kļuvis par apakšpraporščiku Semjonovskas leibgvardes pulkā. Sākot savas dienesta gaitas Krievijas Impērijas armijā, Rīdigers nomainīja vārdu *Friedrich* uz krievisko *Fyodor Vasil'evich*.

Līdz ar Napoleona kariem sākās Rīdigeru militārās karjeras uzplaukums. Viņa biogrāfijā fiksētas arī vairākas citas militāras epizodes – līdzdalība Krievu-zviedru un Krievu-turku karos, sacelšanos apspiešana Polijā, Čehijā un arī Ungārijā. Rīdigers ir saņēmis virkni apbalvojumu, tai skaitā arī par savu veikumu gleznā atainotajos Ungārijas notikumos.

2 Institūcijas pilns nosaukums ir Herdera institūts Centrālās un Austrumeiropas vēstures pētniecībai (*Das Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung*)

Starplaikos starp militārām kampaņām Rīdigers nodibināja ģimeni: 1836. gadā viņš dzimtajā Mītavā salaulājās ar baronesi Luīzi fon Firksu (*Louise von Fircks*, krieviskotā versijā *Luiza Karlovna von Firks*, 1811–25.10.1894.) (LNA/LVVA 235–12–223: 8). Savukārt 1847. gadā Rīdigers ieguva grāfa titulu.

GLEZNAS AUTORS

Gleznotāja uzvārda transkripcija, kas norādīta izdevumā "Vadonis pa Kurzemes provinces muzeja Mītavā vēstures, etnogrāfijas un mākslas krājumu" (*Führer durch die historischen, ethnographischen und Kunstsammlungen des Kurländischen und Provinzial-Museums in Mitau* (1917)), traucēja identificēt mākslinieka personību, tomēr, veicot dziļāku izpēti, gleznas autoru izdevās noskaidrot. Galvenā informācija par viņu tika atrasta lietuviešu mākslas zinātnieka Vlada Dremas (*Vladas Drēma*, 1910–1995) monogrāfijā Vincents Smakauskis (*Vincentas Smakauskas*) (Drēma 2001). Turpinājumā tā izklāstīta, balstoties uz grāmatas fragmentiem, ko pēc raksta autores lūguma viņai pārtulkoja kolēģi Lietuvā, *Aušros* muzejā. Pirmām kārtām te minamas vairākas interesantas detaļas par gleznas tapšanu:

- mākslinieks pie gleznas strādājis septiņarpus mēnešus un par darbu saņēmis 500 rubļus;
- Rīdigers Parīzē bija pasūtījis gleznas litogrāfiju, ko visi korpusa oficiēri bija nopirkuši par trim sudraba rubļiem gabalā. Dremas grāmatā ir publicēta gleznas grafika, tomēr ievietotajam attēlam nav bibliogrāfiskās atsauces;
- Drema uzskatīja, ka šī glezna ir zudusi. Diemžēl sazināties ar viņu raksta autorei vairs nav bijusi iespēja;
- taču, ja viņš vēl būtu dzīvo vidū, tad, domājams, būtu priecīgs uzzināt, ka glezna tomēr nav zudusi, bet visu šo laiku glabājusies Jelgavā – tāpat pavisam tuvu Lietuvas robežai.

Lietuviešu mākslinieks Vincents Smakauskis (*Vincentas Smakauskas*, 1797–1876) ir dzimis 1797. gada 19. februārī samērā trūcīgā muižnieku ģimenē Viļņā. Šajā pašā pilsētā viņš ieguva universitātes izglītību (1816–1822), absolvējot Mākslas un literatūras fakultāti. Kā jau daudzi 19. gadsimta cilvēki, Smakauskis bija vispusīgi izglītots – jaunais mākslinieks bija apguvis zīmēšanu, gleznošanu, tēlniecību, grafiku, estētiku un mākslas vēsturi, kā arī ieguvis filozofijas doktora grādu. Turklāt studiju laikā Smakauskis apguva latīņu, itāļu, franču un vācu valodu. Pēc tam līdz 1829. gadam viņš studēja Sanktpēterburgas Mākslas akadēmijā.

1831. gadā Smakauskis iestājās Viļņas Medicīnas un Ķirurģijas akadēmijas Medicīnas fakultātē. Pēc pirmās pakāpes doktora grāda iegūšanas viņš četrus gadus praktizēja Šventoņas apkaimes Kublicku (*Kublicka*) muižā kā ārsts. Šajos gados Smakauskis gleznoja neliela izmēra ainavas, kurās dominēja sižeti no zemnieku sadzīves. Ikdienā, kontaktējoties ar zemniekiem, Smakauskis iemīlēja lietuviešu valodu un tautasdziesmas. Viņa gleznās ir iemūžināti ap 20 šo tautasdziesmu sižetu. 1841. gadā tika izdota Ludvika Rezas (*Liudvikas Rēza*) grāmata ar Smakauska veidotām tautasdziesmu ilustrācijām (Drēma 2001: 250).

Mākslinieks pievērsās arī ksilogrāfijai. Šo tehniku Smakauskis bija izkojis līdz īpašai ekspresijai. Vēlāk no viņa ksilogrāfijas piemēriem iespaidojās arī Eiropas konstruktivisti. Periodā no 1842. līdz 1848. gadam Smakauskis izgatavoja ap 190 kokgriezumu.

Mākslinieks strādāja arī pie lielizmēra klasisko žanru darbiem, kuru sižets saistīts ar Lietuvas un Polijas vēsturi. 1848. gadā viņš radīja trīs pasūtījuma gleznas Krievijas Impērijas armijas pārstāvjiem. Tie bija lielizmēra darbi, kuru sižetos dominēja krievu uzvara pār ienaidnieku.

Kopumā Smakauska radošais mantojums aptver ap 20 000 mākslasdarbu. To vidū ir dabas skices, kompozīcijas, nelielas sadzīves ainiņas, kā arī vēsturei saglabāti zemnieku, zemes īpašnieku, inteliģences pārstāvju un strādnieku portreti. Atsevišķa gleznu sižetu grupa ir Lietuvas augst-

maņu dzīves tēlojums, kuram idejas Smakausks smēlās no grāmatām un līdzgaitniekiem. Tāpat viņu dziļi interesēja gan tēlotājmākslas aktualitātes, gan tās vēsture. Mūsdienās Smakausks tiek uzskatīts par Lietuvas tēlotājmākslas ciltstēvu.

Smakausks ir miris 1876. gada 13. februārī un apbedīts Krikonos, Kublicku ģimenes kapos. Viņa mākslas darbi joprojām ir apskatāmi Lietuvas mākslas muzejos.

GRAFIKA

Glezas litogrāfijas meklējumi izvērtās gana sarežģīti un ilga vairākus gadus. 2018. gadā, īsi pirms Kurzemes Provinces muzeja 200 gadu jubilejas izstādes Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejā, kur bija plānots eksponēt šo gleznu, interneta resursos tika atrasts grafikas attēls. Tajā bija sniegta atsauce uz Ungārijas Militārās vēstures institūtu un muzeju (Hadtörténeti Intézet és Múzeum n. d.).

Pateicoties ungāru kolēģu pretimnākšanai un augstajai profesionalitātei, Jelgavas muzejs ieguva interesējošās grafikas visaugstākās izšķirtspējas attēlus (skat. 2. attēlu).

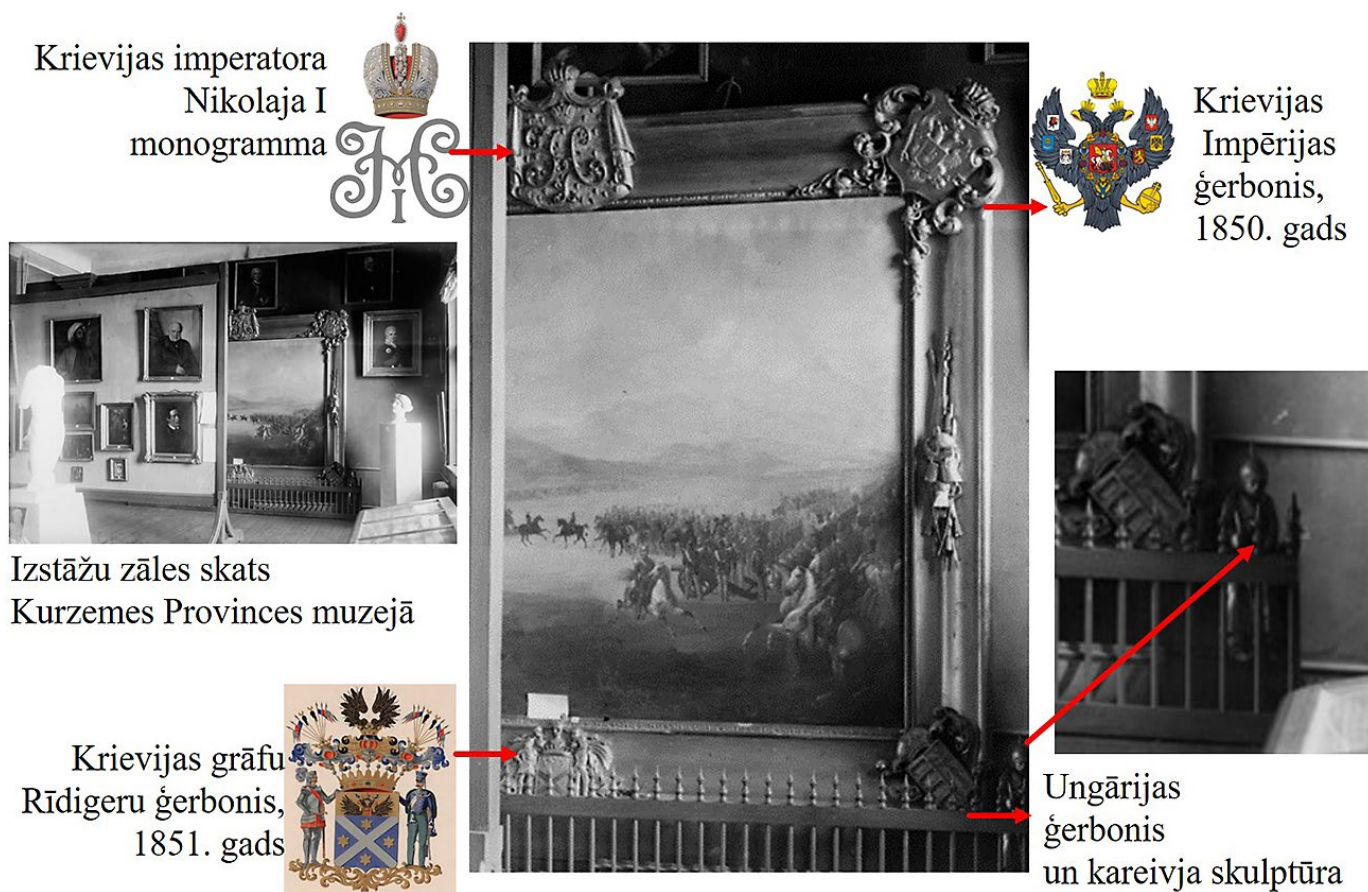
1850. gadā Žozefa Lemersjē (*Joseph Lemercier, 1886–1912*) darbnīcā Parīzē darinātā litogrāfija pamatā atkārtō Vincenta Smakauska gleznas kompozīciju, tomēr jāatzīst, ka gravīras tēlu kopiespāids nedaudz atgādina kādas bērnu pasakas ilustrāciju vai multiplikācijas filmu. Grafikai ir ļoti liela nozīme, tā ir tikpat vērtīga kā glezna. Grafikā var ieraudzīt gleznā zudušās detaļas; tomēr meklējumu rezultātā kļuva skaidrs, ka šos zudušos tēlus gleznā atjaunot vairs nevarēs.

KURZEMES PROVINCES MUZEJA FOTOGRĀFIJA

Laikā, kad JVMM tika meklēta informācija par gleznu un tās autoru, Latvijas mākslas vēstures zinātniece Edvarda Šmite veica pētījumu

2. attēls. Ungārijas Militārās vēstures institūtā un muzejā glabātās grafikas digitālā kopija

3. attēls. Saivas Kuples veidota kompilācija, kas atspoguļo gleznas vietu Kurzemes Provinces muzeja Izstāžu zālē un tās rāmja nozīmīgākās detaļas (attēls no prezentācijas)

Herdera institūtā Mārburgā. Arhīvā līdztekus citiem sev interesējošiem dokumentiem viņa atrada fotogrāfijas no Kurzemes Provinces muzeja ekspozīcijām. Vienā no tām ir redzama Smakauska glezna, ierāmēta lielā, greznā ietvarā (HI 174211).

Fotogrāfija sniedz vērtīgu informāciju par gleznas eksponēšanas vietu, ierāmējumu un stāvokli. Pirmkārt, var secināt: laikā, kad glezna atradusies Kurzemes Provinces muzeja ekspozīcijā, tā ir bijusi labā stāvoklī. Otrkārt, gleznas rāmis patiešām bijis grezns un iespaidīgs, to rotājuši bagātīgi

kokgriezumi. Virsrāmja līstes centrā atradusies Krievijas imperatora Nikolaja I monogramma. Labajā augšējā stūrī redzams Krievijas Impērijas toreizējais (1850) ģerbonis. Apakšējās līstes centrā bijis Rīdigeru dzimtas ģerbonis, ko apstiprināja 1851. gadā.³ Rāmja labajā apakšējā stūrī redzams toreizējais Ungārijas ģerbonis. Savukārt pie gleznas labā stūra uz grīdas bijusi novietota neliela karavīra figūra (skat. 3. attēlu).

3 Skat. iepriekšminētos simbolus arī interneta resursos: Nikolaja I monogramma (Kovalevskij n. d.), Krievijas Impērijas ģerbonis (Geraldika.ru n. d.), Rīdigeru dzimtas ģerbonis (Hmelevskij 2019–2024), Ungārijas ģerbonis (Kessler n. d.)

Diemžēl gleznas rāmis nav saglabājies un izgatavot jaunu tā variantu šobrīd nav arī pilnībā iespējams, jo trūkst informācijas par rāmja pretējo pusi.

GLEZNAS RESTAURĀCIJA

2016. gadā Latvijas Nacionālais arhīvs izdeva mākslinieka Jūliusa Dēringa ceļojumu piezīmes. Šajā grāmatā Dērings piemin Smakauska gleznu un skaidro, ka veicis tās restaurāciju (Dēring 2016: 54). Ieraksts sniedz vēsturisku informāciju par gleznas iepriekšējo restaurāciju.

Glezna bija ārkārtīgi sliktā stāvoklī – nepareizi satīta un uzglabāta, tai tika konstatēti plaši grunts un krāsu slāņu zudumi un atslāņojumi. Audeklā bija deformācijas un plīsumi, vietām arī audekla zudumi. Gleznas restaurācija bija garš un darbietilpīgs pasākums, bet tieši laiks palīdzēja iegūt labu rezultātu vairākos

restaurācijas procesos – galvenokārt audekla deformāciju izlīdzināšanā.

Konservācijas pirmais posms ietvēra zīdpapīra uzlīmju pievienošanu (25.04.2007.) Tā bija pirmā nepieciešamā darbība, jo glezna bija jāattin un uzreiz jānostiprina slāņi, kas bija birstoši.

Konservācijas otrajā posmā tika veikti vairāki darbi:

- 1) audekla uzvilkšana uz darba rāmja (2008. gada 24. aprīlis);
- 2) krāsas slāņu nostiprināšana (2008. gada 12. jūnijs – 2009. gada 3. septembris);
- 3) audekla plīsumu aizdarināšana, ielaidumu veidošana (no 2009);
- 4) attīrīšana no netīrumu un līmes slāņiem (no 2010);
- 5) apmaļu dublēšana (2011);

4. attēls. Glezna pirms restaurācijas. 2007. gada 24. aprīlis. Foto: Saiva Kuple

5. attēls. Glezna konservācijas procesā – krāsas slāņu profilaktiskā nostiprināšana ar zīdpapīra uzlīmēm. 2007. gada 9. maijs. Foto: Saiva Kuple

6) uzvilšana uz apakšrāmja (2011, jūnijs).

Sevišķi laikietilpīga bija slāņu nostiprināšana (skat. 5. attēlu) un audekla deformāciju izlīdzināšana.

Konservācijai sekoja restaurācija (skat. 6. attēlu).

Restaurācijas pirmajā posmā tika veikta grunts ielikšana un apstrāde (2013. gada 9. aprīlis – 2016. gads; skat. 7. attēlu), kā arī grunts papildināšana (2018. gada 4. janvāris – 11. aprīlis).

Grunts ieklāšana un apstrāde arī paņēma daudz laika, jo grunts bija jāiekļāj gan sīkos zudumos, gan plašos laukumos. Tā bija jāapstrādā, lai iegūtu gludu virsmu.

Sekoja slāņu nostiprināšana no gleznas aizmugures.

Restaurācijas otrajā posmā galvenās darbības bija šādas:

- 1) lakas un netīrumu noņemšana (2016. gada 8. janvāris – 2017. gada decembris);
- 2) jauna lakas slāņa uzklāšana (2018);
- 3) tonējumu veikšana (2018. gada janvāris – novembris).

Lakas slānis bija nodzeltējis un izmainījis gleznas kolorītu, tādēļ tas tika noņemts. Bija vērojami plaši gleznojuma detaļu zudumi, kurus sākotnēji bija plānots rekonstruēt pēc pārzīmētā sižeta grafikā. Tomēr šo ideju nebija iespējams īstenot, un zudušās vietas tika ieklātas toņos, kas saskaņoti ar gleznas kolorītu. Zudušās gleznojuma detaļas var aplūkot vien ekspozīcijas zālē pie gleznas pievienotajā grafikas kopijā.

6. attēls. Glezna restaurācijas procesā: krāsas slāņu fragmentāra nostiprināšana (restaurācijas laikā tika veikta vairākkārt). 2011. gada 6. novembris.
Foto: Saiva Kuple

7. attēls. Glezna ar ieklātu restaurācijas grunti.
Foto: Saiva Kuple. 2015. gada 6. novembris

8. attēls. Glezna pēc restaurācijas. 2022. gada 7. septembris.
Foto: Saiva Kuple

Veiktās restaurācijas rezultātā (skat. 8. attēlu) ir iespējams gleznu eksponēt.

NOSLĒGUMS

Uzsākot gleznas vēsturiskās izpētes un restaurācijas darbu, autore nevarēja iztēloties, ka tas izvērtīsies desmitgadē. Taču šajā procesā izdevās noskaidrot visus sākotnēji nezināmos un faktus un, vēl vairāk, atklāt daudz jauna.

Kopš 2018. gada gleznas izpētes materiāli ir papildinājušies ar JVMM vēsturnieka Edgara Umbraško pētījumu "Vēsturiski-priekšmetiskā analīze kā personas identifikācijas metode: V. Smakauska gleznas "Kapitulācija pie Vilagošas" piemērs" (JVMM ZA 4828). Pētījuma process aplūkots arī rakstā "Restaurācijas Biedrības Avīzē"

(Kuple 2010). Tāpat Umbraško pētījuma materiālus vienā no saviem rakstiem ir izmantojusi ungāru mākslas zinātniece Rošonci Ildikó (*Rosonczy Ildikó*; skat. Ildikó 2023). Glezna 2019. gadā tika eksponēta Rīgas Biržā, Restauratoru biedrības rīkotajā un tās 30 gadu jubilejai veltītajā izstādē "No pagātnes uz nākotni. Restauratora darbnīca" (*Jauns.lv* 2019).

Par gleznas restaurāciju un pētniecību raksta autorei 2024. gadā piešķirts Ungārijas valsts apbalvojums – Sudraba nopelnu krusts.

Patlaban glezna ir apskatāma Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja pastāvīgajā ekspozīcijā. Tai ir nozīmīga kultūras, vēstures un mākslas vērtība, jo glezna ir politisku notikumu lieciniece, vēsturisku personību laikabiedre, kā arī zuduša muzeja un laikmeta pārstāve.

AVOTI

HI 174211 = Vincenta Smakauska (Vincent Smakauskas) glezna *Die Capitulation von Vilagos am 1./13. August 1849* Kurzemes Provinces muzeja Izstāžu zālē: fotogrāfija. Ap 1936. Foto: Aleksandrs Rafaels (Alexander Raphael). Herdera institūts Centrālās un Austrumeiropas vēstures pētniecībai (*Das Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung*), HI 174211.

JVMM ZA 4867 = Gleznas restaurācijas pase. Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja Zinātniskais arhīvs, JVMM ZA 4867.

JMMV ZA 4828 = Edgars Umbraško. *Vēsturiski-priekšmetiskā analīze kā personas identifikācijas metode: V. Smakauska gleznas "Kapitulācija pie Vilagošas" piemērs*. 2020. gads. JVMM ZA 4828.

LNA/LVVA 235-12-223 = Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs. 235. fonds, 12. apraksts, 223. lieta. Skat. arī: https://static.raduraksti.arhivi.lv/media/2020/f/LVVA_F235/LVVA_F235_US12/LVVA_F235_US12_GV223/LVVA_F235_US12_GV223_0013.jpg (skatīts 10.03.2024.).

LITERATŪRA UN INTERNETA RESURSI

Döring, Julius (2016) = Jūliuss Dēriņš. *Ko es nekad negribētu aizmirst jeb atmiņas no manas dzīves*. [Rīga:] Latvijas Nacionālais arhīvs.

Drēma, Vladas (2001). *Vincents Smakauskas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Führer durch die historischen, ethnographischen und Kunstsammlungen des Kurländischen und Provinzial-Museums in Mitau, Saal G (1917). Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn. Glabājas arī Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejā, JVMM 7525.

Geraldika.ru (n.d.). *Gerb Rossijskoj imperii (XIX v.)*. <https://geraldika.ru/s/1366> (skatīts 19.03.2024.).

Grase, Gita (b. g.). *Jelgavas muzejs. Par muzeju. Vēsture*. <https://jvmm.lv/par-muzeju-2/> (skatīts 10.03.2024.).

Hadtörténeti Intézet és Múzeum (n.d.). *A fegyverletétel (1849. augusztus 13.)*. <https://m.militaria.hu/digitalis-hadtortenelem-hadtorteneti-oktatasi-csomagok-isolak-szamara/1848-49-es-szabadsagharc-es-forradalom-tortenete/1848-49-es-szabadsagharc-es-forr-tort-hadiesemenyek/a-fegyverletetel-1849-augusztus-13> (skatīts 10.03.2024.).

Hmelevskij, A. (red.) (1919–2024). *Obshhij gerbovnik dvorjanskijh rodov Vserosijskoj Imperii*. <https://gerbovnik.ru/arms/1828.html> (skatīts 10.03.2024.).

Ildikó, Rosonczy (2023.). Egy hányatott sorsú festmény az 1849. Augusztus 13-ai Fegyverletételről. *Hadtörténelmi Közlemények* 136(4): 953–966. https://epa.oszk.hu/00000/00018/00301/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2023_04_953-966.pdf (skatīts 10.03.2024.).

Jauns.lv (2019). *Restaurētas gleznas, krēsli, trauki un apģērbi: "Rīgas biržā" skatāma izstāde "No pagātnes uz nākotni. Restauratora darbnīca"*. <https://jauns.lv/raksts/pastaiga/324873-restauretas-gleznas-kresli-trauki-un-apperbi-rigas-birza-skatama-izstade-no-pagatnes-uz-nakotni-restauratora-darbnica> (skatīts 15.03.2024.).

Kessler, Monika (n.d.). *Das Wappen*. <https://ungarn-guide.com/nationalsymbole/das-wappen/> (skatīts 10.03.2024.).

Kovalevskij, Nikolaj (n.d.). *Russkaja voennaja istorija v zanimatel'nyh i pouchitel'nyh primerah. 1700–1917*. <https://history.wikireading.ru/221630> (skatīts 10.03.2024.).

Kuple, Saiva (2010). Restaurācijas darbnīcā. *Restauratoru Biedrības Avīze* 47: 3.

Lihutin, Mihjal (1875). *Zapiski o pohode v Vengriju v 1849 godu*. Moskva: Tipografija A. I. Mamontova i K°. <http://adjutant.ru/lib/lihutin06.htm> (skatīts 10.03.2024.).

Šmite, Edvarda (ap 2018). Neformāla saruna ar Saivu Kupli. Pieraksts Saivas Kuples privātajā arhīvā.

AKTI. **Nr.2**
2024 FAKTI.
ARTEFAKTI.